STUDIA ETHNOLOGICA UPSALIENSIA 2

MAGNÚS GÍSLASON

Kvällsvaka

En isländsk kulturtradition belyst genom studier i bondebefolkningens vardagsliv och miljö under senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

UPPSALA 1977

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studia Ethnologica Upsaliensia
2

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

MAGNÚS GÍSLASON

Kvällsvaka

En isländsk kulturtradition belyst genom studier i bondebefolkningens vardagsliv och miljö under senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet

UPPSALA 1977

Distributor
ALMQVIST & WIKSELL INTERNATIONAL
STOCKHOLM/SWEDEN

© Magnús Gíslason 1977

Doktorsavhandling vid Uppsala Universitet 1977

ISBN 91-554-0553-3
ISSN 0346-900X

Printed in Sweden by Borgströms Tryckeri AB, Motala 1977
Phototypesetting by TEXTgruppen i Uppsala AB

Till
Britta, min hustru,
och våra barn

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548926_0013

Innehåll

Förord 1

Kap. I Inledning 5
1. *Egen erfarenhet av kvällsvaka* 5
2. *Målsättningen* 8
3. *"Kvällsvaka" i kvällsvakan* 8
4. *Enkäter* 11
   Tillkomst 11
   K-undersökningen 1929; Þ-undersökningen; val av sagesmän
   Presentation av enkäternas uppgifter 15
5. *Värdering av sagesmännens uppgifter* 19

Kap. II Kulturmiljö och vardagsliv på isländska gårdar under 1800-talets senare hälft och början av 1900-talet 21
1. *Naturen och bebyggelseformerna* 21
   Gårdarna 22 — Egendomsförhållandena 24
2. *Baðstofan* — gårdens viktigaste bostadsrum 26
   Benämningen baðstofa 27 — Baðstofan 28 — Några huvudtyper av baðstofur 28
   Bekk-baðstofa, skara-baðstofa, pall-baðstofa, loft-baðstofa, fjós-baðstofa
   Baðstofans storlek och form 31 — Baðstofans inredning 32
3. *Bondens hushåll och familj* 34
4. *Tjänstefolkets ställning* 38
   "Barnfóstur" 38 — Anställningsförhållanden 39 — Hårda villkor 41
5. *Gäster och landstrykare* 42
   Nära grannar och släktingar; orlovsgäster; överhetspersoner; landstrykare; hantverkare eller självlärda fackmän
6. *Arbetsrytm och årstider* 47
   Årets två hälfter 47 — Årstider 48
7. *Vårens viktigaste arbeten* 49
8. *Den korta sommarens göromål* 52
9. *Höstens huvuduppgifter* 55
10. *Vinterarbetet* 57
11. *Läskunnighet och litterär tradition* 60
12. *Skola i hemmet* 62
13. *Sammanfattning* 66

Kap. III Kvällsvakans miljö och aktiviteter 68
1. *I skymningen* 70
Skymningsvila; barnens aktiviteter; elden gömdes i askan
2. *När lampan tändes* 72
Lamporna; bränsle; lampan tänds; lampans plats i baðstofan
3. *Det manuella arbetet* 77
Kvällsvakans manuella aktiviteter 78 — Höstens första inomhussysslor 78 — Arbetsfördelningen 80 — Belöning för god arbetsinsats 84 — Metoder för att hålla sig vaken 86
4. *Kvällsvakans andliga aktiviteter och förströelser:* 88
Berättelser 90 — Läsning 95 — Rímur 100 — Sång och musik 103 — Att utkämpa versstrid 106 — Gåtor, gissningslekar och andra tävlingslekar 108 — Minnesövande ramsor m.m. 113
5. *Husandakten* 115
Andakten började med psalmsång; andaktsböcker och psalmböcker; vem läste?; man tackade för läsningen; efter husandakten; på söndagar och helger; under fastan; när slutade man hålla husandakt?
6. *Kvällsvakans motsvarigheter i andra länder* 121
7. *Sammanfattning* 122

Kap. IV Tradition och förändring 123
1. *Den nationella väckelsen* 124
2. *Förbättrade handelsförhållanden och kommunikationer* 126
3. *Novationer inom näringslivet* 129
4. *Ändrad befolknings- och näringsstruktur* 129
5. *Urbanisering och ändrade levnadsvanor* 134
6. *De traditionsupplösande faktorerna*
En sammanfattning 137
Nytt levnadssätt; förbättrade kommunikationer; tjänstefolkets antal minskade; bostadshusets konstruktion; skolor och nya utbildningsvägar

Kap. V Avslutning 139
1. *Arvet från kvällsvakan* 139
2. *Tre centrala faktorer:* 140
Språket; litterärt intresse; den starka släktsammanhållningen
3. *Slutord* 142
Summary 144
Noter 155
Tryckta källor och anlitad litteratur 170

Bilagor 174
Inledningsord
I Kristján I Sveinssons svar på K-undersökningens frågor (in extenso) 175

II Kristján I Sveinssons svar på Þ-undersökningens frågor (in extenso) 181
III Þ-enkätens rubriker 191
IV Namnlistor över undersökningarnas sagesmän (Þ:s=IV A, K:s IV B), samt en översikt över svarens frekvens och omfång 193
V Kartor över (A) *kjördæmi* (valkretsar) och *verzlunarstaðir* (handelsplatser), (B) *sýslufélög* (distrikt) och *kaupstaðir* (städer) ... 216
VI Kommunkarta över Island med markering av sagesmännens hemorter 217
VII Förteckning över namn på distrikt och kommuner och deras nummer på kommunkartan 218

Förord

I min barndom på Islands västkust (Borgarfjörður) kom jag tidigt i kontakt med kvällsvakan som en del av det dagliga livet på en isländsk bondgård. Mina föräldrar berättade också ofta minnen från sin barndoms- och ungdomstid. Då spelade kvällsvakan en central roll.

På nordisk lärarkurs på Askov Højskole i Danmark sommaren 1939 träffade jag en av skolans lärare, dr Holger Kjær. Han hade då givit ut boken Kampen om Hjemmet. Han berättade för mig om sin Islands-resa sommaren 1929 och visade mig det källmaterial som han hade insamlat om isländsk kulturtradition, bl.a. om kvällsvakan.

När jag år 1955 hade avslutat mina licentiatstudier i nordisk och jämförande folklivsforskning i Stockholm — min avhandling rörde isländskt byggnadsskick med särskild tonvikt på gårdens viktigaste bostadshus *baðstofan* — föll det sig naturligt att gå vidare med forskning av själva livet i *baðstofan*, d.v.s. kvällsvakans aktiviteter och den levande kontinuiteten mellan gammalt och nytt i isländsk folktradition.

Det var en stor förmån att då få ta del av dr Holger Kjærs rikhaltiga källmaterial, för vilket jag härmed tackar honom hjärtligt.

För att komplettera detta värdefulla material med mera precisa och inbördes jämförbara uppgifter från landets olika delar utarbetade jag en frågelista, som infogades i Islands nationalmuseums undersökning av isländskt folkliv och som utsändes våren 1962.

Islands nuvarande president, Kristján Eldjárn, var då chef för nationalmuséet i Reykjavik. Personligen är jag honom djupt tacksam för hans levande intresse för denna min forskningsuppgift.

Föreståndaren för bygdemuséet i Skógar undir Eyjafjöllum, vännen Þórður Tómasson frá Vallnatúni, har alltsedan den tid i slutet av 1940-talet, då vårt samarbete på detta område tog sin början, varit en kunnig och inspirerande sagesman. Jag tackar honom särskilt för många stimulerande och för mig värdefulla diskussioner i de ämnen, som ligger oss båda varmt om hjärtat.

Många sagesmän har bidragit till genomförandet av denna forskningsuppgift. Jag är tacksam för att ha fått ta del av deras minnen, kunskaper och erfarenheter.

Nu efter arbetets avslutande framför jag också mitt uppriktiga tack för värdefull uppmuntran och hjälp till professor Anna Birgitta Rooth, docent Börje Hanssen, docent Mátyás Szabó och professor emeritus Dag Strömbäck, Uppsala. Deras handledning och välvilja och de råd och anvisningar som de givit mig, både genom privata samtal och då delar av min avhandling ventilerats vid seminarieövningar vid etnologiska institutionen, har varit mig till mycket stor hjälp.

I tacksamhet och vördnad bevarar jag minnet av min förste lärare i den etnologiska disciplinen, professor Sigurd Erixon. Genom hans inspirerande undervisning befästes och fördjupades mitt intresse för detta ämne redan under mina första akademiska läroår. Till hans efterträdare på lärostolen vid Stockholms universitet, professor emeritus John Granlund, och professor Mats Rehnberg, framför jag också mitt varma tack.

Även till många andra bland mina personliga vänner står jag i stor tacksamhetsskuld. Professor Bo Almqvist, Dublin, professor Peter Hallberg, Göteborg, samt lektor Sven Magnus Orrsjö, Floda, har alla givit mig värdefulla råd och anvisningar. Läraren och journalisten Per Dackén och min dotter stud. Kristín Gíslason har nedlagt ett uppoffrande arbete på renskrivning av avhandlingen i olika omgångar. Chefen för nationalmuséet i Reykjavik, Þór Magnússon, och en av hans närmaste medarbetare, Gísli Gestsson, har varit mig behjälpliga, bl.a. med anskaffande av de fotografier, som jag har använt som illustrationer. Rektor Sveinbjörn Sigurjónsson, Reykjavik, rektor Ólafur Þ. Kristjánsson, Hafnarfjörður, och konsulenten i undervisningsministeriet i Reykjavik, Reynir Karlsson, samt professor Roar Skovmand, Köpenhamn, kurator Marjun Sigurðsdóttir, Tórshavn, bibliotekarie Kari Schei, Tønsberg och professor Nils Storå, Åbo, har lämnat mig värdefulla bidrag av olika slag.

Folkhögskollärare fil.mag. Verna Rydén, Kungälv, har gjort mig en stor tjänst genom att noggrant språkgranska avhandlingens svenska text. Hon har även läst korrektur. Min dotter, arkitektstuderande Eva Gíslason, har renritat diagram och tabeller. En sammanfattning har översatts till engelska av Mr Donald Burton. Fackredaktör Gunnel Sjörs, Uppsala universitet, har lämnat mig värdefullt bistånd i förbindelse med avhandlingens tryckning. Jag ber också att få framföra mitt varma tack till Textgruppen i Uppsala AB samt Borgströms Tryckeri, Motala, för väl utfört arbete.

Ekonomiskt har avhandlingens utarbetande och utgivande möjliggjorts genom bidrag från följande fonder och institutioner: Isländska statens vetenskapliga fond (Vísindasjóður Íslands), Isländska kulturministeriet (Menntamálaráðuneyti Íslands), Isländska riksdagen (Alþingi Íslendinga), Danska undervisningsministeriet, Letterstedtska föreningens vetenskapliga fond, Svenska staten – genom en betydande ekonomisk bevillning för avhandlingens tryckning.

Jag uttrycker mitt varma tack för alla dessa bidrag.

Dessutom tackar jag för den stora förmånen att avhandlingen fått publice-

ras i serien Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Ethnologica Upsaliensia.

Som framgått har arbetet med avhandlingen pågått under flera år. Andra tidskrävande verksamheter har gjort det omöjligt för mig att kontinuerligt genomföra min forskningsuppgift. Väl medveten om att detta ofta har varit ganska påfrestande för min närmaste omgivning, vill jag därför tacka mina vänner för deras överseende och mina närmaste, min hustru och våra barn, för deras stöd och förtroende. Det har betytt mycket för mig – deras tålamod har varit stort.

Kungälv i augusti 1976
Magnús Gíslason

1. *Kvällsvaka i baðstofan (vardagsrummet) på en isländsk bondgård.* Bonden läser högt för gårdens folk som arbetar. (Oljemålning av Aug. Schiött 1860. *Þjóðminjasafn Islands, Reykjavík*).

Kapitel I
Inledning

1. Egen erfarenhet av kvällsvaka

Vintern 1926—1927 vistades jag på gården *Gullberastaðir* i *Lundarreykjadalur* i *Borgarfjörður*-bygden på Västisland hos mina släktingar, bonden Þorsteinn Kristleifsson (f. 1890) och hans hustru Kristín Vigfúsdóttir (f. 1893). På gården bodde också Kristíns föräldrar Vigfús Pétursson (f. 1861) och Sigríður Narfadóttir (f. 1860) och dessutom Kristíns bror Pétur och tjänsteflickan Helga Baldvinsdóttir, båda i 20-årsåldern.

För mig som kom från ett fiskesamhälle vid kusten (*Akranes*) var det en sällsynt upplevelse att få delta i de mångskiftande vinteruppgifterna på gården. Vid mitten av oktober månad var höstens viktigaste göromål klara, såsom hopsamlandet av fåren, slakten och husreparationerna. Nu kunde bondefamiljens vinterarbete börja.

Þorsteinn och Pétur (jag använder enligt isländsk sed endast förnamnen) var sysselsatta ute med kreatursskötsel så gott som hela dagen. Det fanns drygt 200 tackor på gården, några gumsar, ett 30-tal lamm, ett 10-tal nötkreatur och 12 hästar. Fårhusen var belägna på något avstånd från gårdens huvudbyggnad. Morgon och kväll fick männen i första hand sköta om de djur som inte släpptes ut på vinterbete, dvs. korna, lammen och gumsarna. Om vädret tillät drev man hästarna och tackorna så tidigt som möjligt till ett vattningsställe och vaktade dem sedan på vinterbete tills det började skymma. Då drevs de hem till stall och fårhus och fick då som regel något extra foder. Ibland fick jag följa med, fast jag endast var 9 år.

Hela dagen satt Vigfús och Sigríður i vardagsrummet och arbetade. Vigfús kardade ull, tillverkade sadelgjordar av ullavfall och rep av tagel samt knöt eller lagade nät. Sigríður spann, stickade eller sydde. Ofta satt hon vid vävstolen och vävde. I kök och skafferi gick Kristín och Helga och sysslade med maten. Förutom matlagning och tvätt ingick i deras uppgifter att mjölka korna morgon och kväll och sedan att framställa olika mjölkprodukter, både till det egna hushållet och till avsalu. De deltog också i bearbetningen av ullen, när de inte var upptagna av andra sysslor (se bild 1). Så gick dagen på gården.

När den korta vinterdagen skymde, kom männen in från utearbetet. Man tände inte ljus med detsamma, ty man måste spara på lyset. I stället lade sig gårdens folk att sova i skymningen i det gemensamma arbets- och sovrummet. Denna skymningssömn varade en timmes tid (se bild 2 och 3). Men när lampan tändes, vaknade alla och *kvällsvakan* började.

Kvöldvaka[1] (kvällsvaka), som denna isländska tradition kallades, omfattade tiden från det att lampan tändes och tills man gick till sängs.

2. *Dagsljuset under ett år.* Uppgifterna avser *Reykjavíks* breddgrad (64° 08′,4 n br; 21° 55′, 8 v l). a = dagning; b = daggryning; c = soluppgång; d = solnedgång; e = skymningsmörker; f = mörkrets inbrott.

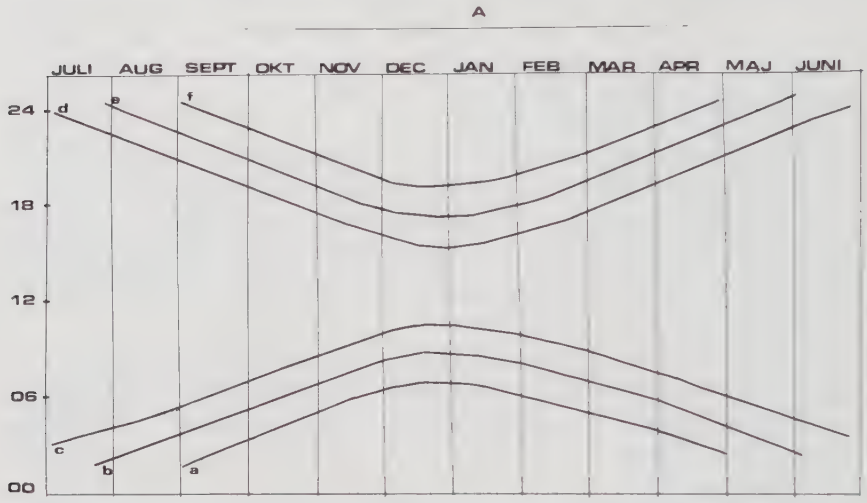

Kvällsvakan följde solens nedgång under året från mitten av oktober till början av april och förekom således endast under vinterhalvåret (se *A* härovan).

Dagsljuset, *sólargangur*, räknas från soluppgången, när solens centrum syns över en vågrät horisont, och till solnedgången, när solens centrum försvinner bortom horisonten. Den längsta *sólargangur* i *Reykjavík* är mellan 20 och 21 timmar och den kortaste mellan 3 och 4 timmar. Det kallas dagning, *dögun*, respektive mörkrets inbrott, *dagsetur*, när solens centrum befinner sig 18° under vågrät horisont på väg upp mot horisonten respektive på väg ned bakom horisonten. Då är himlen mörk över den plats som tiden avser. Daggryning, *birting*, respektive skymningsmörker, *myrkur*, kallas det när solens centrum är 6° under horisonten. Då kan knappast några vanliga utomhussysslor utföras utan artificiellt ljus.

Soluppgång, *sólarupprás*, respektive solnedgång, *sólarlag*, kallas det när solens övre kant tangerar en vågrät horisont. Under tidsperioden från den 10 april till den 3 september finns det dagsljus på Island (*Reykjavíks* breddgrad) hela dygnet.

(Uppgifterna hämtade ur *Almanak fyrir Island* 1975, 139 årg., utgiven av Islands universitet.)

Det fanns en fotogenlampa i vardagsrummet. Den hängde i en kedja som var fästad i en krok i taket mitt i rummet och gav en jämn och god belysning.

När alla vaknat, satte sig var och en på sin givna plats vid sin syssla. Männen fortsatte att arbeta med ull och tagel eller ibland med småslöjd såsom reparation av redskap och husgeråd. Kvinnorna ägnade sig åt ullen. Jag fick hjälpa till så gott jag kunde. Endast vävstolen stod stilla. Dess slagljud skulle ha stört för mycket.

När alla hade börjat sitt arbete, satte sig Þorsteinn vid lampan och läste något underhållande. Ibland berättade han något, en saga eller sägen eller gav

3. *Kvällsvakans plats (se markeringen till vänster) inom dygnets aktiviteter.*

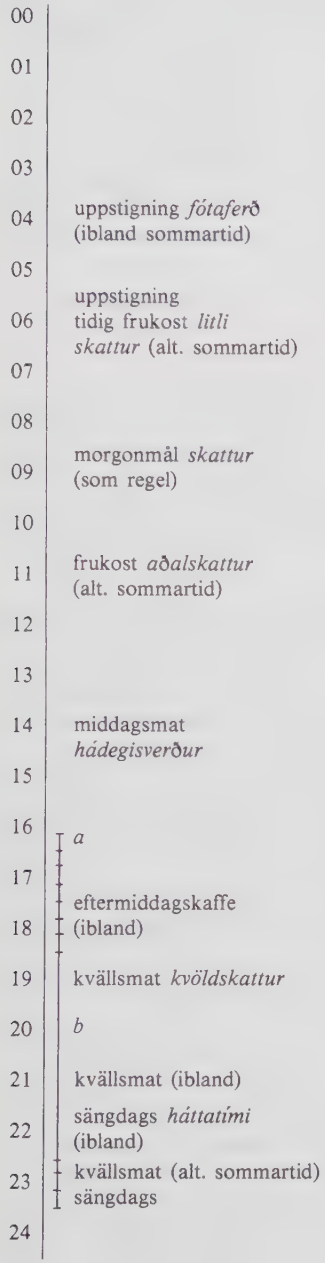

Det var sed på de isländska gårdarna kring sekelskiftet 1900 och tidigare att stiga upp, *fótaferð*, vid 06-tiden på morgonen, *miður morgunn*. Under slåttertiden steg man dock upp ännu tidigare, ibland vid 04-tiden, *um óttuskeið*.

Husbonden eller husmodern steg upp först och sedan den ene efter den andre och alla satte omedelbart igång med sina arbetsuppgifter utan att få någon förfriskning vintertid.

Det var arbetet i ladugården, mjölkning o d, samt skötseln av kreaturen i övrigt som i första hand skulle ombesörjas. När man kom in från fjöset och från de mest brådskande sysslorna med djuren kl. 08–09, *um dagmálaskeið*, intog man morgonmålet, *skattur, morgunverður*, och sedan fortsatte arbetet; männen ägnade sig åt skötseln av kreaturen, kvinnorna åt inomhusarbetet. Under slåttertiden åt man en tidig frukost, *litli skattur*, strax efter uppstigningen, om man alltså steg upp före kl. 06. Då åt man huvudfrukosten, *aðalskattur*, vid 11-tiden, *að jöfnu báðu dagmála og hádegis*. Man drack annars ibland förmiddagskaffe omkring kl. 11.30.

Middag åt man vid 14-tiden, *laust fyrir nón*. Sedan arbetade man (sommartid) till långt ut på kvällen, ofta till kl. 23. Då intog man kvällsmål, *kvöldverður*, innan man gick till sängs. Ibland drack man eftermiddagskaffe, *miðaftanskaffi*, omkring kl. 18. På andra tider än under slåttern var det vanligt att stryka den tidiga frukosten, *litli skattur*, och äta kvällsmat när man kom in från arbetet i ladugården, vilket som regel inträffade under kvällsvakan mellan kl. 19 och 20 på kvällen.

Skymningsvilan a (se markeringen till vänster) varade ca en timme innan lämpan tändes; tidpunkten varierade allt efter mörkrets inbrott.

Kvällsvakan b (se markeringen till vänster) omfattade tiden från det att lampan tändes och till dess man gick till sängs.

(Enligt Jónas Jónasson: *Íslenzkir þjóðhættir*, Rvk 1945, s. 2. Se dessutom avsnittet: Dygnet, *sólarhringur*. Uppgifterna överensstämmer till alla väsentliga delar med mina sagesmäns berättelser).

smakprov på ett gammalt kväde (*rímur*). Han hade en bra sångröst. Det fanns en liten boksamling på gården och man lånade också böcker från andra gårdar. Där fick jag första gången höra Egils saga och några avsnitt ur Snorres Edda.

Efteråt samtalade vi om det vi fått höra.

Kvällen avslutades med en andaktsstund. Man sjöng en psalm, Vigfús läste en predikan ur en postilla och alla bad slutligen gemensamt Fader vår.

Traditionen med *kvällsvaka* har enligt litterära källor funnits sedan tidig medeltid[2] och allmänt levt kvar på de isländska bondgårdarna till omkring 1920 och på sina håll förekommit fram på 1930-talet.

2. Målsättning

Syftet med följande framställning är att belysa kvällsvakans aktiviteter som en del av det dagliga livet och årets arbetsrytm på den isländska bondgården och att kulturhistoriskt belägga dess förekomst under senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet. Dessutom är det framställningens målsättning att i någon mån försöka utröna kvällsvakans allmänna betydelse inom isländskt folkliv.

Min framställning bygger i första hand på material som insamlats genom två undersökningar, vilka jag kallar K-undersökningen och Þ-undersökningen (se närmare avsnittet Enkäter). För att bättre kunna belysa och värdera det insamlade materialet har jag utökat min framställning med en skildring av vardagslivet på den isländska landsbygden omkring sekelskiftet 1900. Dessutom försöker jag ge en översikt över några av de viktiga förändringar under denna tidsperiod, vilka omformade vardag och samhälle och som medförde att kvällsvakan upphörde. Ibland har jag gått tillbaka till tiden före mitten av 1800-talet, men denna historiska tillbakablick avser inte att ge en fullständig bild utan skall tjäna syftet att belysa sådana samband och utvecklingsprocesser som har relevans för studiet av kvällsvakan.[3]

3. "Kvällsvaka" i kvällsvakan

Bland de böcker som fanns på de isländska gårdarna under senare hälften av 1800-talet märks *Piltur og stúlka* (Gosse och flicka) och *Maður og kona* (Man och kvinna). Båda dessa böcker är författade av Jón Thoroddsen.[4] Den förstnämnda utkom 1850 och den andra 1876. De var mycket populära och lästes flitigt som följetonger under kvällsvakan. Dessa berättelser är skrivna som romaner men är samtidigt färgrika folklivsskildringar från förra hälften och mitten av 1800-talet.

Flera av personerna och händelserna i *Maður og kona* har realistiskt återgivits efter verkligheten. Ofta överdriver emellertid författaren medvetet, sär-

skilt i komiskt eller parodiskt syfte, men ändå ger dessa berättelser en levande och tidstrogen bild av det dåtida folklivet.

I *Maður og kona* finns en skildring av en kvällsvaka.

Denna livfulla skönlitterära berättelse som skrevs under 1860-talet kommer att här återges något förkortad. Det bör påpekas att det ligger en tidrymd av 60 år mellan denna skildring av kvällsvakan och de etnologiska uppteckningar som gjordes i slutet av 1920-talet. Ännu så sent som på 1920-talet fick jag personligen tillfälle att uppleva kvällsvakan, så som tidigare omtalats. Fortfarande finns således sagesmän som har upplevt kvällsvakan medan den ännu var en levande tradition.

Om berättelsen i *Maður og kona* jämförs med skildringen av kvällsvakans aktiviteter i kap. III, vilken i huvudsak bygger på mina sagesmäns uppgifter, framgår att romanens skildring väl stämmer överens med deras framställning: skildringen av bostadshuset, skymningsvilan, lamptändningen, det manuella arbetet, de andliga aktiviteterna, prästens auktoritet, besöken och husandakten. Det är därför motiverat att låta denna litterära skildring från 1860-talet bilda en inledning till avhandlingen.

Följande berättelse finns i bokens första kapitel:[5]

"Det var en vinter, kort efter trettondedag jul. Folket på Hlid hade lagt sig att sova en stund i skymningen, så som brukligt var i gårdarna, alla utom fårskötaren som var ute. Den egentliga manbyggnaden på Hlid, badstofan, mätte fem stavgolv; i övre planet låg storstugan med kammare avbalkad vid ena gaveln — det var sovkammare för husbondefolket Sigurd och Thordis.[6] De hade sina sovplatser på var sin långsida; ett litet bord stod emellan på kortsidan av rummet. Längre ut på badstofugolvet och framom gavelrummet befann sig tjänstekvinnornas och huskarlarnas sovplatser, och utmed bortre gaveln stod en säng för en gammal gumma där i gården, som hette Thurid. Hon var fattighjon och mycket gammal. Hon ansågs inte god att tas med, när det rätta lynnet föll på. Det hade nu börjat skymma, som nämnt är. Sigurd bonde hade gått att sova en stund som de andra i gården; han låg på sin säng och sov tungt och snarkade hårt. Hans hustru hade också lagt sig men somnade icke. Skymningen börjar tätna och det lider mot kväll, men alltjämt är husmodern vaken. Hon tröttnar på att ligga längre så utan att kunna somna; hon stiger alltså upp och går fram i dörröppningen — sovkammaren stod alltid öppen, och någon dörr att stänga fanns icke. Bondhustrun lyssnar om de sova fram på loftet. Hon hör inget annat än snarkningar och snusningar från alla håll — överallt utom där gamla Thurid ligger. Hon förstår, att gumman är vaken.

Gamla Thurid satt kvar på sin säng. Hon sträckte upp handen till hyllan ovanför bädden, tog ner ett stycke torkad fisk, som hon började plocka med, och satt och mumlade för sig själv. Men husmodern gick fram på loftet till en av pigorna, som låg och sov på sin säng, väckte henne och bad henne gå till eldhuset och göra upp eld, för nu var det tid att vakna, sade hon. Pigan är strax vaken, och när hon kliat sig en stund, gäspat och ruskat på sig grundligt, som sed är, stiger hon upp och går och gör upp eld. Nu vaknar den ene efter den andre i badstofan; kvinnorna sätta sig på sina sängplatser och ta itu med sitt arbete. Det fanns tre tjänsteflickor, Sigrid, Gudrun och Astrid. De spann, medan en dräng som hette Hrolf satt på en liten kista bredvid och kardade åt dem. Det var hans göra om kvällarna. Ljuset var upphängt i bjälken över loftkammardörren, på så vis att man borrat ett hål i bjälken och fört grepen på lampan in i hålet. Lampan hade satts där för att den skulle lysa såväl in i kammaren som fram på loftet,

så att man inte behövde ha ljus på mer än ett ställe i badstofan. Vid dörrposten på insidan av loftkammaren, åt den sidan där lampan hängde, stod en stol med en kudde på; där brukade husmodern sitta om kvällarna, när hon sysslade med sömnad eller hade något annat för sig, som tarvade ljus. På andra sidan dörröppningen, framom den och åt trappuppgången till stod en liten kista med ett hopvikt täcke över; där var Thorstein huskarls plats. Där satt han, när ljuset var tänt om kvällarna, slöjdade, och lagade spannar och byttor, förfärdigade spännen och hornskedar, snidade sängbräden och asklock, tillverkade snusdosor av horn eller knåpade med annat sådant. Men dessemellan kom det på hans lott att läsa sagor och sjunga rimor (dikter av berättande innehåll) ty han var god uppläsare och duktig att sjunga. Thorstein var en man i femtioårsåldern. Han var av medellängd eller över, med rödbrunt hår, bleklagd och magerlagd, med ett något sjukligt men likväl tilltalande yttre. Sigurd bonde skattade honom högst av allt sitt husfolk. Thorstein var nästan ständigt i hans följe, uträttade omsorgsfullt varje arbete och var synnerligen duglig. Thorstein hade icke gift sig, men han ägde ett barn med en bonddotter, som sedan givits till hustru åt en annan och därefter dött. Barnet hette Sigrun. Hon bodde på Hlid jämte sin fader och var vid denna tid nio vintrar och en mycket lovande flicka. När man nu tänt och satt ljuset i dörrstolpen, intog var och en sin plats. Husmodern satt på sin stol och sydde. Thorstein satte sig pa andra sidan dörröppningen och skaftade ett naver. Nu vaknar ocksa Sigurd bonde och ser sig omkring; han finner att folk satt sig till sina sysslor och frågar sin hustru, hur långt det lidit på kvällen. Hon säger som det var, att man nyss tänt ljus. Han går da till ett hörn av kammaren och tar en hästhårsfläta, fastgör ena ändan i en sparre ovanför sin säng, sätter sig ner och börjar fläta. Så lider en stund av kvällsvakan, och det blir inte mycket talat i badstofan. Rätt vad det är kommer vallpojken hem. Han hade inte fått sig nagon syssla ålagd om kvällarna, och han var inte heller mycket hemma i arbetet med ullen. Han låg för det mesta och sov om kvällarna eller skämtade med fruntimren – han tyckte det var vackert så, om han nystat av en enda ten eller gjort några varv pa en strumpfot, som han skulle sticka vid. Han går till sin sängplats, som är mitt emot trappmynningen, tar sin hatt och sina vantar och slänger dem till fotändan av britsen, varpå han kastar sig själv raklång på rygg tvärs över bädden och later skankorna ligga fram efter golvet. Ingen säger ett ord till honom och ingenting säger han heller själv. Så går en stund, alla tiga på loftet, och var och en sitter vid sin syssla. Till slut tar Thordis till orda och vänder sig till Thorstein:

"Jag tycker det är så förskräckligt trakigt och tyst här ikväll min käre Thorstein! Sluta du nu med ditt naver, det ser ut på mina töser, som om de väntade pa att du ska läsa eller sjunga någonting för dem, som du brukar."

Thorstein säger, att det nog inte har sig så lätt, för nu har han läst upp nästan alla sagor som finns på gården. Husmor invänder att det inte vore mindre kärt om han ville sjunga – kväda rimor – "och förresten är det inte så ofta som du har sjungit för oss i vinter, och här finns tillräckligt med vackra rimor".

Allesammans instämmer med husmodern och tycker att hon uttryckt en allmän önskan. Det dög nu inte att söka komma undan och Thorstein skulle sjunga, tyckte de. Men när det blev fråga om, vilka rimor det skulle vara, kunde man inte ena sig till att börja med. Bonden höll före, att det skulle lämpa sig bäst att sjunga rimor om Roland eller Ferakut;[7] han tyckte att de varit duktiga karlar och väldiga kämpar. Flickorna tyckte att det inte fanns många rimor som överträffade dem som handlade om Brana.[8] Drängen Hrolf tog inte stor del i överläggningarna; han sade, att ingen av de gamla tyckte han så mycket om som Grettir, men han visste inte säkert om det fanns några rimor om honom. Fårvaktaren låg på sin säng och hörde på vad de andra pratade och gjorde inga inlägg än så länge. Men till slut finner han det omöjligt att stå helt utanför. Han sätter sig alltså upp och säger: "Finns det några rimor om Herraud och Bósi",

Thorstein?" – Thorstein log och sade, att det fanns det inte. "Då vill jag få höra Jannesar rimor" – säger han och lägger sig ner igen på rygg.

Medan man nu resonerar om detta har Thorstein gått in i husbondefolkets sovkammare och kommer snart tillbaka med en tjock, skriven rimabok. Han bläddrar en stund i den – så lägger han huvudet på sned, gör slut på allt vidare ordande och börjar sjunga:

Vänsäll Kyros jag kalla vill	Cýrum nefna milding má
Kung över riken och länder –	margra gætti láða.
Persien, Medien och andra därtill	Persju allri og Asíá
Han ensam hade om händer.	átti yfir að ráða.

Det är början till första sången om Ulfar Starke, men inledningssången[10] till denna rima fick Thorstein avstå ifrån, enär första bladet i visboken var oläsligt. Thorstein sjöng högt och väl; det var storartad underhållning. Alla tystnade i badstofan och lyssnade – det var som om anletsdragen blivit ljusare och mera fyllda av liv. Husmoderns nål gick flinkare och säkrare. Astrid, tjänstepigan, stämde in med Thorstein, hon lade huvudet på sned, drillade och vaggade med kroppen efter rytmen och var som på hjul. Sigrid och Gudrun tvinnade tredjedelen till så lång tråd ur en karda ull som annars. Sigurd bonde grep sig likaledes an med ny iver och det gick snabbare undan med flätningen än förut; han gjorde en kraftig knyck till varje rim eller när sången gick högre eller starkare. Thorstein sjunger länge och väl, och omsider har han slutat första riman. Han gör då en stunds uppehåll, innan han tar upp den nästa, och kvinnorna börjar utbyta sina tankar om sagan."

Utöver denna berättelse från *Maður og kona* finns det mycket få tryckta skildringar av kvällsvakan. Endast några kortfattade litterära belägg existerar, bl.a. i form av personligt färgade berättelser i biografier, reseskildringar och tidskriftsartiklar, huvudsakligen från 1900-talet.

Förutom sådana tryckta litterära källor, traditionsuppteckningar och muntliga meddelanden kan bildmaterial, särskilt från reseskildringar och folklivsberättelser från både 1700- och 1800-talen, tjäna till belysning av kvällsvakans aktiviteter. Motsvarande gäller om föremål av olika slag, tillverkade under kvällsvakan, såsom arbetsredskap, husgeråd, dräkter, smycken m.m., vilka finns bevarade på muséer.[11]

En utförlig och systematisk framställning av kvällsvakans förekomst och aktiviteter har dock hittills saknats.

4. Enkäter

A. Tillkomst

Min licentiatavhandling, "Isländskt byggnadsskick", gällde framför allt bostadshuset, *baðstofan,* gårdens kombinerade arbets- och sovrum. I föreliggande avhandling är det sysselsättningen och de andliga aktiviteterna i *baðstofan* under kvällsvakan, som kommer att behandlas.

Framställningen bygger i första hand på två undersökningar, vilka jag kallar K-undersökningen och Þ-undersökningen. Den förstnämnda utfördes 1929

av den danske folkhögskolläraren dr Holger Kjær. K står som förkortning för Kjær. Den andra undersökningen är gjord 1962 i samarbete mellan författaren och det isländska nationalmuséets avdelning för folklivsforskning, *Þjóðháttadeild Þjóðminjasafnsins*. Det föreföll därför praktiskt att beteckna den undersökningen med bokstaven Þ. Båda dessa undersökningar omfattar hela Island, dock huvudsakligen landsbygden.

a) *K-undersökningen 1929.* Dr Holger Kjær, som var min lärare vid Askov Højskole i Danmark 1939—1940, har givit mig tillgång till det ytterst värdefulla källmaterial, som han insamlade på Island sommaren 1929 och delvis utnyttjade i boken *Kampen om Hjemmet* (Köpenhamn 1935).

Detta källmaterial, vilket endast i begränsad utsträckning citeras i hans bok, omfattar över 1 000 handskrivna sidor, till största delen i oktavformat. Det har — med enstaka undantag — tidigare icke publicerats. Ett av undantagen är *séra* (pastor) Magnús Helgasons skildring av sitt barndomshem, som återfinns under rubriken *"Uppeldi og heimilishættir í Birtingaholti fyrir 70 árum"*, i artikelsamlingen *"Skólaræður og önnur erindi"* (Reykjavik 1934).

Dr Holger Kjær reste till Island i första hand för att samla upplysningar *om hemundervisningen och om hemmets ställning i det gamla isländska bondesamhället*. Han berättar följande om sin resa:

"Jeg foretog derfor i Sommeren 1929 en Rejse til Island. I fire Maaneder opholdt jeg mig deroppe og red hele Landet rundt for at træffe Folk, der kunde fortælle mig om den Hjemmeundervisning, som paa sine Steder endnu findes, og give mig Oplysninger om den Tid, da der ingen Skoler var paa Landet. I Reykjavik traf jeg forskellige Mænd, som intresserede sig for Spørgsmaalet og hjalp mig at lægge Rejsen til Rette. De gav mig Overblik over Forholdene og henviste mig til Mænd rundt om i Landet, som de mente jeg kunde faa Udbytte af at tale med. Efter denne Orientering begav jag mig ud i Landet. Jeg tog med en av Kystdamperne til Akureyri, hvor jeg købte et Par islandske Heste og red saa østpaa til Egnen omkring Myvatn, derfra med Afstikkere til forskellige Gaarde nordpaa till Husavik, vidare Nord om Tjørnes og østpaa til Thistelfjord. Saa sydpaa til Vopnafjord over Hof til Seydisfjord, Egilstad, genom Skriddal til Djupivogur og Hornafjord. Saa gik Vejen Syd om de to store Jokler, frem gennem mægtige Sandørkner og over vældige Floder og saa videre ad Landevejen til Reykjavik. Fra Reykjavik tog jeg nordpaa igennem Vestlandet, over Holtavorduheidi og saa østpaa gennem Hunavatns og Skagafjords Sysler over Oksnadalsheidi tillbage til Akureyri. Jeg var saaledes naaet hele Island rundt og havde redet ialt et Par Tusinde Kilometer . . .

De fleste Steder overnattede jeg hos Folk, jeg blevet henvist til. Jeg blev overalt vel modtaget og havde navnlig Glæde af at mærke Bondernes levende Intresse for Opdragelse og Undervisning og deres Forstaaelse for den gamle folkelige Linie i islandsk Oplysning. Undersøgelsen her bygger dog ikke alene paa disse Samtaler, men ogsaa paa en Række skriftlige Beretninger. Jeg havde ladet trykke et Spørgeskema, hvor jeg gjorde Rede for Undersøgelsens Art og rettede en Række Spørgsmaal angaaende Hjemmeundervisningen, Eventyrfortællingen, Kvöldvakan, Husandagten og Børnens Arbejde og Leg, ikke fordi jag ønskede at faa hvert enkelt Spørgsmaal besvaret for sig, men for at henvise til de Emner, jeg ønskede at faa Besked om. Mange af dem, jeg besøgte har sendt mig Beretninger, men desuden har jeg ogsaa modtaget Beretninger

fra en Del andre, som havde faaet Spørgeskemaet gennem Folk, jeg havde truffet, eller havde set det i Bladet "Dagur", hvor det havde været aftrykt."[12]

Den enkät, som publicerades i tidningen *"Dagur"* i *Akureyri* i juni 1929 spreds till ett stort antal människor, delvis av dr Kjær personligen som han härovan påpekar och delvis genom särskilda kontaktmän, i första hand bönder, lärare och präster. I januari 1930 trycktes ytterligare en uppfordran i *"Dagur"* från dr Kjær till den isländska allmänheten att uppteckna sina barndomsminnen och sända dem till honom som källmaterial för forskningen om den gamla hemundervisningen.

Huvudfrågorna i Kjærs enkät gällde följande ämnen:

1. Hemundervisning
2. Kvällsvaka
3. Husandakt
4. Barnens arbete
5. Barnens lekar
6. Resultaten av den gamla hemundervisningen och den traditionella folkupplysningen

1. *Heimakennsla*
2. *Kvöldvaka*
3. *Húslestur*
4. *Vinna barna*
5. *Leikar barna*
6. *Árangur hinnar gömlu heimakennslu og þjóðaruppeldis á gamla vísu*

Kjær ger i sin bok en översikt över de sammanlagt 76 personer, 62 män och 14 kvinnor, som sände honom skriftliga redogörelser. Av de manliga sagesmännen var 34 bönder, 11 präster och 15 lärare. De återstående två representerade andra yrken. Samtliga, utom två som var prästsöner, kom från bondgårdar.

Av de 76 sagesmännen var 33 födda före 1866. Dr Kjær skiljer mellan dem som föddes före och dem som föddes efter detta år, emedan de sistnämnda berördes av skollagen från 1880, som påbjöd inte enbart läsning och katekes utan också skrivning och räkning. Sagesmän födda 1866 eller tidigare hade kunnat konfirmeras utan att prästen lagt vikt vid, huruvida de lärt sig att skriva eller räkna. De två äldsta meddelarna, två kvinnor från östlandet, var födda 1834 och 1846. De två äldsta manliga var födda 1851.

På sin färd runt om i landet mötte dr Kjær ett stort antal människor, som han intervjuade och varigenom den skriftliga enkäten ytterligare kompletterades. Dessa intervjuer återfinns i Kjærs dagboksanteckningar, en viktig del av det totala källmaterialet.

I min översikt av K:s sagesmän räknar jag också dessa intervjuade. Härigenom blir antalet uppgiftslämnare totalt 115, 96 män och 19 kvinnor. Av de manliga meddelarna var 45 bönder, 18 präster, 18 lärare och 15 hade andra yrken; 42 var födda före 1866.

b) *P-undersökningen 1962.* I början av år 1962 utarbetade jag en frågelista,

vilken med dåvarande museichefen dr Kristján Eldjárns benägna tillstånd infogades i den undersökning av isländskt folkliv, *Þjóðháttarannsókn*, som Islands nationalmuseum, *Þjóðminjasafn* då höll på att genomföra. Listan utsändes våren 1962 med värdefullt bistånd av Þórður Tómasson *frá Vallnatúni*, föreståndare för bygdemuséet i *Skógar undir Eyjafjöllum*. Han förestod då också på muséets vägnar *Þjóðháttarannsókn Þjóðminjasafnsins*.

Som framgår av översiktskartan (se bilaga VI) inkom svar från landets alla bygder. Allt som allt svarade 68 personer på enkäten. Svaren var dock i regel inte lika utförliga som de redogörelser K:s sagesmän lämnade, men många av svaren innehöll värdefulla deskriptiva uppgifter om isländskt folkliv i allmänhet och om kvällsvakan i synnerhet.

Av Þ:s sagesmän, 68 stycken, var endast 9 födda år 1900 eller senare. 22 var födda under tiden 1890—1899, 28 1880—1889 och 9 var födda före 1880. Den äldsta kvinnliga meddelaren var född 1875 och likaså den äldste manlige.

Av de 68 sagesmännen var 52 män och 16 kvinnor. Av de manliga var 44 bönder, 5 lärare, 1 präst, 1 klockare och 1 författare.

Endast fyra personer förekom i båda undersökningarna, nämligen Jón Sigurðsson (f. 1889), Svava Þórleifsdóttir (f. 1886), Snorri Sigfússon (f. 1884) och Kristján I. Sveinsson (f. 1884). De tre förstnämnda berättade relativt utförligt om sin barndoms- och ungdomstid i K-undersökningen, medan deras berättelser var mera kortfattade när det gäller Þ-undersökningen. Kristján I. Sveinsson var den ende av dessa fyra som svarade ganska utförligt båda gångerna. Han svarade också på alla de frågor som ställdes.

K-undersökningen 1929 byggde till stor del på en frågelista som omfattade få rubriker utan delfrågor, vilket i flera fall gav till resultat ganska utförliga berättelser, ofta rika på detaljer, men inte alla gånger koncentrerade till den givna frågan eller rubriken.

Þ-undersökningen 1962 omfattade å andra sidan en rad systematiskt uppställda frågor med delfrågor. Svaren var därför som regel mera preciserade, men ofta knapphändiga. Þ-undersökningens frågelista återges i svensk översättning (bilaga III).

Kristján I. Sveinssons svar på båda dessa frågelistor återges som bilaga I och II in extenso i svensk översättning. Hans svar var bland de utförligaste som förekom i de två aktuella undersökningarna och skulle således kunna tjäna som källkritiskt underlag för en jämförelse mellan en sagesmans svar på de aktuella frågorna vid två tidpunkter (1929 och 1962).

c) *Val av sagesmän* vid K-undersökningen 1929 skedde i första hand, enligt Kjærs uppgift, genom personliga rekommendationer. Först och främst var det rektorn vid lärarseminariet i *Reykjavík, séra* Magnús Helgason, som gav Kjær en diger namnlista över lämpliga kontaktmän, i huvudsak bönder, präster och lärare, runt om i landet. Där fanns alla landsdelar representerade och tanken

var att dessa personer sedan i sin tur skulle förmedla kontakt med minnesgoda och kunniga människor ute i bygderna.

Detta tillvägagångssätt gav i och för sig ett bra resultat. Många visade intresse för undersökningen, men överallt var de manliga uppgiftslämnarna i majoritet. Magnús Helgasons namnlista bestod av 104 personer varav 103 män och endast en kvinna, Svava Þórleifsdóttir, då rektor i *Akranes*. Hon deltog som tidigare nämnts i båda de aktuella undersökningarna. Totalt fanns 19 kvinnor bland de 115 sagesmän som svarade på K-undersökningens enkät och/eller intervjuades av Kjær.

När dr Kjær besökte gårdarna och intervjuade bondebefolkningen visade det sig, med ytterst få undantag, att det var husbonden som förde familjens talan, när gästen kom till gården. Av de 39 kontaktade som inte svarade på enkäten utan enbart intervjuades av Kjær var endast 5 kvinnor.

Säkerligen har detta sin förklaring i seden att det var husbondens uppgift att representera bondefamiljen utåt, inte minst om något skriftligt skulle sändas från gården.

Vad Þ-undersökningen 1962 beträffar skedde valet av sagesmän på det sättet att min frågelista sändes ut till de personer som då anlitades av muséets undersökning av isländskt folkliv, *Þjóðháttarannsókn*. Också här kan en klar manlig majoritet konstateras (52 av 68).

B. Presentation av enkäternas uppgifter

Vid behandlingen av båda undersökningarnas källmaterial indelas landet framför allt av praktiska skäl i åtta områden (se bilaga V). Dessa områden sammanfaller med landets nuvarande valkretsar, *kjördæmi*:

I *Reykjavík*
II *Reykjanes*
III *Vesturland*
IV *Vestfirðir*
V *Norðurland vestra*
VI *Norðurland eystra*
VII *Austurland*
VIII *Suðurland*

De båda undersökningarnas sagesmän grupperas efter födelseort, enligt I–VIII ovan.

1. *Exempel*: Kristján I. Sveinsson, f. 1884, *Stekkjarflatir, Akrahreppur, Skagafjarðarsýsla*, får benämning och nummer i K-undersökningen: K 18 — 1884 V 107. (K betecknar här K-undersökningen; 18 är ett ordningstal = sagesmännens löpande nummer i undersökningen; 1884 är födelseåret; V betyder området *Norðurland vestra*; 107 betecknar *Akrahreppur* i *Skagafjarðarsýsla* enligt kommunkartan.)

2. *Exempel*: Kristján I. Sveinsson, f. 1884, *Stekkjarflatir, Akrahreppur, Skagafjarðarsýsla* får här benämningen: Þ 21 — 1884 V 107. (Þ betecknar Þ-undersökningen; 21 är sagesmannens ordningsnummer i undersökningen; 1884 är födelseåret; V betyder området *Norðurland vestra*; 107 betecknar *Akrahreppur* i *Skagafjarðarsýsla*.)

Tabell 1. Sagesmännens geografiska fördelning. Antal sagesmän K 115, Þ 68.

Område/Födelsebygd		K	Þ
I	Reykjavík		
II	Reykjanes	2	1
III	Vesturland	5	9
IV	Vestfirðir	10	6
V	Norðurland vestra	18	6
VI	Norðurland eystra	50	12
VII	Austurland	18	6
VIII	Suðurland	12	28

Med hjälp av detta system kan man på kommunkartan (se bilaga VI) snabbt konstatera vilken bygd och vilken kommun, *hreppur*, uppgiften avser. Likaledes kan man på namnlistan, som återges som bilaga, återfinna sagesmannens namn, yrke, benämning på födelsegården och faderns yrke. Därmed ges en viss källkritiskt relevant orientering om rapportörens hem och barndomsmiljö.

Med undantag av de två första valkretsarna, I *Reykjavík* och II *Reykjanes*, är den geografiska fördelningen ganska jämn (se tab. 1 samt översiktskartan bilaga VI). Dessa två valkretsar, *Reykjavík* och *Reykjanes*, utgör landets mest tätbefolkade delar. Både K- och Þ-undersökningarna rör framför allt de minst urbaniserade områdena (se bild 30).

Undersökningarna kompletterar varandra på så sätt att K-undersökningen har det största antalet sagesmän och de utförligaste berättelserna från nordöst- och östlandet, speciellt *Þingeyjarsýsla* och *Skaftafellssýsla*, medan Þ-undersökningen innehåller mera systematiskt återgivna svar, varav det största antalet kommer ifrån det centrala sydlandet *Árnessýsla* och *Rangárvallasýsla*.

Sydöstlandet har traditionellt ansetts i högre grad än de flesta andra områden ha bevarat gamla traditioner, framför allt på grund av geografisk isolering. På syd- och särskilt sydvästlandet men delvis också i de centrala delarna av nordlandet, samt vid öst- och västfjordarna har kontakter med handelsplatserna varit livligare (se Handelsplatsernas fördelning, bilaga V:A).

K-undersökningen 1929 hade således hemmet och i synnerhet barnens uppfostran och utbildning som huvudfråga. Kvällsvakan ingick givetvis som en väsentlig del i denna, eftersom den ofta fungerade som en sorts skola i hemmet.

Þ-undersökningen 1962 hade däremot som huvudsyfte att inregistrera och beskriva kulturtraditionen kvällsvaka, sådan den förekom såsom en del av det dagliga livet och årets arbetsrytm på de isländska bondgårdarna under senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet.

Såsom framgår av översiktstabellen över svarens storlek i procent av den totala summan ord (se tab. 2) svarade 40 av K-undersökningens 76 sagesmän utförligt på den första av huvudfrågorna, som enligt Þ-undersökningen formulerades: Hur gick kvällsvakan till? (Underrubrik: Beskriv förhållanden och miljö – bl.a. *baðstofan* och andra hus eller bostäder – som har betydelse i det här sammanhanget.)

Tabell 2. Jämförelse mellan K- och Þ-undersökningarna. Siffrorna anger dels antalet sagesmän som svarade skriftligt på varje huvudfråga (Þ-undersökningens frågeställningar bildar här grund till jämförelsen. K:s totala antal sagesmän är 76, Þ:s 68), dels svarens omfång för varje huvudfråga i procent av den totala summan av det ungefärliga antalet ord.

	K		Þ	
Huvudfråga	Antal	%	Antal	%
A. Hur gick kvällsvakan till	40	30	64	10
B. Tidsgränsen	5	0,4	66	5
C. Skymningen	35	19	64	20
D. När lampan tändes	1	0,1	67	3
E. Arbetet	18	8,5	67	15
F. Andliga sysslor	22	20	64	12
G. Gäster och landstrykare	7	2	65	10
H. Husandakt	48	20	64	25

K-undersökningens formulering var: *Kvällsvaka.* Sagesmännen fick sedan berätta fritt och själva göra en egen disposition av ämnet, vilket gör att det ofta är svårt att jämföra deras berättelse i alla detaljer med Þ-undersökningens framställning.

De ämnen som skildras utförligast i K-undersökningen är följande:

A. Hur gick kvällsvakan till?
B. Skymningen (sagoberättande, barnens lekar o.d.)
F. De andliga sysslorna.
H. Husandakten.

Det är således i första hand de andliga aktiviteterna som behandlas i K-undersökningen. Dessutom innehåller svaren ofta en ganska personligt färgad berättelse om resultaten av den gamla hemundervisningen och den traditionella folkuppfostran.

Nästan alla Þ-undersökningens sagesmän svarade på huvudfrågorna fast svaren ofta var korta och ibland ofullständiga. Utförligast svarade de i här angiven ordning på frågorna angående husandakten (H), skymningsaktiviteterna (C), arbetet (E) och de andliga sysslorna (F). På frågan om hur kvällsvakan gick till (A) och på frågan om gäster och landstrykare (G) gavs också relativt utförliga svar.

För ytterligare belysning av svarsfrekvensen återges här en översikt över Þ-undersökningens frågor med delfrågor beträffande arbetet (E) och de andliga sysslorna (F).

Det framgår av tabell 3 att vissa delfrågor angående arbetet fick relativt få svar. Detta gäller i första hand delfrågorna nr 5, 6 och 7 samt 10, 11 och 13 under rubriken E. Arbetet. Hälften eller knappt hälften av sagesmännen har inte alls besvarat dessa delfrågor, vilket måste tolkas så att de företeelser som frågan avser inte var så allmänt kända som huvudfrågans övriga moment. Detta gällde t.ex. frågan om uppgifter om så kallade *"vökustaurar"* eller *"augnte-*

Tabell 3. Sammanställning av Þ*-enkätens svarsfrekvens beträffande frågorna om arbetet (E) och de andliga sysslorna (F).* (Siffran inom parentes avser antal svar av typ "vet ej" och negativa svar. Totala antalet svar 68.)

E. Arbetet

1.	Vilka slag av arbeten utfördes huvudsakligen under kvällsvakan?	65
2.	Vilka arbeten försiggick under vinterns förra del?	61
3.	Vilka arbeten eller uppgifter var ämnade för a) män b) kvinnor c) barn?	62
4.	Fick folk några särskilda förfriskningar som lön för lång vaka och kvällsarbete? Vilka?	61 (20)
5.	Gavs extra förplägnad vissa kvällar, t.ex. fredag före jul?	34 (20)
6.	Kallades den för något särskilt, t.ex. "*vökustaur*"?	34 (11)
7.	Fick veckan eller kvällen namn efter denna? ("*Staurvika – vökustaurskvöld*")?	31 (21)
8.	Fick en odåga vid kvällsarbetet otack som lön? Vilken? Hur överlämnades den?	41 (31)
9.	Användes "*augnteprur*" för att hålla folk vakna? Vad tillverkades dessa av och på vilket sätt?	60 (17)
10.	Hur placerades de? På det övre eller det nedre ögonlocket?	31 (14)
11.	Kallades de för något annat (t.ex. "*vökustaur*")?	28 (16)
12.	Med vilka ord beskriver man människors uthållighet vid vaka (adj. *kvöldsvæfur* = kvällstrött, *kvöldgóður* = kvällspigg, subst: *svefnpurka* = sömntuta, *vökuskarfur* = person som har lätt för att vakna, *vökugeispar* = gäspning under vakan osv.)?	63 (1)
13.	Skriv här talesätt och visor om kvällsvakan, om möjlighet finns.	35 (6)
14.	När lades kvällsvakan ned med arbete, nöjen och andakt?	60

F. Andliga sysslor

1.	Vilka andliga sysselsättningar förekom under kvällsvakan?	57
2.	Vad lästes mest?	59
3.	Vad var mest vanligt att kväda eller sjunga?	60
4.	Vilka slags berättelser eller sagor framfördes och vilka berättade?	56
5.	Löste man gåtor, svåra uppgifter eller fanns det annan förströelse? Nämn exempel!	60

prur", pinnar som man ibland menar att folk har anbragt på ögonlocken för att hålla sig vakna vid arbetet under kvällsvakan (se avsnittet *Metoder för att hålla sig vaken*).

De härovan angivna frågorna aktualiserar sedan ytterligare en rad spörsmål. Av källmaterialet framgår t.ex. att metoden att hålla sig vaken med så kallad *"vökustaur"* har varit en sällsynt företeelse. Man kan till och med ifrågasätta om dylika metoder alls har förekommit i verkligheten, åtminstone under den här aktuella tidsperioden. Är det hela kanske bara ett sporadiskt uppträdande påstående? Hur mycket av kvällsvakans arbete var frivilligt och hur mycket var ålagt av husbonden? – Var de merprestationer som eftersträvades, bl.a. genom att man gav extra fritid som belöning (se tab. 3) eller genom att man utnyttjade olika former av tävlan för produktionsstegring, betingade av husbondefolkets strävan efter social eller ekonomisk prestige eller var de snarare framtvingade av fattigdom?

Dessa frågor är svåra att besvara. Fattigdomen var dock allmän, så det är

sannolikt, att det först och främst var en ekonomisk nödvändighet att producera så mycket som möjligt.

Den bild som framkommer vid studium av de olika upplysningarna är dock ingalunda entydig. Det fanns en mångfacetterad social och ekonomisk verklighet bakom kvällsvakan.

Utifrån sagesmännens uppgifter drar jag slutsatsen att kvällsvakan var en nödvändig produktionsperiod framför allt för yllevaror och slöjdartiklar och att en väsentlig del av kvällsvakan ej var till för att förmedla gemenskap i största allmänhet utan i första hand för att ge tid till ekonomiskt nödvändig arbetsprestation. Sekundärt medförde den dock viss gemenskap. Emellertid understryks att kvällsvakan genom de så kallade andliga aktiviteterna — muntlig tradition, sägner, sagor, olika former av traderade memorat, berättelser om egna upplevelser, *rímur*, kvad etc. — hade stor betydelse för bondebefolkningens kulturella liv.

För att få en så historiskt tillförlitlig bild som möjligt av denna tradition har det varit befogat att anlita ett stort antal sagesmän från landets alla delar som utförligt och systematiskt belyst kvällsvakans förekomst och innehåll.

5. Värdering av sagesmännens uppgifter

De enskilda sagesmännens uppgifter är givetvis av växlande omfattning och värde. Somliga skriver en utförlig redogörelse som svar på den givna frågan. I synnerhet gäller detta K-undersökningen. Andra nöjer sig med några få ord. I båda fallen gäller det att de ibland går utanför ämnet genom att berätta om andra företeelser utan samband med de ställda frågorna. Dock är även en uppgift, som i vissa delar avviker från huvudtemat, av värde för belysning av traditionen i dess helhet.

Individuella intressen och personliga kvalifikationer spelar givetvis en stor roll, t.ex. kontaktpersonernas kunskaper och deras vana att uttrycka sig i skrift. Likaså deras minnesgodhet och berättartalang. Somliga av dem äger dessa egenskaper i så rik utsträckning att deras berättelse kan utgöra en underhållande läsning.

De flesta sagesmännen har berättat om sina egna upplevelser av kvällsvaka och isländskt vardagsliv under senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet. I några fall återger de dock även berättelser de hört av sina föräldrar eller av andra anförvanter.

Det är viktigt att observera, att ett ljust skimmer ofta vilar över den förflutna barndomstiden. Den observerade verkligheten färgas individuellt i minnet och i många av de insamlade redogörelserna liksom i det tryckta källmaterialet märks ofta denna idealiserande tendens (se bilaga I och II).

Även om det egentligen inte finns många utförligare tryckta skildringar av kvällsvakan är det inte uteslutet att några av sagesmännens beskrivningar kan

vara påverkade av någon litteratur i ämnet, t.ex. den tidigare återgivna *Maður og kona*.

På den isländska landsbygden har motsättningar mellan de olika samhällsskikten varit anmärkningsvärt ringa. Mellan den egentliga bondebefolkningen och bygdens överhetspersoner såsom t.ex. prästen och landsfiskalen rådde merendels goda kontakter. Dessa befattningshavare tog som regel del i jordbrukets skötsel, fastän de möjligen inte ägnade sig åt direkt kroppsarbete. De hade i många fall en betydande boklig bildning och samtidigt en god praktisk kunskap på jordbrukets område. Någon aristokrati existerade inte i det isländska samhället. Det var en gemenskapsfrämjande faktor, att alla deltog i det dagliga arbetet, så att säga sida vid sida, både husbondfolk, tjänstefolk, daglönare och dessutom ofta både barn och åldringar. Detta gällde generellt om arbetslivet på gårdarna, inte minst om inomhusarbetet under vinterhalvåret.

Fastän klasskillnaden inte var så framträdande på den isländska landsbygden under den tidsperiod som undersökningen åsyftar, fanns det dock som regel några ledande hem i respektive bygder. Eftersom rätt stor del av sagesmännen kom från dylika hem är det möjligt att deras sociala och ekonomiska bakgrund har satt spår i materialet.

Meddelarna lämnar dock i väsentliga delar inbördes överensstämmande berättelser, vilket speglar en stark och enhetlig tradition. Det är därför naturligt att behandla landsbygdsbefolkningen som en enhet, då det gäller kvällsvakan.

Efter denna inledning (I) om källmaterial och uppläggning skall jag i nästa kapitel (II) ge en orientering om det isländska bondesamhällets kulturmiljö och vardagsliv under 1800-talets senare hälft och början av 1900-talet. För att kunna sätta kvällsvakan som kulturföreteelse in i sitt sammanhang är det viktigt att – visserligen utan anspråk på fullständighet – belysa väsentliga delar av dess ekonomiska och sociala bakgrund och miljö. Kapitel III, som utgör avhandlingens huvudavsnitt, handlar om handasysslorna och de andliga aktiviteterna under kvällsvakan. I kapitel IV om tradition och förändring ges en överblick över de omvandlingsfaktorer, som varit verksamma när det gamla bondehemmets traditionella enhet ekonomiskt, socialt och kulturellt steg för steg upplöstes, vilket bl.a. medförde att kvällsvakan upphörde.

Kapitel II
Kulturmiljö och vardagsliv på isländska gårdar under 1800-talets senare hälft och början av 1900-talet

Kvällsvakans olika aktiviteter med andlig och manuell verksamhet under vinterkvällarna representerade en viktig del av bondgårdens levande miljö. En översikt av landets naturliga förutsättningar, bebyggelseformer och gårdar, samt av bondebefolkningens vardagsvillkor och levnadsvanor får här utgöra bakgrund och belysa kvällsvakans förutsättningar och funktioner i det isländska bondesamhället.

1. Naturen och bebyggelseformerna

Man kan i stora drag indela Island i tre olika områden:

a) den beboeliga delen av landet, dvs. kustområdena mellan fjäll och hav och älvdalarna;
b) de obeboeliga bergområdena, som delvis är gräsbevuxna fjällområden men till största delen består av högländ grus- och lavamark med sommarbete för får och hästar;
c) jöklarna med evig is och snö, varifrån de stora jökelälvarna hämtar en stor del av sina vattenmassor.

Nära en fjärdedel av landets yta (den totala ytvidden är 104 785 km^2) utgörs av övervägande sand och grusöken, medan ungefär en fjärdedel täcks av lavafält och jöklar, helt eller delvis täckta med snö; resten — eller nära hälften av landet — är gräsbevuxen fjällbetesmark. Ingen egentlig skog finns; endast lågväxt fjällbjörk täcker här och var fjällsluttningarna.

Under tidsperioden 1870—1920 var genomsnittstemperaturen för hela landet 2,8°C per år. Juli och augusti, de varmaste månaderna, hade en medeltemperatur av 10—12°C. Den högsta uppmätta temperaturen i landet var 26°C. Den årliga nederbörden utgjorde under denna period i genomsnitt 345 mm på nordlandet (*Grímsey*), medan den på sydlandet (*Vestmannaeyjar*) uppgick till 1320 mm.[1]

Fastän landets vulkaniska bergarter lätt förvittrar och bildar en jordmån, som är näringsrik och lätt att bearbeta och odla, finns det inte jordbruk i den traditionella skandinaviska bemärkelsen, endast extensiv boskapsskötsel.[2]

4. *Keldur á Rangárvöllum* (sydlandet) – en av huvudgårdarna i *Njáls sagans* bygder. Byggnadssättet ansluter sig till en medeltida tradition där huvudbyggnaden, *skáli*, vänder ena långsidan mot gårdsplanen, *hlað*. Den bevaras som kulturminnesmärke och är sannolikt den äldsta byggnad som finns på Island (foto Gísli Gestsson).

Landets klimat är för ostadigt och hårt. Sommaren är kylig men vintern mild. Sädesodling förekom inte under den aktuella tidsperioden.[3]

A. Gårdarna

Gårdarna ligger glest på den mark som är beboelig i kustområdena mellan fjäll och hav och i älvdalarna. Varje gård behöver stora utrymmen. Ofta är det 3—4 km väg mellan gårdarna, men ibland ligger de tätt intill varandra och bildar en grupp, som då ofta ursprungligen har varit en stor gård, som delats upp i mindre enheter, vilka också fortsättningsvis fått bära delvis samma namn: *Innri-Skeljabrekka, Ytri-Skeljabrekka; Mið-Fossar, Syðstu-Fossar; Vestra-Súlunes, Eystra-Súlunes; Sólheimar, Sólheimakot, Sólheimahjáleiga; Systa-Grund, Mið-Grund, Efsta-Grund; Steinar* I, II, III; *Hnappavellir* I, II, III, IV; *Hof* I, II, III, IV, V.[4]

5. Hof í Öræfum (sydöstlandet). Fasad och planritning av "östgården", *austurbær,* uppmätt och tecknad av H.E. Glahn och C. v. Jessen 1973. Där finns en rad sammanbyggda gårdar. *Fjósbaðstofa* (se 2:C nedan) i övre planet till vänster på bilden. Gaveln vetter enligt sydlandets sed emot gårdsplanen.

Den extensiva boskapsskötseln förutsatte stora betesmarker. Från den tid Island blev koloniserat (slutet av 800-talet) och till slutet av 1800-talet har det isländska jordbruket bedrivits i en mycket enkel form. Huvuduppgiften har varit att utnyttja den naturliga gräsmarken antingen som slåtteräng eller som betesmark för husdjuren (får, nötkreatur och hästar). Sedan medeltiden har det här och där förekommit, att man gödslat ett begränsat markstycke, *tún*, kring själva gårdsbyggnaderna, men det är först under senare hälften av 1800-talet och särskilt kring senaste sekelskiftet som man mer allmänt börjat gödsla tunet. Gödslingen skedde under våren eller hösten med husdjursspillning som spreds över den oplöjda marken. Tunet gav jämförelsevis näringsrikt hö, *taða*, vilket användes som foder till kor och ibland till enstaka ridhästar. Det hö som

bärgades från de ogödslade slåtterängarna kallades *úthey*. Det användes som foder till får, hästar och de nötkreatur, som inte mjölkades.

Gårdens areal kunde således indelas i tre kategorier:

a) den odlade gräsbevuxna marken, *tún*, som gödslades varje år;
b) slåtterängar, *engjar*, som inte gödslades; de låg ofta spridda på olika håll inom gårdens domäner;
c) betesmarker, *úthagar*, som ofta kunde indelas i hemmabeten, *heimahagar*, och fjällbeten, *afréttur*.

Storleken kunde variera mycket. En genomsnittsgård hade under denna period en areal av ca 100 ha, varav ca 3—4 ha var gödslad mark, *tún*.

Vid det senaste sekelskiftet (1903) var den genomsnittliga kreatursstocken på en isländsk gård följande: 4—5 nötkreatur, 145 får och 8 hästar samt 8—10 höns, ett par hundar och en eller ett par katter. Andra husdjur var sällsynta.[5]

År 1920 var gårdarnas kreatursstock i genomsnitt: 3—4 nötkreatur, 86 får, 7 hästar, 3—4 höns, ett par hundar och en katt. En del getter har funnits sedan kolonisationstiden, särskilt vid västfjordarna och på nordöstlandet. Till denna boskap bärgades i genomsnitt 100 hästbördor (en hästbörda är 80—100 kg) av tún-hö och 200 hästbördor av ängshö.[6]

Många av de isländska gårdarna ligger vid kusten, där det förutom jordbruket finns möjlighet till fiske. På somliga ställen finns det dessutom öar eller näs, där ejdern bygger bo. Insamlandet av ägg och dun från ejderns rede kunde vara en lönsam binäring, eftersom somliga gårdar kunde få upptill 100 kg ejderdun om året (50 bon gav ungefär 1 kg dun). Fågelberg finns också på sina håll och älv eller sjö med laxöring eller lax där fiske bedrevs. Sälfångst var också en värdefull binäring. Sälskinn var en eftersökt handelsvara och sältran användes till lyse.

B. Egendomsförhållandena

Innan det fanns någon bank i landet — Islands nationalbank upprättades år 1885 — var det vanligt, att de som tjänade pengar fick dem förräntade genom att köpa fast egendom, t.ex. en gård eller en del i en gård. Detta gav ofta en god förtjänst eftersom köpesumman som regel var låg i förhållande till det arrende som betalades för gårdarna, ofta in natura såsom i smör, vadmal, levande får o.d.

Arrendet, *landskuld*, skulle enligt en gammal sed inbetalas två gånger om året, höst och vår.

Þorvaldur Thoroddsen berättar följande om gårdarnas värdering, arrende m.m.:

"Gaardene paa Island er fra Sagatiden af blevne vurderede i Hundreder. Men et Hundrede var af samme Værdi som 120 Alen Vadmel eller i Almindelighed Værdien af en Ko. I gamle Dage var den lovbetalede Landskyld 10 pct af Jordens Værdi. I de senare Aarhundreder har Landskylden gennemgaaende været et Hundrede pr. hver 20 Hund-

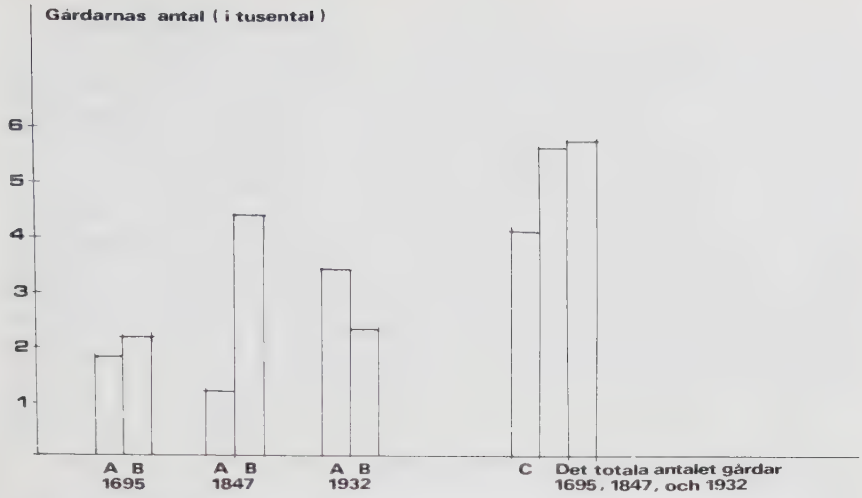

Tabell 4. Gårdarnas antal och egendomsförhållandena år 1695, 1847 och 1932.

År	A) bonden äger gården	B) bonden hyr gården	C) det totala antalet
1695	1847	2212	4059
1847	1237	4384	5621
1932	3390	2346	5736

(Enligt S. Sigurðsson art. i *Búnaðarfélag Íslands Aldarminning* II bd., Rkv 1937, s. 76 ff.).

reder, eller 6 Alen pr. Hundrede, Halvdelen af det den var i gamle Dage, eller 5 pct. Jordens Landskyld har paa Landet været regnet i Hundreder og Alen, men ved Kusten – Fiskeværene – i Vætt (Flt Vættir) omtrent 17 kg. Fisk. 6 Vættir gaar paa et Hundrede og 20 Alen eller 40 Fiske. Allerede fra Sagatiden af har mange fattige Bønder taget Faar og Kreaturer paa leje hos de rigere Bønder og betalt som Leje af hver Kos Værdi (isl. Kúgildi = 1 ko eller 6 Moderfaar) 12 Alen eller 10 kg. Smør. Og denne bestemte Lejeafgift har holdt sig helt ned til vore Dage."[7]

Från medeltiden till omkring senaste sekelskiftet ägde kyrkan och den danske kungen ett stort antal gårdar. Under 1900-talets första decennier blev det allt vanligare, att gårdarna såldes till bönderna, eftersom de administrativa myndigheterna ansåg det vara tidens lösen att bonden själv ägde sin gård.

För närmare belysning av denna utveckling mot en självägande bondeklass kan jag nämna att det år 1847 fanns 5621 gårdar på Island. Böndernas antal var då 7204. Det var då vanligt att en gård hade flera självständiga hushåll. Men endast 1237 ägde den jord som de brukade, dvs. 80 procent av bönderna var arrendatorer. År 1932 fanns 5736 gårdar; därav ägdes 3390 av bönderna själva, vilket vill säga att bara drygt 40 procent av bönderna var arrendatorer (se tab. 4).

Björn M. Olsen har med utgångspunkt från s.k. *skattbændatal*[8] – det antal bönder som år 1311 betalade skatt – uppskattat Islands invånarnatal år 965 –

dvs. knappt etthundra år efter kolonisationens början, till ca 60 000; år 1095 till ca 78 000; år 1311 till ca 72 000. Året 1402 hemsöktes Island av pest, i de historiska källorna kallad för *svartidauði*. Man har menat att denna pest var densamma som digerdöden i grannländerna. Landets invanarantal sjönk då till mindre än 50 000. Vid folkräkningen 1703 var invånarantalet 50 358. Efter det katastrofala vulkanutbrottet, *Skaftáreldar*, 1783—1785, återstod endast 38 313. Tre gånger under 1700-talet sjönk Islands invånarantal under 40 000: 1707—1709, 1752—1757 och 1783—1786. — Det är först omkring 1880 som befolkningen åter når den siffra, som Björn M. Olsen har antagit att den hade 1311, dvs. 72 000. Sedan har befolkningen stadigt ökat i antal. År 1926 hade Island 100 000 och 1968 200 000 invånare.

2. Baðstofan — gårdens viktigaste bostadsrum

Bostadshusen, *bæjarhús*, på en isländsk bondgard bestod under 1800-talet av en rad sammanbyggda hus. Vissa enskilt liggande hus eller mindre husgrupper utgjorde stallutrymmen av olika slag, spridda över ett rätt stort område. Fähus brukade också finnas i den sammanbyggda klungan av bostadshus (se bild 6).[9]

Det var en regional skillnad på husens gruppering inbördes. Särskilt framträdde denna skillnad mellan syd- och västlandet å ena sidan och nord- och östlandet å den andra (se bild 5 och 6). Ålderdomligare drag i byggnadssskicket har dröjt längre kvar på nord- och östlandet, möjligen delvis beroende på att det är torrare och mera stabilt klimat i den delen av landet.

Bostadshusen på en isländsk bondgård vid mitten av 1800 talet var enligt nutida begrepp primitiva. De var uppförda av grästorv och sten. Förnäma gardar, t.ex. prästgårdarna, hade gavlar eller halvgavlar av trä, framför allt på den sida som vette mot gårdsplanen, *hlað*. Denna byggnadsstil presenteras i en illustrerad avhandling författad av prästen *séra* Guðlaugur Sveinsson (1733—1807): *Um bæjarbyggingar* i tidskriften *Rit Lærdómslistafélagsins*, IX, som utkom 1781—1794. Avhandlingen tycks ha blivit normgivande för byggnadsstilen på isländska gårdar och då i synnerhet prästgårdarna under 1800-talet.

Trots att den isländska bondebefolkningen på grund av fattigdom och materialbrist allmänt fick nöja sig med dåliga bostäder under många århundraden, var det ändå stor skillnad på bostäderna, beroende på hur de byggdes, inreddes och vårdades. De sämsta, *bekkbaðstofur*, (se C nedan) utan brädbeklädnad och med jord eller torvgolv, var lika primitiva som enkla uthus, men samtidigt kunde det på andra håll finnas *pallbaðstofur* (se C nedan) med brädgolv och panel. Gårdens folk kunde där hålla värmen under de långa vinterkvällarnas arbete vid skenet av en tranlampa, trots att det inte fanns någon eldstad i rummet.

A. Benämningen baðstofa

Hur kom det sig att det viktigaste bostadsrummet på isländska gårdar vid den tid som undersökningen gäller kallades *baðstofa,* trots att det inte hade eldstad och ej förefaller ha haft med bad eller bastu att göra?

Denna fråga skall jag söka besvara i det följande, men först en kort historisk återblick. I över 1000 år har den isländska bondebefolkningen bott i hus av grästorv och sten. Byggnadsstilen har dock ändrats genom åren. Den ursprungliga byggnadsformen var ett *langhús*, vilket indelades i *anddyri, skáli* och *stofa*. Längs med väggarna i *skáli* fanns sittplatser och sängplatser, men mitt på golvet fanns en eller ibland en rad gropar för eldar, *langeldar,* bl.a. för värmens skull under den kalla årstiden. I *stofa* fanns en eller flera mindre gropar för eldar, *måleldar,* för matlagning. Ofta fanns också särskild *eldaskáli* för matlagningen. Man anser att en stor del av den lågväxta isländska fjällbjörken har använts som bränsle till dessa eldar under de första århundradena av landets bebyggelse.

Under tidig medeltid tycks det inte ha varit ovanligt, att bastu, *gufubaðstofa* (*gufa* = ånga) funnits på de forntida gårdar, vilka undersökts av arkeologer.[10] Bastun var ett särskilt hus med låga väggar och högt tak och ofta relativt rymligt.[11] Mitt på golvet fanns en ugn uppbyggd av sten. Den eldades kraftigt, tills stenarna var varma. Sedan öste man vatten över stenarna så att rummet fylldes med ånga, därav namnet *gufubaðstofa*. Längs väggarna fanns britsar eller bänkar, som man kunde sitta eller ligga på. På det sättet kunde ganska många människor få plats samtidigt i *baðstofan.*[12]

På gården *Gröf* i *Öræfi*-bygden, vilken förstördes av vulkanutbrott år 1362, har man vid utgrävningar funnit rester av en bastu men i bastun fanns också en stenskiva från en slända och en brynsten, vilket kan tyda på att bastun redan då fått nya uppgifter som plats för manuellt arbete, bl.a. bearbetning av ullen.

Under 1300-talet, när bränslebrist och klimatförsämring började bli allvarligt märkbara på Island och det kändes kyligt i *skáli* och *stofa*, sökte sig gårdens folk till *baðstofa*, som var mindre till ytan. Där fanns bänkar samt sitt- och liggplatser och där fanns en ugn, som också kunde användas som värmeugn, sedan eldarna i *skáli* och *stofa* hade brunnit ner. *Baðstofan* blev med andra ord gårdens enda uppvärmda bostadsrum. Den kom att ingå i raden av sammanbyggda hus som börjat utvecklas under senare hälften av 1200-talet och som sedan blivit den karakteristiska byggnadsformen på de isländska gårdarna (se bild 4).

Så småningom byggde man så om *baðstofan* och gjorde den rymligare och mera ändamålsenlig. Men man behöll både placeringen längst bak i husklungan och benämningen, sannolikt på grund av att byggnadsformen var densamma som på den gamla *gufubaðstofan:* låga väggar och högt tak med rökhål, *strompur*, eller *ljóri,* glugg, överst på taket.

Det är viktigt att beträffande benämningen *baðstofa* påpeka, att endast de hus eller bostadsrum, som hade låga väggar och högt tak, helst ett klinkbyggt

sparrtak, har kallats *baðstofa*. Om denna takkonstruktion byttes ut mot ett platt tak, användes benämningen *stofa*.

Under 1500-talet tycks *baðstofa* med klinkbyggt tak och med ljusöppning, *ljóri* eller *skjár*, på taket ha varit dominerande som det gemensamma sov- och arbetsrummet på de isländska gårdarna. Redan då tycks man dock ha upphört med att använda värmestugans, *baðstofans*, eldstad på grund av bränslebrist.

Baðstofan rymmer således en god del av det isländska bostadshusets historia och tradition (se bild 7 och 18).

B. Baðstofan

På norra och östra Island var det vanligt under den tid undersökningen avser, att *baðstofan* var placerad längst in i huskomplexet (se bild 6). Den var byggd som långhus, vinkelrätt mot de andra husen och då ofta med båda gavlarna av trä. På sydväst- och delvis på västlandet hade man börjat ändra denna ordning i början av 1800-talet.

Författarinnan Ólöf Sigurðardóttir (f. 1857) växte upp på en mycket liten gård, *kot*, på Vatnsnes i Húnavatnssýsla på västra Nordisland. Så här skildrar hon boningshuset, *baðstofan*, i sitt barndomshem under 1860-talet:

"Boningshuset på gården var av den sämsta sortens torvhus här i landet. Vardagsrummet, *baðstofan*, var en liten och låg byggnad. Det fanns ingen träinredning där utom lösa bräder i sängarna för att avskärma sängkläderna fran torvväggen. Sängarna var gjorda av uppstaplad grästorv med gavlar och framsida av trä. Där fanns inget bord och inga sittplatser förutom sängarna. Hyllor för matkärlen, *askar* (se bild 24) o.d., var placerade över varje säng.

I den innersta delen av rummet fanns ett fönster i taket med två glasrutor, men i den främsta delen fanns ett fönster med skinn – en blöt fosterhinna hade spänts över en träring, och den sattes sen i ett runt hål i taket. Om en glasruta slogs sönder fick man ibland sätta ett fönster av fosterhinna där också, för reservglas fanns ej. Detta fönster gav relativt litet ljus, men om det regnade och blåste så lät det mycket i fönstret. Fosterhinnan slaknade i ringen och slogs fram och tillbaka, och till sist hördes en smäll och hinnan gick sönder i småremsor. Då tyckte man att det plötsligt blev alldeles vindstilla även om det blåste häftigt".[13]

Vad som här beskrivits var den enklaste av 1800-talets *baðstofur*, den så kallade *bekk-baðstofan*.

C. Några huvudtyper av baðstofur

Man kan efter golvets konstruktion indela 1800-talets *baðstofur* i fem huvudgrupper:

a) Bekk-baðstofan (*bekkur* = bänk, brits) var den vanligaste *baðstofa*-typen, i varje fall fram till slutet av 1800-talet. Den hade så gott som alltid jordgolv och sängarna var traditionellt ordnade längs långväggarna och bestod till sitt underlag av enkla torvbritsar. Inredningen var ytterst enkel.

b) Skara-baðstofan (*skör* gen. pl. *skara* = kant, rand, jfr *fótskör*) har funnits

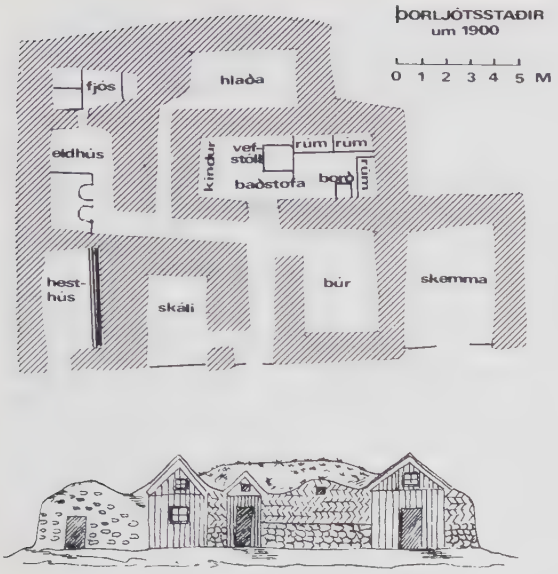

6. *Þorljótsstaðir i Skagafjörður-bygden* (nordlandet). Fasad och planritning av gården omkring sekelskiftet 1900. *Baðstofan* är enligt nordlandets sed tvärställd långt tillbaka i huskomplexet. Man inhyste några får, *kindur*, i *baðstofans* ena del. *Skáli* användes ibland under 1800-talet som sovrum för drängar. Vanligare var dock att *skáli* användes som redskapsbod liksom *skemma,* (efter teckning från boken "*Stakir steinar*" av Kristján Eldjárn).

fram till slutet av 1800-talet men har inte varit vanlig. Karakteristiskt för denna *baðstofa* var att det framför sängarna fanns en smal trägolvskant att sätta fötterna på, när man satt på sängen. Det var varmare att stå på en träbräda än på jordgolvet. Mellan dessa trägolv var det jordgolv. Ofta var detta omkring en aln lägre än trägolvskanten (*fótskör*) på sidorna. Det var praktiskt för sländspinnerskan att kunna låta sländan fortsätta ner till jordgolvet.

Under medeltiden fanns eldstaden, *langeldar,* mitt på golvet i det gemensamma sov- och vardagsrummet, *skáli.* Då var det motiverat att ha jordgolv i mitten av rummet. *Skara-baðstofan* kan vara en relikt, som representerar en gammal tradition. Möjligen har bristen på virke nödvändiggjort denna konstruktion.

c) Pall-baðstofan (*pallur* = upphöjt trägolv) var den vanligaste *baðstofa*-typen under 1800-talets slut och in på 1900-talet. De flesta *baðstofur* som ännu finns kvar på Island är av detta slag. De hade trägolv, vilket var ungefär en aln högre än marken, därav namnet. Ofta var en del av golvet upphöjt trägolv och den övriga delen jordgolv. Under trägolvet fanns ett mörkt utrymme, vilket kunde användas som förvaringsrum för bränsle eller för några lamm. En trappa förde upp från gången, *göng*, till *pall-baðstofan.*

Vad inredningen beträffar överensstämde denna i huvudsak med *bekk-baðstofans,* även om *pall-baðstofan* vanligtvis var klädd med panel invändigt. Den var mer påkostad och därför vanlig hos de bättre ställda. Sängarna hade här träbotten, men ibland fanns det inget trägolv under sängarna.

Vanligtvis låg de äkta makarnas rum, *hjónahús*, i ena ändan av *baðstofan* med en dörr i skiljeväggen. Ibland räckte inte skiljeväggen längre än till han-

bjälken, *skammbiti*, vid det innersta stolprummet. Det förekom också, att en likadan mellanvägg, tvärs över *baðstofan*, avskilde ett rum för vuxna barn eller för gårdens äldsta. I *baðstofans* mittparti bodde då gårdens pigor och drängar, *hjú*.

d) Loft-baðstofa. Denna typ var också vanlig under *baðstofans* slutskede. Skillnaden mellan *pall-baðstofa* och *loft-baðstofa* var inte stor. Det fanns *baðstofur* av blandtyp – särskilt på de mindre gårdarna. Trägolvet i *loft-baðstofan* lades så högt över marken, att det därunder blev ett gott utrymme, även om där var så mörkt och lågt i tak, att det inte kunde användas som bostadsrum. Ibland var emellertid utrymmet så stort, att man inredde ett rum för gardens drängar eller gäster i en nedre våning under *baðstofans* trägolv, *undir palli*. Sådana *baðstofur* förekom på de större gårdarna mot slutet av 1800-talet och där var *loft-baðstofa*-konstruktionen helt genomförd. Den kallades da ibland *portbyggð baðstofa*. *Baðstofan* fanns då alltid i övre våningen. *Baðstofans* utseende och inredning var i regel av samma typ som i en vanlig *pallbaðstofa*, klädd med panel från golv till tak, *þiljuð í hólf og gólf*. Taket var som regel klinkbyggt. En trappstege förde upp till *loftbaðstofan* och en lucka, *hleri*, fanns i golvet, så att man kunde stänga uppgången. Det kunde också förekomma en liten lucka i *baðstofans* golv, utöver den som stängde trappuppgangen. Den mindre luckan användes då av dem som spann ull eller hästhar pa slända. Det var praktiskt och omtyckt att låta tråden bli så lang som möjligt och lata sländan snurra ner genom luckan och ibland ända ner pa golvet i rummet under *loft-baðstofan*. Om kreatur inhystes i rummet under *loft baðstofan*, vilket förekom i vissa trakter, öppnades denna lucka, när man ville släppa upp värmen från djuren. Men denna ordning representerar en annan typ av *baðstofa*.

e) Fjós-baðstofa (*fjós* = fjös, fähus).[14] *Baðstofa* över fähuset, *fjósbaðstofa*, är aldrig omtalad i den fornisländska litteraturen. Det är en öppen fraga, hur länge man har brukat tillgodogöra sig fähusvärmen i de isländska bostadshusen. Forskaren Guðmundur Hannesson menar, att man kan spara denna byggnadstyp till 1400-talet.[15]

Fjós-baðstofans konstruktion var som regel en helt eller delvis genomförd *loft-baðstofa* konstruktion med utrymme i nedre vaningen för kor eller möjligen får. Som tidigare omtalats var det gemensamt för alla isländska *baðstofur*, att de saknade eldstad. Först i slutet av 1800 talet flyttar ugnen in i den isländska *baðstofan*. Men folk har naturligtvis tidigt upptäckt, att det var varmt och skönt i fähuset, medan bostadens rum var kalla. Tanken att utnyttja fähusvärmen för att värma upp bostadshus har legat nära: i äldre tider har det förekommit att små djur, ja t.o.m. kor, inhysts i bostaden, t.ex. på Färöarna, i Danmark och i Sverige. Men utformningen av den isländska *fjós baðstofan* är något speciellt för Island.

De fyra förstnämnda typerna av *baðstofa* har funnits i alla isländska bygder. *Fjós-baðstofur* har förekommit under 1800-talet både på syd-, öst- och nordlandet, men de var sällsynta på västra Island. De blev synnerligen omtyckta, sedan man hade vant sig vid dem.

Så berättas det om prästen på *Sandfell* i *Öræfi*-bygden på Sydöstisland, att när han flyttade dit i slutet av 1800-talet hade hans företrädare nedlagt *fjós-baðstofan* och byggt en ny särskild *baðstofa*. Men den nya prästen ändrade tillbaka till *fjós-baðstofa* och denna fanns i bruk år 1902 och några år därefter.[16]

Eiður Guðmundsson, f. 1888,[17] från *Hörgárdalur* i *Eyjafjörður* på Nordisland berättar, att det vid sekelskiftet i den dalen fanns 33 *baðstofur*: 13 med trägolv och 20 med jordgolv. De flesta var odelade och bestod av ett rum, några få var delade i två rum och två var delade i tre rum, vilket blev allt vanligare mot slutet av århundradet.

Samme sagesman påpekar, att det var vanligt att en arrendator själv ägde *baðstofans* väggpanel och brädgolv och ibland tog dessa med sig vid flyttning.

D. Baðstofans storlek och form

Baðstofan var ofta ett långt och smalt rum, 12—18 alnar långt (dvs. 7—10,5 m) och 4—6 alnar brett (dvs. 2,4—3,6 m). Ibland var det så smalt att det var svårt att komma fram mellan sängarna, då folk satt på sovplatserna och arbetade. Då kunde inte två spinnrockar stå mot varandra utan fick ställas omväxlande till höger och till vänster.[18]

Om *baðstofan* var lång, delades den som nämnts oftast med tvärväggar i två eller tre mindre rum. I de rum som bildades i *baðstofans* båda ändar fanns det sällan fler än två sängar, en vid vardera långväggen.

Baðstofans olika avdelningar kallades *hjónahús* och *frambaðstofa*, om den var tvådelad. Om avdelningarna var tre, kallades de ofta *norðurhús, miðbaðstofa, suðurhús* eller *austurhús, miðbaðstofa, vesturhús*, alltefter hur *baðstofan* var vänd i förhållande till väderstrecken. På de största gårdarna eller hos de mest folkrika familjerna kunde det förekomma att *baðstofan* var delad i fyra avdelningar. Det fjärde rummet kallades då *miðhús*.[19]

Ingången låg alltid in mot *mið-* eller *frambaðstofan* från gången, *bæjargöng*, vilken som regel var ganska lång och mörk och förde ut till ytterdörren. I denna mörka korridor, *göng*, fanns en eller ett par, ibland tre dörrar, *skellihurðir*, för att hålla kölden ute. Ofta var det några trappsteg upp till *baðstofan* från gången.[20]

I *miðbaðstofan* eller *frambaðstofan* sov tjänstefolket, både män och kvinnor och de äldre barnen. Vanligt var att männens sängar stod vid den ena långväggen och kvinnornas sängar vid den andra.[21]

Om det fanns ett *hjónahús* i *baðstofans* ena ända, var det alltid husbondefolkets sovrum. Om *baðstofan* var delad i tre rum, sov ofta föräldrarna till någon

7. *Baðstofan i Glaumbær i Skagafjörður* (nordlandet). *Baðstofa*-interiör från en av de förnämsta gamla isländska prästgardarna, numera ett bygdemuseum för *Skagafjörður*-bygden (foto Gunnar Rúnar).

av makarna i rummet vid den andra gaveln; möjligen fick några av de vuxna barnen detta privilegium.[22]

E. Baðstofans inredning

Den isländska bondebefolkningen levde tidigare mycket spartanskt. Samtida skildringar visar, att bostäderna ofta var låga, mörka, fuktiga och efter nutida uppfattning bristfälliga och osunda. Men det bör påpekas, att *baðstofan*, när den var som bäst, utgjorde en vacker och ändamålsenlig bostad. Ofta hade man på ett smakfullt sätt formar och inrett *baðstofan* efter sina minimibehov.

I Holger Kjærs uppteckningar finns planritningar av två *baðstofur*. Den ena (A) härrör från en fattig gård, *Haganes i Mývatn* bygden på nordöstlandet. Sagesman: Guðbjörg Stefánsdóttir, f. 1863.[23] Den andra (B) var från en stor bondgård, *Hof i Vatnsdalur* på nordvästlandet. Sagesman: Magnús Bjarnarson.[24] Båda dessa planritningar visar en utpräglad trångboddhet. Sängarna, som ofta utgjorde *baðstofans* enda möblemang, var ordnade i en rad längs varje långvägg och *baðstofans* längd bestämde deras antal. De var väggfasta vid *baðstofans* långsidor. Väggarna hade en höjd av ungefär 1 meter, där de mötte det klinkbyggda taket, *súð*, som knappast var mer än 2,5 m högt under takåsen (se bild 7).

Planritningarna A och B (se bild 8) visar hur *baðstofans* utrymme disponerades.

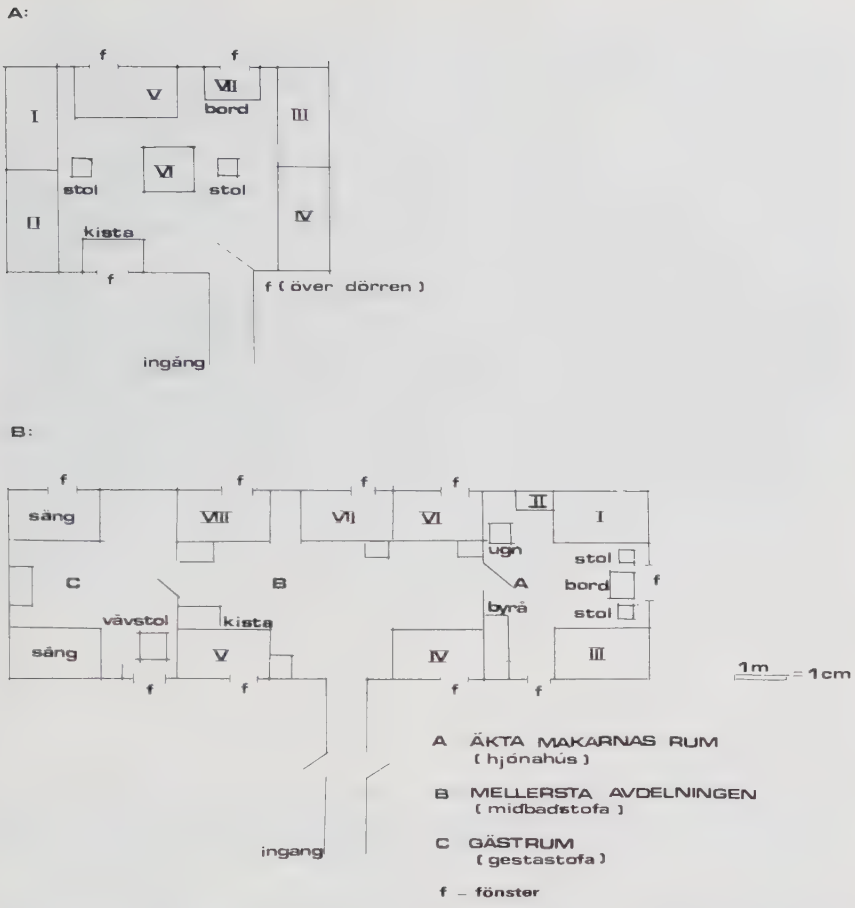

8. Planritningar av *baðstofa* från två bondgårdar på Nordisland (enligt Kjær). Överst en mindre gård, *Haganes i Mývatnssveit, Þingeyjarsýsla* (nordöstlandet), (A), nederst en större, *Hof i Vatnsdalur, Húnavatnssýsla* (nordvästlandet), (B).

A: *Baðstofan* på *Haganes i Mývatn*-bygden var trång. I säng nr I sov bonden och hans hustru och en minderårig flicka, i säng II sov två små flickor, den ena åtta och den andra tolv år, i säng III en tjänsteflicka, i säng IV en dräng och en fyraårig pojke. Säng nr V var en utdragssäng, reserverad för gäster.

Mitt på golvet stod vävstolen, VI, och vid det ena fönstret ett litet bord, VII. Dessutom fanns där två stolar och en kista.

B: *Baðstofan* på *Hof i Vatnsdalur* år 1870 var 21 alnar lång (12,5 m), 6 alnar bred (3,6 m) och 5 1/4 alnar hög (3,1 m).[25] Den var indelad i tre rum: a) *hjónahús*, äkta makarnas rum, b) *miðbaðstofa*, mellersta avdelningen och c) *gestastofa*, gästrum.

I de äkta makarnas rum sov i säng I, som inte var väggfast, bonden Björn,

58 år, och en son Oddur 6 år; i säng II sov en son, Magnús, 10 år. Bondens hustru Rannveig, 38 år, sov i en väggfast säng, III, med en dotter, Ingibjörg, 5 år. Bondens säng, I, och ett bord, som stod under fönstret, var blåmalade. På en byrå till höger om dörren fanns ett skåp med kaffekoppar o.dyl.; där utskänktes kaffe av husmodern. Över dörren hängde en bokhylla. Dessutom hade rummet tre stolar. En kamin för uppvärmning av rummet var anbragt vid väggen på vänster sida om dörren. Kaminer var vid denna tid sällsynta på gårdarna.

I *baðstofans* mellersta avdelning, *miðbaðstofa*, hade hushallets övriga medlemmar sina sängplatser: i säng IV Þorbjörg, 45 år, och Svandís, 9 år, i säng V Guðríður, 30 år, och Rósa, 13 år, i säng VI Margrét, 20 år, i säng VII Stefán, 16 år, i säng VIII Halldór, 22 år, och Sigurður, 11 år. Vid varje säng stod en kista, där man förvarade bl.a. sina kläder.

I gästrummet, *gestastofa*, stod en vävstol, som flyttades ut ur rummet under sommaren, och dessutom fanns där två sängar reserverade för gäster.

Förutom gårdsfolket bodde på gården sommartid en man och en kvinna, *kaupamaður, kaupakona*, som anställdes som extrahjälp vid höskörden. Mannen hade sin sovplats på loftet i en bod, *skemmuloft*, medan kvinnan sov hos Margrét i säng nr VI.

3. Bondens hushåll och familj

I föregående avsnitt presenterades exempel på två bondehushåll på nordlandet omkring 1870. Det ena, som av sagesmannen betecknades som relativt litet, hade fyra vuxna medlemmar och fyra barn under 14 år. Det andra hushållet hörde hemma på en av nordlandets största gårdar och bestod av sju vuxna medlemmar och sex barn under 14 år. Därtill kom ytterligare ett par vuxna personer under slåttertiden, dvs. totalt 13–15 personer (se bild 9).

Om bondehushållets storlek säger Holger Kjær:

"Det var ikke blot den snævre Familie — Forældre og Børn — der udgjorde Hjemmet. Der var dengang flere Tjenstefolk end nu, en 3–4 Karle og lige saa mange Piger paa en jævnt stor Gaard, og desuden gerne nogle gamle Folk, en Bedstefader eller Bedstemoder eller nogle gamle Tjenstefolk, saa der med Familien ikke sjældent var en 20 mand paa Gaarden og undertiden flere."[26]

Detta är emellertid för mycket sagt. Det har, åtminstone sedan 1703, så länge som pålitlig isländsk folkräkning har funnits, varit relativt få bondgårdar på Island, som haft fler än 10–12 medlemmar och därav var oftast 1–2 drängar och 1–2 tjänstekvinnor. Detta är viktigt att understryka, eftersom det är en ofta förekommande missuppfattning, att familjer med ett stort antal medlemmar, minst ett 20 tal eller rentav 30 tal, skulle ha varit en vanlig isländsk företeelse under de senaste två, tre århundradena (se tab. 5).

Säkerligen har den utvidgade familjen utgjort den mest utbredda familjefor-

9. *Haukagil i Borgarfjörður-bygden.* En av västlandets bondgårdar kring sekelskiftet 1900. Gårdsfolket står uppställt i rad på gårdsplanen.

Tabell 5. Hushållens fördelning efter storlek för hela Island år 1703, samt för å ena sidan landsbygden och å andra sidan hela landet år 1950.

Hushållets storlek antal personer	1703 Antal hushåll	Hela landet %	1950 Lands-bygd %	Hela landet %
2	618	8,1	9,9	15,3
3	1093	14,3	16,1	21,8
4	1324	17,4	18,6	21,8
5	1276	16,8	16,8	16,8
6	1077	14,1	14,7	11,1
7	795	10,4	9,6	6,4
8	540	7,1	6,5	3,4
9	358	4,7	3,9	1,8
10—14	469	6,2	3,8	1,6
15—19	49	0,6	0,1	0,0
> 20	23	0,3	—	—
	7622	100,0	100,0	100,0

Hushåll på 4 och 5 personer var vanligast både 1703 och 1950, men det fanns betydligt fler stora hushåll år 1703 än 1950. (Enligt Hagskýrslur Islands, Manntalið 1703, II 21, Reykjavik 1960, s. 22)

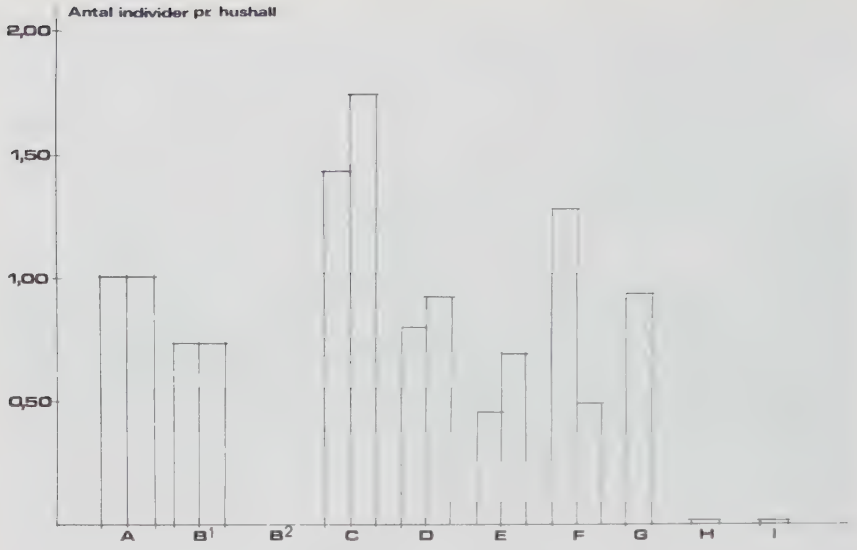

Tabell 6. Hushållens sociala sammansättning på Island aren 1703 (hela landet, den vänstra kolumnen) *och 1940* (enbart landsbygden den högra kolumnen).

		1703	1940
A. Husbönder		1,00	1,00
B[1]. Gifta kvinnor (husmödrar)		0,74	0,74
B[2]. Ogifta kvinnor (husmödrar)			0,08
C. Barn yngre än 15 år		1,40	1,74
D. Barn 15 år och äldre		0,77	0,88
E. Släkt		0,41	0,65
	Själva fam.	4,32	5,09
F. Tjänstefolk och daglönare		1,24	0,41
		5,56	5,50
G. Fattiglemmar		0,89	–
H. Obesuttna		0,01	–
I. Landstrykare		0,05	–
		6,51	5,50

Det genomsnittliga isländska bondehushållets storlek och struktur år 1703 jämfört med landsbygdens hushåll 1940 kan man få fram genom att dividera antalet hushåll med varje enskild kategori av hushållsmedlemmar. Här räknas inte enheter bestående av flera familjer och inte heller hushåll som består av endast en person. År 1703 bestod varje hushåll i genomsnitt av 6,5 individer och år 1940 bestod hushållet i genomsnitt av 5,5 individer (gäller enbart landsbygden). (Enligt Þ. Þorsteinsson: *Manntalið 1703, Andvari, Reykjavík* 1947, s. 45.)

men, där husbonden, husmodern och deras barn samt ett par åldringar, ofta föräldrar till bonden eller bondhustrun, bildade ett hushåll. Möjligen fanns det också en dräng och/eller en tjänstekvinna på gården. Men kärnfamiljen, dvs.

bonden, bondhustrun och deras barn, har också förekommit som familjeform så långt tillbaka i tiden som den allmänna folkräkningen når på Island (se tab. 6). Särskilt gäller detta för de hem, där åtminstone några av barnen var i tonåren eller vuxna.

Det ovan given citatet från *Kampen om Hjemmet* är baserat på uppgifter från en prästgård på östlandet (*Reyðarfjörður*). Detta är väsentligt att notera, eftersom just prästen, vilken så gott som alltid samtidigt var jordbrukare, i regel innehade någon av de största gårdarna i bygden. Han måste därför ha ett större antal tjänstefolk än genomsnittsbonden. Prästgårdarna hade i flera avseenden en särställning i det isländska bondesamhället. Östlandet, ett av de mest isolerade områdena, är annars ett lämpligt studieobjekt för belysning av bondehushållets traditionella storlek och sammansättning. Man bör därvid ha i minnet, att vulkanen *Askjas* utbrott 1875 blev ödesdigert särskilt för östlandet. Det medverkade bl.a. till att relativt många människor just härifrån utvandrade till Amerika under senare hälften av 1800-talet.[27]

Folkräkningarna från 1845, 1816 och 1703 ger värdefulla uppgifter till belysning av tiden före mitten av 1800-talet.

Folkräkningen från 1845 för östlandet (*Múlasýslur*, kommunerna nr 147–173 på kartan, bilaga VI) visar att endast fem gårdar ägde 20–23 familjemedlemmar. Ett av dessa storhushåll var egentligen två, *félagsbú*.

De andra familjerna gällde två prästgårdar och två bondgårdar. Majoriteten av bönderna hade endast en dräng och en piga, förutom egna barn, vilka oftast var 5–9 till antalet.

Ibland fanns det extrahjälp, *húsmennskufólk,* på gårdarna. Det kunde vara enskilda fattiga inhysingar, *niðursetningur,* eller f.d. tjänstehjon, *hjú*, som fick arbeta med några särskilda uppgifter och som erhöll fritt vivre som lön och på sina håll dessutom någon extra belöning in natura.

De mera välbärgade bönderna och alla prästerna hade åtminstone två drängar och två pigor, somliga dessutom en tonårspojke, *léttadrengur,* eller en tonårsflicka, *léttastúlka*, som ofta rekryterades för en begränsad tidsperiod från de fattigare, barnrika bondefamiljerna i grannskapet. Många varianter fanns beroende på hushållsmedlemmarnas ålder och arbetsduglighet. Under vissa perioder räknade dessa välbärgade hushåll ofta 10–12 medlemmar.[28]

Det fanns år 1845 bondgårdar, t.ex. i *Jökuldals*-bygden, som ägde stora betesmarker, *útibeitarjarðir*, och ett betydande antal får, som krävde mycket arbetskraft, varför de mer välbärgade hushållen kunde uppgå till 12–19 medlemmar. Där fanns då 3–6 drängar och lika många pigor. Men detta gällde dock bara en liten minoritet av det samlade antalet av östlandets bönder.[29]

Folkräkningen 1816 ger i stora drag samma bild av situationen på östlandet, fast då tycks det ha varit ännu vanligare att hushållet endast bestod av kärnfamiljen. Utvidgade familjer var sällsynta. Befolkningstalet var då lägre för hela landet.

Enligt folkräkningen från 1703, den äldsta bevarade folkräkningen för hela

landet, fanns endast tre gårdar på östlandet med över 20 personer i hushållet. Det var två sysslomanshem och en prästgård. Ytterst få gårdar hade då över 10–12 hushållsmedlemmar.[30]

År 1910 fanns totalt 6323 bondgårdar på Island. Därav hade 37 gardar 20 medlemmar och däröver, medan 678 bondgårdar hade 12 medlemmar. Då fanns totalt 14 709 hem (hushåll) i landet, varav 7244 hade mellan två och fem medlemmar och 3160 hade 6–7 medlemmar; 1939 hushall hade 8–9 medlemmar och 940 bestod av 10–12 medlemmar.

4. Tjänstefolkets ställning

Det fanns i det isländska bondehemmet förutom familjebanden ofta en stark känsla av gemenskap mellan gårdens alla invanare, både husbondefolket, tjänstefolket och barnen. Arbetsgemenskapen på garden, särskilt under kvällen i *baðstofan* – det för alla gemensamma sov- och arbetsrummet – har bidragit till detta förhållande.

A. "Barnfóstur"

Den sociala företeelse som på isländska kallas *barnfóstur* innebar att ett barn fick en "fostrare" eller en "ställföreträdande mor", *fóstra*, för en kortare eller längre tidsperiod. Den gemenskapskänsla som därigenom skapades har spelat en stor roll för isländsk kulturtradition från gammal tid. Denna sedvänja kan förklaras på följande sätt:

De äkta makarnas sovplats var så gott som alltid placerad längst in i *baðstofan*, som regel vid ena långsidan. När bondens hustru fött sitt första barn, fick detta ofta ligga i en hemmagjord vagga, som placerades vid sängkanten hos modern. Hon tog hand om barnet helt och hallet. När sedan nästa barn föddes, måste detta få plats i vaggan, och det första fick flyttas. Då var det sed, att barnet lämnades i *fóstur* till någon bland gårdens folk, i regel till en kvinna.

Det kunde vara farmor, mormor, en faster eller moster, som på detta sätt fick ta hand om barnet, men vanligen var det den av tjänstekvinnorna, som modern hade störst förtroende för.

En kvinnlig sagesman (f. 1895) från Norður Mulasýsla[31] skildrar, hur tjänstekvinnorna ofta fick i uppdrag att ataga sig omvardnaden och uppfostran av ett äldre barn, när ett syskon föddes. Hon understryker att detta var vanligt åtminstone på Östisland vid det senaste sekelskiftet:

"I de flesta bondhemmen fanns pigor som hade varit anställda på samma gård i många år och blivit så hemmastadda som vore de medlemmar av familjen. När ett nytt barn föddes på gården fick dessa kvinnor uppgiften att ta sig an de barn som redan fanns i hemmet. Pigorna beredde sovplats åt dem närmast väggen och sörjde för deras kläder. Som regel var de snälla och vänliga mot barnen. Barnen tydde sig till dessa pigor när de t.ex. frös om händer och fötter. De kunde då få värma sina händer genom att sticka dem inunder sjalen, *hyrna*, på pigans bröst och värma fötterna under täcket i pigans

säng. – Det första som unga människor skaffade sig i äldre tider var bra utstyrsel till en säng. De flesta ägde ett bra sängtäcke (oftast dunbolster, *dúnsæng*). – När man gick till vila på kvällen hade barnet en varm och skön plats i hörnet av pigans säng intill väggen. Då böjde sig pigan, *fóstran*, mot barnets kind och viskade några kvällsböner i dess öra. Det var först och främst "Fader vår" och "Välsignelsen" och även längre eller kortare ramsor av barnpsalmer eller böner på vers, som barnet så småningom lärde sig utantill, som t.ex.:

Drottinn láttu mig dreyma vel	Herre låt mig drömma väl
sem dyggan Jakob Israel,	som trogne Jakob Israel
þegar á steini sætt hann svaf	när han på stenen stilla sov,
sæla værð honum náð þín gaf.	han salig vila fick av Din nåd.

eller

Nú legg ég augun aftur,	Nu sluter jag mina ögon,
ó Guð þinn náðarkraftur	o Herre, Din nådakraft
mín veri vörn í nótt;	bliv mitt värn i natt.
æ virzt mér að þér taka,	Bered mig plats hos Dig.
mér yfir láttu vaka	Låt Din ängel vaka över mig
þinn engil, svo ég sofi rótt.	så jag får sova trygg.

Dessa förtroliga stunder, då böner viskades fram kind mot kind i värmen, i reservmoderns säng, blev för många en stor och värdefull behållning för livet."

Fóstran var fäst vid sitt fosterbarn, vilket tydligt kommer till uttryck i ordet *ástfóstur* (kärleksfostran). Fosterbarnen behandlades som om de varit vederbörandes egna barn, och ibland var barnet mera fäst vid *fóstran* än vid sin riktiga moder.

En präst från Sydisland, bondson (f. 1857),[32] har berättat om sin *fóstra*, som hette Maria. Hon var tjänstekvinna på gården, uppfostrad på samma ställe som hans mor men tio år yngre än denna. När gossen var sju år gammal fick han tyfus och låg mycket sjuk till sängs i nära sju månader. Hela tiden skötte *fóstran* om honom så gott som dag och natt. Hon sov i sängen hos honom eller ibland i en extra bädd, som ställdes framför hans. Efter ett år var han återställd. När Maria senare gifte sig med en ung bonde från en grannkommun och bosatte sig där, besökte pojken sin *fóstra* en gång om året.

Denne sagesman berättar vidare, att hans morfar, som var god mot barnen och omtyckt av dem, bodde hos dem på gården. Han följde särskilt äldste sonens uppfostran. Denne bar samma namn som han själv. När pojken lämnade hemmet för studier i latinskolan i Reykjavik, tog morfadern hand om en yngre broders uppfostran. – Det ges många exempel i isländsk litteratur på de starka band som kunde knytas mellan husbondfolk, tjänstefolk och barn genom denna *fóstur*-institution.

B. Anställningsförhållanden

Det hörde till ordningen, att tjänstefolket stannade länge på samma gård, *að*

hjú voru stöðug í vistum. Vid början av 1800-talet var det enligt lag förbjudet att ta arbete på landet, om det inte var fast anställning. Det gällde både de obesuttna från fiskeplatserna vid kusten och bygdernas rörliga arbetskraft. Mot slutet av århundradet blev det vanligare att man ignorerade dessa bestämmelser och så anställdes en s.k. *lausamaður í hylmingum* (lösarbetare i det fördolda).[33] Det sistnämnda anställningsförhållandet ansågs nära nog skamligt, tills förpliktelsen om fast anställning, *vistarband*, upplöstes, vilket inträffade först delvis 1863 och helt 1894.[34]

Efter det senaste sekelskiftet blev det allt mer sällsynt att bönderna hade fast anställt tjänstefolk. Den fria arbetskraften sökte sig till de nya samhällen, som bildades vid fiskelägena. Dessa utvecklades till små produktions- och handelscentra, *þorp, kauptún.*

Den 14 maj kallades *vinnuhjúaskildagi* (flyttningsdag, men kan också betyda legohjonskontrakt). Dagarna omkring mitten av maj, som på isländska kallas *fardagar*, var det brukligt att nyanställa tjänstefolk eller att komma överens om villkoren för fortsatt anställning. Då fanns det också möjlighet att förhandla om ändringar i anställningsvillkoren.

Bönderna anställde också folk från fiskeplatserna, *kaupafólk*, över sommarsäsongen till hjälp vid höskörden. Vår och höst färdades dessa säsongarbetare i stora grupper mellan avlägsna bygder. De hade hästar som kommunikationsmedel, övernattade i tält och hade matsäck med sig.[35] Ibland följde också någon med på vårresan, som inte hade anställningen klar. Sådana fria hjon reste då mellan gårdarna och erbjöd bönderna sina tjänster för kortare eller längre tid. Gårdfarihandlare, tiggare och landstrykare kom ibland på besök, särskilt under sommarhalvåret och erbjöd även de sina tjänster, bl.a. som dagsverkare (se närmare kap. II:5 Gäster och landstrykare).

Det var inte ovanligt, att de bönder, som inte hade råd att städja tjänstefolk för hela året, kunde anställa någon arbetshjälp åtminstone under den arbetskrävande sommarsäsongen från början av juli till mitten av september.

På detta sätt etablerades en regelbunden kontakt mellan landets olika bondebygder och de små samhällena vid kusten till ömsesidig nytta. Den rörliga arbetskraften kunde nämligen också föra med sig tillfällen till betydelsefullt varuutbyte, ibland som en kompensation för en utebliven vårresa till handelsplatsen.

Gårdens tjänstefolk företog sällan några längre resor utanför bygdens gräns, med undantag för de drängar som deltog i fisket under fiskesäsongen. Resor till handelsplatsen förekom knappast mer än ett par gånger om året.

Från vissa gårdar var det mycket långt till handelsplatsen.Särskilt svåra var förhållandena på sydöstra Island och det centrala sydlandet (*Skaftafellssýsla* och *Rangárvallasýsla*). Vägen till *Djúpivogur* eller *Eyrarbakki* var både besvärlig och farlig, t.ex. från *Öræfi*-bygden söder om *Vatnajökull*. Många och stora jökelälvar och vidsträckta sandöknar hindrade en god del av året alla kommunikationer.

Vanligtvis var det endast bonden själv, som besökte handelsplatsen. Kvinnorna for sällan mer än en gång om året. Ibland kunde det gå flera år utan att somliga av tjänstehjonen kom iväg till handelsplatsen, trots att den kanske inte låg långt från deras hem, som t.ex. i *Eyjafjörður*-bygden på nordlandet.[36]

C. Hårda villkor

Kampen för tillvaron var hård. Bonden fick därför ställa stora, ofta nästan omänskligt hårda krav, *vinnuharka,* både på sig själv och på andra för att klara de arbetsuppgifter, som skulle utföras (se närmare kap. II:3).

Kvinnorna hade ofta, särskilt sommartid, längre arbetsdag än männen. De hade flerfaldiga uppgifter om morgnarna, innan utearbetet började, och om kvällarna måste de bl.a. tvätta och sköta egna och andras kläder, strumpor och skor.

Det var också en gammal sed, åtminstone på de större gårdarna, att varje dräng på gården fick en "privat" tjänsteflicka, *þjónusta,* som skulle ta hand om hans kläder och hjälpa honom ur dem när han kom hem, trött, kanske genomblöt, eller vintertid med stelfrusna kläder. Han gick då direkt till sin säng i *baðstofan* och lade sig, vanligtvis tvärsöver sängen, och väntade där tills pigan kom och drog av honom de våta eller frusna skorna eller strumporna och gav honom torrt på fötterna. Det kunde gott hända, att pigan var lika trött efter dagens arbete, men detta var hennes plikt. Hon skulle enligt avtal ta sig an hans kläder och tvätta, torka och laga dem om så behövdes. Det var mera sällsynt att hon sydde kläder åt honom. Möjligen stickade hon strumpor e.d. och gav honom, särskilt om de var eller blev goda vänner. Som regel var det husmodern, som delade ut dessa permanenta extrauppgifter åt pigorna.

Man kan undra hur det i grund och botten var ställt med gemenskapskänslan i de hem, där husbondfolkets arbetsledning och allmänna inställning till tjänstefolket var så utpräglat patriarkalisk, att tjänarna t.ex. inte på flera år fick tillfälle att besöka en relativt närbelägen handelsplats. I Sverige ingick ju t.ex. marknadsbesök i tjänarnas rättigheter enligt kontrakten.

Det är svårt att utröna i hur hög grad de anställda kände sig knutna till gårdens hushåll som institution. Knappast har dock lång städja för allas vidkommande skett av fri vilja, eftersom samhället måste tillgripa lag för att få tjänarna att ta fast anställning. Om de obesuttna inte haft benägenhet att flytta, skulle ju lagen ej ha behövts. Beträffande en del av tjänarna torde samhörighetskänslan således ha varit bristfällig under senare hälften av 1800-talet, eftersom man ibland ignorerade till och med lagens bud om den fasta anställningsformen.

Överlag tycks det dock, enligt sagesmännen, ha funnits en djupt rotad pliktrohet inför gårdens gemensamma uppgifter, vilken blev en förutsättning för att alla gårdens människor skulle kunna arbeta som en vältrimmad grupp under bondens eller bondhustruns ledning.

De nya sociala och ekonomiska villkor, som växte fram i samband med friare handelsförhållanden utåt (efter 1854), större politisk frihet gentemot Danmark (efter 1874) och uppsvinget för nya näringsgrenar, framför allt baserade på fisket, åstadkom att den rörliga arbetskraften sökte sig till samhällena vid kusten. Detta blev omdanande på olika sätt och utgjorde en vändpunkt i den isländska landsbygdens livsmönster (se närmare kapitel IV Tradition och förändring).

5. Gäster och landstrykare

När en gäst kom till gården skulle han – om han kom innan det började mörkna – knacka på dörren. Kom han ridande, var det sed, att han skulle slå tre slag med piskskaftet. Någon av drängarna fick då till uppgift att ta hand om hästen eller hästarna, och gästen bjöds in i vardagsrummet, *baðstofan*, där han hälsade på både män och kvinnor med handslag eller kyssar.

Om gästen anlände till gården efter mörkrets inbrott, hade han att – i stället för att knacka på dörren – kliva upp på gavelväggen eller taket och *Guða á glugga*, dvs. att lägga ansiktet till *baðstofuglugginn* och ropa: *Hér sé Guð* (Gud signe er här). Som regel blev svaret da: *Guð blessi þig. Hvað heitir maðurinn?* (Gud välsigne dig. Vad heter mannen?). Sedan gick nagon och öppnade dörren och bjöd gästen stiga in.

En bonde från *Borgarfjörður* (f. 1861) berättar följande om de sedvänjor, som förekom i hans ungdom, när en gäst kom på besök och väntade ute efter att ha knackat på ytterdörren:

"I min ungdom förekom det att de gäster, som ville följa modet, uppträdde på visst sätt, när de kom på besök. När de väntade på att nagon skulle besvara deras dörrknackning, ansågs det t.ex. inte vara god sed att stå mitt framför dörren eller gå fram och tillbaka, *rápa um*, utan man skulle stå stilla intill väggen vid dörren, *kampur*, med vänstra sidan åt dörren, ryggen tätt mot väggen, stödd på den vänstra foten, medan den högra böjdes mot väggen. Ridpiskan, *svipa*, eller käppen, *stafur*, som de höll i högra handen stöddes liksom foten mot väggen. Den som kom till dörren hälsade de med en kyss men intog så hastigt samma ställning igen, medan de frågade om nyheter. Dylika manér var mycket påfallande särskilt hos dem som var högfärdiga och ville kunna uppföra sig väl."[37]

Det ansågs inte hövligt att tillfråga gästen om hans ärende, men sällan fick han vänta länge på traktering. Det bjöds på kaffe eller mjölk, inte sällan båda delarna. Då väntade man sig, att det inte skulle dröja innan gästen framförde sitt ärende. Trakteringen skulle liksom vara en uppfordran härtill. Ibland sökte han bara nattlogi efter en lång dagsresa.

Många isländska bondehem betraktade det som en heder och lycka att få visa gästfrihet. Det ansågs i folks medvetande vara en vanära – närapå ett brott – om en gäst blev vägrad nattlogi, *að úthýsa manni*, särskilt under vinterhalvåret.[38]

Gästerna kunde indelas i fem kategorier: a) nära grannar och släktingar, b) orlovsgäster, c) överhetspersoner, d) landstrykare och e) hantverkare eller självlärda fackmän.

Samma person kunde representera mer än en av dessa kategorier.

a) Nära grannar och släktingar var den grupp av gäster, som oftast kom på besök. Även om gästfriheten var stor, brukade dock gårdsfolkets hållning till människor som stod utanför familjen eller ätten, och som inte var nära grannar, ofta vara något reserverad. Hjälpsamheten var dock alltid stor och spontan gentemot alla, som behövde hjälp. Det var inte ovanligt att en gäst fick en gåva vid avskedet. Den gåvan fick inte avvisas. Det gällde gårdens anseende och lycka.

b) Orlovsgäster. Det var således ofta flitiga kontakter mellan grannar och mellan släktingar och vänner även på avlägsna gårdar. När besöken varade i två eller tre dygn, kallades de *orlofsheimsóknir* eller *orlofsferðir* (orlof = fridagar, "semester") och gästerna kallades *orlofsgestir.*[39] Orlovsnätterna, *orlofsnætur*, var enligt gammalt talesätt tre, sällan färre, någon gång fler, om vädret förhindrade hemresa.

Bruket med regelbundna orlovsbesök, vilket inte var ovanligt på den isländska landsbygden under 1800-talet, har förmodligen gamla anor. Det omtalas ofta i fornlitteraturen, men har varit ganska sällsynt sedan början av 1900-talet. Oftast var orlovsgästerna kvinnor, som besökte en släkting eller någon gård där de tidigare tjänat.[40]

Tidpunkten för dessa besök var vanligen hösten, oftast omkring vinternätterna, *veturnætur*, dvs. när de mest brådskande höstsysslorna var överståndna och innan vinterarbetet med *vaka* hade börjat och höststormar eller snöväder brutit ut.

Det var brukligt, att orlovsgästerna hade gåvor med sig, när de kom och att de sedan fick gengåvor av värdfolket, när de for hem igen. *Vin sínum skal maðr vinr vera, ok gjalda gjöf við gjöf* (Med vän sin skall man vän vara och gälda gåva med gåva) – heter det i *Hávamál.* Gengåvorna skulle vara värdefullare än de gåvor, som orlovsgästen hade haft med sig.

Man skulle vara generös emot sina gäster. Gårdens anseende och lycka stod på spel. Detta kunde leda till att orlovsresorna antog karaktär av tiggeri, *betl*, just därigenom att man visste eller väntade sig att värdfolkets gengåvor skulle överträffa värdet av gästens gåvor.

Orlovsgåvorna kunde vara av olika slag. Jónas Jónasson (f. 1856) skildrar företeelsen på följande sätt:

"När orlovskvinnan kom på besök och hade vilat en stund och fått någon förfriskning började hon ta upp orlovsgåvorna. De kunde vara av olika slag: strumpor, en mössa till kvinnodräkten, vantar, skoinlägg med vackra mönster, ibland med en ros i mönstret, fårläggar på vilka syträd var nystad, ofta i vackra mönster; strumpeband eller band att förkorta kjolarna med, *styttubönd,* ofta vävda i en liten vävram, *spjaldofin,* el-

ler flätade med hjälp av fötterna, *fótofin*. Ofta förekom kaffe och socker, ett kvarts eller ett halvt skålpund av varje, särskilt om orlovskvinnan bodde i närheten av en handelsplats och de andra långt därifrån. En stor kaka, formad och bakad i en gryta, *mótuð pottkaka*, var även vanlig som gåva. Kaffe och *pottkaka* ansågs vara utmärkta orlovsgåvor förr, ty det var knappt om råd att köpa kaffe eller sätta fram skålar med finbröd utom till högtider och bemärkelsedagar. Bonden fick som regel en brännvinsflaska och barnen några grova skorpor, skeppsskorpor, *skonrokskaka*, kringlor, *hagldabrauð*, samt några sockerbitar eller en kaka, *flatkaka*, stekt i fett. Ibland fick de endast en stor bit kandisocker eller en liten kaka, *pottkökubarn*, dvs. en kaka som var lika stor som ett tefat."

Om värdfolkets gengåvor till kvinnliga besökare anger samma källa:

"Ofta gavs ull, vadmal till kläder eller något plagg åt orlovskvinnan eller hennes barn. Ibland fick de också en smörklimp, *smjörskaka*, om korna mjölkade rikligt. Naturligtvis måste den hemmavarande kvinnan ge gåvor som ansags värdefullare än de som den besökande kommit med. Då skildes de båda åt belåtna".

Om de manliga orlovsgästernas gåvor heter det:

"När män gick på orlovsbesök var det inte så vanligt att överlämna gåvor. Som regel hade de också något bestämt ärende till bonden eller någon av drängarna. Dock hade de ofta några småsaker med sig som kunde vara välkomna i det hem besöket gällde, såsom sadelgjordar, *klyfberagjarðir* och *reiðgjarðir*, ofta flätade av hästhår, spännen av trä, horn eller ben, *reipahagldir*, hästskosöm, *hestskónagli*; ofta var ett halvt kilo tobak välsett, antingen snustobak, *rjól*, eller tuggtobak, *skro*, *munntóbak*. Det var inte ovanligt att bonden eller hans drängar betalade för dessa varor med pengar".[41]

Orlovsbesökare hälsades som regel med glädje, inte minst av gårdens barn och ungdomar. De förde en fläkt av liv med sig utifran till hemmets enahanda vardag. Många av gästerna kunde konsten att berätta och bidrog till underhållningen under kvällsvakan. Dessutom gav dessa kontakter möjlighet till att växla information av olika slag, varigenom kunskaper och värderingar spreds.

c) *Överhetspersoner* såsom prästen, fjärdingsmannen och häradshövdingen, *prestur, hreppstjóri, sýslumaður*, gästade gårdarna regelbundet, särskilt prästen. Han var sedan gammalt förpliktad att hålla husförhör, *að húsvitja*, på gardarna ett par gånger om året.

Prästen, fjärdingsmannen och häradshövdingen hade nyckelställningar i bygden. Prästen hade ofta stor myndighet och betydande inflytande både genom sin gärning som själasörjare och som aktiv medlem i kommunens styrelse. Man respekterade dessa personer och visade ofta stor tolerans inför prästernas uppförande och mänskliga brister. Kyrkans företrädare hade inte minst genom sina regelbundna besök stor kulturell betydelse och var alltid välkomna gäster.[42]

d) *Landstrykare*. Under mitten och senare hälften av 1800-talet fanns det på den isländska landsbygden gott om så kallade *förumenn, flakkarar* eller *landshornamenn*.[43] Tillfälligt sökte de sig tak över huvudet i bondgårdarna. I allmänhet blev de väl mottagna och stannade ibland länge. Det kunde förekom-

ma, att de hade hustru och barn med sig. Vanligtvis var dessa *flakkarar* män, men det var inte alls ovanligt att också ensamma kvinnor vandrade på detta sätt mellan gårdarna.[44]

Flakkarar har förekommit sedan många århundraden på Island. Under de svåra nödåren i samband med vulkankatastrofen, *móðuharðindin,* 1783–1785, fick många lämna gård och grund för att försöka rädda livet på annat håll *að flosna upp, að komast á verðgang.*

Åren kring senaste sekelskiftet kan betecknas som slutskedet för dessa vandringar i större skala. Då minskade antalet *flakkarar* markant. Men ännu fram på 1930-talet kunde de förekomma, vilket författaren själv har varit vittne till i *Borgarfjörður*-bygden på Västisland.

Beklagligtvis föreligger inga undersökningar rörande dessa *flakkarar.* Man har således inte kartlagt från vilka miljöer de härstammade och av vilka skäl de kommit att ägna sig åt sin ambulerande tillvaro.

Många *flakkarar* var originella individer. I synnerhet barnen såg med glädje deras ankomst till gården, och ofta kunde de väntas vid bestämda tider på året. De var ofta inte så obildade och onyttiga som de var fattiga. Många brukade berätta sagor, dikter, gåtor, *rímur,* eller kunde underhålla på något speciellt sätt. Ibland var de själva skalder i isländsk bemärkelse.

De skulle möjligen kunna jämföras med vagabonderande musikanter eller skillingtrycksförsäljare inom andra delar av Norden.[45]

De kunde i viss mån betraktas som glädje- och nyhetsspridare mellan gårdar och bygder och ibland också som ett slags kulturförmedlare. Det förekom, att de anlitades såsom postbud mellan gårdarna.

Det fanns många typer av *flakkarar.* De vandrande skalderna, *flökkuskáld,* och de som på något sätt kunde bidraga till underhållningen genom boklån, läsning eller berättelser var särskilt välkomna, i likhet med dem som var duktiga att hjälpa till med det manuella arbetet. Det förekom att vandrande skalder årligen lät trycka sina alster. Sedan vandrade de med upplagan i ryggsäcken, sålde den, fick uppehället på köpet och diktade så nya kvad, aforismer eller epigram, *lausavísur,* under vandringarna och uppehållet på gårdarna.[46]

Kristleifur Þorsteinsson (f. 1861) berättar bl.a. följande om en av västlandets mest kända *flakkarar* under slutet av 1800-talet:

"Helgi Fróði (den lärde) var en av de mest säregna män jag mött. Han härstammade från *Dalasýsla.* Om jag minns rätt påstod han sig vara född 1821. Han var oduglig till manuellt arbete och den ende *flakkari* vilken min mor aldrig bad utföra något arbete. Han hade alltid med sig en lång fjällstav, *broddstafur,* och var klädd i en tjock vadmalsjacka sommar som vinter. Han bar alltid en säck på ryggen som enbart innehöll böcker. Om sommaren låg han ofta dagen lång i någon liten dalsänka, *hvammur,* och läste i sina böcker. När det blev sängdags gick han till närmaste gård. Om vintern stannade han ofta många dagar på samma gård och läste högt och underhöll. Det intresserade honom att tala om böckernas innehåll, särskilt när ämnet var religiöst. Helgi bar aldrig förtal mellan gårdarna och var därigenom olik andra *flakkarar* . . . Han jämförde böckernas värde med föda. På följande sätt värderade han de två mest kända postil-

lorna av biskoparna Jón Vidalín och Pétur Pétursson: *Vidalíns postilla* är liksom förstklassig torrfisk med flott av rökt fårkött, men *Péturs postilla* är som stekt fiskskinn med en talgbit.

Han var alltid villig att läsa vid husandakten och leda sangen. Han hade en kraftig stämma . . . Helgi reste ofta till *Reykjavík* och fick då böcker som gåva av personer som han träffade i huvudstaden. När han hade läst dessa böcker samlade han dem på ett och samma ställe. Om han blev tillfrågad var han hörde hemma svarade han vanligen: Mina böcker är på gården *Fell i Kollafjörður i Strandasýsla*".[47]

Så gott som alla *flakkarar* hade något öknamn, *viðurnefni*. Följande *flakkarar* var t.ex. kända över stora delar av landet under 1800-talet: *Guðmundur Fótalausi, Sigurður Skólausi, Jóhann Beri, Jóhann Blápungur, Magnús Sálarháski, Helgi Fróði, Guðmundur Dúllari, Símon Dalaskáld, Þorsteinn Garmur, Bréfa-Þorsteinn, Ingimundur Krókur, Sölvi Spekingur, Hannes Stutti, Einar Stopp, Pilsa-Hjálmar, Haukadals-Halldóra, Tíkar-Valka, Grímseyjar-Gunna, Smjör-Sigga.*

Ingunn Jónsdóttir (f. 1855) berättar i sin folklivsskildring från Nordvästisland, *Melaheimilið um 1860:*

"Ofta betecknades en luffare, *umrenningur*, med ett öknamn, t.ex. Pilsa-Hjálmar om en som inte kunde somna om han inte fick en kjol, *kvenmannspils*, att breda över sig. En gång när denne man övernattade pa garden *Melar* och skulle ga till vila, bad han pigorna att få låna en kjol. De var inte särskilt villiga, da de vämjdes vid gubben. De fruktade också att han genom några trollkonster ville försöka fa makt över dem. Slutligen förbarmade sig en av pigorna över honom och lanade honom den kjol, som hon brukade använda i fähuset. Gubben satte sig upp i sängen, betraktade den noga, lukta de på den, men kastade den så hastigt fran sig ned genom en öppen lucka i *baðstofa* golvet".[48]

Av *flakkarar* var gårdfarihandlarna, *farandsalar*, bland de mest omtyckta. Det fanns alltid några sådana trots att lagen inte tillät gårdfarihandel. De tillverkade, köpte eller lånade sig till några varor sasom nalar, knivar, saxar, ylleväror eller dukar och blev merendels väl mottagna pa gårdarna, inte minst av kvinnorna. Om de dessutom hade böcker med sig, var de särskilt välkomna.[49]

Det fanns också vandrande bokhandlare, *bóksölukarlar*, som hade den viktiga uppgiften att förmedla nya böcker till hemmen och läsföreningarna.

Somliga av dessa vandringsmän, *umferðamenn*, ville inte betraktas som *flakkarar* eller *förumenn*. De påstod sig uträtta olika ärenden och uppdrag för andra, gärna ämbetsmän i andra landsändar. De var ständigt på resande fot pa väg i något angeläget ärende, gästade gardarna växelvis utan att betala för sig och levde på det viset på andras gästfrihet. Det förekom att de verkligen hade ett uppdrag, men vanligtvis var detta endast en förevändning.[50]

Många *flakkarar*, särskilt före mitten av 1800-talet, var tiggare, *betlarar*. De var hemlösa och fattiga, ibland blinda, lytta eller pa annat sätt fysiskt eller psykiskt handikappade. Somliga kunde inte utföra nagot arbete alls.

e) *Hantverkare eller självlärda fackmän* av olika slag reste ofta mellan gårdarna. Antingen kom de på beställning vid vissa tider eller gick de fran gård till

gård och bjöd ut sin hjälp mot betalning eller andra förmåner. De kunde vara specialister på att väva, *vefarar,* valka, *þófarar,* smida, *járnsmiðir,* snickra, *trésmiðir,* eller reparera redskap och andra föremål.[51]

Många av dessa *flakkarar* vandrade regelbundet en bestämd färdväg år ut och år in. I den ganska brokiga skaran av *flakkarar* fanns det skickliga hantverkare som åtog sig speciella uppgifter eller allmänt deltog i det mångskiftande gårdsarbetet. Somliga hade också utpräglade konstnärliga eller litterära anlag.[52] Det förekom också att de åtog sig att leda sången eller att läsa postillans predikan vid husandakten.

6. Arbetsrytm och årstider

Arbetet på de isländska gårdarna var till stor del säsongbetonat, som vanligt är där extensiv boskapsskötsel utgör den dominerande näringsgrenen.

I de bygder, särskilt på syd- och västlandet, där man bedrev fiske i öppna båtar vid sidan av jordbruket, var det t.ex. inte ovanligt, att männen hade fårskötseln om hand första delen av vintern, tills fiskesäsongen började. Sedan drog bonden och någon eller några av drängarna till fiskeläget, *fiskiver, verstöð.* På en del gårdar var det då enbart kvinnor, barn och åldringar kvar för att sköta om boskapen och hemmet. Huvud-fiskesäsongen började enligt tradition på sydlandet vid kyndelsmässan (2 febr.) men på västlandet, *undir jökli,* i början av *góa*-månaden, dvs. 2—3 veckor senare.[53]

Enligt gammal sedvänja varade fiskarnas vintersäsong, *vetrarvertíð,* från början av februari (*kyndilmessa,* 2 februari) till mitten av maj (*lokadagur,* 11 maj). Då började vårsäsongen, *vorvertíð* (*Pankartínusmessa,* 12 maj) och varade till midsommar (*Jónsmessa,* 24 juni). Sedan började höstsäsongen, *haust-vertíð,* i slutet av september (*Mikjálsmessa,* 29 september) och slutade dagen före julafton (*Þorláksmessa,* 23 december).

Den traditionella kvartalsindelningen av året möter vi således bl.a. i fiskarnas fiskesäsonger. Men den fasta punkten i den gamla isländska tideräkningen var tudelningen av året, dvs. indelningen i ett sommarhalvår och ett vinterhalvår. Det kallas på isländska *missera-tal.*[54]

A. Årets två hälfter

Sommarhalvårets första dag, *sumardagurinn fyrsti,*[55] firas fortfarande på Island som en av årets högtidsdagar. Den infaller nu alltid på en torsdag mellan den 17 och den 25 april. Den sista sommardagen är alltid en onsdag. Vinterhalvårets första dag, *fyrsti vetrardagur,* infaller lördagen därpå eller den första lördagen efter den 19 oktober. Tiden mellan den sista sommardagen och den första vinterdagen kallas vinternätterna, *veturnætur.* Å andra sidan kallas de sista fem dygnen av vinterhalvåret *sumarmál.* Sommarhalvåret räknades som regel i veckor, men vintern i månader.

Både den gamla isländska tideräkningen och den julianska kalendern användes så gott som parallellt av den isländska bondebefolkningen under 1800-talet och förra hälften av 1900-talet och så är delvis fallet ännu bland den äldre generationen.

Dygnet, *sólarhringur*, indelades i åtta lika stora delar med tre timmar i varje. En sådan del kallades *eykt, eyktamark, dagsmark* (jämför verbet *auka* = öka och benämningen *ey*k på ett nystan: trådvarven ökar nystanets storlek.) Gränsen mellan två *eyktir* kallades *eyktamót*. De hade bestämda namn, i huvudsak lika över hela landet. Ibland fanns dock mer än en benämning. Den tid som motsvarar klockan 06 på morgonen kallades *rismál, fótaferð, miður morgunn*; klockan 09 var *dagmál*; klockan 12 *hádegi*; klockan 15 *nón*; klockan 18 *miðaftan*; klockan 21 *náttmál*; klockan 24 *miðnætti, lágnætti, lægst*; klockan 03 om natten kallades *ótta*.

Vid denna typ av tidsbestämning fick man vara särskilt uppmärksam på solens gång. I klart väder kunde *eyktamörk* vara en god vägledning för tidsmätningen, om man var säker på väderstrecken. När solen stod i söder var det *hádegi*, i sydväst *nón*, i väster *miðaftan* osv. Då fick ofta en bergstopp, skuggan av ett berg, en höjd, en stenvarde e.d. tjäna som *eyktamark* (jämför ordspråket: *að standa einhvers staðar eins og nónvarða* = att sta nagonstans stilla som en staty (som en stenvarde) till vägledning för resande. Talrika ortnamn runt om i landet vittnar om denna metod för tidsbestämning.[56] Om natten och under vintern kunde vid klar väderlek stjärnorna, särskilt *Sjöstirnið* (sjustjärnan) och *Karlavagninn*, tjäna samma syfte. Vid mulet väder fick man klara sig på annat sätt, t.ex. ge akt på dagsljuset eller tidvattnet, om man bodde vid kusten.

Dessutom kunde traditionella mattider och framför allt konstanta arbetsprestationer vara till hjälp. Under vårarbetet beräknade man t.ex. hur mycket gödsel man hann sprida på tunet på en viss tid. Likasa kunde man om sommaren grovt mäta, hur stor del av tun och äng, som man hann sla eller räfsa eller hur många hästbördor hö man hann binda. Om vintern kunde en portion tran på lampan vara tidmätare eller också kunde man iaktta hur mycket trad flickorna hade spunnit på sländan eller på tenen i en spinnrock, hur mycket man hade stickat på strumpan eller tröjan o.d.

Timglas har förekommit på de isländska gardarna sedan slutet av 1700-talet.[57] Uno von Troil säger: "Uhr äro ganska sällsynta men timglas har nästan hvar bonde. För att se hvad tiden lider, giva de agtning så väl pa solens som stjernornas gång, äfven som ebb och flod, därvid är dem et rättesnöre, men mäst betjena de sig av konsten at på fingrarna uträkna dess lopp."[58]

B. Årstider

Numera räknas med fyra årstider: vår, sommar, höst och vinter. Men vår och höst är inte så tydligt tidsbestämda i isländska folkets medvetande som sommar och vinter enligt den gamla indelningen.

Våren kan knappast tidsbestämmas tydligare än att det är tiden närmast före och i synnerhet närmast efter *sumarmál* (omkring den 20 april). Somliga sagesmän menar dock, att våren börjar redan vid dagjämningen den 21 mars. Gränsen för hösten är ännu svårare att utsätta. Om man drar parallell till vårens inträde skulle hösten utgöra tiden närmast före och närmast efter *veturnætur* (omkring den 20 oktober). I de flestas medvetande börjar dock hösten betydligt tidigare. Om den sålunda skulle anses inträda vid dagjämningen den 23 september kom den att pågå till *haustvertíðarlok*, dvs. till slutet av höstfiskesäsongen, eller närapå till jul, om höst och vår skulle omfatta lika långa tidsperioder.

Antagligen omfattar våren i de flestas medvetande de första 6—7 veckorna av sommarhalvåret och hösten de 6—7 sista veckorna av sommarhalvåret. På det sättet skulle den isländska sommaren vara högst tre månader och vintern sex månader. Det torde stämma väl överens med verkligheten.

Ofta kallades vinterhalvårets tre sista månader (*þorri, góa* och *einmánuður*) med ett gemensamt namn för *útmánuðir*. Det är således ett försök till kvartalsindelning av året.

Man kan i stort sett indela året, bondens år, och därmed också arbetsrytmen på den isländska bondgården i fyra tremånadersperioder, vilka i huvudsak överensstämmer med den traditionella kvartalsindelningen av året.

De två första kvartalsperioderna omfattar tre av årets fyra årstider: våren, sommaren och hösten. De två sista utgör vinterhalvåret, då människorna var hänvisade till inomhusarbeten av olika slag och då mer tid och möjlighet gavs att öva andliga färdigheter.

Den dagliga arbetstiden under de olika årstiderna varierade ganska mycket. Under våren och sommaren fick dagsljuset och väderleken ofta bestämma arbetsdagens längd, men under hösten var väderleken ofta så ogynnsam att arbetsinsatsen blev oregelbunden. Vinterarbetet hade lugnare rytm och fastare struktur.

7. Vårens viktigaste arbeten

Det var angeläget att börja så tidigt som möjligt med vårarbetet. Många olika slags sysslor skulle utföras på kort tid.[59] Beroende på väderleken och bygdens läge varierade tidpunkten.

Ofta började man med gödslingen, *vallarvinna*. Man forslade husdjursspillning från ladugården eller gödselhögen ut på tunet. På somliga gårdar hade detta skett redan under hösten eller vintern, men på våren skulle gödseln smulas ner och spridas.[60]

En kökträdgård, *kálgarður*, fanns på en del gårdar och man började trädgårdsarbetet så tidigt väderleken tillät. Ibland kunde det dröja länge — till slutet av maj och till och med in i juni månad — innan snön var borta eller den frusna

marken hade tinat upp så att spaden kunde sättas i jorden. Man odlade huvudsakligen potatis och kålrötter till husbehov.

Under sommarhalvårets första veckor – i slutet av april eller början av maj – brukade man kunna släppa ut boskapen på betesmarkerna. Korna släpptes emellertid sällan ut tidigare än sjunde sommarveckan pa betet ute på tunet. Boskapens övergång från stallfodring till bete maste noga övervakas. Särskilt var fårens lamningstid ansträngande för fårskötarna. Lammen föddes i slutet av maj och början av juni, *sauðburður*, nagra möjligen tidigare. Många faror hotade de små lammen, som föddes ute i det fria. Salunda var fjällräven (*refur, tófa, lágfóta, melrakki, skolli, dýr*) härvid ett särskilt farligt rovdjur. Bönderna organiserade rävjakt över stora områden. De sökte rätt pa lyorna, *greni*, och låg sedan på lur vid dem för att få fatt i de vuxna djuren, först pa hemmamarkerna och sedan på mera avlägsna betesmarker. På somliga ställen anställdes professionella rävjägare för att bevaka lyorna.

Fårklippningen, *rúning*, var ett av vårens arbeten. Ullen lossnade av sig själv på de vuxna fåren. Som regel skedde det vid manadsskiftet maj–juni, dock på något olika tidpunkter beroende pa vinterfoder och varbete. Farens alder inverkade också.

Ullen lossnade ofta tidigare på de unga fåren. Ullen kan sitta sa löst, att klippning är onödig och man kan då, liksom brukligt är pa Färöarna, lätt slita ullen av fåret med händerna. Fårklippningen skedde i etapper. Först klipptes baggarna. Detta skedde ofta innan fåren släpptes ut för sommaren. Likasa klippte man då de årsgamla fåren och de far, som inte mjölkade, *geldfé*. Modertackorna fick vänta till sist, annars riskerade man att mjölken sinade. Tvättning och torkning av ullen var sällan klar förrän den tionde eller elfte sommarveckan, dvs. i slutet av juni månad.

Det var brukligt fram till 1930-talet, att man tillgodogjorde sig farmjölken i hushållet. Då måste man kort efter lammens födelse bestämma, vilka modertackor som skulle mjölkas under sommaren. Ofta bestämde man sig för ungefär 30 stycken. Lammens avvänjning maste ske sa smaningom. Det skedde med hjälp av fållor, *stekkur*, i närheten av garden. I dem fanns en avdelning eller ett hörn, *lambakró*, för lammen. Där hölls dessa avstängda under nätterna och släpptes inte ut, förrän moderfaren mjölkats. Da passade man ocksa pa att märka lammen i öronen med ägarens särskilda märke. Omkring midsommar, den nionde eller fram till elfte sommarveckan, skedde sa den fullständiga skilsmässan mellan lammen och mödrarna, som pa isländska kallas *fráfærur* (franföringen). Därvid drevs lammen tillsammans med baggarna och de far, som inte gav mjölk, upp i fjällen till de avlägsna betesmarkerna.[61] Modertackorna, som gav mjölk till hushållet, vallades sedan pa hemmabeten i gardens närhet under en vallpojkes eller vallflickas, *smali*, uppsikt. Över natten stängdes tackorna in i en fålla som var flyttbar, *færikvíar*, vilket ansågs vara praktiskt, bl.a. för att på det viset få ett visst markomrade gödslat (se bild 10).

Insamling av islandslav, *fjallagrös* (Cetraria islandica) och rötter, särskilt av

10. *En vallpojke vid en flyttbar fålla, smali við færikvíar* (foto omkring 1900).

11. *På hemväg från handelsplatsen, á heimleið úr kaupstað*. En eller flera resor till handelsplatsen företogs höst och vår för att transportera gårdens produkter till försäljning och för att hämta förnödenheter (foto omkring 1900).

kvanne, *hvannarætur* (Angelica archangelica) har sedan medeltid räknats till de traditionella vårarbetena. Bruket växlade efter förekomst och väderlek. Ibland var det folk från ett par eller flera gårdar, som samarbetade och följdes åt på *grasaferð* upp på fjällheden. Det kunde då bli en grupp om 10—15 personer. De stannade uppe i fjällen, *á grasafjalli*, under några dagar, möjligen i ett par veckor under försommaren. Man bodde i tält och hade matsäck med sig. Islandslaven samlades i påsar och forslades sedan på hästrygg ner till bygden. Detta var arbetsuppgifter som särskilt ungdomar uppskattade.[62] Islandslaven användes på många olika sätt i hushållet: i gröt eller som tillsats i *skyr* (speciellt syrad mjölkrätt) eller i mjölgröt, bröd, blodkorv eller till dekokter för hälsodrycker, så kallade *grasavatn* och *grasamjólk*.

En eller ett par resor till handelsplatsen hörde också till vårens händelser: bl.a. hämtades torrfisk, *skreið*. Varorna transporterades på hästar i långa karavaner (se bild 11). Det var heller inte ovanligt att torrfisken hämtades direkt på fiskeplatserna vid kusten, *verstöð*.

Men under våren förberedde man sig framför allt för höbärgningstiden. Nyanskaffning och reparationer av skörderedskap, klövjesadlar, rep till höet, samt tillverkning och lagning av kläder och skor åt gårdens alla medlemmar o.d. måste klaras av, innan den bråda skördetiden började, om inte dessa ting ordnats redan under vinterarbetet i *baðstofan* eller, när det gällde de grövre arbetena, i förvaringsboden, *skemman*.

Vårnätterna var ljusa och arbetsdagen blev ofta mycket lång.

8. Den korta sommarens göromål

Under de två till tre sommarmånader, som slåttertiden, *sláttur*, också kallad *bjargræðistími*, varade, ansträngde sig alla för att samla så mycket foder som möjligt för boskapens vinterbehov. Dagsljuset fick då bestämma arbetsdagens längd, och denna kunde ibland uppgå till 18 timmar om dygnet. Vanligast var dock att man arbetade 12—14 timmar.[63]

Tunslåttern, *túnasláttur*, började som regel vid månadsskiftet juni—juli eller enligt traditionen den elfte eller tolfte sommarveckan (se bild 12). Somliga år kunde tunslåttern på grund av vädret inte börja förrän den fjortonde sommarveckan eller ännu senare. Då kunde det dröja länge, innan man hade bärgat tunhöet, särskilt på gårdarna vid kusten. Det kunde hända, att bärgningen inte var avslutad, när höstens första snö föll.

Det fanns ingen fast regel för när slåttern på ängsmarkerna skulle börja eller sluta, men vanligtvis var höet bärgat senast omkring mikaeli (29 september).

Männen slog gräset med lie, och efter torkning bands höet till höbördor som sattes på hästens klövjesadel eller bars på ryggen, om det var kort väg till ladan eller hötomten, *heytótt*. Hemtransporten av höet (se bild 14) skedde under männens tillsyn, men hästkaravanen med höbördorna, *heylest*, leddes som regel av någon av gårdens ungdomar.

12. *Slåtter, sláttur.* Man slog gräset med orv, *orf,* och lie, *ljár*, som under 1800-talet ofta var hemtillverkade (foto omkring 1900).

13. *Torkning av hö, heyþurkun,* i *Mývatn*-bygden på nordlandet kring sekelskiftet 1900. Höet vändes med hemmagjorda räfsor, *hrífa.*

Ett par klövjebördor hö kallades *hestur* (= en häst) eller *kapall* (= ett sto). Som regel räckte en dylik hästbörda hö (en häst hö) som vinterfoder till ett får; en häst behövde 10—15 och en ko 30—40 dylika klövjebördor hö över en vinter.

14. *Hästkaravan med höbördor, heylest* (foto omkring 1900).

Höet staplades och täcktes med torv, om det skulle förvaras ute. Dessutom fick männen göra tillfälliga reparationer av lieskaft, *orf*, och räfsor, *hrifa*, samt vässa liar. Det kallades *að dengja*, när man hamrade ut eggen på den hemmatillverkade lien.

Ibland hjälpte kvinnorna till att sla höet. De fick ofta hjälp av barnen och ungdomarna, när de räfsade och vände höet. Detta ansags vara kvinnogöra (se bild 13), liksom att samla höet och dra ihop det till små höstackar, när det var helt eller delvis torrt. Givetvis hjälpte männen också till om det var brattom. Höstackarna hade olika form och olika namn, bl.a. *fang, dryli, lön, hálflön, krosslön, sæti, galti, stakkur*.

Barn och ungdomar hjälpte till på olika sätt och gick allehanda ärenden. De fick tidigt börja delta i skördearbetet. Vanligt var att de skötte om de hästar, som användes vid höbärgningen, hämtade dem, ledde hästkaravanerna o.d.

Någon av ungdomarna hade i uppgift att vakta mjölkfaren, *kviaær*. Dessa bevakades hela dagen, så att de inte försvann upp i bergen. De fördes till lämpligt bete på morgonen och drevs hem till mjölkplatsen, *kviar*, på kvällen. Andra hade som uppgift att driva korna på bete, sedan de mjölkats på morgonen och att hämta hem dem mot kvällen. Några eller något av barnen hade också till uppgift att bevaka tunet nattetid under försommaren, för att inte boskapen skulle ta sig in på tunet och förstöra skörden.

De äldre, vilka inte längre orkade delta i slatterarbetet hjälpte också till på

15. *En fårfålla, fjárrétt.* Under senare hälften av september månad genomsöktes fjällbetena och man drev får (och hästar) till särskilda centralt belägna fållor för att sedan kunna skilja dem åt efter öronmärkena (foto Gísli Gestsson).

olika sätt. Gamla män kunde t.ex. mala korn, slå eller bulta torkad fisk med en slägga, ofta av sten, mot *fiskisteinn,* en flat sten, som fanns ute på gårdsplanen, *hlað.*

På somliga gårdar ägnade man sig åt lax- och laxöringsfångst i älv eller sjö på lediga stunder under sommaren, särskilt när det regnade.

9. Höstens huvuduppgifter

Höstens arbete varierade betydligt från år till år, men vissa huvuduppgifter kom man inte förbi. De måste utföras oavsett dålig väderlek och andra olägenheter.

Hit hörde dels fårletningen på fjällbetena, *fjallgöngur, göngur, fjallskil, smölun* och dels insläppandet av fåren i särskilda fållor efter öronmärkena, *réttir. Göngur* och *réttir* var höstens mest omfattande och ofta besvärligaste men samtidigt mest omtyckta arbetsuppgifter. Hopsamlandet av fåren började på de flesta håll traditionsenligt den 21:a eller 22:a sommarveckan och varade olika länge i olika bygder (se bild 15). Som regel genomsöktes fjällbetena tre gånger under hösten med en veckas mellanrum. På somliga ställen dröjde man

med det sista sökandet efter fåren fram emot slutet av oktober, efter vinternätterna.

Slakttiden varade enligt traditionen från mickelsmässan till vinternätterna. Vanligast var att slakten ägde rum den 24:e eller 25:e sommarveckan.

Männen slaktade, styckade köttet, saltade det i tunnor eller hängde upp det till rökning.

Kvinnorna hjälpte till på olika sätt, tvättade och tog tillvara bl.a. inälvor, huvud, ben och blod. De gjorde blodkorv, *blóðmör*, leverkorv, *lifrarpylsa*, och svedde eller brände håret av fårhuvudena och benen. De beredde och konserverade maten på olika sätt för vinterns behov.[64]

Animalisk föda erhölls huvudsakligen från fåren och nötkreaturen och i någon mån från hästarna. Man slaktade alltså själv hemma på garden och förvarade köttet saltat, *saltkjöt*, eller rökt, *hangikjöt*. En viss jakt på fågel, säl och val förekom också. Vegetabilisk föda fick man i form av rötter, kålrötter och islandslav, *fjallagrös*. Ett viktigt mattillskott gav fisket. Mjölk och mjölkprodukter från både kor och får spelade stor roll för hushållet, särskilt da *skyr*[65] (syrad mjölkrätt), smör, *smjör*, och vassla, *sýra*, *mysa*, som var en omtyckt och läskande dryck i sommarvärmen. Slaktprodukter, såsom blodkorv, *blóðmör*, leverkorv, *lifrarpylsa*, slaksida, *magálar*, rullsylta, *lundabaggi*, och svedda huvuden och ben av får, *svið*, förvarades ofta i vassla.

Importerad brödsäd eller den inhemska strandragen (*Elymus arenarius*), som utnyttjades i *Skaftafellssýsla* och *Þingeyjarsýsla*, maldes i hemkvarnar till mjöl som användes till gröt, kakor eller bröd.

Lyse fick man av animaliska fettämnen: tran begagnades till lampor och talg till ljus.

Den 21:a och 22:a sommarveckan brukade man ta upp rotfrukter, först potatisen och sedan rovor och betor, vilka ibland, om väderleken tillät, fick sta betydligt längre i jorden. Ofta grävdes trädgardslandet om senare under hösten.

Man hämtade också hem bränsle, såsom torv från torvmossen, torkad får gödsel, kanske från ett avsides beläget fårhus, *beitarhús*, björkris, om sadant fanns på gårdens mark, drivved från stranden och möjligen tang, som torkades och även användes till taktäckning.

Det förekom också att man lade ut gödsel på tunet under hösten. Torv skars för husbygge eller reparation. Man synade byggnaderna noga inför vintern. Ibland skar man också torv, som sparades till nästa vår, eller lösgjorde stenblock, som man ville utnyttja och senare kunde transportera på frusen mark vintertid.

En eller flera resor till handelsplatsen hörde också till höstens sysslor. Dit forslade man gårdens produkter för avsalu och hämtade vinterförrad. Från handelsplatsen anskaffades genom bytes- eller kontanthandel så väsentliga förnödenheter som brödsäd, salt, trä, kol, järn, socker, kaffe, tobak och alkohol.[66] Under 1800-talet var det i vissa bygder (*Skaftafellssýsla*) endast ull och ylleva-

ror som skickades till försäljning på handelsplatserna. Man bytte dock ibland varor med andra hem och fick på det viset vad som behövdes.[67]

10. Vinterarbetet

Från omkring 20 oktober, *veturnætur,* till omkring 20 april, *sumarmál*, skulle vinterns sysslor hinnas med på gårdarna. Arbetsuppgifterna koncentrerades till skötseln av kreaturen och till manuellt arbete inomhus, särskilt med ullen, *tóskapur*. Man gick upp tidigt på morgnarna. Arbetsdagens längd varierade dock betydligt mellan gårdarna. I synnerhet under första delen av vintern, fram emot jul, brådskade det med ullberedningen, och arbetsdagen blev då ofta lång.[68] För männens arbete med boskapen vintertid ansågs normalt knappast åtgå mer än 6 timmar dagligen.[69]

Dagsrytmen var dock densamma. Efter dagens arbete slumrade de vuxna en stund i skymningen under vinterns mörkaste tid. Sedan tände man ljus och satte sig vid arbetet och man mätte då ofta tiden efter sjustjärnornas gång över himlavalvet, när dessa var synliga.[70]

Ofta läste man sagor och andra berättelser, kvad *rímur* eller sjöng under arbetet, som då gick mycket lättare.

Diktaren Eggert Ólafsson (1726—1768) säger i dikten *Heimildaskrá*:[71]

"Sauma, greiða, karra, kljá,
kappið sagan eykur,
spinna, prjóna, þæfa þá
þaðer eins og leikur.
Sjöstjörnuna spyr enginn að
inni i bóndans garði;
hún er komin í hádegisstað
hálfu fyrr en varði."

Sy, kamma, karda, hänga tyngd i väv,[72]
berättelsen ökar arbetstakten
spinna, sticka, valka då
går det som en lek.
Sjustjärnan frågar ingen efter
inne i bondens gård
den har hunnit till "middagsstället"
fortare än någon anade.

Man köpte nästan inga utländska tyger eftersom ullproduktionen intog en så viktig plats i hushållningen. I hemmet tillverkades både vardagskläder och finkläder av ull, såsom vadmal eller andra vävda tyger. Vadmalen användes också som betalningsmedel till kustbönderna, *sjávarbændur*. Man bytte vadmal och hemstickade yllevaror mot fisk. Torkad fisk tillhörde huvudkosten. Bristen på brödsäd, trä, fisk, m.fl. livsviktiga förnödenheter kompenserades alltså genom det man kunde tillhandla sig för överskottet på framför allt ullprodukter.

Vintern var en viktig produktionsperiod och då inte enbart för yllevaror utan också för slöjdartiklar av olika slag, såsom redskap och husgeråd både för inom- och utomhusbruk. Inomhus använde man de ofta av drivved slöjdade matkärlen matask, *askur,* tråg, *trog*, och skopa, *ausa* (se bild 16). De medeltida enkla redskapen för bearbetning av jorden, vilka allmänt användes på gårdarna fram till 1900-talets början, såsom spade av trä, *reka,* spade av järn,

16. *Skafferiet, búr, på Grenjaðarstaður* (nordöstlandet). Största delen av de kärl som användes vid mjölkhanteringen tillverkades på gården (foto Gunnar Rúnar).

páll, och gödselgren, *taðkvísl*, samt olika redskap för höskörden, tillverkades och reparerades i boden, *skemma*.

Sockenskildringarna[73] från perioden 1840–1847 ger intressanta upplysningar om vinterarbetet på gårdarna (se dessutom tab. 7 med översikt över export och import från samma tidsperiod):

Selvogur (sydkusten) 1840: "Inomhusarbetet vintertid. Ullarbete, spanad på spinnrock, fintråd och grövre tråd, stickning och vävning i vävstolar, klädessömnad och lagning av kläder, sömnad av skinnkläder, hästhårs- och hampspanad, vidare småslöjd: byttor och ämbar, matkärl och trätallrikar, skopor och skålar, askar och koppar, flätning av sadelgjordar och rep, spinning av strandragsrötter (strandrag — melur — Elymus arenarius)[74] och sömnad med dylik tråd, flätning av gjordar av strandragsrötter, knytande och ordnande av olika slags nät.

Utomhusarbeten. Sågning av drivved, snickrande av större föremål såsom båtar, tunnor och stora ämbar, bevakning av stranden, fårinsamlingar och andra gårdssysslor."

Ölfus (sydlandet), 1840: "Inomhusarbete vintertid. Ullarbete, beredning av ull för spinning, vävning av vadmal, stickning, klädessömnad; så gott som allt till husbehov, intet till saluföring. Männen arbetade mest ute om vintern med kreatursskötsel och utfodring av husdjuren, *gegningar*, snickerier och fiske."

Útskálar (västkusten), 1841: "Här arbetar man mest vintertid med hampspånad. På

Tabell 7. Islands export och import under året 1842:
(Skippund är nära 125 kg; lýsipund är nära 5 kg; pund = 0,5 kg; tunna (pl. tunnur) = 100 kg; pottur (pl. pottar) = 1 liter; uxahöfuð = "oxhuvud" = vinfat. — Islands invånarantal år 1842 var ca 58 000.)
Enligt *Öldin sem leið (Minnisverð tíðindi* 1801—1860 av G. Guðmundsson) *Reykjavík* 1955 s. 140.

Export

Fisk, *fiskur*	15 000	skippund
tran, *lýsi*	5 800	tunnur
fiskrom, *fiskhrogn*	500	tunnur
ull, *ull*	3 400	skippund
strumpor, *sokkar*	105 000	pör (par)
vantar, *vettlingar*	65 000	pör (par)
saltat kött, *saltað kjöt*	22 000	lýsipund
talg, *tólg*	2 150	skippund

Dessutom obearbetade fårskinn, *gærur*, ejderdun, *æðardún* och svanfjädrar, *álftarfjaðir*.

Import

Råg, *rúgur*	20 000	tunnur
rågmjöl, *rúgmjöl*	4 200	tunnur
risgryn, *grjón*	7 000	tunnur
bönor, *baunir*	4 400	tunnur
bröd, *brauð*	160 000	pund
brännvin, *brennivín*	330 000	pottar
rom, *romm*	10 000	pottar
vin, *vín*	110	uxahöfuð
kaffebönor, *kaffibaunir*	160 000	pund
socker, *sykur*	142 000	pund
tobak, *tóbak*	94 000	pund
salt, *salt*	12 000	tunnur
järn, *járn*	500	skippund
stenkol, *steinkol*	2 500	tunnur

det sättet tjänar de fattiga sitt uppehälle. Man tillverkar nät åt köpmännen. Många bemästrar också repslageriets hantverk."

Mýraþing í Dýrafirði (västfjordarna), 1840: "Höstullen,[75] *haustull*, använder de flesta hem till stickade yllevaror för sjömän, *duggarales* (huvudsakligen vantar, strumpor och tröjor). Dessa varor nyttjades allmänt såsom betalningsmedel både till arrende och skatteavgifter. Vårullen, *vorull*, användes mera till husbehovskläder av olika slag. Aderton danska vävstolar finns i dessa socknar och i dem väver man både vadmal, *einskepta*, och en grövre vävnad till filtar, *brekán*, och på ett ställe (hos en präst) både sadeltäcken och sängtäcken."

Aðalvík (västfjordarna), 1847: "Beträffande kvällsvakan var följande tillvägagångssätt vanligt på vintern, från vinterhalvårets början till omkring mitten av *góa*-månaden: Från solnedgången sov man så kallad skymningssömn, *rökkurlega*, tills sjustjärnorna hade hunnit till solens middagsställe, *hádegistað*. Då steg man upp och gick åter till vila en kort tid efter att "stjärnorna", *sjöstirnið*, hade hunnit till solens eftermiddagsställe, *miðaftansstað*, på himlavalvet."

Det var en brokig mångfald av arbetsuppgifter, som gårdens människor ställdes inför. I mycket ringa utsträckning fanns särskilt yrkesutbildat folk. Arbetsdagen var lång och det var därför fördelaktigt om uppgifterna växlade mellan morgon och kväll och från dag till dag.

Den isländske diktaren Stephan G. Stephansson (1853–1927), som största delen av sitt liv bodde som bonde i Kanada, säger om sig själv:

Löngum var ég læknir minn	Länge var jag min läkare
lögfræðingur, prestur,	och advokat och präst,
smiður, kóngur, kennarinn,	snickare, konung och lärare
kerra, plógur, hestur.	kärra, plog och häst.

Ett sådant liv gav självförtroende. Man lärde att lita på sig själv och de sina och att klara sig i svåra situationer. Denna allsidighet berikade arbetsgemenskapen i sin helhet.

11. Läskunnighet och litterär tradition

Isländska folket har alltid haft ett levande intresse för kunskapen om sitt ursprung och sin egen historia. Dessutom har språkets renhet och den inhemska litteraturen spelat en central roll. En av Islands lärdaste män omkring år 1600, Arngrímur Jónsson (1568–1648), omtalar i en av sina skrifter från början av 1600-talet, att det först och främst är de gamla handskrifterna, den fornisländska litteraturen, man har att tacka för att det isländska spraket har kunnat bevaras så gott som oförändrat från äldsta tider. Han ansag alltsa, att man under de gångna århundradena allmänt hade läst de gamla handskrifterna, dvs. att läskunnigheten varit en relativt allmän företeelse och att detta utgjort en väsentlig faktor för bevarandet av språkets kontinuitet.[76]

Man kan jämföra exempel på skrifter från vitt skilda tidpunkter och konstatera hur små ändringarna i många fall har varit från medeltiden till vara dagar.[77]

Den allmänna läskunnigheten tycks ha försämrats betydligt under slutet av 1600-talet och under förra hälften av 1700 talet, men blev sedan allmännare igen mot slutet av seklet. Året 1790 har omkring 90 procent av befolkningen kunnat läsa enligt prästernas tjänsterapporter, *presstjónustubækur*, från det året.[78]

Det är svårt att förklara läskunnighetens markanta tillbakagang under 1600 talet och början av 1700 talet. Möjligen är en av grunderna den att de gamla handskrifterna, som representerade den världsliga litteraturen, inte längre spelade samma roll som förut. Den religiösa litteraturen, som da började tryckas, förmådde å andra sidan inte genast att fängsla folkets uppmärksamhet i samma utsträckning som forntidslitteraturen hade gjort. Därtill kom många yttre svårigheter såsom nödar, sjukdomar och svåra tider.

Från denna tidsperiod härstammar betecknande nog två av den isländska religiösa litteraturens mästerverk. Det första är prästen Hallgrímur Péturssons passionspsalmer om Kristi lidande, död och uppstandelse, först tryckta 1666, sedan omtryckta cirka 60 gånger och översatta till olika språk, bl.a. engelska. Det andra är biskop Jón Vídalíns postilla från början av 1700-talet. Jämte Bi-

beln (tryckt 1584) och den gamla psalmboken (tryckt 1589) intog dessa två böcker en hedersplats i de isländska hemmen. Den berömda lagboken *Jónsbók* stod också i särklass bland de klassiska skrifterna.

I ett brev, som biskoparna Jón Vídalín i *Skálholt* och Steinn Jónsson på *Hólar* skrev 1717 till myndigheterna, påpekas, att det då började bli allt vanligare att bönderna inte kunde läsa och skriva, vilket förde med sig bristande kunskaper i kristendom.

Det låg nära till hands att förbinda läsundervisningen med kristendomsundervisningen. Det fanns en bestämmelse, att man inte fick konfirmeras eller i varje fall inte gifta sig utan att kunna läsa — för att därmed kunna lära sig sin kristendom utantill — fast det fanns exempel på att man lärde icke läskunniga ungdomar kristendom genom att läsa för dem.

Efter nya framstötar på 1730-talet av biskopen Jón Árnason i *Skálholt* och rektorn för latinskolan där, Jón Þorkelsson, sände myndigheterna i Köpenhamn den danske teologen Ludvig Harboe, senare biskop på Själland, till Island. Tillsammans med Jón Þorkelsson for han genom landet (1741—1745) för att undersöka situationen och avge rapport till myndigheterna.

De ovannämnda biskoparna, Jón Vídalín och Steinn Jónsson ansåg, att det endast var ungefär en tredjedel av folket, som kunde läsa. Ludvig Harboes och Jón Þorkelssons undersökningar från 1740-talet visade att läskunnigheten var olika stor i skilda landsdelar. På Nordisland, *Hólastift*, var något över hälften av befolkningen läskunnig, men i de tre andra fjärdingarna *Skálholts stift*, endast tredjedelen.

Det vore en intressant forskningsuppgift att klargöra orsaken till denna skillnad mellan olika landsdelar beträffande läskunnighet och litterärt intresse. Det är knappast en tillfällighet att läsförmågan var betydligt mer utbredd under 1700-talets förra hälft i nordlandets fjärding, dvs. det gamla *Hólastift* (*Húnavatnssýsla, Skagafjarðarsýsla, Eyjafjarðarsýsla* och *Þingeyjarsýsla*), än i de tre andra fjärdingarna, dvs. i det gamla *Skálholtsstift*. Sannolikt är det här fråga om flera samverkande faktorer.

Landets första tryckeri upprättades i *Hólar i Hjaltadalur*, strax före mitten av 1500-talet. Rimligtvis har intresset för den bokliga bildningen gynnats av den ledande ställning som *Hólars* biskopssäte härigenom intog under närmast följande århundraden.[79]

Þorkell Bjarnason berättar i en artikel i tidskriften *Tímarit hins íslenzka bókmenntafélags*, 1895, att år 1845 hade tidskriften *Ný félagsrit* 43 prenumeranter i *Skagafjarðarsýsla*, medan sydlandets *Austur-* och *Vestur-Skaftafellssýslur* hade 13 och västlandets *Mýrasýsla* och *Hnappadalssýsla* tillsammans hade 10 prenumeranter och *Borgarfjarðarsýsla* endast 1.

Det är också frapperande, att mer än hälften av de *rímur* som finns bevarade (se närmare kap. III:4e, *Rímur*), dvs. över 500 av 1050, är diktade i nordlandets fjärding och fördelar sig ungefär lika mellan nordlandets fyra *sýslur*.

Möjligen har nordlandet varit mer gynnat än andra landsdelar av vissa yttre faktorer. Klimatet var mera fastlandsbetonat, vilket bl.a. medförde att torvhusen här som regel klarade sig längre tid utan reparationer än t.ex. på sydlandet. Hemmen var mera sammanhållna eftersom färre bönder från nordlandet deltog i vinterfisket vid syd- och västkusten. Nordlandets bönder hade som regel flera får och därmed en större ullproduktion.

Säkert skulle flera stabiliseringsfaktorer kunna nämnas. Spraket har t.ex. ansetts vara mer vårdat och det traditionella rimmandet och diktandet mer allmänt utbrett på nordlandet.

Jón Þorkelssons och Ludvig Harboes undersökningar och deras rapporter var av vikt för de reformer som man sökte genomföra under de följande artiondena. De förordningar[80] som utfärdades under 1740-talet blev med nagra mindre förändringar gällande fram över mitten av 1800-talet.

De skärpta kraven på kristendomsundervisning och husförhör enligt förordningarna från 1740-talet gjorde att man i hemmen ansträngde sig att lära alla läsa, så att de lättare skulle kunna tillgodogöra sig undervisningen.

I förordningen från 1746 finns bl.a. en bestämmelse om att föräldrar, som inte kunde läsa, var förpliktade att anställa en läskunnig piga eller dräng pa gården, såvida det inte rådde stor fattigdom, och att han eller hon bl.a. skulle ha till uppgift att undervisa barnen i läsning. Dessutom fanns en bestämmelse om att alla barn skulle börja lära sig läsa vid 5 års ålder.

Enligt de här aktuella undersökningarna, särskilt K, har det varit vanligt i de isländska bondehemmen under senare hälften av 1800-talet, att man började undervisa barnen i läsning vid 5- eller 6-årsåldern.

Före den tid då tryckta böcker förekom pa Island och innan ABC-böcker utgavs (den första kom 1695), fick de som lärde sig läsa använda handskrifter i stället för läseböcker, exempelvis nagon vackert skriven lagbok.

Páll Eggert Ólason har påpekat,[81] att det ofta ansags lämpligare att använda handskrifter än tryckta böcker som första läsebok. Om man kunde läsa en handskriven text kunde man också klara den tryckta texten, medan det inte all tid var lika lätt i omvänd ordning. Den världsliga litteraturen var till stor del handskriven ännu fram på 1800 talet. Under äldre tider användes pa detta sätt samma handskrifter av flera generationer pa en gård (se bild 17).

Professor Jón Helgason har anmärkt, att de isländska pergamenthandskrifterna som regel är bruna och ofta smutsiga som tecken pa att de använts flitigt:

"Böckerna fick sota för att det isländska folket alltid varit ett läsande folk och att de som läste inte enbart varit överhetspersoner med rena händer."[82]

12. Skola i hemmet

Från 1800 talet finns det åtskilliga exempel pa hur svart det var för de unga och särskilt för flickorna att få lov att syssla med läsning och i synnerhet med

17. *Baðstofan på Eyjólfsstaðir í Vatnsdal* (nordvästlandet) år 1905. Sigurður Nordal, senare professor i isländska språket och litteraturen vid Islands universitet, studerar den klassiska litteraturen, medan hans *fóstra*, Steinunn Steinsdóttir, stickar sittande på en kista bredvid sin säng i *baðstofans* inre avdelning (foto Viggo Zadik).

skrivning och räkning. Det var först från 9 januari 1880 som alla isländska barn enligt lag skulle undervisas i skrivning och räkning. Þorkell Bjarnason (1839—1902) skriver:

"Att lära sig skriva och räkna ansågs (omkring 1850) givetvis värdefullt men dock enbart för begåvade unga män. För kvinnor och måttligt begåvade pojkar ansågs detta inte nödvändigt utan endast hindrande för arbetet. Det går inte att äta, min gosse, hette det ofta, om någon visade intresse för boklig kunskap. Särskilt illa tyckte man vara om kvinnor hade sådana önskningar. Då påstod man att det vore bättre att sticka en stump av en vante eller en strumpa än att använda tiden till onödiga ting. Många ungdomar lärde sig dock att skriva, utan att föräldrarna visste om det. De skar sig en penna av en fjäder och samlade några gamla brevlappar för att skriva på. Någon god vän, t.ex. prästen, hjälpte dem att få förebilder att skriva efter. Blod från en kalv var ofta det första bläcket."[83]

Det var vanligt att modern eller eventuellt mormodern undervisade barnet i läsning eller förhörde det i kristendom, medan hon stickade eller spann.

Många av sagesmännen har berättat, att den religiösa påverkan som givit dem det starkaste intrycket inte var den undervisning och de kunskaper de inhämtade, när de gick och läste för prästen, utan kvällsvakans husandakt och den första kristendomsundervisningen, som i regel förmedlades av mödrarna. Det förekom också att fadern vägledde barnen i läsning och ibland i skrivning

Tabell 8. Översikt över bondehushållets viktigaste säsongbetonade arbetsuppgifter under ett år räknade från och med juli månad.
Arbeten som i första hand utfördes av män betecknas med *m*, kvinnosysslor med *k* och barnens och ungdomarnas åligganden med *b*. Den ordningsföljd som dessa tre bokstäver har efter arbetsrubriken ger en orientering om vilka uppgifter som i övervägande grad var manliga, vilka som var kvinnliga och i vilken mån barnen hjälpte till.

Jordbruk				
Sommarens uppgifter				
1	Tunslåtter, *túnsláttur*	m	k	b
2	Ängsslåtter, *engjaslættur*	m	k	b
Höstens uppgifter				
3	Fårletning, *göngur og réttir*	m	k	b
4	Slakt, *slátrun*	m	k	(b)
5	Arbete i kökträdgården, *garðavinna*	k	b	(m)
6	Hemförning av bränslet, *eldiður í hús*	m	k	b
7	Reparationer av hus och gärdesgårdar, *gert við hús og girðingar*	m	b	(k)
8	Gödsling av tunet, *vallarvinna*	m	(k)	(b)
9	Resa till handelsplatsen, *kaupstaðarferð*	m	k	(b)
10	Tre semesterdagar (ibland), *orlofsdagar*	k	(m)	
Vinterns uppgifter				
11	Kvällsvaka (inomhusarbete och andliga sysslor), *kvöldvaka*	k	m	b
12	Vinterns kreatursskötsel, *gegningar*	m	k	b
Vårens uppgifter				
13	Gödsling av tunet, *vallarvinna*	m	k	b
14	Arbete i kökträdgården, *garðavinna*	k	(b)	(m)
15	Lamning, *sauðburður*	m	b	k
16	Rävjakt, *refaveiðar*	m		
17	Fårklippning, *rúning*	m	k	b
18	Frånföring, *fráfærur*	b	k	m
19	Tvättning av ull, *ullarþvottur*	k	b	m
20	Insamling av torv och torkad fårgödsel till bränsle, *eldiðarvinna*	m	k	b
21	Insamling av islandslav, *farið á grasafjall*	k	b	m
22	Resa till handelsplatsen, *kaupstaðarferð*	m	k	(b)
Fiske				
23	Höstsäsongen, *haustvertið*	m		
24	Vintersäsongen, *vetrarvertið*	m		
25	Vårsäsongen, *vorvertið*	m		

och räkning eller i andra ämnen, t.ex. geografi, samtidigt som han vävde eller utförde något annat arbete under kvällsvakan. Trots det harda arbetstempot var det alltid någon som gav sig tid att ta sig an hemundervisningen.[84]

Uppfostran till arbete var en av det gamla bondehemmets mest centrala uppgifter. Praktisk utbildning fick barnen och ungdomarna genom att hjälpa

Grafisk bild av arbetenas fördelning på säsonger.

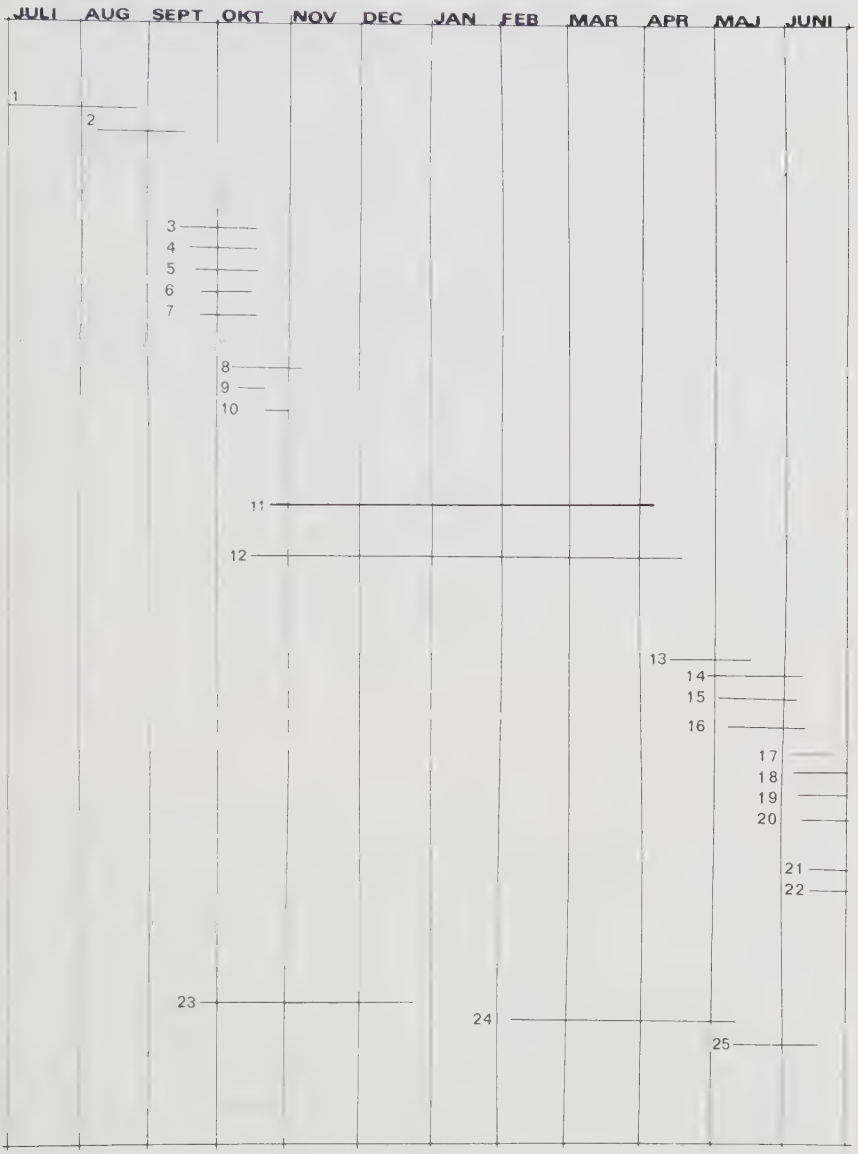

till med föräldrarnas arbete. Genom samlivet under det dagliga arbetet på gården fick den uppväxande generationen ta del av den äldres erfarenheter. Barnen fick också tidigt lära sig lyda hemmets ordningsregler och deras uppfostran blev således ganska auktoritär.

Under 1900-talets två första årtionden bildades ett stort antal ungdomsföre-

ningar, *ungmennafélög* runt om på Island. Dessa fick stort inflytande både kulturellt och i viss mån politiskt genom den nationella väckelse som de åstadkom. Ytterst få av initiativtagarna till dessa föreningar hade fått någon skolgång i modern bemärkelse. De hade fått sin utbildning genom hemundervisningen under kvällsvaken på bondgårdarna.

Magnús Björnsson (f. 1880) från gården *Syðri-Hóll* i *Húnavatnssýsla* tillhör den unga sekelskiftesgeneration, *aldamótakynslóðin*, som tog aktiv del i ungdomsföreningarnas arbete. Hans berättelse om hemundervisning och traditionell folklig fostran är skriven 1962:

"Visst var hemundervisningen i mångt och mycket till nytta, men större gagn av den fick nog bara särskilt begåvade ungdomar som hade förmaga att tillgodogöra sig det utantillkunnande som förr var så vanligt. Den folkliga uppfostran var ibland vacklande. Det ställdes stora krav på ett kristet och moraliskt leverne, men om föräldrar och andra uppfostrare inte visade sig vara perfekta föredömen, blev deras lära inte alltid inflytelserik. Goda och förstående föräldrar eller husbönder hade a andra sidan så starkt inflytande på unga människor, att det präglade dessas levnadssätt för framtiden.

Faktiska kunskaper i olika läroämnen kunde vara nyttiga, men de blev endast undantagsvis omfattande. Om man förstår begreppet allmänbildning såsom en omfattande och allsidig kunskap så var den inte stor. Säkerligen kan emellertid de flesta av de isländska bondehemmen betraktas som kultiverade hem och intelligensen föreföll vara god allmänt sett. Folkets liv var enkelt och utan oro och rastlöshet.

Människornas livsåskådning var för det mesta präglad av den kristna tron och prästernas lära, även om många hade svårt att efterleva den."[85]

13. Sammanfattning

Som framgår av översikten över årets arbetsrytm (se tab. 8) ägde kvällsvaken rum under den del av året (från ungefär 20 oktober till början av april) då bondebefolkningens huvuduppgifter var kreatursskötsel, säsongbetonat vinterfiske, manuellt inomhusarbete samt gårdens dagliga hushållsarbete, som ständigt måste skötas.

Det är viktigt att sätta kvällsvaken in i sitt rätta sammanhang som en del av gårdens vardagsliv för att förstå dess betydelse för bondebefolkningen.

Även om de isländska bönderna strävade efter en livsföring baserad på självhushållet, var detta av naturliga skäl en omöjlighet genom att man saknade så viktiga förnödenheter som brödsäd, trä, kol, järn, salt, fotogen samt kaffe och socker. Denna brist på basvaror måste på något sätt kompenseras genom att man desto mer utnyttjade befintliga tillgångar för framställning av varor, vilka kunde säljas eller bytas mot det som saknades. Främst tillverkades då ull- och slöjdartiklar och kvällsvaken utgjorde den viktiga produktionsperioden.

Vadmal och i synnerhet stickade yllevaror framställdes i stora mängder både för eget bruk och för export (jfr tab. 7 och bild 33). Vadmal användes också som betalningsmedel för arrende (se kap. II:1, Egendomsförhållandena).

Som tidigare påpekats var (och är) fårstocken som regel större på nord- och

nordöstlandets gårdar än i andra delar av landet. Ullproduktionen är sålunda också mer omfattande här. Det framgår dock inte av sagesmännens redogörelser någon fundamental skillnad i kvällsvakans innehåll i olika delar av landet.

Det bör påpekas att man för att hinna med brådskande uppgifter även arbetade vid dagsljus både med framställning av yllevaror och med andra praktiska arbetsuppgifter i hushållet.

Kvällsvakan var också en skola i hemmet, där barn och ungdom fick lära sig olika färdigheter, först och främst läsning och boklig kunskap, men också olika praktiska göromål under de vuxnas handledning. Kvällsvakan blev på så sätt en institution i hemmets tjänst till nytta och nöje för gårdens folk. Den hade praktisk betydelse genom den manuella verksamheten som var ekonomiskt givande och den var dessutom av kulturell betydelse genom de andliga aktiviteterna, vilket vi ytterligare får belägg för i följande kapitel.

Kapitel III
Kvällsvakans miljö och aktiviteter

Under slutet av 1920-talet och början av 1930-talet besökte jag några gårdar i *Borgarfjörður*-bygden på Västisland, vilka ännu hade *torfbaðstofa* som gårdens viktigaste bostadsrum. Gårdarna hette *Innri-Skeljabrekka, Arnþórsholt, Beitistaðir* och *Eystra-Súlunes*. Det står alltjämt klart för mig, hur tydligt *baðstofans* enkla och ändamålsenliga konstruktion framträdde och hur omedelbart man fick en överblick över folkets levnadssätt. Varje sak hade sin fasta plats. Allt var påfallande praktiskt tillrättalagt. *Baðstofan* var ytterst trång och som regel sov åtminstone två i varje säng; det sparade utrymme, och det var också varmare. Golvytan var relativt stor jämfört med luftvolymen i rummet och därför verkade *baðstofan* kanske rymligare än den egentligen var.

Ljuset var ofta dåligt, men det fanns *baðstofur*, också av den alderdomliga typen, vilka var relativt ljusa, fastän fönstren eller ljusöppningarna var små. Den gamla traditionen att ha fönstren i taket hade sina fördelar: Ljuset kom in ovanifrån och intet behövde kasta skugga på det dagsljus som trängde in. Ofta var fönstren placerade växelvis över varannan säng; ibland fanns ett litet takfönster över varje säng. På det viset fördelades ljuset över hela *baðstofan* och kunde till och med ibland förefalla ganska rikligt, trots att fönsteröppningarna ej var så stora. Kölden hade också svårare att tränga in genom de små gluggarna.

Ólöf Sigurðardóttir (f. 1857) skriver så här om interiören i sitt torftiga barndomshem (se kap. II:2):

"Våra sängar var utrustade på följande vis: det fanns två bolster i en del sängar; i de andra sängarna fanns det endast hö på bottnen. Det ena bolstret hade skinn utanpå men det andra mycket tjock vadmal. Kuddarna var av skinn eller vadmal under överdraget. Överdraget var antingen stickat eller av vadmal. Sängtäckena var av vadmal, men inget täcke var fyllt med fjädrar. De flesta kuddarna var fyllda med fjädrar men somliga med ängsull. Jag minns en liten kudde med fjädrar i samt överdraget, som var stickat, vitt i början men mörkare och hårdare från år till år. På den sov jag under hela min barndom."[1]

Denna skildring visar hur enkel sängutrustningen vid den tiden kunde vara i fattiga hem. Några riktiga madrasser fanns knappast. I stället använde man grovt hö, mossa eller ibland torkad tång med överdrag av tjock vadmal. I mera sällsynta fall fanns madrasser, *undirsæng*, av fjäder, t.ex. av fjällripa eller havsfågel, med överdrag av kraftig bolstervåv, *boldang*. Örngottsvaret, *koddaver*, var oftast av samma slags väv. Täcket, *yfirsæng*, var ofta fyllt med ejderdun eller dun från någon annan havsfågel. I de fattigaste hemmen bestod sängarna

18. *Baðstofan på Keldur á Rangárvöllum* (sydlandet). Ullarbete. Bonden kardar, bondhustrun spinner och flickan nystar tråd från en spinnrocks ten som är fäst i ett stativ, *snældustokkur*, vid hennes fötter.

som tidigare omtalats av enkla sovbänkar av uppstaplad grästorv med gavel och framsida av trä. Sängbottnarna var täckta med ljung eller grovt hö med vadmalsfiltar som överdrag och fårskinnsfällar som bolster.

I de mera välbärgade hemmen fanns sänglakan, *rekkjuvoð*, av tjock vadmal; ibland var de stickade av yllegarn. Under förra århundradets sista decennier blev det mer och mer vanligt att ha både lakan och överdrag på bolster samt örngott av lärft eller linneväv. Sängöverkastet var ofta av slitstarkt, randigt vadmalstyg, *brekán*; ibland kunde det vara en färggrann vävnad med invävda mönster, *ábreiða*.

Man sov som regel naken. När man klädde av sig och gick till sängs, vilket vanligtvis skedde i mörkret efter det att ljuset hade släckts eller i sängen under täcket, var det sed att vika ihop kläderna och lägga dem under kudden. Ibland lade man dem över en tvärbjälke, *slá*, eller ett rep, *stag*, som var sträckt över sängen. Underkläderna lades dock alltid under kudden. Strumpor fick man

dock aldrig lägga där – de skulle läggas på skorna eller torkas vid eldstaden över natten. Skorna hade sin plats på golvet framför sängen.

Sängen tjänstgjorde som sittplats, arbetsplats och liggsoffa. Den var ibland vackert utformad med utskurna kanter och en sängbräda, *rúmfjöl*, på vilken det fanns inristade initialer, en dikt eller en psalmvers.

På bild 18 kan man iaktta några av *baðstofans* mest karakteristiska drag: sparrarna syns under det klinkbyggda taket, hyllan över fönstret utgör en förvaringsplats, bl.a. för böcker och sängarna används som sittplatser.

1. I skymningen

Skymningen, *ljósaskipti*, varar vintertid länge på Island, liksom på andra nordliga breddgrader. En stund efter solnedgången är det inte riktigt mörkt, men ändå inte ljust nog för att man skall kunna arbeta utan att ha nagot att lysa sig med.

Om det snöade starkt under vinterns kortaste dagar, *skammdegi*, blev det aldrig riktigt ljust i *baðstofan*. De små fönsteröppningarna pa taket täcktes av snö, vilket ytterligare dämpade belysningen.[2]

A. Skymningsvila

När skymningen föll på, kom männen in från arbetet med kreaturen, men av sparsamhet tände man inte ljuset genast. Man vilade fran allt tungt och ljuskrävande, *ljósvant*, arbete, medan mörkret bröt in. Som regel lade man sig da en stund att sova på bäddarna i *baðstofan*, för att sedan bli bättre beredd att ta itu med kvällsvakans olika uppgifter. Det kallades att sova skymningssömn, *rökkursvefn*.[3] En parallell företeelse var den vilostund, *hádegisblundur*, som man tog sig efter huvudmåltiden mitt på dagen under sommarens skördearbete.

Det var dock inte alla som sov skymningssömn. Som regel var det de äldre bland gårdens folk och männen, som hade arbetat ute under dagens lopp och likaså småbarnen, om sådana fanns pa garden. Annars var det sällsynt att barn och ungdom sov skymningssömn.[4]

Skymningsvilan varade oftast omkring en timme, men upp till två timmar har också förekommit.[5] Det fasta schemat kunde dock störas eller kullkastas om någon gäst kom på besök eller om särskilt bradskande uppgifter förelag.

När det inte längre var tillräckligt ljust pa vintereftermiddagarna eller -kvällarna för att arbeta tills man tände ljuset i *baðstofan* ägnade man sig at så kallad skymningssittning, *rökkurseta*. Somliga arbeten kunde dock utföras även i dålig belysning, t.ex. stickning. Ibland hade man därför "lang skymning", *langt rökkur*. Tjänstekvinnorna kunde då sätta sig att sticka ute i fähuset, där det var varmare. Ofta sjöng de samtidigt och barnen hittade som regel också vägen dit och deltog i sången.[6]

B. Barnens aktiviteter

De större barnen hade sällan lust att sova i skymningen. Om vädret var dåligt satt de inomhus, möjligen i en ledig säng i *baðstofan*, men måste då vara stilla. Ibland gnolade de en sång, vilket var tillåtet, om de inte var för högljudda. De vuxna, som lagt sig, påstod att de hörde sången genom sömnen, och det brukade uppskattas.[7]

Mormor, farmor eller någon annan gammal gumma samlade ibland barnen omkring sig i ett hörn i *baðstofan* eller i eldhuset och berättade med dämpad röst. Barnen satte sig tätt intill henne och lyssnade andäktigt. Hon berättade om händelser, som hon själv eller någon bekant hade upplevt, folksagor och sägner om älvor, *huldufólk*, fredlösa, *útilegumenn*, och mycket annat. Men man berättade ogärna om spöken, *draugar*, eller gengångare av utsatta barn, *útburður*, för att inte skrämma barnen och göra dem mörkrädda.[8] Det förekom också, att barnen själva berättade. Då försökte de ibland att skrämma varandra, vilket ofta slutade med att alla blev rädda. Men stilla måste de ändå vara för att inte störa de vuxnas skymningsvila.[9]

Barnen kunde också fördriva tiden med att utkämpa versstrid, *að kveðast á*, vilket var en omtyckt skymningslek både för barn och vuxna. Det var en slags tvekamp om vem som kunde komma ihåg de flesta verserna eller epigrammen, *vísur, lausavísur* (se närmare avsnittet Att utkämpa versstrid). Barnen roade sig också med att lösa gåtor och med gissningslekar eller andra innelekar såsom att föreställa olika djur, då oftast några av gårdens husdjur. Om väderleken tillät, vistades de gärna utomhus under de vuxnas skymningsvila.

Ofta satt barnen i *baðstofan* och väntade på att ljuset skulle tändas, ty många var mörkrädda och hade inte lust att gå i gångarna eller i uthusen, när det var mörkt. Men innan det blev helt mörkt eller om det var månsken, kunde de ibland leka kurragömma i någon gång.[10]

Det förekom också, att något av barnen hade sparat eller fått en talgljusstump av någon på gården. Denna fästes då på en sängkant eller sängstolpe och sedan samlades barnen omkring ljuset, läste för sig själva eller högt för varandra, spelade kort eller något enkelt spel som rävschack, *refskák*, eller kvarn, *milla*. Rutorna ritade man på en bräda, t.ex. en sängbräda, *rúmfjöl*, och som brickor användes färgade glasbitar.[11]

Man tyckte också om att gå ut i fähuset, kanske till ett ledigt bås, och leka, sjunga eller berätta. Där fanns värme och ibland fick barnen ha ljus, kanske en gammal tranlampa. Något barn kunde ha sparat lite matfett, *bræðingur*, och det kunde användas i lampan i stället för tran.[12] I ladugården var barnen friare än inne i bostaden. Där kunde de sjunga högt och berätta fritt.

En intressant företeelse är de traditionella formerna för barnens uppfostran och undervisning inom det isländska hemmet.

En bonde (f. 1879) från *Rangárvallasýsla*[13] berättar följande om hur hans mor använde skymningstiden till att undervisa honom i kristendom:

"Under vinterns mörkaste tid var skymningssittningen ofta lang. Da gick pigorna ibland ut i fähuset för att sticka och sjunga. Vi hittade då ocksa vägen dit, om tiden räckte till, och deltog i sången. Vårt deltagande i sången var djärvare i skymningen i fähuset. Karlarna arbetade ute med fåren och mor var da ofta ensam inne och stickade. När jag hade fyllt fem år – om jag inte minns fel – brukade hon använda denna tid för att berätta om Jesu liv, först i korta drag, därpa allt utförligare, tills hon hade hunnit med hela berättelsen om Jesu liv, som hon hade lärt den och lärt att förstå den. Jag hade dock aldrig någon känsla av att hon försökte tvinga mig till att lyssna pa hennes berättelse, men hon begagnade tillfället när hon ansag det passa bäst och vi dessutom var ensamma och inte blev störda. Jag upptäckte aldrig när hon undervisade min bror Jón om Jesu liv, men jag antar att det försiggick pa samma sätt: när ingen annan visste om det."

C. Elden gömdes i askan

Det var vanligt, att någon av de äldre pigorna hade förtroendeuppdraget att se till att elden inte slocknade i den öppna eldstaden, *hlóð* (se bild 19).[14] När man hade använt elden i samband med matlagning, bakning o.d. skulle glöden gömmas i askan, *að fela eldinn*.[15] Bränslet skulle sparas, men man fick inte lata elden slockna, för det kunde vara besvärligt att tända igen. Till och med efter tändstickornas införande vid mitten av 1800-talet användes dessa endast i nödfall.[16] Dessförinnan brukade man slå eld med flinta, *tinna*, eller hämta eld fran någon granngård.

Det var därför angeläget att kunna konsten att halla glöden vid liv. Detta gjorde man enligt vad jag själv upplevt på det sättet att man lät elden brinna ned till stark glöd i den öppna eldstaden. Sedan tog man gärna en rejäl torvbit, *móköggull*, och sköt in under glöden och strödde sedan rikligt med aska över, tills glödhögen var helt övertäckt. Ovanpå askan lades en lagom stor, flat sten, *felhella*, som så småningom blev ganska varm och da lämpade sig utmärkt att torka strumpor och vantar på.[17]

2. När lampan tändes

Det var vanligt att man tände lampan första gången för säsongen, *bar ljós í bæ*, den dag eller kväll man kom hem med den första fartlocken fran sommarbetet på fjällheden.[18] Det kallades på isländska *fyrsta gangnakvöld*. Den dagen inföll omkring den 20 september. Då skulle ljuset enligt belägg från *Rangárvallasýsla*, *Skaftafellssýsla*, *Þingeyjarsýsla* och *Vestfirðir* vara tänt så lang tid som det tog för en man att skära, *raka*, ullen av ett fårskinn. Det kallades *fyrsta gæruvaka*, den första fårskinnsvakan.[19]

En vecka senare företogs den andra insamlingen av faren i fjällen. Man sökte efter de får som eventuellt var kvar på sommarbetet. Da började den andra *gæruvakan*, vilket betydde att man då hade ljuset tänt så lång tid som det tog att skära ullen av två fårpälsar. En vecka senare genomsökte man fjällen för

19. *Eldhus med öppen eldstad, hlóðaeldhús.* Den öppna eldstaden byggdes av stenar. Mellan dessa stöttades järngrytan. Bondhustrun värmer mjölken, *að flóa mjólk*, för tillverkning av *skyr* (foto Vigfús Sigurgeirsson).

tredje och som regel för sista gången och vakan förlängdes med "ett fårskinn", den tredje *gæruvakan.*[20]

Man slutade tända ljus, *fór að hátta í björtu,* när tre veckor var gångna av *góa*, dvs. i början av mars.

a) *Lamporna,* som användes på de isländska gårdarna från gammal tid till fram på senare hälften av 1800-talet, var först och främst de så kallade *lýsislampar* (lýsi = tran, ljós = lýsi). Ibland fick de namnet *grútarlampar* (grútur = trangrums) beroende på att det tran man använde inte var av högsta kvalitet. Det var dock ett stort steg framåt i utvecklingen, när denna lamptyp på sin tid avlöste en primitivare form för tranlampa, vilken kallades *kola, ljósakola, panna* eller *lýsispanna.*[21]

Lýsispanna (pl *pönnur*) förekom som lampa till omkring mitten av 1800-talet, dock knappast i *baðstofan,* men i kök och skafferi. Så småningom degraderades denna lamptyp helt och användes då ofta som smältdeglar för tenn eller bly i smedjan. De var som regel gjorda av järn och hade en mycket enkel, ofta oval, behållare för bränslet. På ena sidan fanns en smal ränna för veken och mitt emot ett rakt handtag med spets, vilket kunde stickas in i en torvvägg eller i ett hål i en brädvägg.[22]

20. *En tranlampa, lýsislampi* (foto Gísli Gestsson).

Tranlampan, *lýsislampi* (se bild 20) var som regel större än *lýsispanna* och gav bättre ljus; den var allmän på de isländska gårdarna fram till 1870 talet, när fotogenlampan infördes. Då degraderades tranlampan för att användas i ingången till gården och i ladugården. Fotogenlampan avlöstes i sin tur av den elektriska belysningen under förra hälften av 1900-talet.[23]

Tranlampan var som regel av mässing eller koppar och så gott som alltid dubbel. Den övre skålen, *yfirlampi*, var mindre men hade samma form som den nedre, *undirlampi*, i vilken den alltid passade. Båda skålarna hade en V-formad pip framtill.

Tranen hälldes i den övre skålen och veken sattes också där på så sätt att ena änden av den stod något upp över pipens kant. Där brann lågan, när lampan tändes.

Någon särskild person t.ex. en av gårdens ungdomar hade som en huvud uppgift under kvällsvaken att sköta lampan. Man förde veken fram i snibben på lampan om man tyckte att lyset var för svagt.

Eftersom den nedre skålen var något större, uppsamlades där det tran som eventuellt droppade från den övre skålen eller veken. Detta befordrade både sparsamheten och renligheten. När lamporna blev varma, droppade de nämligen ofta av tran. Man sade att lamporna grät tran, *þeir grétu lýsinu*.

Baktill var den undre skålen fästad vid nedre änden av en böjd eller ibland rak hållare. Vinkelrätt mot denna var en järnplatta fastsatt, ibland nitad med grova taggar framtill, liksom tänder på en såg.

Baktill på den övre lampskålen var också en platta fästad, vilken ofta var kortare och bredare och ibland smyckad på något sätt i den övre änden. I denna platta fanns det en springa, varigenom den övre skålen kunde hängas på de tidigare omtalade tänderna. På detta sätt kunde man avväga dess lutning i förhållande till den andra skålen, vilket visade sig vara praktiskt, när tranmängden minskade.

Den nedre skålens hållare var upptill försedd med en ögla, som kunde röra sig om en spik, vilken fritt kunde vridas runt i en mutter. Denna spik kallades *sigurnagli*. I öglan var en krok fästad med vilken lampan hängdes upp. Den ena änden av kroken var spetsig och kunde stickas in i en vägg eller en stolpe.

Man kunde således välja mellan två möjligheter för upphängning efter vad som passade bäst, sticka den spetsiga änden av kroken in i väggen eller hänga kroken eller öglan på en spik eller krok.

Vid den övre skålen hängde en pinne, *stíll*, i en kedja, *stílfesti*. Med den flyttades veken fram allt eftersom den brann ner.

Veken var som regel av ängsull, *fífa*. Rätt stora mängder måste samlas under sommaren för gårdens vinterbehov, och det var barn och ungdom som hade till uppgift att plocka ängsullen på myrarna. Det krävdes omsorg och noggrannhet vid framställning av veken, om det skulle lyckas riktigt. Först måste man reda ut, *tæja*, ängsullen, liksom man gjorde med ullen, rensa den noggrannt från frön o.d. och sedan tänja den, *lyppa*, liksom stubbgarn, till en lagom tjock veke och sno den, dels för att den inte skulle lösas upp i trådar eller falla sönder i lampan, dels för att det skulle vara lättare att skjuta fram den i den övre skålens pip.

Om man hade bra tran, lagom snodd veke och var påpasslig med att den var lagom långt framskjuten i lampans pip, kunde tranlampan ge ett förvånansvärt klart ljus. Men det berodde i hög grad på tranens art och beskaffenhet.

b) *Bränsle*. Det allra bästa bränslet, *ljósmeti*, till tranlampan var sältran, som smält av sig själv, *sjálfrunnið*. Därnäst kom hajtran, *hákarlalýsi*. Valtran användes också. Torsktran var sämst, men den fick de flesta nöja sig med. Gammal tran blev ofta grumlig och kallades då grumstran, *grútur*. Denna gav svagt ljus, mycken rök och dålig lukt. Därför kallades dessa lampor ofta *grútarlampar*. Det var en mycket ringaktande benämning. I stället för torsktran föredrog därför många hästfett.

Magnús Ketilsson, landsfiskal i *Dalasýsla* på Västisland, säger i en artikel i *Islandske Maanedstidender*[24], att en fet häst som slaktades under hösten kunde ge 100—120 pund fett. Normalt gav en häst 80 pund fett, vilket han ansåg vara lika gott bränsle som 40 liter tran: det alstrade mindre rök och var dessutom inte så illaluktande som valtran, vilken användes mest på Nordisland.

Magnús Ketilsson räknade med att det isländska folket förbrukade ungefär 1600 tunnor tran årligen. Varje tunna tran kostade 4 rd. Han menade, att det skulle ha varit billigare att använda hästfett i stället.

Talgljus, *tólgarkerti*, användes också till belysning, alltid i kyrkorna under gudstjänsten, numera sällan i hemmen utom vid högtidliga tillfällen. Manga sparade dock på sitt julljus, så att det räckte långt fram pa vintern. Talgljusen användes också, om något ljuskrävande arbete måste utföras under den mörka tiden.

Det var som regel husmoderns arbete att stöpa talgljus för hemmets behov. Att stöpa i kärnan, *strokkur*, var vanligast, men ibland stöptes också i formar, vilket ansågs ge vackrare ljus. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare att man importerade stearinljus.

c) *Lampan tänds*. Det var så gott som alltid en kvinna, vanligen husmodern, som tände ljuset, *kveiking er kvennaverk*.[25] Om husmodern sov skymningssömn i baðstofan, var det hon som vaknade först och hon sade då högt: *mál er að kveikja* – det är dags att tända ljus. Sedan gick hon ut i eldhuset och tände lampan eller bad någon av pigorna, som hon visade särskilt förtroende för, att göra det.[26]

Det kunde också anförtros *eldakonan* – en stadgad piga, som skötte elden, att bära ljus till *baðstofan, að bera ljós í baðstofu*, som det kallades.[27]

Ljósið kemur langt og mjótt	Ljuset kommer långt och smalt
logar á fifustöngunum.	brinner i ängsullsveken.
Halla kerling fetar fljótt	Gumman Halla skyndar
framan eftir göngunum.[28]	sig fram genom gången.

Efter det att tändstickor börjat komma till användning pa gardarna i slutet av 1800-talet, tändes lampan inne i *baðstofan*.[29]

Ibland väntade man otaligt på att lampan skulle tändas. Skymningssitt ningen blev långtråkig, såsom det uttrycks i epigrammet:

Myrkrasetan mjög er löng	Jag börjar tröttna på att sitta
mér er farið að leiðast.	i den långa skymningen.
Farðu að kveikja spjaldaspöng	Tänd nu lampan kvinna
spangaðu fram sem greiðast.[30]	skynda dig att hämta elden.

Fastän det ansågs vara kvinnogöra att tända lampan, kunde det hända att vävaren gjorde det.[31] Han hade en särställning bland gårdens folk. Vävstolen stod som regel i *baðstofans* ena ända och den som vävde fick ha en särskild lampa, om han vävde under kvällstid.

Sedan fotogenlampor börjat komma till användning efter 1870 var det inte ovanligt, att vävaren hade en tranlampa hos sig, trots att det fanns en fotogenlampa i *baðstofan*.[32] Man lät aldrig ljus brinna någon annanstans än där man arbetade. Det ansågs vara tillräcklig belysning, *lesbjart*, om man kunde läsa vid skenet från lampan. När det kom gäster, tände man ibland talgljus.[33]

Tidpunkten för lamptändningen varierade mycket. Somliga måste spara på bränslet, antingen det var tran eller fotogen. Andra hade bråttom att hinna med det arbete som väntade, t.ex. om det var någon på gården som skulle till sjöss, måste hans kläder och utrustning vara klara före avresan. Ibland fick arbetet med ullen forceras under första delen av vintern för att gårdens folk skulle hinna få nya kläder till jul.[34]

Men vanligt tycks det ha varit att man tände lampan, innan det blev helt mörkt ute, *nokkru fyrir fulldimmu, að úthallandi rökkri, áður en aldimmt var orðið*.[35]

I detta sammanhang får man också hålla i minnet, att det förekom på de isländska gårdarna att man lät klockan gå 1—2 timmar före. Man hade så kallad *búmannsklukka*. På det sättet gick folk relativt tidigt till ro och steg tidigt upp.[36]

d) *Lampans plats i baðstofan*. Det var sällsynt att det fanns mer än en lampa i *baðstofan*, såvida inte denna var delad i flera rum eller var ovanligt stor. Om *baðstofan* var delad i två rum, hängde lampan ofta i dörrposten, och den belysningen fick räcka.[37]

3. Det manuella arbetet

Kvällsvakans praktiska innehåll bestod till stor del av framställning av yllevaror samt andra viktiga arbetsuppgifter i hushållet, vilka man endast i begränsad utsträckning hann med under sommarhalvåret.

Ytterst sällan köptes utländska tyger. Så gott som alla kläder var hemmagjorda. Både stickade yllevaror och vadmal användes dessutom som avsaluvaror på handelsplatsen. De kunde också användas som bytesvaror mot bl.a. fisk och fiskeprodukter som hämtades från fiskeplatserna vid kusten.

De flesta redskap och livsförnödenheter man behövde producerades på gården. Ofta kunde en svår och trängd situation stimulera fantasi och uppfinningsförmåga till praktiska lösningar av besvärliga problem.

Redskapen för jordbruk och höskörd var mycket enkla och behövde ständig översyn, liksom packhäst- och ridhästutrustningen. Husgeråden var också som tidigare påpekats som regel hemmagjorda. Hemarbetena sköttes med hjälp av många enkla redskap, och arbetet på gården var till största delen manuellt. Maskinella hjälpmedel var ytterst sällsynta på de isländska gårdarna fram till tiden efter första världskriget.

Kvällsvakan ägnades bl.a. åt tillverkning, översyn och reparation av redskap och verktyg, i den mån dessa arbeten nu kunde utföras i *baðstofan* och var förenliga med kvällsvakans övriga verksamhet.

Det är viktigt att här notera att många av kvällsvakans sysslor, speciellt de textila, i och för sig inte är exceptionella för Island utan har förekommit över hela Norden och även annorstädes.

A. Kvällsvakans manuella aktiviteter

Som tidigare omtalats var det i första hand arbetet med ullen, *tóvinna, tóun,* som utfördes under kvällsvakan. Man bearbetade också hästhår, *hrosshársvinna,* och likaså slöjdade man små saker, *smásmíði.* Snickring av större föremål förekom knappast under kvällsvakan. Dels var det svårt att få plats med dylikt arbete i en trång *baðstofa,* dels kunde det vara störande om man hamrade, särskilt medan läsning eller annan underhållning pågick.[38]

Om gården låg vid havet eller nära en sjö eller en älv, där möjligheter fanns till fiske, brukade man laga och knyta nät, *að ríða net, silunganet, laxanet, þorskanet, hrognkelsanet, síldarnet* eller *selanet.* Ofta var näten av ulltrad från täckhåret av får, *togþráður.* Man gjorde i ordning garn och metkrokar, *að setja upp lóðir,* beredde och sydde skinnkläder, *sjóklæði, sjóskó, skinnsokka, brækur.*[39]

Ofta utförde man just de arbeten under kvällsvakan, som man inte behövde mycket ljus till, *sem ekki var ljósvant.* Andra arbeten utfördes vid rikligare belysning under dagen. Om lampskenet var mycket dåligt, väntade man t.ex. med att skilja täckhår, *tog,* från den finare ullen, *þel,* vilket kallades *að taka ofan af,* och gjorde det vid dagsljus — påpekar en manlig sagesman (f. 1899) från *Dalasýsla* på västlandet — om det inte, tillägger han, var frågan om några ovanligt energiska kvinnor, som inte hade något att sticka.[40]

På andra håll var dock just *að taka ofan af* en av huvuduppgifterna under kvällsvakan, och det förekom att kvinnorna satte spinnrockarna åt sidan, när läsningen begynte, för att inte störa. I stället övergick de då till att skilja täckhår från den finare ullen.

Ullarbetet var omfattande — att reda ut ullen, *að tá ull,* karda, *kemba,* spinna, *spinna,* tvinna, *tvinna,* tvinna ihop tre trådar, *þrinna,* nysta, *vinda í hnykla,* haspa, *hespa,* sticka, *prjóna,* valka, *þæfa,* sy, *sauma,* väva, *vefa.* Vävningen var särskilt tidsödande. På somliga gårdar förekom vävning inte alls på kvällen utan endast vid dagsljus. Vävstolens buller störde, om man ville samtala eller lyssna till underhållning. Ändå förekom vävning, när det var brådtom att avsluta något arbete, men man gjorde i alla fall uppehåll under läsningen.

B. Höstens första inomhussysslor

När slakttiden och gödslingen av *túnið, að bera á völl,* var över började man — ibland efter ett par dagars vilopaus — med det förberedande arbetet med ullen, *að taka ofan af, kemba, samkemba* men först och främst att sortera, *sundurgreina,* ullen, vilket var ett tidsödande arbete. Den icke vita ullen, *mislit ull,* användes till ytterkläder. Vit ull var lämplig till tyg, *voðir,* av vilket man sydde finkläder, underkläder och kvinnokläder. Ull av grövre eller sämre kvalitet användes t.ex. till vardagsstrumpor och vantar, bl.a. till sjövantar, *sjóvettlingar.*

Om det fanns någon eller några på gården, som skulle till sjöss, *til sjóróðra,* redan under hösten eller under vinterns lopp, lät man såsom tidigare omtalats

före allt annat göra i ordning deras kläder, både det som skulle stickas, vävas eller sys och deras skinnkläder.[41]

Männen började ofta med att raka ullen eller skära den av fårskinnen, *raka gærur,* och att reparera de husgeråd och redskap, som det var bråttom med. Sedan började kanske tagelarbetet. Man redde ut hästtaglet, *að tá hrosshárið,* och kardade det med grova kardor, *hrosshárskambar.* Därpå spann man det som regel på slända, *halasnælda, handsnælda,* tvinnade det sedan och flätade rep, sadelgjordar och dylikt eller vävde säckväv till tagelsäckar, *hærusekkir,* vilka ofta användes till att förvara eller transportera ull i.[42]

Kvinnorna började som regel med att tillverka strumpor, *sokkar,* vantar, *vettlingar,* och skor, *skinnskór,* först och främst till männen och barnen, samt med att laga allehanda kläder.

Ulltråd till strumpor och vantar beredde man ofta samtidigt som man gjorde garnet till vävstolen, *að vinna til vefja.* Många hushåll försökte vara färdiga med en väv, *voð,* i god tid före jul, så att folket på gården skulle kunna få nya kläder till helgen. Det kunde hända att en del garn till väven fanns kvar från vintern innan, men om så inte var fallet, fick man skynda sig att göra i ordning lämplig tråd. Det ansågs nästan skamligt att låta väven stå halvfärdig i vävstolen över julen.[43]

Vanligtvis var det männen som vävde. Därför måste allt vävarbete om möjligt vara avslutat, innan vederbörande skulle till sjöss. En man kunde väva 250—300 alnar vadmal på 2—3 månader, vilket ofta var mer än gårdens eget behov. Det var angeläget för hushållet att ha vadmal, *vaðmál,* av olika slag såsom salu- eller bytesvara.[44]

I många hem över hela landet men särskilt på nordöstlandet och östlandet, där fåraveln var och är mest framträdande, gick tillverkningen av stickade yllevaror av höstull, vilka skulle skickas till handelsplatsen, *söluprjónles úr haustull,* före allt annat. De viktigaste varorna var vantar och strumpor.[45]

En bonde från nordöstlandet (f. 1852) har skildrat tillverkningen av yllestrumpor på följande sätt:

"Först kardades ullen med ganska grova kardor; detta kallades *kembing.* Sedan spann man tråden på spinnrock, *rokkspuni.* Därefter kom tvinnandet, *tvinning,* så stickningen, *prjón,* tvättningen, *þvætting,* och valkningen, *þóf.* Sedan vidtog *trédráttur,* dvs. strumpan träddes på ett sa kallat strumpträ, *sokkatré,* för att den skulle få sin rätta form. Därpå fick strumporna torka och slutligen häftades de samman i par och staplades."[46]

Denna strumptillverkning utvecklades på somliga gårdar till ett betydande hantverk, som gav möjlighet till byteshandel. Ofta arbetade hela gårdens befolkning energiskt som en tränad yrkesgrupp för att få så många yllevaror som möjligt klara innan köpmännen gjorde bokslut, vilket brukade ske omkring 20 januari. Med denna leverans betalades de förnödenheter man tagit på kredit under det gångna året. De som därefter fortfarande häftade i skuld till köpmannen kunde riskera att inte få kredit under resten av vintern.[47]

Det fanns vissa traditionella normer för olika arbetsprestationer. Det ansågs t.ex. vara ett lagom dagsverke för en vuxen man att slakta 10 får. På kvällen skulle han sedan hinna raka eller skära ullen av de tio fårskinnen under den tid som det tog för ett talgljus av en alns (ca 62,7 cm) längd att brinna ner. När det gällde ullarbetet, ansågs det t.ex. vara en fullgod prestation om en kvinna stickade ett par strumpor om dagen.[48]

Det förekom att bönder, som hade många barn att försörja, lånade höstull hos köpmannen, varav de tillverkade stickade varor, *prjónles*, så att de på det sättet kunde betala för huvudparten av hemmets livsförnödenheter. Bonden fick alltså betalt för sitt arbete men ej för någon råvara. Det blev en form av förlagsarbeten i hemmen.[49]

C) *Arbetsfördelning*

Från äldsta tider har det rått stor likställdhet i arbetet mellan kvinnor och män i det isländska samhället, så att kvinnorna ofta fatt utföra de annorstädes gemenligen manliga sysslorna, t.ex. att utfodra husdjuren, far och hästar.[50] Det förekom också att de bedrev fiske. Samtidigt har det alltid funnits en arbetsfördelning i de isländska bondehemmen mellan män, kvinnor och ungdomar eller barn och för övrigt också inom den manliga respektive kvinnliga tjänstefolksgruppen. Särskilt gällde detta de större gårdarna.

Vävningen var ett av de arbeten, där arbetsfördelningen har växlat. Fran att ha varit ett typiskt kvinnligt arbete, så länge den gamla "isländska vävstolen" var dominerande fram till slutet av 1700-talet, blev vävningen en i övervägande grad manlig syssla när den "danska vävstolen" gjorde sitt intag och under loppet av en kort tidsperiod undanträngde den "isländska vävstolen".[51]

Anna Thorlacius (f. 1839) berättar följande:

"I den gamla isländska vävstolen vävdes bl.a. segel. Ingen kvinna kunde väva mera än en aln om dagen. Då hade hon gatt en *þingmannaleið*, (en dagsresa för en man på väg till tinget, ca 37,5 km). Detta berättade min farmor för mig. Hon dog 1860 vid 90 års ålder. Den som vävde maste hela tiden ga runt omkring vävstolen, vilket ansags vara lika långt som en dagsresa på väg till tinget."[52]

På Island är vävningen numera åter ett typiskt kvinnoarbete, där den sporadiskt förekommer som hobby eller i form av hemslöjd.

a) *Kvinnorna* hade en stor arbetsbörda, både under dagen genom de mangskiftande hushållsuppgifterna och under kvällsvakan med ullarbetet. De mjölkade också korna.

Kvinnorna spann ulltråd på spinnrock. Sländan (se bild 21) användes också allmänt i de isländska hemmen jämsides med spinnrocken under 1800-talet, men efter sekelskiftet 1900 blev det allt vanligare att den endast användes till spånad av grov ull och hästtagel till rep och dylikt, vilket då var ett typiskt mansgöra.

21. *Spånad med slända, spunnið á halasnældu* (foto Vigfús Sigurgeirsson).

Arbeten som ansågs vara utpräglat kvinnliga var t.ex. stickning, sömnad, lagning av kläder och skoframställning, men däremot inte tillverkning och sömnad av skinnkläder, skinnstrumpor och ytterskor till skinnkläderna; det var mansgöra. Framställning och underhåll av skor utgjorde ett ganska besvärligt arbete. Skor av häst- eller kohud användes vid utearbeten; skor av fårskinn inomhus och till finbruk. De senare brukade kvinnorna förfärdiga: ett stycke skinn klipptes till, veks upp och sammansnördes med ett längs kanterna fastsytt band.

En manlig sagesman (f. 1877) från *Árnessýsla* berättar:

"Att reparera tjocka skor av häst- eller kohud betraktades som en av kvinnornas svåraste arbetsuppgifter. Det ansågs dock självklart, att skorna skulle lagas ända tills nästan ingen sula, *lág-il*, fanns kvar. Jag tror knappast att någon nyhet blivit så upp skattad som gummiskorna och -stövlarna, när dessa avlöste de hemmagjorda skinnskorna."[53]

Skotråd spann man ofta av täckullen, *tog*, av vuxna får, eller av *sauðaull* (sauður = kastrerad bagge), men ibland användes också senor från hästrygg eller nötkreatur, såsom Kristleifur Þorsteinsson, (f. 1861), berättar:

"Alla skosömmar gjordes av senor, *seymi*. *Seymi* framställdes av de senband, som ligger ovanpå ryggmusklerna på en häst eller ett nötkreatur. Hundskinn användes också

22. *Repflätning, fléttað reiptagl.* En av männens uppgifter under kvällsvakan var att bereda grov ull och hästtagel till rep, sadelgjordar och remtyg på betsel. De vävde också säckar av hästtagel, *hærusekkur*, bl.a. för ulltransport (foto Vigfús Sigurgeirsson).

till kantning av skinnskor, *varp, brydding*. Man lät da hundskinnet först ligga några dagar i urin, tills håret lossnade. Sedan spikades det upp till tork på en bräda. Därpa skar man det till smala snören, som användes till kantning av skinnskor. De skor, som var sydda med hästsenor, *hross-seymi*, och där kantningen gjorts med hundskinn, var mycket hållbara."[54]

b) *Männen* arbetade ofta ute hela dagen. Det var därför inte ovanligt att den av drängarna, som hade hand om fåren, *sauðamaður*, eller den som skötte kornа på de större gårdarna, *fjósamaður*, fick vara ledig och vila sig under kvällsvakan.

Annars deltog männen i arbetet med ullen. Särskilt var det vanligt att männen kardade ullen, vävde och valkade. Tvinning av ulltrad var också en av männens uppgifter.

Det ansågs som lämpligt arbete under kvällsvakan att valka yllestrumpor och vantar och till och med större klädespersedlar eller tygstycken.

Arbetet med taglet var typiskt mansgöra (se bild 22). Tagel användes bl.a. till fisknät och rep av olika slag. Ull, som hade fastnat på krubbkanterna i fårhusen, *garðaló*, och annan ull av dålig kvalitet, nyttjades av männen till rep och hällor, *hnapphelda, lambahaft*.

Dylik grov ull liksom taglet spann männen på slända till grov tråd, som de sedan nystade och flätade, *flétta, sperla*, till rep och sadelgjordar, *að bregða gjarðir*, remtyg på betsel, *beizlishöfuðleður*, och mycket annat.

Att slöjda husgeråd och redskap (*ausur, skjólur, trog, klyfbera, orf, hrífur*), att av horn, ben eller trä tälja öglor eller spännen (*hagldir, sylgjur*) till rep och sadelgjordar eller att snida t.ex. ornament på ett löst sidobräde i en säng, *rúmfjöl*, lock till något matkärl, *asklok*, eller en dryckeskanna, *drykkjarkanna*, var också omtyckt av dem, som var skickliga i hantverk eller hade konstnärliga anlag, *að vera oddhagur*. Somliga använde kvällssittningen till att binda in böcker.[55]

Tillverkningen av skinnkläder var framför allt ett typiskt mansgöra i det isländska bondehemmet. Dock var det – som ovan nämnts – ingalunda vem som helst som kunde göra detta.

Kristleifur Þorsteinsson berättar på följande sätt om hur man tillverkade skinnkläder:

"De största fårskinnen, *sauðskinn*, användes som regel till skinnbyxor (bl.a. för sjömän), *brók*, pl. *brækur*. Av de största fårskinnen räckte ett skinn till varje byxben. I annat fall måste man skarva en del av ett annat skinn, vilket kallades *"ofan á skinn"*. Det var alltid kalvskinn, som användes till bakdelen, *setskauti*, på skinnbyxor. När håret rakades av de skinn, som skulle användas till byxor måste man vara ytterst försiktig. Fårskinn, *ærskinn* (ær = tacka), som användes till skinntröjor, *skinnstakkur*, och skinnstrumpor, *skinnsokkar*, måste man också raka med noggrannhet. Överdrag av lammskinn, *lambaskinnssmokkar*, användes ofta till ärmarna på skinntröjor. Därigenom behövde man inte sy ärmsömmen. Detta blev dock sällan vackert. Alla skinnkläder syddes med mångfaldig täckhårstråd, *togþráður*. Varje stygn drogs åt ordentligt, och den som sydde, *saumamaður*, lindade tråden om handen för att kunna dra åt ordentligt och till ytterligare eftertryck bet somliga ihop sömmarna med tänderna vid varje stygn. Till att dra ut nålen användes som tång, *leggjatöng*, ett par sammanbundna långläggar från får. Den var tillverkad på så sätt, att man borrade hål genom den bredare änden av läggarna och sedan band dem samman med smala skinnsnören, *þvengur*. När skinnbyxorna var färdiga, brukade man fylla dem med vatten, för att prova deras vattentäthet. Om denna visade sig vara dålig, måste byxorna förbättras. Dåliga skinn blev skurna till remsor, vilka användes till så kallade *miðseymi*, dvs. att skinnet lades fyrfaldigt mellan sömmarna. På så vis blev skinnet åttafaldigt vid sömmarna. Sulade skinnstrumpor ansågs värdefulla. De framställdes på så sätt, att tjocka skinnskor syddes fast vid strumporna. Man måste vara noggrann med sömmarna där skorna fästes vid strumporna för att de skulle bli vattentäta. En dylik fotbeklädnad användes vid fårinsamlingen och under besvärliga resor, inte enbart av allmogefolk. Ibland sågs också präster med sådan fotbeklädnad".[56]

c) *Barnen* fick tidigt lära sig att hjälpa till. Vid ullarbetet fick de ofta bereda ullen, innan den skulle spinnas, *að tæja ull*, nysta, *að vinda af snældum*, hjälpa vävaren att sätta upp väven i vävstolen och även att spola, *spóla fyrir vefarann*. De fick också sticka skoinlägg, *barðar, illeppar, íleppar*. Men först och främst skulle de hjälpa de vuxna med olika lättare göromål.

När barnen beredde ullen, fick de ofta höra förmaningar. Bl.a. uppmanades de att vara noggranna och forma ulltestarna, *tásur*, så snyggt som möjligt (se bild 23). Om utförandet var prydligt sades det, att barnet inte behövde bekymra sig för sin tillkommande, men i motsatt fall var det stor risk för att den blivande bruden eller brudgummen skulle bli både ful och besvärlig.[57]

Det första som barnen fick lära sig var som regel att sticka inlägg till fårskinnsskor, *íleppar*. Följande epigram visar, hur tidigt barnen fick lära sig att sticka:

Fyrst þú ert komin á fjórða ár
fara áttu að vinna.
Þú átt að læra listir þrjár:
lesa, prjóna og spinna.[58]

Eftersom du nu snart är fyra år
skall du börja att arbeta.
Du skall lära dig tre konster
att läsa, sticka och spinna.

Knappast har det varit allmänt att barnen börjat så tidigt med dessa uppgifter. Det är troligare, att detta mer är en skämtsam visa, ett uttryck för vilka

23. *Ullen beredes, að taka ofan af.* När ullen skulle beredas genom att man skilde de grova täckhåren, *tog*, från den finare ullen, *þel*, fick man vara noggrann, för att ullen skulle få den kvalitet som eftersträvades. Detta var dock en av de arbetsuppgifter som barnen tidigt fick lära sig klara (foto Vigfús Sigurgeirsson).

uppgifter som väntade barnet så snart det hade utvecklat sin förmåga och färdighet att kunna ta itu med sådana göromål. Men enligt många sagesmän började barnen mycket tidigt att hjälpa till och de var ivriga att få delta i arbetet. De äldre barnen fick som regel endast leka, medan de vuxna sov skymningssömn.

Barnen fick ibland börja lära sig läsa när de var 4–5 år gamla, och det var inte ovanligt att de kunde läsa i 5–6 årsåldern. De äldsta barnen brukade få turas om att läsa högt då och då under kvällsvakan.

D. Belöning för god arbetsinsats

Man tävlade som tidigare omtalats på olika sätt för att få högsta möjliga arbetstempo och åstadkomma största möjliga produktion. Dylika tävlingar och provocerade arbetsprestationer ansågs nödvändiga för att man skulle kunna köpa allt som saknades i det egna självhushållet. Utebliven saluproduktion återspeglades snabbt som brist på olika nödvändiga varor. Att betraktas som en god arbetare kunde också vara en form för social prestige. Det man tillverkade under veckan brukade lämnas till husbonden eller hans hustru på lördagen. Söndagen var vilodag och då jämfördes arbetsresultatet både med egna tidigare prestationer och med andras. Ingen ville vara sämst.

Vissa arbetsprestationer under kvällsvakan honorerades t.ex. genom att man fick en särskild belöning, *auka glaðning*. Det kunde vara en god extra portion mat, *aukabiti*, en mjölkportion, kaffe med sockerbit, *molakaffi*, en extra kaffetår, *aukakaffi*, ibland med pannkakor.[59] Belöningen kunde också ut-

24. *Matask, askur.* Hushållets medlemmar fick dagens matportion tilldelad i träkärl, vilka som regel hade sin plats på en hylla över sängen i *baðstofan* (foto Þorvaldur Ágústsson).

göras av något klädesplagg, *flik,* kanske ett par strumpor eller vantar.[60] Den vanligaste belöningen var dock en extra portion mat (se bild 24), om kvällsvakan var ovanligt lång, vilket kunde hända, när man arbetade med eller skulle avsluta någon brådskande arbetsuppgift.

Somliga gårdar var också kända för lång arbetstid under kvällssittningen. Följande epigram, *lausavísa,* var välbekant både på Nordisland och i *Borgarfjörður* vid senaste sekelskiftet:

Grundarvakan grunar mig
gera mun margan svangan.
Sjöstjarnan má sýna sig
suður á móts við Tangan.[61]

Jag misstänker att en och annan kommer
att bli hungrig under vakan på Grund.
Sjustjärnan får gärna visa sig snart
i söder framför udden.

Det kunde också förekomma att någon var färdig med en uppgift tidigare än beräknat; så kunde en kvinna, som hade avslutat spinnandet av tråden till en bestämd väv, *voð*, få två eller tre dagars ledighet, som hon själv fick disponera över.[62]

Vidare var det vanligt, att den eller de som valkade — ibland var det två som delade på arbetet, såsom t.ex. vid det så kallade *tunnuþóf*[63] — fick en extra portion mat. *þófarbiti, þófarkaka,* efter varje valkning. Likaså fick vävaren ibland en extra matportion, *aukabiti,* efter att ha satt upp väven och ibland också när han var färdig med en större väv.[64]

Mera sällsynt var en arbetsbelöning som kallades *vökustaur* eller *staurbiti.* Den har dock förekommit under 1800-talet, åtminstone på östlandet och sydöstlandet.[65] Stundom gavs en dylik belöning i form av extra matportion på den första tisdagen i advent, *jólafasta*[66] eller sista fredagen före jul. Den dagen kallades då *vökustaursdagur* och kvällen *vökustaurskvöld.*[67]

En sagesman använder ordet *vökustaur* om en rest av den dagliga matportionen, som man sparade och förtärde i slutet av kvällsvakan innan man gick till ro.[68]

Belöningen för en god arbetsinsats under kvällsvakan fick gårdens folk ofta på *Þorláksmessa,* 23 december[69], och just på den dagen var det bl.a. gammal

sed att julhelgens huvudrätt, det rökta fårköttet, *hangikjöt*, skulle delas ut till gårdens folk.[70]

Ingunn Jónsdóttir från *Kornsá* (f. 1855) i *Húnavatnssýsla* på nordvästlandet ger i sin berättelse om *Melaheimilið um 1860* en intressant skildring av hur en fast tradition beaktades vid styckningen och fördelningen av *hangikjöt*:

"Det rökta fårköttet styckades efter fasta regler och varje familjemedlem fick sin bestämda bit. Ett helt, rökt fårlår styckades i tre delar: *mjaðmarstykki* (höftpartiet), *kringlustykki* (mittstycket) och *langlegg* (långlägg). Husbonden fick *mjaðmarstykki*, drängarna fick *langlegg*, pigorna bogbenet eller mittstycket, *kringlustykki*, och dessutom fick alla några revben och några ryggkotor. Att man inte fick avvika nämnvärt från denna regel visar följande episod: En dräng från en gård, vilken räknades som en av de bättre, kom till granngården och blev tillfrågad om maten hade utportionerats rätt till tjänstefolket vid jultiden på hans gård. Han svarade då, att det nog funnits tillräckligt med mat på tallrikarna, men däremot tyckte han, att det var förbannat skamligt att ge drängen ett bogben på självaste julhögtiden."[71]

Kvällsvakan förekom som regel inte på söndagar eller helgdagar. Söndagarna användes gärna till besök. Folk i angränsande gårdar turades om att hälsa på hos varandra. Man spelade då ofta kort eller roade sig på annat sätt. Ibland fick gårdens folk också ledigt veckan före jul, t.ex. vid Västfjordarna[72] och likaledes ibland på lördagskvällarna. Då arbetade tjänstekvinnorna och drängarna ofta åt sig själva.

E. *Metoder för att hålla sig vaken*

Mat och förfriskningar av olika slag var givetvis ofta effektiva medel för att motverka trötthet och därigenom stimulera arbetsinsatsen och öka tempot.

I synnerhet förekom detta under den tid, då kvällsvakan var lång och arbetet betungande; före jul kunde den pågå halva natten. Först och främst gällde detta de gårdar på nordöst- och östlandet, där man arbetade febrilt för att kunna skicka så mycket som möjligt av stickade yllevaror till handelplatsen före jul och dessutom arbetade med de vanliga julförberedelserna samtidigt.[73]

Veckan före jul kallades ofta *staurvika* eller *tepruvika*.[74] Veckan utan ögon, *augnalaus vika*, kallades den också.

Jónas Jónasson (f. 1856) skildrar i följande berättelse[75] seden att använda så kallad *vökustaur* eller *augnatepra:*

"Många måste vaka länge för att hinna med det arbete som de skulle utföra, men aldrig var det så bråttom som veckan före jul. Då hade man helgvilan framför sig. Man måste också sända så mycket som möjligt till handelsplatsen för att inte skulden i handelsboden skulle föras över till det nya året. Förr i tiden var det rätt vanligt att man satte så kallade *vökustaurar* på ögonlocken för att hålla sig vaken. *Vökustaurar* eller *augnateprur* var gjorda av små pinnar ungefär lika stora som våra dagars tändstickor. Ibland användes också gälben av torskhuvuden, *baulubein úr þorski*, eller bröstfenben. Man skar ett snitt mitt på pinnen eller benet, som gick in till hälften av pinnen eller benet, medan den andra hälften var hel. På så sätt bildades liksom ett gångjärn, *brotalöm*. I detta gångjärn klämdes huden på ögonlocket fast. Pinnens eller benets ändar stödde emot huden, vilket medförde att det gjorde mycket ont om man slöt ögon-

locken. Denna smärta lät husbonden dem utstå som inte kunde hålla sig vakna vid stickning eller annat ullarbete såsom han önskade. Denna vecka kallades *staurvika.* Nu har denna sed helt upphört."

Knappast har dylika anordningar varit hälsosamma för ögonen; jfr uttrycket *að tepra augunum,* vilket betyder detsamma som *að drepa tittlinga,* dvs. att göra några onaturliga och nervösa reflexrörelser med ögonlocken.

Enligt Þ-undersökningen tycks denna metod ha varit mycket sällsynt under slutet av 1800-talet och den var helt försvunnen vid sekelskiftet.

En kvinnlig sagesman (f. 1907)[76] från *Rangárvallasýsla* på sydlandet, berättar dock:

"Jag har hört talas om att man använde *augnateprur* för att hålla sig vaken, när arbetsivern var stor. De framställdes av gälben från fiskhuvuden, *karlþrjónar.* Man bröt benet med händerna, dock inte helt itu utan det fick hänga ihop, så att ett gångjärn bildades. En gammal man berättade för mig när jag var barn, att *vökustaurar* hade använts för att hålla de arbetande vakna, när de var för sömniga för att kunna hålla ögonen öppna. Han täljde en liten träpinne, *tittur,* något tjockare än en tändsticka och några centimeter lång och påstod att *vökustaurar* hade sett ut så. De placerades på så sätt, att den ena ändan spärrade upp ögonlocket, medan den andra ändan stödde sig mot huden under ögat. *Augnatepra* av fiskben placerades mot ögonlocket på så sätt att man klämde den brutna sidan av fiskbenet mitt på ögonlocket, med påföljd att den som hade en *augnatepra* måste blinka oupphörligt på grund av det obehag, som han hade av fiskbenet."

Tepra eller *vökustaur* gjorde man också av ben från kolja, *ýsubein* eller en mjuk vedpinne, t.ex. av björk, *hríslukvistur* eller strå av strandråg, *melstöng.*[77]

Anna Thorlacius (f. 1839) nämner i en artikel[78] ryggstrykningar och ryggkliande, *bakstrokur* och *bakklór,* som en inte ovanlig metod att hålla sig vaken. Hon berättar om en gammal kvinna, som hon kände, vilken var en mästare i att klia folk på ryggen. Det var sed, uppger hon, att om kvinnorna blev sömniga så lät de klia sig på ryggen, varvid de vaknade till igen och kunde jaga sömnen på flykten. Sedan skulle man stryka med handflatan hit och dit över ryggen. Det var ett slags efterbehandling.

Möjligen anknyter detta förfaringssätt med kliande och ryggstrykningar till en gammal sed, som omtalas i den fornisländska litteraturen. Välbekant är skildringen i *Grettis saga,* när Grettir skulle klia sin gamle fader, Ásmundur *hærulangur* (= den långhårige) på ryggen och slutligen fick ta till en grov ullkarda av järn, då gubben tyckte att sonen inte kliade honom tillräckligt hårt med enbart händerna.[79]

Sånger och då speciellt *að kveða rímur* var alltid en källa till glädje, som gjorde arbetet lättare under de långa vinterkvällarna.[80]

Fastän det manuella arbetet var den primära uppgiften var dock i mångas medvetande — åtminstone på lång sikt — kvällsvakan starkt förknippad med den läsning och underhållning, som förmedlades, även om det ofta kunde förefalla som om de andliga aktiviteterna bara var ett medel att hålla människorna vakna i både andlig och lekamlig bemärkelse.

4. Kvällsvakans andliga aktiviteter och förströelser

Många av sagesmännen har skildrat kvällsvakans aktiviteter utförligt och därigenom givit en rätt fullständig bild av dess traditionsmönster. Kristleifur Þorsteinsson (f. 1861)[81] berättar t.ex. följande:

"I min barndom tyckte jag att kvällsvakan vid midvintertid, *skammdegisvökurnar*, var den trevligaste tiden på året. När man var färdig med det arbete som man skulle utföra utomhus och allt folket hade samlats inomhus var det som om värme och glädje spred sig överallt och bland alla. Männen berättade om det som de hade upplevt under arbetet. Någon kanske hade diktat ett epigram om något ovanligt som han hade sett eller hört eller kommit att tänka på. Alla var då ivriga att få höra epigrammet och att lära det. De som hade arbetat ute var också nyfikna att få veta vad som hade skett hemma på gården medan de varit borta och vaktat fåren eller jagat fåglar uppe bland bergen.

Kvällsvakan började på detta sätt med samtal om dagens händelser – både fragor och svar. Men sällan var detta mera än inledningsvis. Snart fick någon av männen till uppgift att sätta sig vid lampan och läsa högt eller berätta nagot, en saga eller sägen eller kanske sjunga några gamla kvad, *að kveða rímur*. Böcker hade man inte många. En liten boksamling fanns ändå och man kunde också låna böcker från granngårdarna. Bokurvalet var inte särskilt stort, men *Fornaldarsögur Norðurlanda* och *Islendingasögur* var mycket populär läsning. De unga hade som regel inte tillräckligt stark röst för kvällsvakans högläsning. Det föll därför pa de vuxnas lott att turas om att läsa. Hos en dålig uppläsare var texten död, men blev full av liv hos en god. Alla andra i *baðstofan* teg medan läsningen pågick; inget samtal tilläts under tiden, men efterat diskuterade man det som lästs. – När klockan var elva upphörde alla att arbeta och kvällen avslutades med en andaktsstund."

Här räknas upp en rad av de andliga aktiviteter som har varit de mest förekommande under kvällsvakan. Givetvis kunde dispositionen av de kulturella aktiviteterna växla något från kväll till kväll och från gard till gård efter de resurser som fanns i de olika hemmen, men enligt sagesmännen var de vanligaste inslagen följande:

A. *Berättelser*. Man berättade folksagor och sägner både under skymningssittningen strax före kvällsvakans början och ofta under själva kvällsvakan. Det var vanligt, att berättaren relaterade något som han själv upplevt, t.ex. under resor, eller något som tidigare tilldragit sig på gården eller i bygden och då gärna dramatiska eller mystiska händelser.

B. *Läsning*. Man läste högt ur böcker, både religiös och profan litteratur. Mest omtyckt var den fornisländska litteraturen, sagorna och historiska berättelser av olika slag. Dessutom läste man översatt litteratur, tidskriftsartiklar, tidningar och mycket annat. Ofta gjorde man en paus i läsningen både för att den som läste skulle få vila och för att man skulle kunna samtala om det lästa.

C. *Rímur*. Många av forntidsberättelserna fanns på rim. Dessa episka dikter var mycket uppskattade som underhållning. Handlingen var ofta det viktigaste och i viss mån också formen, versmåttet, eftersom dikterna eller kvädena skulle kvädas, sjungas, till bestämda ålderdomliga melodier, *kvæðalag, rímnalag*. *Rímur* kvad man alltid utan ackompanjemang, även om det fanns instrument på gården. Ibland kvad man *rímur* med någon eller några följdstäm-

mor och då övergick denna underhållning till ett slags allsång i hemmet.

D. *Sång och musik.* Förutom rimkvädandet förekom ibland sång i nutida bemärkelse, t.ex. folkvisor. Det var också allmän sed att man sjöng en psalm i samband med andaktsstunden vid kvällsvakans slut. — Det var sällsynt att något musikinstrument fanns på de isländska gårdarna i äldre tider. I några enstaka fall förekom *langspil* (se bild 25) vilket ibland hade tillverkats av någon i hemmet som också lärt sig hantera det. Det användes till att ackompanjera psalmer och andra sånger.

E. *Att utkämpa versstrid, að kveðast á*, var mycket populärt. Som tidigare omtalats var denna företeelse allmän bland barnen under skymningen, men den förekom också bland de vuxna under kvällsvakan. Versstriden tjänade den dubbla uppgiften att underhålla och att träna deltagarna i att minnas och ibland också i att snabbt kunna sätta ihop verser och strofer, som kunde användas i tävlingen.

F. *Gåtor, gissningslekar och andra tävlingslekar.* Under kvällsvakan roade man sig ofta med att gissa gåtor. Ibland var gåtorna på vers. Dessutom förekom också gissnings- och tävlingslekar av olika slag.

G. *Minnesövande ramsor m.m.* Samtidigt med att lekarna skulle underhålla skulle de också uppöva bestämda färdigheter hos deltagarna. Minnesövande ramsor och tungvrickningslekar växlade med verbala problemlösningar och *gestaþrautir*, gästgåtor. Både barn och vuxna deltog i dessa lekar.

Många av dessa aktiviteter hade en pedagogisk eller kunskapsmässig komponent och tjänade direkt eller indirekt som skola i hemmet i anslutning till barnens elementära hemundervisning. Inte minst gällde detta om husandakten, dvs. den stilla stund med psalmsång, betraktelse av en bibeltext och bön som avslutade kvällsvakan och länge ansågs vara en av hemmets viktigaste traditioner (se kap III:5). Inte bara gårdens barn och ungdomar utan också hushållets pigor och drängar genomgick kvällsvakans praktiska skola i folklig bildning och utbildning. De tillägnade sig traditioner, som de förde vidare, när de bildade egna hem.

Kunskapen om nationallitteraturen var allmän. som regel läste man om de viktigaste litterära och historiska verken år efter år. Många fick en god övning i att återberätta. Det var inte ovanligt att folk kunde långa berättelser och t.o.m. hela diktsamlingar utantill och ofta var man väl insatt i landets historia.

Orientering om aktuella världshändelser förmedlades av tidskriften *Skírnir*, som trycktes i Köpenhamn på isländska och som utkommit varje år sedan 1827.[82] Den är nu Nordens äldsta tidskrift. *Skírnir* fick stor spridning på Island. Man läste den högt i hemmen och lånade den ofta från gård till gård, liksom de under senare hälften av 1800-talet viktigaste tidningarna *Norðanfari*, tryckt i *Akureyri* och *Þjóðólfur*, tryckt i *Reykjavík*.[83]

Under kvällsvakan odlades språket i samtal, läsning av böcker, berättande och diskuterande. Litteraturen blev normgivande för språket, vilket bl.a. visar

sig däri, att det på Island aldrig har funnits någon större skillnad mellan ämbetsmannens språk och drängens; det har inte heller funnits några nämnvärda dialektala olikheter mellan bygderna.

A. *Berättelser*

Den muntliga berättartraditionen har alltid spelat en stor roll pa Island. Den levde också i en av de viktigaste andliga aktiviteterna under kvällsvakan. Ända sedan forntiden har det funnits skickliga berättare, som behärskat sin konst till virtuositet.

Varje berättare hade sin stil. Vanligt var att man talade långsamt och tydligt. Ibland kunde en och samma berättelse variera mycket i stil och form allt efter berättaren. Därför kunde det vara spännande att få höra samma historia återgiven av olika personer.[84]

Ólína Andrésdóttir (f. 1859)[85] berättar följande i sina minnen fran barndomen:

"En gång varje vinter kom två kvinnor pa besök och stannade pa garden i fjorton dagars tid. De kom dock aldrig samtidigt. De var utomordentligt kunniga och berättade en mängd folksagor och sägner och gjorde det sa levande och formfulländat, att det var en njutning att lyssna till deras berättelser. Mangen vinterkväll blev kort, när man fick besöka deras sagoslott. När kvinnorna rest, hände det, att jag fick återberätta deras sagor och det gjorde jag gärna, ty då fick jag upprepa och återuppliva alla de vackra bilder, som dessa folksagor lämnat i mitt minne. – Pa detta sätt fick de unga övning i att återberätta."

Det förekom givetvis också att män berättade, men det var vanligtvis kvinnorna som återgav sagorna och folksägnerna.[86] De var framför andra bondehemmets traditionsöverbringare. Ofta var det de äldre pa garden, och inte sa sällan de äldre tjänstekvinnorna, som var de skickligaste. Det hände också att gäster, som övernattade på gården, berättade. Några av de ständigt vandrande landstrykarna var som ovan nämnts begavade och omtyckta berättare.[87]

En sådan vandrare som stannade på en gård pa Västisland fran 2 februari till 12 maj 1880, framförde två – ibland tre – historier varje kväll, ofta ganska långa sägner och sagor och ändå tog hans repertoar inte slut, påstod de som kände honom.[88]

Det som berättades var således folksagor och sägner av olika slag, *þjóðsögur og æfintýri*. Ofta handlade dessa om mystiska företeelser eller händelser som hade anknytning till arbetslivet pa garden. Resor, dramatiska händelser och bedrifter pa havet eller uppe bland bergen var också omtyckta motiv.

Dylika skildringar gjorde mängen gång ett djupt intryck pa ahörarna, särskilt på den unga generationen. De upplevdes ibland sa starkt att de bildade ett slags livsmodell, ett mönster för tankegångar och levnadssätt.[89]

Sagesmännen påpekar att det här till stor del var fråga om samma folksagor och sägner som numera finns samlade och tryckta i olika samlingar, framför-

allt i Jón Árnasons och Magnús Grímssons *Íslenzk æfintýri* (från 1852) och *Íslenzkar þjóðsögur* (från 1862 och 1864). Dessa samlingsverk användes också ibland till högläsning under kvällsvakan, varför det är svårt att utröna, vilken roll det tryckta ordet spelade i berättartraditionen under denna tidsperiod.

För en närmare analys av vad som berättades kan folksagorna och sägnerna indelas i tio huvudtyper.[90] Det är dock ofta svårt att placera en del av berättelserna, t.ex. de som handlar om älvor, *huldufólk*, troll och jättar, *tröll*, och spöken, *draugar*, i någon speciell grupp.

a) *Skämtfabler* var omtyckta som underhållning. Ofta var de korta, överdrivna eller karikerande historier ur vardagslivet, byggda på en skämtsam idé eller en komisk episod. En rad dylika muntra episoder kunde bilda en längre berättelse, som t.ex. historierna om bröderna från gården *Bakki, Bakkabræður*. Bröderna var otroligt enfaldiga men samtidigt tokroliga. De gjorde allt fel men var lyckliga ändå. Det fanns också en mängd korta historier om hur man hade lurat jätten, trollet eller självaste djävulen. En del sägner om bortbytingar, *umskiptingur*, hade också en munter karaktär. Exempel: *Bakkabræður, Klippt eða skorið, Skyldu bátar mínir róa í dag? Átján barna faðir í álfheimum.*

b) *Djursagor* och andra berättelser om djur förekom också, ofta som korta situationsbilder. Exempel: *Mál er að mæla.* (Nu är tid att tala; en historia om kor, som samtalar på nyårsnatten.)

c) *Undersagorna* kunde också handla om djur t.ex. sälen som plötsligt förvandlades och uppträdde på stranden i människogestalt (*Selshamurinn*). Historierna handlade ofta om ovanligt intelligenta djur som hundar eller ledfår, vilka räddade en bortsprungen fårhjord eller vilsekomna människor från olyckor eller döden. De kunde handla om tappra hästar eller kloka korpar, som t.ex. korpen som varnade för faran av ett jordskred i närheten av en gård och genom sitt märkliga uppträdande räddade en flickas liv; hon hade under en sträng vinter gett korpen mat i gårdens närhet (*Krummi þakkar fyrir sig*).

Undersagorna innehöll dock som regel långa, mångepisodiga och spännande äventyr som ofta började med orden: det var en gång . . . De handlade om kung och kungarike, prins och prinsessa, hjälte och hjältinna eller gubbe och gumma, *karl og kerling í koti sínu*. Handlingen utspelades som regel i sagans vidunderliga värld, där fantasin fick fritt lopp. Efter prinsens eller hjältens tappra kamp och dödsföraktande bedrifter vinner han prinsessan och åtminstone halva kungariket och sagan får som regel ett lyckligt slut.

Ofta fanns en särskild inledningsramsa och en traditionell avslutningsfras, som undersagorna kunde inledas och avslutas med. Därmed hade man liksom sagt att det som man berättade aldrig hade hänt. Exempel på en dylik inledningsramsa: *Hvorki bar til titla né tíðinda, frétta né frásagna, nema logið væri og stolið væri, vildi ég ei minni sögu svo færi, þó mundi ég ei spara, ef á*

lægi, því lygin kom ekki fyrr en sjö árum seinna en þetta var. (Varken hörde man titlar eller tidender, varken nyheter eller berättelser, utom när någon ljög eller stal och ej skulle jag vilja att min saga blev sådan, men jag skulle ej spara om det blev tvunget, ty lögnen kom inte förrän sju år efter att detta tilldrog sig.)

Exempel på en avslutningsfras: . . . *þau áttu börn og buru, grófu rætur og murur, og svo kann ég ekki þessa sögu lengri.* Eller: *Köttur úti í mýri, setti upp á sig stýri úti er ævintýri:* (De ägde barn och kläder, grävde upp rötter och örter och så tar sagan slut. Eller: Katten i myren, stack ett ben i vädret, slut är denna saga.)

d) *Novellsagorna* stod närmare verkligheten. Deras grundmotiv hämtades ofta från befolkningens vardagsmiljö. De kunde handla om fredlösa människors öde, kraftmätning mellan någon eller några välbärgade som uppnått en viss position i samhället och någon eller några fattiga och ibland föraktade och missförstådda, som trots allt visade sig vara överlägsna i mod, snillrikhet eller styrka. Dessa sagor kunde också handla om spöken och mystiska väsen. Dylika berättelser gav fantasin näring och formade människornas inställning till naturen, särskilt ofta till vintermörkret och dess makter. Exempel: *Djákninn á Myrká, Kaupamaðurinn, Hellismannasaga, Fjalla-Eyvindur.*

e) *Legendsagorna* handlade bl.a. om de föreställningar man gjorde sig om högre makter och paradisets fröjder. Men de skildrade också brott och straff samt mörkrets makter. En av de mest populära av de isländska legendsagorna var *Sálin hans Jóns míns* (=Min Jóns själ).[91] Denna folksaga berättade om bonden Jón och hans hustru. Jón hade slitit ont hela sitt liv, fattig men envis och okuvlig. Illa hade han talat och får hade han stulit. Han trotsade överheten och till och med Vår Herre själv. När Jón så låg dödssjuk, blev gumman ängslig för att hennes Jón skulle hamna hos den onde. Hon bestämde sig för att ta saken i egna händer. Hon tog fram en skinnpåse och sitt strumpeband, för hon visste att själen lämnade den döende med den sista sucken, och hon hade bestämt sig för att fånga in den i påsen och själv ta Jóns själ till himmelrikets port och be Sankte Per att släppa in hennes Jón. Efter en besvärlig vandring nådde hon så fram och knackade på. Sankte Per kom ut och gumman bad honom förbarma sig över Jóns själ, men enligt protokollet såg Jóns register inte så bra ut. Sankte Per slog igen porten. Gumman knackade igen. Paulus kom ut. Gumman upprepade sin önskan, men Paulus sade att han inte vågade bryta lagen. Ännu en gång knackade gumman. Jungfru Maria uppenbarade sig i porten. Gumman framförde sin bön. Jungfru Maria lovade att tala med sin son. Sankte Per kom och skulle låsa porten. Men innan han hann stänga hejdade gumman honom och bad ödmjukt att få titta in genom öppningen för att få se en glimt av härligheten. Sankte Per tvekade, men innan han visste ordet av hade gumman kastat in skinnpåsen med Jóns själ genom porten in i himmelriket. Och gumman kunde återvända tillbaka till jorden i triumf.

Exempel på andra legendsagor: *Sankti Pétur og Fiski-Júðinn, Skrattinn fór að skapa mann, Dansinn í Hruna.*

f) *Upphovssägner* handlade ofta om övernaturliga väsen, t.ex. jättar och troll och deras boskap, vilka förvandlades till bergknallar eller klippor, när de överraskades av soluppgången på sina nattliga vandringar. Många dylika sägner finns från så gott som alla delar av landet. Med upphovssägner försökte man ofta förklara ursprunget t.ex. till ett ortnamn, märkliga naturföreteelser eller en sedvänja. På flera håll i landet finns t.ex. s.k. jättekast, *Grettistak,* ett fritt liggande klippblock, som man traditionellt berättar att den våldsamt starke *Grettir* har lyft eller kastat dit där det nu står. Det finns en mängd sägner om hur de isländska ortnamnen har uppkommit.

Exempel: *Upptök Drangeyjar, Gissur í Botnum, Jóra í Jórukleif.*

g) *Vittnessägner* berättade om människornas relationer till naturens mystiska företeelser. Man försökte att åskådliggöra och ge en förklaring till varför det ofta var klokt att gå försiktigt fram. Dessa sägner saknade ofta bestämd lokalisering men använde en realistisk händelse för att belysa eller förklara en företeelse. Vittnessägner kunde handla om fredlösa människor som varit tvungna att lämna bygden för att söka skydd uppe i bergen. Man skildrade deras möten med bergens övernaturliga väsen, *tröll, óvættur.* Man fruktade naturmakterna och då särskilt höglandets ödslighet. Sägnerna kunde också handla om älvor, *huldufólk,* eller havets och sjöarnas invånare, *sæbúar,* deras boskap, *nykur,* och deras livsvillkor och relationer till människorna.

Exempel: *Trunt, trunt og tröllin í fjöllum, Frá marbendli, Tungustapi, Nykurinn í Holtsvatni.*

h) *Minnessägner* handlade ofta om verkliga, namngivna personer. Sägnerna hade som regel en historisk kärna, men ofta en något överdriven och ibland mystisk grundton. Man skildrade episoder från farliga färder över svårframkomliga fjällvägar, kamp mot snöstorm och vintermörker i fjällen och strapatser under fiskefärder på havet. De handlade också om ovanligt viga män, *sigmaður,* pl. sigmenn, som firades ned längs fågelbergens sidor för att samla ägg och fånga fåglar eller för att rädda får från någon klippavsats. Det fanns ett stort antal minnessägner, många lokalbundna som handlade om kända personer eller personliga förhållanden och upplevelser, memorat.

Exempel: *Árni Oddsson, Sólheimatýra, Böðvar í Böðvarsdal.*

i) *Ättesagor* av typen de gamla klassiska släktsagorna lästes som regel ur böcker, men det förekom också att de återgavs ur minnet. Åtminstone berättades någon eller några av ättesagans utvalda episoder. Ättesagan innehåller som bekant ofta utförliga släktregister. Dessa lästes också eller återberättades, vilket visar befolkningens intresse för genealogi, *ættfræði,* och personhistoria.

Man försökte att föra sin egen stamtavla och även andra släkters så långt tillbaka som möjligt.[92] Gamla människor kunde räkna upp sina egna förfäder många generationer tillbaka i tiden.

Vid sidan av den klassiska ättesagan fanns ibland skildringar, som folktraditionen hade bevarat. Möjligen var det till en början blott några enstaka episoder i ättemedlemmarnas liv, men de växte ibland till en samling mångepisodiga berättelser. Som ett exempel på en ätt med rika anor kan nämnas *Oddaverja*-ätten på Sydisland under 1100- och 1200-talen. En rad folksagor och sägner berättades om Sæmundur *fróði* Sigfússon (d. 1133), om hans son Loftur, om Lofts son Jón (d. 1197), som var Snorri Sturlusons fosterfar, och om Jóns son Páll (d. 1211) som var biskop i *Skálholt*. Om honom handlar en av biskopssagorna, *Páll Jónssons saga*. Här har vi exempel på fyra släktled som det berättas om i den klassiska sagalitteraturen, men parallellt med dessa berättelser har folktraditionen bevarat en rad sägner, som inte har funnits i tryckta böcker förrän under 1800-talet. Ytterligare ett exempel på en kraftfull historisk gestalt med lång stamtavla var den siste katolske biskopen pa *Hólar í Hjaltadal* (nordlandets biskopssäte) Jón Arason (d. 1550). Man berättade ofta om hans och hans söners liv och tragiska öden.

Exempel: *Egils saga, Gunnlaugs saga Ormstungu, Biskupasögur.*

j) *Hjältesagor* skildrande hjältars mannamod och stora bedrifter var mycket omtyckta. De hade ofta en utpräglat emotionell karaktär och ansags stimulera och giva kraft till handling och mognad, eggande unga människor till modigt uppträdande.[93]

Man berättade med förkärlek hjältesagor om män som hade sällsynt stor fysisk styrka, *þrekmaður, kraftajötunn, margramannamaki*, och som kunde utföra ovanliga arbetsprestationer, t.ex. sla gräs som två eller tre män vid slåttern, lyfta stora stenar vid byggnadsarbeten, eller t.ex. vid en kraftmätning lyfta en brännvinstunna från golvet upp på disken i handelsboden. I särklass var också berättelserna från de traditionella brottningstävlingarna, *glíma*, både från individuella kamper och kraftmätningar mellan två eller flera tävlande lag, *bændaglíma*.[94]

Det fanns många varianter av hjältesagor, t.ex. Eddans forntida hjältedikter och *Grettis saga*, vilken också kunde berättas eller kvädas som *rímur*. Dessutom fanns det en rad episka berättelser från forntiden, bl.a. från samlingen *Fornaldarsögur Norðurlanda*.

Under 1800-talet fanns också en del översatt litteratur, som ibland återberättades muntligt. Professor Sigurður Nordal (f. 1886) har omtalat för mig att första gången han hörde avsnitt ur Homeros Odysséen var när han var en liten pojke på en bondgård i *Húnavatnssýsla* på västra Nordisland. En av gårdens tjänstekvinnor återgav bl.a. berättelsen om Odysséus hemkomst. Innan denna tjänstekvinna kom till *Húnavatnssýsla* hade hon arbetat på prästgården

Borg á Mýrum på västlandet. Där hade prästen brukat läsa ur Homeros verk under kvällsvakan.[95]

Folklivsskildringar från äldre tider var ett omtyckt stoff, och man berättade gärna historier om kända personer eller originella människor, som man hade läst om eller hört talas om. Ofta hade de formen av en kort och koncentrerad prosadikt, men den kunde också vara lång och utförlig och räcka till en rad kvällar. Många hade lätt för att lära sig utantill, och det var inte ovanligt att flera berättare återgav en lång skildring nästan ordagrant. Som regel hade då en tryckt eller skriven text varit normgivande.

En bonde från *Mývatn*-bygden på östra nordlandet uppger, att han från sin barndom kom ihåg en gammal gumma, som hade särskilt gott minne. En gång kom en ung man till gården, där hon bodde, och läste den då nyutkomna romanen *Piltur og stúlka* (Jfr kap. I:3). Den gamla gumman lyssnade uppmärksamt under läsningen. När bonden sedan under ett besök på en av granngårdarna fick tillfälle att höra henne återberätta hela romanen blev han förvånad över att höra hur pass nära hon kunde följa bokens text.[96]

Såsom tidigare påpekats var det vanligast att fornlitteraturen lästes högt, men ibland återberättades sagorna. Sålunda var en präst på Sydisland känd för att kunna dem utantill och han föredrog dem ofta för gårdens folk under kvällsvakan.[97]

Fornsagornas framträdande litterära särdrag — den korthuggna stilen, det händelsefyllda skeendet, den dramatiske hjälten — upptas ofta av de isländska folksagorna, vilket antagligen har sin förklaring i det allmänna intresset för den episka berättelsen som lästes eller berättades under kvällsvakan.

B. *Läsning*

Läsning, i första hand högläsning, var en av de vanligaste andliga aktiviteterna under kvällsvakan. Den förekom både som underhållning i form av läsning av världslig litteratur och som andlig uppbyggelse genom läsning av den heliga skrift, av postillor och av annan religiös litteratur. Det var vanligast att husbonden läste, men ibland lämnades uppdraget till någon dräng som hade en kraftig och bra röst. I undantagsfall läste husmodern eller en piga. Det förekom också att barnen eller gårdens ungdomar turades om att läsa högt under kvällsvakan, då ofta för att träna läsförmågan.

a) *Val av lässtoff.* Man läste allt man kunde komma över, och några böcker lästes om igen år efter år. De flesta av de sagesmän som deltog i de två undersökningarna omtalar följande kategorier av världsliga berättelser som den vanligaste och mest omtyckta litteraturen i de isländska hemmen i deras ungdom, och de nämner dem i denna ordningsföljd: *Islendingasögur, fornaldarsögur, konungasögur* och andra berättelser, t.ex. *biskupasögur.*

Det övriga lässtoffet varierade, men många omtalar folksagor. *þjóðsögur,*

sagor eller skrifter med historiskt stoff, såsom *Árbækur* (årskrönikor) av Jón Espólin, (romaner, *skáldsögur*, började komma ut efter 1870), samt tidskrifter och tidningar, diktsamlingar och *rímur*.

Dessutom bör här nämnas den religiösa litteratur, som fanns i varje hem: en bibel, någon postilla, psalmbok och bönböcker, vilka användes i samband med husandakten[98] (se närmare avsnittet III:5). Det förekom också att den som vid husandakten hade läst ur postillan efteråt ställde några frågor till de äldre barnen och ungdomarna för att kontrollera deras uppmärksamhet och kunskap.[99]

b) *Gårdens boksamling*. Det fanns knappast någon gård som inte hade en liten samling böcker på en hylla. Dessutom kunde ju bokbeståndet utökas och berikas genom ömsesidiga lån från gård till gård och möjligen också genom lån från någon läsförening, *lestrarfélag*.

Bonden Björn Oddsson (1812–1894) och hans hustru Rannveig Sigurðardóttir (1832–1919) på gården *Hof* i *Vatnsdal* i *Húnavatnssýsla* på nordvästlandet hade en förnämlig boksamling. Där fanns ett stort antal av de böcker, som var de mest förekommande på gårdarna under senare hälften av 1800-talet. Det är därför belysande att här återge vilka böcker, som fanns på *Hof* i *Vatnsdal* på 1870-talet, och samtidigt få ett exempel på hur ett flitigt använt isländskt gårdsbibliotek var sammansatt.

Magnús Bjarnarson, son till Björn Oddsson,(f. 1861),[100] berättar:

"De viktigaste böcker som jag minns att mina föräldrar ägde var följande:

1. *Religiös litteratur*, postillor och psalmböcker, *guðsorðabækur, húslestrabækur og sálmabækur*. Två biblar (Rvk 1859 med de apokryfiska böckerna, ny upplaga Rvk 1866), två *biblíukjarnar* (Valda avsnitt ur bibeln, tolkade av domkyrkoprästen Ásmundur Jónsson, tryckta 1853), två nya testamenten, postilla av Jón Vidalín, *Hugvekjur* (= postilla) av Pétur Pétursson. Dessa två postillor lästes vid husandakten från vinternätterna (omkring 20 oktober) till pingst. Mynsters betraktelser in duplo, predikosamling över de sju orden av Jón Vidalín och en samling äldre böcker, fyra psalmböcker, andra äldre psalmböcker, *misseraskiptasálmar, Hallgrímskver, Þorlákskver*. Passionspsalmerna av Hallgrímur Pétursson ägde de flesta av gårdens folk. (Min moder kunde dem alla (50) utantill och sjöng dem alltid utan att titta i boken. Hon hade en kraftfull, mycket vacker sångröst. Vi barn fick lära oss de vackraste avsnitten av dessa psalmer). Psalmerna sjöng man dagligen vid husandakten under hela nio veckors fastan. Man läste guds ord, *guðsorð*, och sjöng psalmer vid husandakten hela vintern och våren, från vinternätterna, *veturnætur*, till pingst. Den återstående delen av året skedde det på söndagarna.

2. *Historiska berättelser*, diktsamlingar och böcker av olika innehåll, *sögubækur, ljóðabækur og bækur ýmislegs efnis*. I denna kategori fanns 17 islänningasagor, däribland alla de viktigaste sagorna, såsom *Njála – Egils saga – Eyrbyggja – Grettis saga – Vatnsdæla – Svarfdæla – Ljósvetninga saga* osv. Kungasagor: *Haraldar hárfagra – Óláfs Tryggvasonar – Óláfs helga – Magnúsar góða – Haraldar harðráða* osv.; dessutom *Snorra Edda – Kvöldvökur* (en samling berättelser, utgivna av biskopen Hannes Finnsson) – *Bragða Mánssaga* (en av *fornaldar* sagorna) – *Heljarslóðarorusta* av Benedikt Gröndal (en roman) – Martin Luthers biografi – *Árbækur Íslands* (Årsböcker, berättelser ur Islands historia, alla tre banden) av Jón Espólin – *Fjölnir* o.a. tidskrifter – *Þjóðsögur* (folksagor och sägner) av Jón Árnason – Tusen och en

natt – Det förlorade paradiset av Milton (i översättning av Jón Þorláksson) – Messias av Klopstock (i isländsk översättning) – diktsamlingar av Eggert Ólafsson, Jónas Hallgrímsson, Bjarni Thorarensen och Steingrímur Thorsteinsson – *Númarímur – Smámunir och Grœnlandslýsing* av Sigurður Breiðfjörð – *Njóla* av Björn Gunnlaugsson – *Örvar-Odds drápa* av Benedikt Gröndal – *Snót* (en diktsamling) – *Svanhvít* (en samling dikter, översatta av Steingrímur Thorsteinsson och Matthías Jochumsson) – *Skuggasveinn* (ett skådespel) av Matthías Jochumsson – *Nýjársnóttin* (ett skådespel) av Indriði Einarsson.

3. *Läroböcker, kennslubœkur:* ABC-bok av Halldór Friðriksson – *Jólagjöfin* (Julgåvan) och *Ný sumargjöf* (En ny sommargåva), ett par samlingar av berättelser för barn, som användes som övningsböcker i läsning, – *Fræði Luthers, hin minni* (Luthers lilla katekes) – *Barnalærdómskverið* (barnens katekes) – räkneböcker av Jón Guðmundsson och senare av Halldór Friðriksson – Världshistoria (kort översikt) av Páll Melsteð (senare kom en bok med utförligare behandling av ämnet av samme författare), – Dansk-isländsk ordbok av Konráð Gíslason.

Många av dessa böcker lästes högt under vinterkvällarna, och dessutom lånade man böcker från andra gårdar. Mina föräldrar lånade ibland också ut böcker till de grannar och bekanta som de visste var rädda om böckerna.

Somliga lästes ofta, t.ex. *Njála* nästan varje vinter och Espólíns Årsböcker två eller tre gånger som jag minns och många historiska berättelser flera gånger om."

c) *Allmänt litteraturintresse.* Till ytterligare belysning av vilken litteratur man i första hand läste på gårdarna återges här några uppteckningar från olika delar av landet:

Nordlandet. Valgerður Davíðsdóttir (f. 1874):[101]

"Böcker fanns alltid tillgängliga när man inte behövde arbeta, både isländska och utländska. Min far var språkkunnig och köpte både utländska veckotidningar och tidskrifter och dessutom olika religiösa verk så fort de utkom; huvudsakligen var de danska. Vi hade också god tillgång till amtsbiblioteket i Akureyri. Därifrån fick vi diktverk och många olika slags böcker. En läsförening, *lestrarfélag,* fanns här i bygden sedan omkring 1885. Där hade man både isländska och utländska böcker, som lästes flitigt. – I mitt hem läste man inte *Íslendingasögur* så mycket, men många andra behärskade dem bättre än vi. Vi läste *Fornaldarsögur Norðurlanda* så fort de kom ut, Tusen och en natt i isländsk översättning, Jón Árnasons folksagor, *þjóðsögur,* och de isländska romaner som gavs ut. Nästan alla de isländska tidningarna köptes och samlades; somliga lät binda dem till böcker."

Östlandet. Stefanía Ólafsdóttir (f. 1847):[102]

"Under varje kvällsvaka läste någon, vanligtvis husbonden, sagor eller kvad *rímur* för folket hela vakan. Först och främst var det *Íslendingasögur* som man delade upp i två hälfter, vilka sedan lästes växelvis på vintrarna. Dessutom läste man Espólíns årsböcker, *Árbœkur Espólíns,* Tusen och en natt m.m. Genom läsningen blev man väl bekant med *Íslendingasögur,* och vi lärde oss ett stort antal *rímur.*"

Sydöstlandet. Sveinn Jónsson (f. 1851):[103]

"Under kvällsvakan vintertid, vilken då som regel varade tills sjustjärnorna hade hunnit fram till solens eftermiddagsställe på himlen, *nónstaður,* läste man något för att underhålla. Min far eller drängen läste *Íslendingasögur, Fornaldarsögur Norðurlanda* eller *riddarasögur.* Eddorna läste man också och speciellt min mor försökte förklara in-

nehållet, inte endast för de vuxna, som ibland inte heller förstod allting fullständigt, utan även för oss barn, och hon påpekade att vi skulle fraga om nagonting var oklart."

Sydlandet. Magnús Helgason (f. 1857):[104]

"I *Birtingaholt* uppgick gårdens folk ofta till 16–18 personer och det var saledes trångt i *baðstofan* under kvällsvakan. Så gott som alltid förekom högläsning, till nytta och nöje. Detta var länge en uppgift för oss äldre bröder sedan vi hade lärt oss läsa. Vi turades då om att sitta på en liten kista under tranlampan, *lýsislampi*, och höll boken i händerna. Min far hade ovanligt många böcker och köpte nästan varenda bok som gavs ut på isländska. Han var medlem av litteratursällskapet, *bókmenntafélag*, och köpte även de tidningar som då fanns, 3–5 till antalet. Dessutom fanns det en läsförening, *lestrarfélag*, i socknen, och dess bibliotek förvarades i prästgården. Jag minns hur jag gladde mig över att få något nytt att läsa varje gang min far kom fran kyrkan. Vanligt var också att folk lånade ut böcker till varandra.

Följande böcker minns jag att man särskilt läste, och vissa flera ganger: *Íslendingasögur*, alla de som då var tryckta (*Njáls saga* lästes varje vinter), *Fornaldarsögur Norðurlanda, Noregskonungasögur, Knýtlingasaga, Jómsvíkinga saga; Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri*, berättelser ur Tusen och en natt, *Piltur og stúlka, riddarasögur*. Populär var även litteratursällskapets tidskrift, *Skírnir*, som kom varje år och handlade om det som hade hänt i andra länder under det gangna året. Nagra framstaende islänningar i Köpenhamn skrev artiklar i tidskriften och gjorde det mestadels ypperligt. *Ný félagsrit*, en tidskrift, redigerad av den skicklige politiske ledaren Jón Sigurðsson, kom också varje år och mottogs med stor glädje. Tidningarna lästes även de högt. – Emellan det att man läste diskuterade man olika saker, sade sin mening om huvudpersonerna i sagorna och jämförde dem inbördes. Ofta hade man olika uppfattningar."

Västlandet. Ólína Andrésdóttir (f. 1859):[105]

"*Íslendingasögur* lästes alltid varannan vinter och dessemellan *Noregskonungasögur, Fornaldarsögur Norðurlanda* och mycket annat. Böcker fran litteratursällskapet, *bókmenntafélagið*, och senare från folkvännernas förening, *þjóðvinafélagið*, lästes alltid för oss, eftersom far var medlem av bada dessa föreningar. Dessutom höll han de tidningar som i min barndom utgavs pa Island. Det var *Þjóðólfur*, utgiven i Reykjavik, och *Norðanfari*, utgiven i Akureyri. År 1874 kom även *Ísafold*, och man köpte da även den. När tidningarna kom lästes de alltid högt och man diskuterade innehallet efteråt.

I min barndom var det inte lätt att få tag i bra böcker, dels på grund av fattigdom och dels på grund av den tidens daliga kommunikationer. Da gjorde man ibland så att man lånade böcker och skrev av. Jag har sett manga sadana exemplar. Jag kände en kvinna, som ägde handskrivna böcker efter sin morfar, och han hade pränta sa vackert att jag knappast tror att man kan komma längre i den konsten. Bland annat hade han skrivit av hela *Flateyjarbók*, Hallgrímur Péturssons passionspsalmer och Jón Vidalins postilla. Allt detta utförde han när han var ung, under de dagar pa våren, da man inte kunde fiska på grund av dåligt väder. Sedan han gift sig, hade han inte mycket fritid men skrev ändå, när han kunde."

d) *Forntidslitteraturens centrala roll.* 1. *Íslendingasögur*[106], indelas i tre huvudgrupper: Långa sagor (t.ex. Njáls saga, Egils saga); – korta sagor (t.ex. Gunnlaugs saga Ormstungu, Hrafnkels saga Freysgoða); – och korta berättelser, s.k. *Íslendingaþættir* (t.ex. Auðunnar þáttr Vestfirðska, "Ölkofra þáttr).

Såsom framgår av sagesmännens uppteckningar var de större ättesagorna, såsom *Njáls saga, Egils saga* och *Laxdœla saga* de mest omtyckta av forntidsberättelserna. Några av dessa, t.ex. *Njáls saga,* lästes i många hem varje år. Ibland delade man de sagor som fanns på gården, möjligen ett tiotal, i två grupper och läste eller återberättade den ena gruppen det ena året och den andra gruppen året därpå.[107]

De flesta av Islands bygder har någon eller några ättesagor, som antingen har utspelats där eller på något annat sätt är knutna till bygden. Sagorna blev särskilt uppmärksammade i den bygd, varifrån stoffet kommit. Ofta nämner sagan bygdens gårdar, dalen, älven eller ett berg i en gårds närhet. På det sättet kunde den skrivna berättelsen konkretiseras och få liv.

Hösten 1926 fick författaren till dessa rader för första gången höra några avsnitt ur *Egils saga*. Den lästes högt vid en kvällsvaka på gården *Gullberastaðir* (se början av inledningskapitlet). Många av de orter, som nämns i sagan, var för mig välbekanta från resor i bygden och grannbygderna. På det sättet upplevdes sagan som en historisk berättelse och några av dess personer omgestaltades i fantasin till gamla släktingar och bekanta. Genom närheten i rummet, t.ex. namnet på en granngård eller ett välbekant berg, upplevdes också närhet i tiden. Berättelsen fick en levande och nära verklighet.

Under mitten av 1950-talet upplevde jag hur den gamla bonden Helgi Erlendsson på *Hlíðarendi* i *Fljótshlíð* skildrade Gunnar på Lidarändes sista strid så verklighetsnära som om händelsen hade utspelats för kort tid sedan.

Han pekade ut var gårdens huvudbyggnad, *skálinn,* stod, hur den var inredd och var fienden dräpte Gunnars hund, *Sámur*. Han pekade ut stenen på vilken angriparna fäste rep, när de lyfte taket av huset för att komma åt Gunnar och visade på vilken sida gluggen fanns, vid vilken Gunnar tog den ödesdigra pilen, som fick striden att flamma upp igen sedan fienderna så gott som förlorat hoppet om att komma åt honom. — Gräsbevuxna väggrester var allt som fanns kvar, men ändå trädde denna berömda och ödesmättade episod från *Njáls saga* klart fram för medvetandet.

2. *Fornaldarsögur Norðurlanda* kallas också ibland bara *fornaldarsögur* eller *lygisögur* (osanna historier). De berättar om personer och händelser från mycket avlägsen tid, som regel från tiden före Islands bebyggelse. De flesta av dem har således i motsats till islänningasagorna utländskt motiv, men handlingen utspelas dock till största delen i de nordiska länderna som benämningen tyder på.

Namnet *Fornaldarsögur Norðurlanda* härstammar från ett samlingsverk med dylika sagor, som utgavs i Köpenhamn 1829—1830.[108] Motiven är ofta besläktade med skaldediktningens hjältekvad. Ibland är kärleken huvudmotivet, som t.ex. i *Friðþjófs saga. Rímur* hämtade gärna sina motiv från någon *fornaldarsaga*. Ofta förekom dikter i dessa sagor. Särskilt kan här påpekas, att *Völsunga saga* har varit en av huvudkällorna till komplettering av det avsnitt av *Codex regius,* huvudhandskriften av Eddadikterna, som har gått förlorad.

Som tidigare påpekats var *Fornaldarsögur Norðurlanda* mycket populära under 1800-talet. Med den stora berättarglädjen och de ofta dråpliga överdrifterna blev de en lättillgänglig och spännande underhållningslitteratur.

Kári Sigurjónsson (f. 1875) [109] berättar:

"När jag var sju år gammal kom en gäst på besök, en bra karl som ägde och hade med sig *Fornaldarsögur Norðurlanda*. På ett av banden var det hack i sidorna, boken hade fattat eld och en fjärdedel av textens bredd hade brunnit upp. Simon (så hette gästen) sade, att om jag kunde läsa rätt, där den hade brunnit så skulle jag få låna boken. Brandskadan omfattade fyra—fem sidor. Jag tvekade inte ett ögonblick, det gick fort. Då sade han att jag hade förtjänat att få låna alla tre banden. Detta var en av de lyckligaste dagarna i mina yngre år, ty då hade jag gott om tid att ägna mig åt läsning."

3. *Konungasögur* handlade inte enbart om norska, danska och svenska kungar och hjältar utan också om folk på Färöarna och Orkneyöarna, på Grönland och Vinland, i Gårdarike (Ryssland) och i Miklagård (Konstantinopel), om resor till England och Irland och många andra europeiska länder.[110]

4. *Andra historiska berättelser* som handlade om isländska förhållanden berättades eller lästes under kvällsvakan. De betraktades som källor och läroböcker i landets historia. Hit hörde t.ex. *Landnámabók*[111], boken om kolonisationen och Ari Þorgilssons (d. 1148) *Islendingabók*[112], den äldsta isländska historien, likaså det värdefulla samlingsverket *Sturlunga saga*. Den äldre eddan, *Sæmundar edda*[113] och inte minst Snorres edda, *Snorra edda*, användes också som mytologiska källor och litterära förebilder.[114]

Dessutom fanns en rad historiska berättelser som kallades biskopssagor, *biskupasögur*. Dessa berättar om isländska biskopar från katolsk tid (före 1550). De är värdefulla källor till det isländska folkets historia och kulturtradition under denna tid. Alla biskopssagorna gavs ut i ett samlingsverk i Köpenhamn 1858—1878, men tidigare fanns de liksom andra omtyckta sagor i många avskrifter.[115]

Folk lärde således känna huvudarbetena i landets litteratur och historia genom att många av dessa gamla verk lästes år efter år. Man formade också sitt dagliga språkbruk efter de förebilder, som fanns i den gamla litteraturen, i sagor, eddadikter, skaldedikter och *rímur*.

C. *Rímur*

Namnet *ríma* (pl. *rímur*) är besläktat med ordet rim. *Rímur* består så gott som alltid av flera avdelningar (därav pluralformen). De är långa diktcykler av episk eller dramatisk karaktär. Genom rim, allitteration och olika versmått har denna diktart förmedlat en rik poetisk tradition, särskilt vad formen beträffar, från medeltid till våra dagar.[116] Man diktar fortfarande *rímur* på Island, fast kanske inte helt i den gamla stilen. Fram till vår tid har denna litteraturart varit populär, både dikterna och de ålderdomliga melodierna.

Að kveða rímur betyder att dikten föredras på ett ålderdomligt mässande sätt. Ofta verkar detta framförande musikaliskt disharmoniskt. Utdragna to-

ner på diktens slutstavelser, *seimur*, och egenartade rytmiska oregelbundenheter utmärkte dessa ålderdomliga melodier, *rímnalag, stemma, kvæðalag*. Dock var det inte ovanligt att man läste *rímur* eller återberättade dem.

Einar Jónsson (f. 1853) [117] berättar:

"*Rímur*, det var själva sagorna, forntidsberättelserna, omgjorda till dikter med olika versmått. Man hade aldrig fler än fyra rader i en strof och ibland tre eller två. Det kallades *afhending* om varje strof endast bestod av två rader. Det var det enklaste versmåttet. Men det fanns också *rímur* i vilka varje vers bestod av tre eller fyra versrader med olika varianter. Man rimmade inte bara de sista orden i raderna utan ibland nästan varje ord. Detta var ett verkligt prov på diktarens ordförråd och skicklighet, och då kom poetisk omskrivning, *kenning*, ofta till stor användning. På detta sätt blev versmåtten många, och varje variant fick sitt eget namn. Ofta fick diktarna sätta in onödiga ord, som kallades *hortittir*. De ansågs alltid vara fula och göra *ríman* oskön. Folk hade en ovanlig förmåga att höra, om en *ríma* var av god kvalitet. Denna kunde växla mycket. Huvudsaken var att forntidssagan kunde användas till dikt utan att tråden i handlingen förlorades. Ofta satte dock skalderna in egna små fraser, som ansågs vara en krydda om de passade in i handlingen. Berättelsen var indelad i kapitel efter innehållet, och varje kapitel blev en *ríma*, bestående av 50—100 strofer. Varje *ríma* diktades dock alltid på samma versmått. Ofta diktades en slags inledning till varje *ríma*, som kallades *mansöngur*. Inledningen bestod som regel av skaldens egna funderingar och var ofta relativt ointressant. — Efter det att några kända isländska diktare omkring mitten av 1800-talet hade angripit och utdömt rímur som litteraturart och även den gamla psalmsången kommit i skymundan, var det som om det isländska folket varken vågade *kveða rímur* eller sjunga. Rimkvädandet var en omväxling till den ständigt upprepade sagaläsningen, att få höra handlingen läst eller sjungen i diktform. Redan själva kvädandet utgjorde ett uppfriskande inslag, även om framförandet inte alltid var så perfekt. — Det ansågs vara av stor betydelse att den som sjöng *rímur* hade en vacker och kraftig röst. Därför var det en stor och glädjande tilldragelse på en gård, när där övernattade någon gäst som kunde kväda *rímur* och var villig att göra det."

Det äldsta exemplaret av *ríma* som finns bevarad är *Ólafs ríma Haraldssonar*, vilken finns upptecknad i *Flateyjarbók*, en pergamenthandskrift från omkring 1390. Den är diktad av Einar Gilsson, som var lagman på nordlandet 1367—1369. *Ólafsríma* består av 65 empigram och är en episk berättelse med historiskt motiv.

Under medeltiden och ända in på 1600-talet kallades *rímur* ibland dans, vilket tyder på att man under medeltiden har begagnat *rímur* som dansvisor (jfr *Sörlaríma*).[118]

Den mest kända av medeltidens *rímur* är *Skíðaríma*, en parodi över livet och tillvaron med Odin och Tor som huvudpersoner (en medeltida motsvarighet till Ulf Peder Olrogs visor om livet i Valhall och Balders hage). I gamla annaler (*Björn á Skarðsá*) berättas att skalden som diktade *Skíðaríma* skulle underhålla, vara *skemmtanamaður* på gården *Skarð á Skarðströnd* på västlandet hos Björn Þorleifsson den rike (d. 1469) och hans hustru Ólöf Loftsdóttir. Där skulle han underhålla tre gånger i veckan vintertid: om söndagen, tisdagen och torsdagen. Möjligen är *Skíðaríma* en av de *rímur* som han hade på sin repertoar.

Det är karakteristiskt för så gott som alla *rímur* att de berättar, *segja sögu*, om historiska eller uppdiktade, dramatiska episoder, ofta i starkt överdriven form. Om berättelsen är lång delas den i två eller flera avdelningar, *rímur*, liksom en prosaberättelse delas i kapitel. Dessa avdelningar bildade sedan så kallade *rímnaflokkar* på 100 epigram eller fler (t.ex. *Númarímur*), som ibland kunde räcka som följetong till underhållning under en rad kvällsvakor. Om en eller flera avdelningar, *ríma*, i en *rímnaflokkur* var lång kunde det hända att man använde fler än ett versmått i en och samma *ríma*. Vanligast var epigrammet, *ferskeytla*, med fyra versrader, *braghenda*, med tre versrader och *afhending* med två versrader. Dessa kunde sedan ha ett stort antal metriska varianter.

Tidigt blev det alltså en regel, att varje *ríma* i en *rímnaflokkur* försågs med en inledning, ofta några lyriska strofer, en kärlekssång, så kallad *mansöngur* (*man* uttalas här med ett långt a-ljud och betyder mö, *mær*). Denna behövde inte ha något sammanhang med själva dikten i övrigt. Stundom var det en vemodig hyllning till kärleken eller en elegisk klagan över obesvarad kärlek. Ibland bestod den av en samling djärva och tvetydiga strofer. Somliga och da särskilt prästerna ansåg *rímurs* djärva och ofta grovkorniga innehåll direkt olämpligt till underhållning, åtminstone under vissa dagar eller tider av året t.ex. *Skíðaríma* med mytologiska motiv.

Denna inställning kom t.ex. till uttryck i seden att i äldre tider inställa läsningen eller föredragandet av *rímur* om söndagarna och under fastan. Denna inskränkning förekom också vid läsningen av sagor eller forntidsberättelser. Från slutet av 1800-talet finns också uppgifter om, att man inte läste forntidssagor eller kvad *rímur*, under julhelgen och fram över trettondagen.[119]

Som regel framfördes *rímur* som kväden till underhållning under kvällsvakans arbete, t.ex. när man spann eller vävde, men dessutom också när man arbetade i smedjan, på resor, vid hopsamlingen av fåren på hösten eller under vallandet av fåren vintertid.

Jóhannes Guðmundsson (f. 1892) [120] berättar:

"När jag vallade får, antingen i störtregn, vat och kall eller genomfrusen i oavbruten snöstorm, då luft och land förenades till en becksvart virvel, kunde jag inte läsa, dagdrömma eller njuta av naturens skönhet. Under sådana förhållanden var det bra att kunna *rímur*, som man sjöng av full kraft mot vädret och naturkrafternas oväsen, mot kölden och mörkret, mot snön och mörkrädslan och mot alla övernaturliga väsen som hemsökte en ohärdad yngling ute i midvinternattens snöstorm. Då lärde jag mig att till fullo uppskatta *rímans* fördelar."

De kända skalderna, bland dem Jónas Hallgrímsson (d. 1845), som under 1800-talet kraftigt gick till angrepp mot *rím*-diktningen hade knappast klart för sig hur mycket den isländska litterära traditionen och därmed också de själva hade denna folkliga rimkonst att tacka för inspirerande kraft. Då de omkring 1840 angrep *rímur*, var deras avsikt att höja smaknivån och odla en ny och mera högtstående diktning, både till form och innehåll.

För många av den äldre generationen, som ansåg att både det gamla och det nya kunde existera sida vid sida, blev det en smärtsam kamp, inte minst för att den gamla folkliga diktningen just då företräddes av den mycket avhållne skalden Sigurður Breiðfjörð (d. 1846).

Denna kraftmätning blev dock epokgörande. *Rímur* fick småningom vika för andra litteraturarter, såsom novellen och lyriken.

Språkforskaren Finnur Sigmundsson (f. 1894), tidigare chef för *Landsbókasafn*, påpekar[121] att det finns omkring 1050 *rímnaflokkar* bevarade och dessutom nära 300, vilka man känner namnen på, medan innehållet har gått förlorat. Av dessa *rímnaflokkar* är endast 240 tryckta.

Man känner namnen på nära 480 *rímskalder*, därav 60 präster och prästlärda. Endast få av Islands mest kända diktare och mycket få kvinnor har diktat *rímur* men så gott som alla samhällsklasser är representerade.

Det är intressant att än en gång konstatera att hälften av alla de *rímnaflokkar* som finns bevarade är diktade på Nordisland, i nordlandets fjärding, i det gamla *Hólastift*, dvs. i *Húnavatnssýsla, Skagafjarðarsýsla, Eyjafjarðarsýsla* och *Þingeyjarsýsla*. Fördelningen är något så när lika mellan dessa fyra *sýslur*. Sedan kommer östlandets *Múlasýslur* och så västlandets *Borgarfjarðarsýsla, Dalasýsla* och *Snæfellnessýsla*.

Den största delen av dessa samlingar är från 1800-talet, nära 500 *rímnaflokkar*; från 1700-talet finns omkring 250, från 1600-talet ungefär 150 och cirka 80 från tiden före 1600. Från 1900-talet är 75 bevarade, men såsom tidigare nämndes diktas fortfarande *rímur*, särskilt humoristiska sådana, så kallade *gamanrímur*.

D. Sång och musik

När *rímur* framfördes kallades det *að kveða* men aldrig *að syngja*, sjunga. Huvudvikten låg, som tidigare påpekats, på texten och därför blev föredragandet av ett *kvæðalag* närmast såsom ett recitativ.

Psalmsången var en så gott som daglig företeelse på gårdarna vintertid. Många sagesmän framhåller att det var mycket få, ofta endast enstaka hem i somliga socknar, där det inte då förekom psalmsång vid den dagliga husandakten (se närmare kap. III:5).

Förutom psalmsång och *rímur* förekom också allmän sång (allsång) i ordets nutida bemärkelse, särskilt under skymningen, men också i samband med kvällsvakan.

Einar Jónsson (f. 1853)[122] berättar:

"En sak som vi barn gjorde för att roa oss var att sjunga. Ibland satt vi och sjöng i skymningen. Det var huvudsakligen psalmer som vi kunde utantill och så några världsliga sånger, kvintsånger, *tvísöngslög*, m.m. Vi sjöng mycket: "*Fátæktin er mín fylgikona*" med melodin "*Hver veit, hve fjærri er æfiendi?*" "*Fífilbrekka gróin grund*", "*Ó mín flaskan fríða*", "*Björt mey og hrein*", osv. Min syster Sigga (två år äldre än jag) kunde allting bäst och var alltid försångare. Hon var ganska tonsäker och musika-

lisk i sin sång och hade en vacker och stark röst. Det förekom att vi sjöng i *baðstofan*. Då deltog ibland även de vuxna eller några av dem i sången."

Kvintsången, *tvísöngur*, som Einar Jónsson nämner, representerar en gammal sångtradition, som nu lär vara helt unik för Island.

Denna sångart, en tvåstämmig kvintsång, utfördes vanligtvis pa det sättet att en, eller ibland flera, sjöng huvudstämman, medan sidostämman, *fylgirödd*, sjöngs av en, ofta utvald, manlig sångare med stark röst. Han skulle hålla sig en kvint över eller under huvudstämman, men möjligen fick han hålla samma ton. På det sättet sjöng man växelvis unisont eller parallella kvinter hela melodin igenom. – Enligt traditionen sjöng en kvinnoröst aldrig sidostämman. Ofta avslutades en *tvísöngur* med att huvudstämman lag en kvint över följestämman. Det var vanligt att man sjöng dessa melodier rätt starkt och tämligen långsamt och drog ut på sluttonerna i varje strof.

I en pergamenthandskrift i De Arnamagnæanske handskriftssamlinger i Köpenhamn finns ett manuskript från 1473[123] funnet i *Munkaþverá* i *Eyjafjörður* med musiknoter, bl.a. hymnen Credo in unum deum, nedtecknad som tvåstämmig sång med övervägande användning av kvintintervaller. Detta är det äldsta bevarade manuskript, där isländsk *tvísöngur* förekommer. Det lär också vara den äldsta handskrift i Norden, där flerstämmig sang är noterad.

Gamla isländska folksånger har ofta alderdomligare prägel än andra nordiska folkmelodier. Det gäller inte bara tonarten, som ursprungligen var medeltida kyrkotonart, såsom lydisk, dorisk, frygisk, mixolydisk eller andra sydeuropeiska tonarter. Det gäller också melodiernas takt och sangsätt, särskilt om det var fråga om flerstämmig sång.

Prästen *séra* Bjarni Þorsteinsson (1861–1938) insamlade pa 1880-talet många isländska folkmelodier, särskilt pa Nordisland (*Húnavatnssýsla* och *Skagafjarðarsýsla*). I hans arbete *Íslenzk þjóðlög*[124] finns 42 *tvísöngslög* angivna både med huvudstämma och sidostämma och omkring 250 *rímnalög*.

Den största gruppen folkliga melodier utgjorde emellertid de gamla psalmmelodierna, däribland de som sedan slutet av 1600-talet använts till passionspsalmerna, dvs. Hallgrímur Péturssons *Passíusálmar*.

Det fanns också folkmelodier, vilka inte kan anses höra till nagon av de tre nämnda grupperna, både så kallade *vikivaka* melodier, med ett eller flera omkväden, *viðlag*, och sanger utan omkväden. Dessa var som regel enstämmiga och lämpade sig inte särskilt bra för *tvísöngur*.

Några av dessa sånger sjöng man i den vanliga durskalan, ett fatal i moll, men den allra största delen i de medeltida tonarterna, särskilt dorisk, frygisk eller mixolydisk tonart. Somliga av psalmmelodierna var i lydisk tonart och kun de då lämpa sig som *tvísöngur*.

Det kunde också hända att man sjöng *tvísöngur* vid gudstjänsten i kyrkan. Sporadiskt förekom detta ända in pa 1800-talet, vilket visar hur djupa rötter denna gamla sångtradition ägde bland folket.

Den lutherska kyrkosången, den så kallade *grallarasöngur* (av graduale)

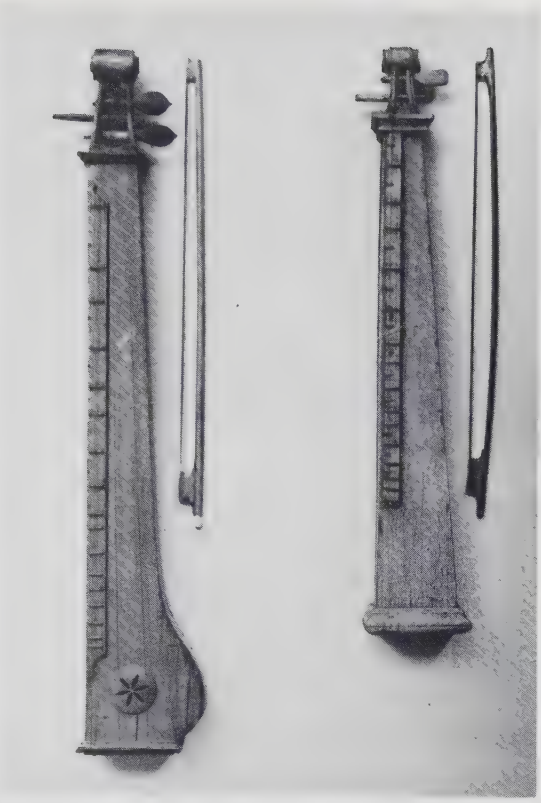

25. *Langspil* — ett musikinstrument, använt för ackompanjemang till sång. Det hade oftast tre strängar. Både stråke och strängar var som regel av tagel (foto Gísli Gestsson).

övertog den gregorianska mässångens roll. År 1584 utgav biskopen på *Hólar* (Guðbrandur Þorláksson) den första isländska psalmboken, vilken var försedd med noter. Denna psalmbok, *grallarinn,* utkom sedan 19 gånger till 1801, då det utgavs en ny psalmbok, vilken endast innehöll tre notförsedda melodier.

Bristen på notmaterial — koralböcker började inte tryckas förrän nära ett halvt århundrade senare — och bristen på musikinstrument hade olyckliga följder: psalmmelodierna avlägsnade sig så småningom från sitt ursprung och förvanskades ibland till oigenkännlighet.

Sång i den gamla stilen var för den större allmänheten på Island i äldre tider ofta den enda musikaliska yttring man kom i kontakt med, eftersom musikinstrument var sällsynta och musikutövande endast förekom sporadiskt och så gott som alltid så som tidigare nämnts som ackompanjemang till sång.

Två folkliga musikinstrument fanns här och var i isländska hem fram till slutet av förra århundradet. Det ena var det så kallade *langspil* (se bild 25), som oftast hade tre strängar. Det är besläktat med det norska langeleik. Det andra instrumentet kallades *fiðla*. Det hade fyra strängar. Både stråken och strängarna var som regel av tagel. Båda dessa stråkinstrument användes till ackompanjemang av sånger i modern mening.

Tonsättaren Baldur Andrésson (f. 1897) har påpekat[125] att *langspil*, så vitt man vet, endast hade diatonisk skala. Därför kunde man inte göra kromatiska tonsteg på det. Följden blev att många melodier, vilka ursprungligen sjungits i moll, genom att utföras på *langspil* kom att gå i dur eller i lydisk kyrkotonart. Möjligen är detta en av orsakerna till att så få isländska folkmelodier från äldre tider går i moll.

Sångundervisningen brukade ske utan noter och instrument. Den yngre generationen övertog melodierna från den äldre som i sin tur hade lärt dem på samma sätt.

Svanborg Lýðsdóttir (f. 1863)[126] berättar:

"En sak som vi barn i konfirmationsåldern roade oss mycket med var att samlas fran gårdarna i grannskapet och sjunga och lära varandra alla de psalmmelodier och andra sånger vi kunde. Detta kunde dock endast ske sällan, framför allt i skymningen da det var månsken, ty det var minst en halvtimmes gångväg mellan gårdarna. Det blev glädje bland ungdomarna när några pojkar en gång bestämde sig för att lära sig sang en månads tid hos en försångare i en fiskeby i närheten. Sedan lärde de i sin tur ut sina färdigheter till ungdomarna i hemtrakten. Då var det verkligen roligt att få träffas för att lära sig och öva sig. Det gjorde vi i *baðstofan* eller i ett särskilt rum, en sa kallad *stofa*, om kölden inte var allt för besvärande. Senare byggde min far ett *langspil*, som en musikkunnig man fick sätta noter på. En bok om musikkunskap försökte vi att skaffa oss och likaledes sång- och nothäften. På detta sätt hjälpte vi oss själva. Orgelharmonium började så småningom bli allt vanligare i kyrkorna och anskaffades da även pa nagra enstaka bondgårdar."

Vid mitten av 1800-talet och under de följande årtiondena framträdde de första pionjärerna på den europeiska musikens område och banade väg för de klassiska och romantiska stilarterna till de isländska hemmen. Följden blev att de gamla melodierna allt mer kom i skymundan för den nya musiken.

E. *Att utkämpa versstrid*

Att utkämpa versstrid, *að kveðast á, að skanderast, að fara í sóp*, var en omtyckt underhållning, vilken har odlats sedan gammalt och fortfarande förekommer i isländska hem.[127]

Að kveðast á är ett slags tvekamp om vem som kan komma ihag de flesta verserna eller epigrammen, *vísur, lausavísur*. Leken har varit omtyckt och vanlig över hela landet. Den var en populär skymningsförströelse både för barn och vuxna och förekom dessutom ofta under själva kvällsvakan. Det kunde t.ex. hända att två kvinnor satte igang en versstrid, när de började spinna samtidigt på kvällen. De slutade inte förrän de avbröt spinnandet för en annan arbetsuppgift, men kunde sedan börja versstriden igen senare, kanske följande dag, när de fortsatte att spinna.[128]

De som utkämpade versstriden öppnade traditionsenligt leken med att utmanaren började med denna visa:

Kom þú nú að kveðast á	Kom du nu att kväda ikapp
karl minn, ef þú getur.	kamrat om du kan.
Láttu standa ljóðaskrá	Låt din versskatt räcka
ljóst í allan vetur.	hela vintern lång.

Om man då skulle kväda *upp á staf,* vilket man i förväg fick komma överens om, skulle den som blev utmanad svara med ett epigram, som började med den bokstav, som det närmast föregående slutade med osv.[129]

Ibland pågick striden utan dylika villkor, vilket kallades *að fara í sóp.* Det förekom också att nästa epigram skulle börja på den bokstav, som det sista ordet i det närmast föregående börjat på. Det var enklare ty då kunde man använda epigram, som började på *h* och þ. Många isländska ord börjar med dessa bokstäver, men de finns inte i slutet av något. Man behövde inte heller utesluta visor som slutade på ð. Det kunde vara besvärligt med visor som slutade på *x* eller *q.*

Denna lek tränade minnet. Särskilt var det viktigt att snabbt kunna tänka och komma på epigram som dög, eller också att fort själv kunna sätta ihop något som motparten godkände.

Om de två tävlande var lika duktiga och snabba och kunde många verser eller epigram, kunde striden pågå långt ut på kvällen, ibland hela skymningen och kvällsvakan igenom.[130]

Den som först tömde sin versskatt förlorade striden. Den andra hade dock inte segrat, förrän han läst upp tre verser i rad, vilka alla började på den bokstav, som motståndarens sista visa slutade på.[131]

Ofta var det lättast att vinna striden, *að kveða í kútinn,* med verser som började på *x* eller möjligen *q.* Därför var det inte ovanligt att den som kunde många sådana, när han tyckte tiden vara mogen att avsluta striden lanserade följande vers:[132]

Rauður minn er sterkur og stór	Min röde häst är stark och stor,
stinnur mjög til ferðalags,	mycket tålig till resa,
suður á land hann feitur fór,	välfödd till sydlandet han for
fallegur á tagl og fax.	vacker var hans svans och man.

Om nu motståndaren inte kunde eller kom på någon vers som började på *x*, fick man snabbt läsa upp t.ex. följande tre verser:

X-ið vantar okkur núna bræður,	X-et fattas oss nu bröder
við skulum því leita lags	vi skall därför passa på
og láta x-ið koma strax.	och låta x-et komma strax.
X-ið rara er að sjá	X-et är lika sällsynt
eins og bezta silkitau,	som det finaste silke
þegar kappar kveðast á	när två kämpar kväder
kunna þeir að bjóða au.	kanske bjuder de (diftongen) au.
X-ið vantar okkur nú,	X-et fattas oss nu
x-in þó að hafir þú,	och även om du har x
x-a vísa ein er sú,	finns en x-visa sådan
aftur mætti koma q.	att den kan sluta med q.

Och sedan som extra krydda kunde man möjligen avlsuta med ett epigram som började på *q*:

Q-in eru kunnug mér	Q-na känner jag till
kann eg slíkt að greina,	sådant kan jag uppfatta:
en hvort þau eru þarfleg þér,	nu är bäst att pröva
það er bezt að reyna.	om du behöver dem.

Men givetvis fanns också den möjligheten att motstandaren kunde bemöta angreppet. Han hade kanske också samlat pa verser som började pa x eller kunde en rad epigram, t.ex. om Xantippa och Xerxes.

Möjligen fanns det också någon eller några pa garden som roade sig med att sätta ihop dylika epigram till husbehov. Det kunde t.ex. gå till pa det sättet att man lanserade de två första stroferna av ett epigram och så fick nagon den uppgiften att sätta botten i en vers, *að botna vísuna*, eller att man framsade de två sista raderna och bad någon att "sticka" de första raderna, *að prjóna fra manvið vísuna*. När många deltog i rimmandet kunde detta utveckla sig till en rolig och spännande tävlingslek.

Dylikt rimmande och diktande med beaktande av fasta poetiska huvudregler och då först och främst de så kallade *stuðlar* och *höfuðstafir*, har sedan gammalt varit något av en nationalsport pa Island. Manga har behärskat den na konst, ofta på ett suveränt sätt.

En epigrammets mästare, Andrés Björnsson (d. 1916) har uttryckt detta pa följande sätt:

Ferskeytlan er Frónbúans	Epigrammet är islänningens
fyrsta barnaglingur.	första leksak,
Verður seinna í höndum hans	men blir sedan i hans händer
hvöss sem byssustingur.	vasst som en bajonett.

F. *Gåtor, gissningslekar och andra tävlingslekar*

Gåtor, *gátur*, var en del av underhallningen under kvällsvaken. Ibland utgjorde de huvudtemat.

Den äldre generationen kunde ett stort antal gåtor, ofta uttryckta i rimmade strofer eller epigram. Gåtgissandet formade sig ibland liksom versstriden som andlig tvekamp till deltagarnas och åhörarnas nöje genom att man gav varandra ömsevis nya gåtor att lösa.

Det finns exempel på dylika tävlingslekar i den fornisländska litteraturen t.ex. i *Hervararsaga*,[133] där *Gestumblindi* (*Óðinn*) och *Heiðrekur* ställer gåtor växelvis till varandra på samma sätt som ännu i vara dagar förekommer i isländska hem.[134]

Gåtorna var ofta formfasta med allitteration och andra poetiska drag, men kunde också framställas som en underfundig fraga. Dylika gatfragor kunde handla om vardagliga ting eller begrepp: kärlek, hat, dag, natt, vrede, glädje,

skratt eller liknande. Oftast rörde de sig dock om handgripliga ting och hade skämtsam prägel, t.ex.: *Hve marga hestskónagla þarf í fulljárnaðan hest?* (= Hur många spikar behövs till en helskodd häst?) Svar: *Engan* (= Ingen). Eller: *Hver er það, sem gengur á höfðinu um allt Island?* (= Vem är det som går på huvudet över hela Island?) Svar: *Hestskónaglinn* (= Söm i hästsko).

Gåtgissandet var minst lika omtyckt bland barn och ungdom som hos vuxna. Såsom tidigare påpekats var det också ett vanligt tidsfördriv under skymningen och ansågs ibland höra närmare till skymningslekarna, eftersom det förekom att husbondefolket ansåg gåtorna snarare försena än stimulera arbetet under kvällsvakan.[135]

För närmare belysning av vilka gåttyper, som var de mest vanliga på Island under den tidsperiod som undersökningen omfattar, återges här exempel på gåtor som ofta förekom. Någon inledningsformel av traditionell typ förekom inte.[136]

I.

Fuglinn flaug fjaðralaus
settist á garðinn beinlaus,
þá kom maður handalaus
og skaut fuglinn bogalaus.
Ráðning: Snjókornið og vindurinn.

Fågeln flög utan fjädrar
satte sig utan ben på muren,
då kom en man utan händer
och sköt fågeln utan båge.
Lösning: Snöflingan och vinden.

II.

Eg er ei nema skaft og skott,
skrautlega búin stundum,
engum manni gjöri gott,
geng í lið með hundum.
Ráðning: Svipa.

Jag är inget annat än skaft och svans,
ibland vackert klädd,
gör ingen människa gott
men är hundarna behjälplig.
Lösning: Piskan.

III.

Sá eg sitja segg,
sunnan undir vegg,
hefur augu og nef
en aldrei fær han kvef,

Ráðning: Steðji.

Jag såg en man sitta
vid sydsidan av en vägg,
han har ögon och näsa
men blir aldrig förkyld.

Lösning: Städet.

Eina leit eg úti snót
uggadýrið stanga.
Auga hefur og á því fót
á vill höfði ganga.

Ráðning: Sleggja.

En flicka såg jag
mörbulta en fisk.
Ett öga har hon och på det en fot
vill gärna gå på huvudet.

Lösning: Släggan.

Hvað er það, sem liggur á grúfu
og snýr upp nefi?

Ráðning: Ausa.

Vad är det som ligger framstupa
och vänder upp näsan?

Lösning: Skopan.

Hvað er það, sem liggur á grúfu
og snýr upp fótum?

Ráðning: Pottur.

Vad är det som ligger framstupa
och vänder upp fötterna?

Lösning: Grytan.

IV

Grænt gras gróið í kringum stein.

Ráðning: Gróa (Kvinnonamn).

Grönt gräs som växer kring en sten.

Lösning: Gróa (Kvinnonamn; gróa = verbet gro).

V

Þeygi loðinn þú mig sér,
þjökuð voðin snjáða,
fótum troðinn oft eg er,
af því nafnið ráða.

Ráðning: Stigur (Mansnamn).

Tyst och luden ser du mig
nedtryckt som en luggsliten duk.
nedtrampad jag ofta är,
därav kommer mitt namn.

Lösning: Stigur (Mansnamnet Stig; Stigur = en stig).

VI

Hver er sá veggur (eða vegur) viður og hár
veglega settur röndum,
gulur, rauður, grænn og blár,
gerður af meistarahöndum?

Ráðning: Regnboginn.

Vilken är den vägg (eller väg) vid och hög,
präktigt randig,
gul, röd, grön och blå,
gjord av en mästares händer?

Lösning: Regnbågen.

VII

Hvað er það, sem fer í sjó
og sekkur ekki,
fer fyrir björg og brotnar ekki,
fer í eld og brennur ekki?

Ráðning: Sólargeislinn.

Vad är det som går i sjön
utan att sjunka,
far utför stup utan att gå sönder,
far i eld utan att brinna?

Lösning: Solstrålen.

VIII

Eg er barin, brennd og gegnumrekin;
fótumtroðin úti æ,
en ómissandi á hverjum bæ.

Ráðning: Skeifa.

Jag är slagen, bränd och genomborrad,
alltid trampad ute,
oumbärlig på varje gård.

Lösning: Hästskon.

IX

Nokkrir greina nafnið sitt,
nú með berum orðum.
Hervör sótti heitið mitt
í haug á Sámsey forðum.

Ráðning: Tyrfingur (Mansnamn).

Några urskiljer sitt namn
nu med nakna ord.
Hervör hämtade min benämning
i en hög på *Sámsey* fordom.

Lösning: *Tyrfingur* (Tyrfing – mansnamn; svärdet Tyrfing hämtades ur en gravhög).

Áttundi stafur í orðagnótt og afmeyjaður svanni, hét sá gisti hér í nótt. Hver var sá að manni?	Åttonde bokstaven i alfabetet och en kvinna berövad sin mödom, hette den som var här i natt. Vad var det för en man?
Ráðning: Hákon. (Mansnamn).	Lösning: *Hákon* (Håkan; H + kon(a) = kvinna).

X

Hvað hét hundur karls, sem í afdölum bjó? Nefndi eg hann í fyrsta orði, þú getur hans aldrei þó.	Vad hette den gubbes hund, som bodde i den avsides liggande dalen? Nämnde jag honom även i första ordet, gissar du ändå inte vem han är.
Ráðning: Hundurinn hét Hvað.	Lösning: Hunden hette *Hvað*.[137]

Gekk eg og granni minn, kona hans og kona mín, dóttir hans og dóttir mín, fundum fimm egg í hreiðri, tókum sitt eggið hvert, en þó var eftir eitt.	Gick jag och min granne, hans fru och min fru, hans dotter och min dotter, fann fem ägg i ett rede, tog var sitt ägg, ändå blev ett ägg över.
Ráðning: Eg var giftur dóttur nágrannans og hann dóttur minni.	Lösning: Jag var gift med grannens dotter och han med min dotter.

Karl skar kú sína á hala svo af tók höfuðið.	Gubben skar sin ko ”på svansen” så att huvudet gick av.
Ráðning: Bærinn hét Hali.	Lösning: Gården hette *Hali*. (*Hali* = svans).

Slutligen här ett exempel på en gåtramsa som handlar om människonamn:

Fyrsti gjörir á ísum erja	Björn
Annar byrjar viku hverja	Helgi
Þriðji gjörir að húsum hlúa	Torfi
Hita fjórði jafnan spúa	Ketill
Fimmti hylur ásýnd ýta	Grímur
Oft hinn sjötta í skóg má líta	Brandur
Sjöundi dauða sífellt fjær	Ófeigur
Saur og mold áttundi pjakkað fær.	Páll
	Namnen kan tolkas så:
Den förste strider på isen	Björn = björn
Den andre börjar varje vecka	Helgi = helg
Den tredje tjänar som husets isolering	Torfi = torv
Den fjärde sprutar oftast värme	Ketill = kittel
Den femte döljer människors utseende	Grímur = mask
Den sjätte ser man ofta i skogen	Brandur = brand
Den sjunde alltid längre från döden	Ófeigur = som icke är av ödet bestämd att dö
Den åttonde hackar jord och smuts	Páll = spade.

I den isländska gåttraditionen möter vi ofta gåtor som handlar om människonamn. Möjligen understryker detta ytterligare det stora intresset för människan och för genealogi och personhistoria, vilket också kommer till uttryck i vikten av att vid möte mellan människor uppmärksamma namn och då speciellt förnamnet (jfr det traditionella uttrycket: *Hvað heitir maðurinn?* (=Vad är mannens namn?) och den magiska kraft som döljer sig i folksagans uttryck: *Nefndu nafn mitt, ef þér liggur lítið* við (= Nämn mitt namn om du är i knipa).

En typ av dylika gåtor var den sa kallade *málrúnagáta*. I den kunde både namn och yrke dölja sig på ett invecklat sätt i ett epigram. Här är ett exempel, som är mycket svårt att översätta men som kan tydas på följande sätt:

Meistari hælis (smiður)	Smiður = snickare
Mjölni bar (Þór)	Þór = Tor
Merghúsþjasa nauðir jók (steinn)	steinn = sten
Heyjabælir (sig = farg við hey, sig = tyngd på hö)	sig = sig
Hraunklettar (urðar = lava)	urðar = urðar
Haugagras (arfi = son) á Sauðárkrók.[138]	son = son

Ráðning: Smiður Þorsteinn Sigurðarsson á Sauðárkrók.
Lösning: Snickaren Þorsteinn Sigurðarson på Sauðárkrók.

Detta epigram, som lär vara diktat omkring 1890 har i hög grad karaktär av den gamla diktraditionen med *kenningar* och *heiti*, som vi möter i skaldediktningen och i *rímur*.

Gissningslekar förekom också ofta i form av att man skulle gissa antal eller summor. Det fanns t.ex. en omtyckt gissningslek som kallades *að geta margs*, dvs. att gissa hur manga smastenar eller liknande den frågande hade i en sluten hand. Ibland kallades en dylik uppskattningslek *kvarnargáta*. *Kvörn* kallades en öronsten ur ett fiskhuvud. Det var vanligt att man samlade sådana och använde dem såsom mynt, när man spelade kort, bl.a. under julhelgen, och barnen brukade ha dem som leksaker.[139]

Kvarnargáta försiggick som regel på det viset att någon av ungdomarna eller något av barnen tog några öronstenar av fisk, *fiskkvarnir*, i handen och frågade: *Gettu margs í lófa mínum áður en hann springur* (= Gissa hur manga jag har i min hand innan handen spricker).

Om den som gissade svarade rätt fick han de öronstenar, som fanns i handen; i motsatt fall maste han böta det antal öronstenar han gissat fel.[140]

När man at fisk sparade man ofta den bakersta delen av fiskens ryggrad, *dálkur*, för att sedan använda den vid en gissningslek, som kallades *að gefa árar á bát* eller *að gefa á dálk*.

Den försiggick så att den som hade en *dálkur* skulle förevisa den genom att hålla upp den en kort stund tre ganger i rad framför ögonen på den som fick frågan, så att den tillfrågade skulle kunna uppskatta hur manga ben det fanns på den förevisade fiskryggraden.

Den som skulle gissa fick frågan: *Hve margar árar á bát?* (= Hur manga

åror har båten?). Du skall som belöning, om du gissar rätt, få en vacker flicka/-pojke (som man nämner vid namn), men om du gissar fel får du en ful käring/-gubbe. Den som gissade sade då t.ex.: *Eg get 20 og tvo af eða á* (= jag gissar 20 och två till eller ifrån). Men vanligtvis fick svaret godtagas om det avvek en enhet för varje tiotal till eller ifrån det korrekta antalet.

Völuspá. En form för gissningslek, som sporadiskt förekommer fortfarande på Island, är den urgamla leken att kasta tärning med ett språngben, *vala,* från ett får eller nötkreatur. Dessa ben används ännu i dag som leksaker av isländska barn och fram till vår tid har det förekommit att man använt dessa språngben som tärning för att spå och på det sättet söka få ett orakelsvar på personliga frågor inför framtiden.

Jónína Jónsdóttir (f. 1907)[141] berättar följande:

"Språngbenet från en ko, *kýrvala* (astragalus), användes för att spå. Det gick till på det sättet, att man satte ett språngben, *vala,* på huvudet och sa: *Vala spákona spáðu fyrir mér, ef þú segir já, þá skal eg gefa þér smjörsköku og gullin rauð, en ef þú segir nei þá hendi eg þér út á öskuhaug.* (Vala spåkvinna spå för mig, om du säger ja, skall jag ge dig en smörklimp och vackra leksaker, men om du säger nej, då kastar jag dig på skräphögen.)

Därpå lät man *valan* falla av huvudet. Om den hamnade med den flatare sidan ned, sade den ja, men om den rundare sidan kom ned, innebar det nej. Om någon av de kortare sidorna, *hliðar,* kom ned, betydde det att *valan* inte kunde svara på det som man hade frågat den om."

Redan i forntiden användes språngben, *vala,* från får eller nötkreatur som tärning på liknande sätt till spådom.

Vala eller *völva* betyder sierska eller spåkvinna. Ordet förekommer i *Völuspá,* valans spådom.[142]

G. *Minnesövande ramsor m.m.*

Minnesövande ramsor, formler, verbala problemlösningar för tungvrickare och sinnrika leksaker för gäster tjänade den dubbla uppgiften att underhålla och träna eller uppöva några bestämda färdigheter hos deltagarna. Ofta handlade dessa tävlingslekar om knepiga ordstäv eller listiga uttryck av friare byggnad, *orðaleikur.*

Här följer några exempel på dylika lekar. Man tävlade i att uttala svåra ord och meningar på något bestämt sätt. Exempel:

"*Nefndu svo skýrt spakra manna spjarir að ekki komi saman á þér varir.*"

Denna mening skulle uttalas på så sätt att läpparna inte rörde vid varandra, men att det sagda ändå tydligt kunde uppfattas och förstås.[143] Meningen skulle ändå uttalas ledigt och utan felsägningar. Likaså: "*Láttu saltan laxfisk á biskups disk og hnífinn með*". Eller: "*Taktu askinn þann óflatvaxnasta og mjólk eða í hann ána þá móstuttulluðustu.*" Eller: "*Stebbi stóð á ströndu og tróð strí, stí treður Stebbi, Stebbi treður strí, tvítreður Stebbi strí*" osv.

Med dessa och andra liknande satser övades bl.a. tydligt uttal av svåra ord.

Man tränade sig också att säga långa meningar i ett andetag, t.ex. med denna bortdrivningsformel: *"Ein bóla á tungu minni engin á morgun, tvær bólur á tungu minni engin á morgun, þrjár bólur á tungu minni engin á morgun* etc. (En blåsa på min tunga ingen i morgon, två blåsor. . etc.) Minst tjugo gånger i ett andetag skulle denna mening upprepas.[144]

Det fanns också en tävlingslek som gick ut på att någon berättade och lät andra tyda historier med invecklade uttryck. Ibland kunde en sådan berättelse forma sig till en ganska lång och förslagen reseskildring. Här följer som exempel slutet av en dylik, antecknad av en sagesman från Västfjordarna:[145]

"Gisti eg hjá góðvinum minum á gómloku huldri, fékk eg þar járn að eta og skinn að drekka. Dvaldi eg þar draumnjólu eina, drógst svo til hryggjar um þrjár fylkingar. I hrygnumorguns myntargini eg átti veraldir í óklárindum. Fálkastólstjalda höfuð skjólsgestur og hrúgnisverja, er sá, sem bögurnar saman hnýtti og sínum líkum sendir að ráða."

Ráðning:
Eg gisti á Tungu hjá góðvinum minum, fékk eg þar egg að borða og bjór að drekka. Eg dvaldi þar eina nótt, dróg svo tilbaka um þrjár sveitir endilangar. Eg átti heima á Saurum í Laxárdalsmynni. Þorsteinn heitir sá, sem bögurnar gerði og sendi þær sínum líkum til ráðningar."

Lösning: Jag övernattade hos goda vänner på Tunga (*á gómloku huldri* – "på det dolda gomlocket" = *Tunga* (namn på en gård)). Där fick jag ägg (*járn* = *eggjárn* = *egg* = ägg) att äta och öl (*skinn* = *bjór* = öl) att dricka. Jag stannade där över en natt (*draumnjóla* = *njóla* = natt) vände så tillbaka (*drógst svo til hryggjar* = "drog mig så tillbaka"; *til hryggjar* = tillbaka) över tre kommuner (*fylkingar* = *sveitir* = kommuner). Jag hade mitt hem (*veröld* = "värld" = hem) i Saurum (*í óklárindum* = "orenligheter" = Saurum (namn på en gård)); i Laxárdalsmynni (*í hrygnumorguns myntargini, hrygna* = "en romfisk" = *lax, morgunn* = "tidigt" = *ár*(la); *myntar* = mynt = riksdaler = *dalur; gin* = mun, "mynning" = *mynni*), i Laxälvdalens mynning (namn på en bygd). Torsten (*fálkastólstjalda höfuðskjólsgestur og Hrúgnisverja, fálkastólstjalda* = "falkstolsbonings" = stenrikes = sten; höfuðskjólsgestur og Hrugnisverja = "huvudskyddsgäst" och jätten *Hrúgnirs* motståndare = Tor) hette den som sammanställde dessa rader (*bögur* = strofer = rader) och sände dem till sina jämlikar för att låta dem tyda dessa.

Ofta tränade man minnet genom att tävla i att komma ihåg *minnisþrautir*, dikter eller historier, som var svåra att lära sig eller att återberätta, ofta med ytterst invecklade namn eller namnkombinationer. Helst skulle man kunna återge en historia efter att ha hört den bara en gång; detta klarade få av eftersom historierna som regel var svåra att lära in.

En sagesman från *Norður Þingeyjarsýsla* (f. 1874)[146] berättar följande som exempel på dylika berättelser:

"Einu sinni bjuggu karl og kerlingi koti sínu og átti þau 3 syni. Hét hinn elzti Skrat, annar Skrat skrat ar at og hinn yngsti Skrat-skrat ar-at skrat skrúmur-skrat.

Skammt þar frá bjuggu önnur hjón og áttu 3 dætur. Hét hin elzta Sipp, önnur Sipp-sippa-nipp, en hin þriðja Sipp-sippa-nipp-sipp-súrum-sipp.

Nú giftist þetta allt saman, svo að Skrat átti Sipp, Skrat skrat-ar-at átti Sipp-sippa-nipp, en Skrat-skrat ar at-skrat skrúmur-skrat átti Sipp-sippa-nipp-sipp-súrum-sipp."

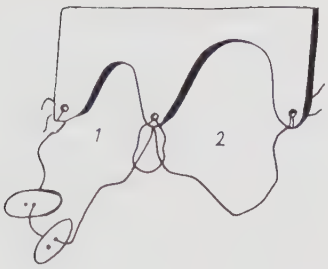

26. *Gestaþraut* (gästgåta) enligt Kristján I Sveinssons skiss.

Översättning: Det var en gång en gubbe och en gumma som bodde i sin stuga och de hade tre söner. Den äldste hette *Skrat*, den andre hette *Skrat-skrat-ar-at* och den yngste hette *Skrat-skrat-ar-at-skrat-skrúmur-skrat*.

I närheten bodde ett annat par och de hade tre döttrar. Den äldsta hette *Sipp*, den andra *Sipp-sippa-nipp* och den tredje hette *Sipp-sippa-nipp-sipp-súrum-sipp*.

Nu gifte de sig med varandra, så att *Skrat* fick *Sipp*, *Skrat-skrat-ar-at* fick *Sipp-sippa-nipp* och *Skrat-skrat-ar-at-skrúmur-skrat* fick *Sipp-sippa-nipp-sipp-súrum-sipp*.

Det förekom också att man roade sig med teaterimprovisationer, t.ex. genom att föreställa eller åskådliggöra ett ordspråk, *að leika málshátt*.

Gestaþraut, också kallat *dægradvöl* (tidsfördriv), ett slags knepiga, hemmagjorda leksaker, fanns ofta på gårdarna.[147] De var som regel snillrikt konstruerade och olika från gård till gård. Ofta bestod de av ringar eller ramar av järn eller någon metallegering och kunde tas isär och sättas samman igen på något bestämt komplicerat sätt. Det var inte alltid lätt att finna den rätta lösningen.[148]

Som exempel på en gammal *gestaþraut* återges här en skildring av en dylik i ord och bild av Kristján I. Sveinsson (se bild 26):

"Jag minns även så kallad *gestaþraut*, som folk försökt lösa med varierande resultat. Här en liten skiss av en *gestaþraut* av gammal typ: Mittremmen bestod av en ögla av segelgarn, på vilken man trädde två knappar. Därefter knöt man fast ändarna i var sin sida av ett trästycke (se bilden). Jag har markerat mellanrummen 1 och 2 och på trådens mellanrum nr 1 finns två knappar. Uppgiften består i att flytta de två knapparna över till mellanrum nr 2 utan att lösa knutarna i ändremmarna. Men öglorna måste vara mycket längre än vad skissen visar."

När en gäst kom till gården fick han ibland försöka sig på att lösa en *gestaþraut*. Somliga kunde klara uppgiften relativt snabbt, men om den som inte kunde hitta rätta lösningen under besöket, sade man, att han fastnat i knipan, *festist í þrautinni*, och det ansågs föga hedrande.[149]

5. Husandakten

Kvällsvakan avslutades med en andaktsstund, *húslestur*. Den ägde rum vid växlande tid i de enskilda hemmen. Tillvägagångssättet var dock enligt de här redovisade undersökningarna i alla väsentliga delar detsamma över hela landet.

Sagesmän från östlandet och sydöstlandet[150] födda under 1850-talet presenterar några ålderdomliga drag:

Ännu under mitten och senare hälften av 1800-talet hade man på gårdarna i *Austur-Skaftafellssýsla* på Sydöstisland ett särskilt arbetsrum, *setuhús*, på loftet över fähuset och en särskild sovstuga, *svefnskáli*, på nagot avstand från fähuset. Där var det sed att kvällsvakan avslutades med att männen gav korna vatten och något extrafoder, *ábætir*, medan kvinnorna mjölkade. Därefter serverades kvällsmaten, som ofta var nymjölk och gammalt *skyr* (*sauðaskyr*, dvs. *skyr* från fårmjölk). Kvällsmaten intog man i *setuhúsi*ð innan andaktsstunden började.[151]

Vanligare har det dock varit med måltid i början av kvällsvakan, ofta vid 19-tiden, och sedan kvällsmjölkning vid 22-tiden. När sa denna och andra sysslor var klara avslutades vardagen på vinterhalvaret med en andaktsstund.[152]

Under perioden från *veturnætur*, i mitten av oktober, till *sumarmál*, omkring 20 april, eller på de flesta gårdarna till Kristi himmelsfärdsdag, *uppstigningardagur*, på vissa håll ända till pingst, *hvítasunna*, höll man husandakt sa gott som varenda dag efter ett ganska fast schema.[153]

När tiden var inne för att läsa *húslestur* samlades allt gardens folk i *baðstofan* efter kvällens olika sysslor. Bonden, bondhustrun eller nagon annan som brukade läsa, tog fram den bok som skulle användas och satte sig nära ljuset. Man delade ut psalmböcker och ofta samlades de som skulle deltaga i sangen omkring eller nära en försangare, *forsöngvari*. Det blev tyst i rummet, spinnrockar och andra redskap som förde oväsen sattes at sidan. De sma barnen fick sluta med sina lekar och halla sig stilla. Ofta fick de sätta sig hos de vuxna. Om man suttit med mössa eller huvudduk pa under kvällsvakan, vilket inte var ovanligt, brukade man ta av sig den innan andakten började.[154]

På vissa gårdar sopade man golvet och ordnade till sängtäcken o.d. i *baðstofan* och om hundarna var inne fick de ge sig ut i gangen, *göng*, innan husandakten inleddes.[155]

A. *Andakten började med psalmsång*

Den som skulle läsa valde ut en psalm. Om man inte kunde melodin eller om det inte fanns nagon pa garden, som kunde sjunga, läste man hela psalmen före läsningen av predikan. Men enligt traditionen borde psalmen sjungas. Det ansägs vara högtidligare. De flesta psalmerna hade manga verser, ofta ett 10 eller 20 tal. Man sparade da gärna nagra verser och sjöng dem i slutet av andaktsstunden. – Ibland stämde man upp en psalm både före och efter läsning en av predikan.[156]

B. *Andaktsböcker och psalmböcker*

Efter den inledande psalmsangen lästes en betraktelse, *hugvekja*, ur nagon andaktsbok. Det fanns en rad dylika, de äldsta fran 1500 talet.

Under 1700-talets senare hälft och in på 1800-talet använde man bl.a. följande samlingar på vardagskvällarna under vinterhalvåret: *Gerhardi hugvekjur* (utkom 1630) lästes från vinterns början, *veturnætur*, till fastan. Under fastan lästes bl.a. Lassenii *Tvennar 7 sinnum 7 hugleiðingar*, tills *Píslarþankar* efter prästen *séra* Vigfús Erlendsson kom ut 1773. Från påsk till pingst läste man bl.a. *Sigurkrosshugvekjur* efter prästen *séra* Jón Jónsson (utkom 1749). Många andra samlingar fanns och användes.[157]

Omkring 1800 kom *Stúrmshugvekjur* som snabbt blev så omtyckt att den blev den mest använda predikosamlingen till vardagsbruk tills *Péturshugvekjur* kom ut 1856. Betraktelserna indelades i tre grupper: *Hausthugvekjur*, vilka lästes från vinterns början till fastan, *Föstuhugvekjur*, som lästes under fastan och *Vorhugvekjur*, som lästes mellan påsk och pingst. *Péturshugvekjur* dominerade under senare hälften av 1800-talet.[158]

Man använde oftast samma samlingar år efter år, men på somliga gårdar användes böckerna växelvis, ena hälften ett år, andra hälften året därpå. De samlingar som kallades postillor användes på söndagar och helgdagar, varom mera senare.

Förutom de vanliga psalmböckerna hade man också diverse andra samlingar av psalmer för kyrkoårets olika tider. Några exempel är *Hugvekjusálmar, Fæðingarsálmar, Passíusálmar, Upprisusálmar* och en samling som kallades *Dagleg iðkun guðrækningar*. Mest kända och älskade var *séra* Hallgrímur Péturssons *Passíusálmar*, vilka utkom 1660 och sjöngs eller lästes under fastan.[159]

C. *Vem läste?*

Det ansågs av många vara bondens uppgift att läsa högt vid husandakten. En sagesman från nordlandet (f. 1888)[160] berättar:

"Omkring 1820 gifte sig två unga människor här i socknen, vilket händer ibland. Kort efter vigseln upptäckte bruden att brudgummen knappt kände till bokstäverna. Det var hon missnöjd med så hon tog sin make i lära och gav inte upp förrän han kunde läsa husandakten skapligt. Det var en hedersplikt att kunna läsa vid husandakten."

Det var mera sällsynt att en dräng eller en piga läste *húslestur*, men det kunde förekomma, om de läste bra.

När en gäst kom till gården hände det att han blev ombedd att läsa *húslestur*, särskilt om det var en överhetsperson som t.ex. prästen och landsfiskalen, *sýslumaður*, eller om han var känd som en god läsare. Det var dock ingen regel. — Det förekom också att en god sångare blev ombedd att leda sången.[161]

D. *Bönestund*

Slutligen bad den som läste predikan Fader vår, *Faðir-vorið*, och läste välsignelsen, *blessunarorðin*. — Medan detta försiggick skulle absolut allt arbete upphöra och alla måste hålla sig stilla. Sedan lästes en kort gemensam bön. Då

höll man huvudet sänkt eller böjde sig framåt; somliga höll handen för ögonen, *að bæna sig*.[162] Därefter gjorde man korstecknet, *að signa sig*, genom att föra handen först till pannan, sedan till bröstet och så lätt beröra först den ena och sedan den andra kinden.[163] Sedan sjöng man de resterande verserna av den inledande psalmen eller en ny psalm, en eller ett par verser. En dylik slutvers kallades för *ályktunarvers*.[164]

E. *Man tackade för läsningen*

Efter en kort andäktig paus skulle alla tacka för läsningen. Det gjordes på olika sätt. Vanligast var att alla åhörarna sade högt var för sig men så vitt möjligt på en gång: *þökk fyrir lesturinn* (tack för läsningen) eller *Guð laun fyrir lesturinn* (Gud löne dig för läsningen) och den som läste svarade: *Guð blessi ykkur* (Gud välsigne Er) eller *Góðar stundir* (ha en trevlig aftonstund).[165]

Det var också vanligt att man med handslag tackade den som hade läst. Alla reste sig då, gick fram till uppläsaren och tryckte vederbörandes hand med orden: *þakka þér fyrir lesturinn* eller något liknande uttryck och fick svaret: *Guð blessi þig, Virtu vel* (ha överseende), *Haltu til góða* (håll till godo) eller dylikt. Det förekom också att alla lyssnarna räckte varandra händerna och bildade en kedja eller ring där de satt på sina sängar eller andra sittplatser i *baðstofan* och tryckte varandras händer när de tackade för läsningen.[166]

Det var heller inte ovanligt att läsaren avtackades med en kyss. Särskilt förekom detta på nordlandet och östlandet, dvs. samma trakter, där folk brukade hälsa på varandra på det sättet.

En kvinnlig sagesman från östlandet (f. 1895)[167] berättar:

"Dessa skyldighetskyssar utnyttjades ibland men var stundom inte särskilt omtyckta, som det framkommer av en bondes ord: "Hon är en underlig skapelse denna flickunge, när hon kysser en är det som om en hund stucke nosen i brännhett spad."

Det förekom också att åhörarna tackade för läsningen på traditionellt sätt, medan den som hade läst satt tyst utan att svara.

F. *Efter husandakten*

Efter kvällsandakten gick man som regel strax till ro efter att ha gjort i ordning *baðstofan* för natten. Det hände dock att man arbetade tyst en stund, och därvid undvek man allt bullersamt arbete. Man skulle då välja sina ord och akta sig för svordomar och osämja.[168]

Några sagesmän omtalar seden att bonden tog de äldre barnen med sig ut på gårdsplanen, *hlað*, för att se på stjärnorna om det var klart väder. Således berättar en kvinna från sydlandet (f. 1863)[169]:

"Efter läsningen gick vi ofta ut med pappa för att beskåda stjärnorna om vädret var klart. Han hade otrolig kunskap om deras namn och deras banor, t.ex. planeternas. Jag minns att jag tyckte mycket om Orion. Stora Björnen – sade han – såg ut som

första bokstaven i mitt namn. Genom att observera denna underbara skönhet ökades vår respekt för Guds makt och visdom. Dessa stunder njuter jag av ännu på gamla dagar".

När alla hade gått till sängs i *baðstofan,* kunde det vara tillåtet att ligga en stund och småprata, innan man somnade. Det skulle noga övervakas att barnen läste sina aftonböner och Fader vår och gjorde korstecknet, innan de somnade.

En sagesman från sydlandet (f. 1878)[170] berättar:

"Alltid hade man släckt ljuset före kl. 22 på kvällen; sedan utnyttjade man den tid som återstod till kl. 22 för att samspråka — alla låg ju i *baðstofan* och alla som hade lust fick komma med sina inlägg, även vi barn. När klockan blev 22 måste jag och min bror Jón läsa våra verser, omväxlande varannan kväll. Detta tog en halvtimme och fick avsluta dagsverket. — Då gäster övernattade, vilket var vanligt, slapp vi denna punkt. Detta gällde oss båda två i lika hög grad. I stället utnyttjade man tiden att samtala längre. Skillnaden var nu den att gästerna och de vuxna samtalade och vi barn teg, men vi lyssnade ofta med stort nöje, ty gästerna kom ofta med nya samtalsämnen."

Ibland kom någon gäst till gården under husandakten. Då skulle någon resa sig stilla, gå gästen till mötes och bjuda honom sittplats i baðstofan. Gästen skulle sedan deltaga i husandakten och tacka för läsningen liksom de andra. Först därefter fick han hälsa på gårdens folk.[171]

G. *På söndagar och helger*

Skillnaden mellan husandakten på vardagar och på sön- och helgdagar var i huvudsak den att andakten i det senare fallet som regel hölls mitt på dagen, ofta vid 11-tiden eller ännu tidigare. Om vädret var dåligt vintertid hölls andakten dock på kvällen, eftersom männen då ofta måste ägna hela dagen åt arbetet med kreaturen. På julafton läste man alltid *húslestur* på kvällen. — På somliga gårdar började andaktsstunden så snart man var klar med kreaturen på morgonen, innan man gick till kyrkan (se bild 27). På andra gårdar hade enbart de som inte gick till kyrkan en andaktsstund.[172]

I alla väsentliga drag var ordningen densamma som vid vardagsandakten. Man sjöng dock flera psalmer, ofta två före och två efter läsningen, som i regel inleddes med evangeliet. Predikan lästes alltid ur en postilla. Husandakten på helgdagar var således betydligt längre och högtidligare. Arbete förekom inte under söndagsandakten. Denna formades mer som en hemmagudstjänst än som en andaktsstund.[173]

Den postilla som användes mest under den period det här är frågan om var som tidigare omtalats *Vídalíns postilla* (först utgiven 1718). Den dominerade helt och hållet fram över mitten av 1800-talet, men avlöstes så småningom av *Péturs postilla.* År 1920 kom samlingen *Árin og eilífðin* efter *séra* Haraldur Níelsson och blev mycket använd. Några andra predikosamlingar fanns, men Vídalíns postilla användes ända fram på 1900-talet eller i nära 200 år.[174]

27. *Torvkyrka på Hof i Öræfi-bygden* (sydöstlandet). Fem torvkyrkor finns nu bevarade som kulturminnesmärken pa Island. Från den tid kristendomen infördes som statsreligion (år 1000) och fram till senare hälften av 1800 talet var torvkyrkor vanliga på den isländska landsbygden (foto Gisli Gestsson).

Söndagen var en helig dag och det ansags som synd att arbeta med annat än det strängt nödvändiga.

Jónas Jónasson berättar följande:[175]

"Allmänt ansags det som synd att arbeta pa en söndag — till och med att barga torrt hö före regn eller fara till sjöss när vädret var bra för fiske och fångsten hade varit dålig. Däremot gällde inte arbetsförbudet om en del av fångsten gick till fattigförsörjning."[176]

H. *Under fastan*

Förutom andakten på vardagskvällarna och pa söndagarna var det en gammal tradition att man läste en betraktelse, *föstuhugvekja*, om onsdagarna under fastan. Dessa så kallade *miðvikudagslestrar* utformades pa liknande sätt som vardagens *kvöldlestrar* med undantag av att de oftast försiggick tidigt pa morgonen, innan man steg upp. Ofta var predikan längre och man sjöng mera än vid kvällsandakten. — En liknande sed förekom pa den första sommardagen, *sumardaginn fyrsta*. Da lästes också en morgonandakt innan man steg upp.[177]

Man höll strängt pa att under fastan hinna sjunga — eller läsa — alla Hallgrimur Péturssons 50 Passionspsalmer, innan pasksöndagen rann upp. Dessa passionspsalmer, som handlar om Jesu lidandes historia, har spelat en mycket stor roll i den isländska religiösa traditionen. Det var vanligt att äldre människor kunde så gott som alla dessa psalmer utantill.[178]

I. *När slutade man hålla husandakt?*

Tidigast upphörde man att läsa *föstulestur* på onsdagsmorgnarna under fastan. Det har knappast förekommit efter senaste sekelskiftet. Seden att läsa *húslestur* mellan påsk och pingst lades bort på de flesta gårdarna under 1900-talets två första årtionden. Därnäst slutade man med högläsningen på vardagar och söndagsläsningen under sommaren, vilket skedde under 1920-talet och på en del håll något tidigare. Samtidigt upphörde man också med vardagsandakterna under fastan, även om passionspsalmerna lästes på många gårdar i början av 1930-talet och då också ibland ett motsvarande bibelkapitel ur Jesu lidandes historia.[179]

Till sist gick man så ifrån seden att hålla husandakt på gårdarna om söndagarna vintertid. Det var under 1930-talet, och senast omkring 1940 slutade man också mera allmänt med att ha en andaktsstund i hemmen på julafton.

Den isländska radion, som inledde sin verksamhet 1930, är säkert en av de mest betydande faktorerna i denna traditionsbrytning.

6. Kvällsvakans motsvarigheter i andra länder

Det enda område där sedvänjan att hålla kvällsvaka förefaller ha varit lika institutionaliserad som på Island är Färöarna.[180] Där har det varit något av en fastrotad sed att man kväll efter kväll vintern igenom samlades till *kvøldseta* för att utföra manuellt arbete och för att lyssna till någon sagoberättare eller sångare så som det var brukligt under kvällsvakan i de isländska bygderna.

Förklaringen är givetvis den att det mellan Island och Färöarna finns en rad ekologiska likheter som har inneburit likartade förutsättningar. Delvis gäller detta den yttre ramen: naturen, klimatet och näringslivet och delvis också en närbesläktad kulturtradition, bl.a. ett allmänt och levande intresse för det episka i berättelse och kvad, ofta anknutet till ett folkligt konstnärsskap.

Likheterna har inte alltid varit lika påfallande när det gäller grannländerna i övrigt. Beröringspunkter har dock funnits, t.ex. skymningsvilan och vinterarbetet i de norska bygderna,[181] arbetet med ullen i de danska bindestuerne,[182] det goda lagarbetet och jämlikheten mellan tjänstefolk och husbondefolk på Gotland.[183] Den finländska motsvarigheten till kvällsvakan kallades *kvällsetu*, där man var sysselsatt med "vardagliga arbeten i lampljus" under den mörkaste tiden av året[184]. Både i Ungern[185] och Tyskland[186] fanns en levande berättartradition anknuten till "die Spinnstube". I Frankrike[187] har kvällsvakans motsvarighet, "la veillée", sedan medeltiden varit en institution där berättandet var det centrala liksom på Irland[188], där dock en rik berättartradition också var knuten till "vägarnas folk", till vandrande hantverkare, där relativt få utvalda talangfulla individer spelade huvudrollen.

Den svenske folkminnesforskaren C.W. von Sydow har påpekat[189], att de folkliga traditionerna är betingade inte av ett folk i sin helhet, utan av enskilda traditionsbärare. Han uttrycker detta på följande sätt:

"Det är med den muntliga traditionen som med handaslöjden: den är inte i sin helhet allmän egendom. Somlig slags tradition finns hos en sorts personer, andra traditionsarter hos andra slags människor. Särskilt sagoberättarkonsten är mer eller mindre inskränkt till ett fåtal personer som fått anseende såsom goda berättare med gott minne, livligt gemyt, god talegåva och till en viss grad konstnärlig läggning, vakna och intresserade, alltid färdiga att snappa upp nya historier att införliva med sin repertoar."

Detta överensstämmer väl med mina sagesmäns skildringar av sagoberättandet under kvällsvakan. Många påpekar att det var relativt få begavade individer som hade rykte om sig att vara just duktiga och eftersökta berättare. Men det bör ånyo understrykas att sagoberättandet blott var ett av kvällsvakans många moment.

7. Sammanfattning

Kvällsvakans andliga aktiviteter, både läsning och berättande, samtal och diskussioner, diktning och sånger, *rímur* och annan underhallning, tjänade flera syften. Ett av de viktigaste målen var att tillfredsställa ett trivselbehov och samtidigt vidmakthålla och gärna öka den andliga spänsten hos gardens folk.

Kvällsvakan var dessutom med sina andliga aktiviteter och genom sin mångsidighet och formbarhet i de aktuella uppgifternas tjänst en värdefull institution för folkbildning och fostran. Praktiska färdigheter, teoretiska kunskaper och underhållning förmedlades om vartannat under ledarskap av husbondefolket eller andra kunniga personer.

Det bör än en gång poängteras att det manuella arbetet dock var kvällsvakans primära uppgift: Skymningssittningen och kvällsvakan gav tid till förädling av ullen, en av gårdens viktigaste produkter, och tillfälle till förberedelser av kläder och redskap inför sommarhalvarets mangskiftande arbetsuppgifter. Kvällsvakan utgjorde sålunda inte en gemenskap i största allmänhet utan möjliggjorde arbetsprestationer, som i sin tur sekundärt förmedlade gemenskapskänsla.

Det som framför allt var karakteristiskt för den isländska kvällsvakan var att den förekom så allmänt och innehöll en sådan mangfald av aktiviteter. Sa gott som alla gårdens invånare var pa något sätt aktivt engagerade. Kvällsvakan var således en permanent institution, en gemensam nämnare för en rad aktiviteter av vital betydelse för bondehemmet både ekonomiskt, socialt och kulturellt.

Kapitel IV
Tradition och förändring

Kvällsvakan som den skildras av de två här redovisade undersökningarnas sagesmän från 1800-talets senare hälft och början av 1900-talet var traditionsbunden till sin form och så allmän att den knappast skulle ha varit allmännare, om den varit påbjuden enligt lag. Inte minst gäller detta kvällsvakans andaktsstund, *húslestur,* som försiggick enligt ett bundet schema. Denna rituella uniformitet för tanken tillbaka till 1740-talets förordningar. Åtminstone den religiösa delen av kvällsvakan, sådan som vi möter den under 1800-talet, tycks ha påverkats av dessa förordningar.[1]

Kvällsvakan bygger sålunda på en mycket gammal tradition. Som tidigare påpekats förekommer uppgifter i den gamla isländska litteraturen redan under 1200-talet om att man samlades i bostadshuset om kvällen för arbete med ullen och till aftonunderhållning med läsning och andra aktiviteter.

Livet på den isländska landsbygden var i vissa avseenden strukturellt oförändrat från medeltid till fram över mitten av 1800-talet. Byggnadsskicket var detsamma: så gott som överallt de traditionella grästorvhusen med sin enkla men ändamålsenliga konstruktion. Redskapen och arbetssätten var desamma. Kläderna var hemmagjorda och maten lagad på traditionellt sätt, huvudsakligen av gårdens egna produkter. Bränslet var torv från en myrmark, torkad fårspillning eller drivved och belysningen kom från talgljus eller tranlampa. Det var vanligt att folk gick till fots, när man färdades mellan bygderna. Annars var hästen och båten de enda kommunikationsmedlen. Gårdens andliga odling, som ofta kunde vara ganska omväxlande och rik, var koncentrerad till kvällsvakans miljö och aktiviteter.

Under mitten och senare hälften av 1800-talet började en omvandlingsprocess, som steg för steg upplöste det gamla bondehemmets traditionella enhet, både ekonomiskt, socialt och kulturellt.

Det är ingen lätt uppgift att inordna brytningstider mellan fixa gränser. I stora drag kan man dock när det gäller Island indela de senaste 100 åren i tre huvudperioder: 1874—1918, 1918—1944 och tiden efter 1944.

Den första tidsperioden delas också ofta i två hälfter: 1874—1903 (*landshöfðingjatímabilið* = den period i Islands historia när "*landshöfðingi*" var landets högste ämbetsman) och 1903—1918 (*heimastjórnartímabilið* = den period när landet fått det självstyre som sedan förde fram till Islands suveränitet 1918). Denna indelning avgränsas således av de väsentliga politiska begivenheterna i Islands historia, som ägde rum 1874 (Island får en ny grund-

Tabell 9. Isländska bostadshus.
År 1910 fanns på Island 5354 bostadshus av grästorv och sten, varav 1874 hus hade endast en trägavel; 4488 bostadshus var av trä och 371 av sten. Följande översikt visar byggnadsutveck lingen på landsbygden under 40 år uttryckt i procent.

År	Hus av gräs-torv och sten %	Trähus %	Stenhus %	Hus av annat material %
1920	64	24	12	0
1930	56	28	16	0
1940	34	32	34	0
1950	8	32	48	12
1960	0	27	56	17

(Uppgifterna hämtade från Þórleifur Bjarnason: Aldahvörf, Reykjavik 1974, s. 277.)

lag), 1918 (Island suverän stat) och 1944 (Island republik). Detta tidsskede inkluderar de två världskrigen.

1870-talet är i många avseenden en vattendelare. I synnerhet bör här nämnas den för den politiska utvecklingen så betydelsefulla grundlagen (1874), som var ett resultat av många decenniers kamp under *Jón Sigurðssons* ledning för ökat oberoende gentemot den danska myndigheten.

För att få en överblick över de omvandlingsfaktorer, som är av avgörande betydelse i detta sammanhang, ska vi dröja en stund vid följande:

1. Den nationella väckelsen.
2. Förbättrade handelsförhållanden och kommunikationer.
3. Novationer inom näringslivet.
4. Ändrad befolknings- och näringsstruktur.
5. Urbanisering och ändrade levnadsvanor.
6. De traditionsupplösande faktorerna. En sammanfattning.

1. Den nationella väckelsen

1800-talet var den nationella väckelsens århundrade. Det var svåra tider för den isländska befolkningen, inte minst under ofredens år i början av 1800-talet. Det rådde stor fattigdom med svält och brist på varor som följd av otillräcklig tillförsel av livsförnödenheter och därmed dyrtid. Man måste till exempel an vända grov ull till fiskegarn och båtarna tätades med tran i stället för med beck och tjära. Dessutom hade en svår prövning drabbat befolkningen 1783–1786, när landet hemsöktes av det svåraste vulkanutbrottet i dess historia, vilket åtföljdes av en så svår hungersnöd, att nära en fjärdedel av befolkningen dog av svält.

Under förra hälften av 1800-talet började en nationell självkänsla växa sig allt starkare. De nationella väckelseströmmarna på kontinenten, vilka man via Danmark fick kännedom om, utövade ett starkt inflytande som främst kom till uttryck i diktningen, inom vilken det uppstod en blomstringstid.

På det litterära området är det viktigt att konstatera, att det isländska litteratursällskapet, *Hið íslenzka bókmenntafélag*, grundades 1816. En av initiativtagarna var den danske språkforskaren Rasmus Kristian Rask. Litteratursällskapet tog sedan initiativet (1818) till upprättandet av Islands nationalbibliotek, *Landsbókasafn*, och gav dessutom ut en tidskrift, *Tímarit*, som jämte den tidigare nämnda tidskriften *Skírnir* var av stor betydelse för isländsk folkbildning under 1800-talet.

På den politiska fronten kom också en rad tidskrifter att spela en betydande roll. De tre viktigaste av dem (*Ármann á Alþingi, Fjölnir, Ný félagsrit*) redigerades av isländska studenter, som studerade vid Köpenhamns universitet, vilket då också tjänade som Islands universitet. Tidskrifterna trycktes följaktligen i Köpenhamn. Med dessa tidskrifter som språkrör kunde den nationella väckelsens ledare och initiativtagare få kontakt med den isländska befolkningen. Tidskrifterna var i hög grad litterärt betonade, ty frihetsrörelsen hade djupa rötter i folkets klassiska litteratur.

Under tidsperioden från 1830- till 1860-talet tändes en viss nationalistisk optimism, särskilt genom Jón Sigurðssons insats, och det uppnåddes en del betydande resultat på den politiska fronten, som verkade stimulerande på olika sätt både för enskilda individer och för folket som helhet. Men många var otåliga och ansåg att de viktigaste resultaten lät vänta på sig.

År 1873 hölls ett folkmöte på *Þingvellir* med många stridiga viljor och till ytterlighet gående isländska krav på politiskt oberoende gentemot Danmark. Jón Sigurðsson lyckades dock få en mera hovsam "böneskrift" antagen, som sedan resulterade i en isländsk grundlag.

På tusenårsfesten till minnet av Islands bebyggelse, 1874, överlämnades den nya grundlagen på *Þingvellir* till det isländska folket av konung Kristian den IX, som hade rest dit av just denna anledning. Han var den förste kung, som satt sin fot på isländsk mark.

Enligt grundlagen fick alltinget, vilket årligen hade samlats i *Reykjavík* sedan 1845 såsom rådgivande församling, både lagstiftande makt och självbestämmanderätt i ekonomiska angelägenheter. Den utövande makten på Island skulle dock handhas av en landshövding, ansvarig inte inför alltinget, men inför ministern för Island i Köpenhamn. Det ansågs av många vara en ohållbar ordning att den högsta myndigheten alltjämt låg hos en minister i utlandet, vilken i de flesta fall inte kände till landets förhållanden. Dock hälsades grundlagen med stor tillfredsställelse av det isländska folket.

Somliga ville nu tills vidare slå sig till ro med det uppnådda resultatet, men majoriteten betraktade, i likhet med Jón Sigurðsson, den nya friare konstitutionen endast som en viktig etapp på vägen till den definitiva självständigheten. Med självständighet avsåg man alltjämt en personalunion med Danmark med full frihet för Island och med endast konungen gemensam för de båda länderna.

År 1904 fick Island en egen minister, som skulle vara bosatt inom landet.

Han måste dock alltjämt framlägga de isländska lagförslagen i det danska statsrådet. – Den 1 december 1918, då Danmark stod i begrepp att motta Sønder-Jylland av västmakterna, blev Island en fri och suverän stat i personalunion med Danmark. Och slutligen den 17 juni 1944, på Jón Sigurðssons födelsedag, utropades den isländska republiken på *Þingvellir*.[2]

2. Förbättrade handelsförhållanden och kommunikationer

Bland många viktiga resultat av den nationella rörelsens arbete kan nämnas handelns slutgiltiga frigivande år 1854,[3] vilket blev en av de viktigaste förutsättningarna för Islands materiella återhämtning.

År 1869 upprättades två isländska handelssällskap, *verzlunarfélag*, på nordlandet. Det första var *Félagsverzlunin við Húnaflóa*, som innebar en betydande reform för handelsförhållandena på nordvästlandet med *Borðeyri i Strandasýsla* som huvudort (se bild 28). Det andra var det sa kallade *Gránufélag*, en handelsförening, som hade det centrala nordlandet och östlandet som uppland med *Oddeyri við Eyjafjörður* som centrum. Den förstnämnda föreningen upphörde 1878, men den sistnämnda var verksam till 1912. Båda handelskompanierna medförde betydande ekonomiska förbättringar vart och ett i sin del av landet. Dessa handelssällskap hade egna fraktfartyg både i kusttrafik och utlandstrafik.

Kring 1870 började engelska uppköpare av levande boskap komma till Island. Först och främst köpte de isländska hästar till de engelska kolgruvorna men dessutom levande får, särskilt baggar som kastrerats som lamm. Engelsmännen betalade med guld och ibland med varor, som de i förväg visste att bönderna behövde. De hade egna fartyg till dessa transporter. År 1896 förbjöds all import av levande djur till England. Därefter avtog denna handel, men den upphörde inte helt och hållet förrän 1924.

Denna handelskontakt med England, som delvis baserades på kontant betalning i guld i en tid när ingen bank fanns i landet, öppnade nya möjligheter för bönderna. Varubytet krävde en organisation, som sa smaningom utvecklades till att bönderna på nordöstlandet (*Þingeyjarsýsla*) och då särskilt i *Mývatn*-bygden slöt sig samman och bildade landets första kooperativa förening, *kaupfélag*, 1882, som delvis hade engelska och danska förebilder, med *Húsavik* på nordöstlandet som huvudort. Flera kooperativa föreningar för export och import bildades under de följande årtiondena i olika landsdelar, och 1910 upprättade de sedan ett förbund, *Samband íslenzkra samvinnufélaga (SIS)*, med säte i *Reykjavík*.[4]

Med de kooperativa föreningarna fick bondebefolkningen, särskilt på väst-, nord- och östlandet, betydligt bättre handelsförhållanden och ekonomiska villkor än de haft förut. Syd- och sydvästisland fick också under denna tidsperiod förbättrade handelsbetingelser, med huvudstaden *Reykjavík* som centralort.

Den fria handeln ställde krav på förbättrade kommunikationer både utåt till

28. *Handelsplatsen Borðeyri á Vestfjörðum* (västlandet). Huvudort för handelssällskapet för nordvästlandet (*félagsverzlunin við Húnaflóa*) under åren 1868–1878. Ett par decennier in på 1900-talet var *Borðeyri* en betydande handelsplats (foto omkring 1890).

29. *En hästkaravan med post, póstlest,* lämnar huvudstaden. Den stannar framför en mindre gård (*Melkot*) i västra delen av *Reykjavík* (foto omkring 1900).

grannländerna och inom landet.[5] Med stora förväntningar såg man fram emot varje båtlägenhet, som förutom livsförnödenheter bl.a. medförde nya böcker, tidskrifter o.d., som sedan spreds till landets olika delar med postbuden (se bild 29).[6]

Hästen och i somliga fjordbygder, t.ex. vid Västfjordarna, båten, var som tidigare påpekats dominerande kommunikationsmedel. Så hade det varit i århundraden. Nu började man bygga broar över de farligaste jökelälvarna: först över sydlandets *Ölfusá* (1891) och *Þjórsá* (1895). Man anlade nya vägar i stället för de gamla ridstigarna. Större och bättre fartyg sattes in i kusttrafiken, och båtförbindelser med utlandet byggdes ut i samarbete med danska och norska rederier.[7]

Med de mer organiserade handelsförhallandena och kommunikationerna följde så småningom materiellt uppsving, nya tider pa näringslivets omrade och nya impulser i kulturellt hänseende.

3. Novationer inom näringslivet

Med fri handel och ökade kommunikationer infördes en rad novationer. Det var både nya verktyg och redskap på jordbrukets omrade och nya battyper och fångstredskap, som öppnade större möjligheter för fisket. Dessutom infördes också nya förädlings- och tillverkningsmetoder, som ökade exporten och skapade nya arbetstillfällen.[8]

Inom jordbruksområdet bör vi här nämna pionjären Torfi Bjarnason (1838–1915), som efter studier i Skottland, USA och Kanada upprättade en lantbruksskola i sin hembygd *Ólafsdalur* i *Dalasýsla* pa västlandet (1880) och drev den som en privatskola i 27 år. Hans initiativ inspirerade till upprättandet av tre andra lantbruksskolor under 1880-talet, pa nordlandet *Hólar* i *Hjaltadal*, på östlandet *Eiðar á Fljótsdalshéraði*, och pa västlandet *Hvanneyri* i *Borgarfirði*.

Dessa skolor blev utbildningscentra för bönderna. Där förmedlades ökade kunskaper och novationer, bl.a. i form av nya redskap och mera rationella brukningsmetoder. Man bytte t.ex. ut den gamla hemmagjorda lien mot en skotsk typ, som var så betydligt mycket vassare, att man under samma tidsenhet kunde slå nästan dubbelt så mycket hö som tidigare.

Impulser till förbättrade redskap och brukningsmetoder fick man också fran de nordiska grannländerna, speciellt fran Danmark och Norge, bl.a. genom artiklar i de flitigt lästa tidskrifter och tidningar som utkom under denna tidsperiod.[9]

Prästen hade stor auktoritet i sin församling. Genom inspektion och handledning både rörande den kristna läran och hemmets övriga verksamheter satte han sin prägel pa hemliv och tankesätt. Prästerna var ofta föregångsmän inom jordbruket – de förvaltade den jord som tillhörde prästgardarna. Deras ställning som andliga överhuvuden inom bondesamhället gav dem ett gynnsamt utgångsläge när det gällde att paverka bönderna beträffande nya idéer och tekniska reformer för ökad avkastning och mera rationella arbetsmetoder.

Inom fisket gick förändringen mycket langsamt. Sedan medeltiden hade man använt öppna båtar, vilka främst användes nära kusten. Omkring 1870

kom de första däckade båtarna, *þilskip*, och segelfartygen, *skúta*, som möjliggjorde fiske längre ut till havs. Det var dock först efter det att Islands nationalbank upprättats i *Reykjavík* 1885 som den nya utvecklingen kom i gång på allvar. Då kunde man låna pengar till nya båtar och nya fångstredskap.

Under hela 1870-talet och i början av 1880-talet fanns det gott om sill vid östlandet. Norska fiskare bosatte sig då här, bl.a. i *Seyðisfjörður*, och lärde de isländska fiskarna att fånga sill med nya fångstmetoder. En av östlandets fiskare, Ísak Jónsson, som i Amerika hade lärt känna frystekniken som en ny konserveringsmetod, byggde ett fryseri, *ishús*, för sill i sin hemtrakt, *Mjóifjörður*, 1895. Omkring sekelskiftet anlades en rad fryserier i alla landsdelar. Då blomstrade också torskfisket med segelfartyg (*skútuöldin*) vid syd- och västkusten,[10] och man använde frusen sill som agn. Fångsten saltades och torkades, och det blev brist på arbetskraft på fiskeplatserna. Inte minst blev det nu en stor efterfrågan på kvinnlig arbetskraft. Nya förädlingsmetoder skapade många nya arbetstillfällen.

Novationer kunde spridas inom landet på många sätt. Gårdfarihandlare och vandrande hantverkare kunde förmedla vissa impulser, men man får dock inte överdriva deras betydelse. De stannade som regel kort tid på gårdarna och hade sällan tillräcklig status för att övertyga.

Viktigare i detta sammanhang var de nya idéer och erfarenheter som gjordes under arbetsvandringarna. Som tidigare antytts fanns det sedan gammalt inom de två basnäringarna, jordbruk och fiske, en fruktbar växelverkan när det gällde utnyttjandet av den tillgängliga arbetskraften. I förbindelse med säsongsarbeten fanns en viss jämviktsprincip mellan dessa två näringsgrenar till ömsesidig nytta: å ena sidan arbetade bönderna och deras drängar — och senare de obesuttna — med fiske under senvintern och å andra sidan anställdes obesuttna från fiskeplatserna som arbetare och tjänstefolk på gårdarna vid höskörden under sommaren. På detta sätt etablerades en regelbunden kontakt mellan glesbygd och tätort. De kunde föra med sig varor, som blev en välbehövlig kompensation för handelsplatsens ofta ganska opålitliga utrikeshandel (se kap. II:4A).

Nya redskap och mera rationella avkastningsmetoder inom jordbruket gjorde att man kunde producera lika mycket eller mera med en allt mindre arbetsstyrka. För jordbrukets del mildrade detta i viss grad följderna av näringslivets första stora strukturomvandling, som i det isländska samhället skedde kring sekelskiftet och föranledde utflyttning av arbetskraft från glesbygden till tätorterna.

4. Ändrad befolknings- och näringsstruktur

Från 1870 till 1890 var invånarantalet på Island så gott som oförändrat (ca 75 000). Men på 1890-talet steg befolkningssiffran igen, och då började de små

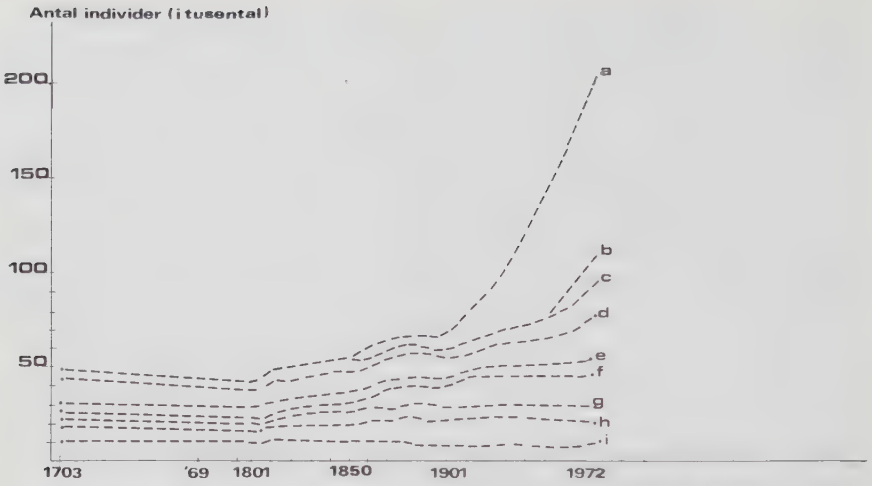

30. *Islands totala invånarantal under tidsperioden 1703–1972 efter valkretsar (kjördæmi).* a) Reykjavik, b) Kópavogur, Seltjarnarnes, Garðahreppur och Mosfellssveit, c) Reykjanes, d) Suðurland, e) Austurland, f) Norðurland eystra, g) Norðurland vestra, h) Vestfirðir, i) Vesturland. (Enl. Þ. Broddason: *Nokkrar athugasemdir um íslenzkt þjóðfélag, Reykjavík* 1974).

fiskesamhällen som sedan medeltiden hade funnits vid kusterna att växa på grund av de nya möjligheterna till ökat fiske.

Under 1800-talets tre sista decennier uppgick antalet emigranter till Amerika, då först och främst till Kanada, till ungefär samma siffror som befolkningstillväxten under samma tidsperiod: under åren 1873–1880 utvandrade 2713 personer, 1880–1890 nära 6 000 och 1890–1901 2 732 personer, eller nästan 11 500 människor under hela 30-årsperioden.[11] År 1901 var Islands invånarantal 78 470.

Orsakerna till utvandringen var av två olika slag. För det första naturbetingade företeelser, dels vulkanen Askjas våldsamma utbrott 1875, som förorsakade svåra år särskilt på östlandet, dels de starka köldvintrarna 1881–1887, när drivisen låg landfast vid nord- och östlandet. För det andra psykologiska faktorer som hängde ihop med att många var bittra och besvikna över hur trögt det gick att vinna politiskt oberoende gentemot Danmark, vilket man ansåg vara en förutsättning för att kunna förbättra folkets livsvillkor.[12]

Befolkningens tillväxt under de första decennierna av 1900-talet framgår av diagrammet på bild 30. Landets totala invånarantal under tidsperioden 1901–1935 växte med nära 35 procent. Ett närmare studium av folkökningen[13] visar dock att tillväxten ej var likformig i landets olika delar.

Vid denna tid hade Island 204 landskommuner. I endast 50 av dessa ökade invånarantalet och bara 15 hade större tillväxt än som svarade mot landet som helhet (35 procent). Av de 151 kommuner, som hade flera invånare år 1901 än år 1935, har invånarantalet i 45 kommuner minskat med nära 25 procent.

Detta visar att avflyttning har ägt rum från stora delar av landet och att befolkningstillväxten har koncentrerats till några få orter, vilka alla utan undantag är belägna vid kusten. Som regel är migrationen störst från de kommuner som ligger nära en tätort. Således har utflyttningen varit störst på sydvästlandet, där invånarantalet under tidsperioden 1901—1935 minskade i 41 av 51 kommuner. Från nord- och östlandet, där avstånden varit större till en tätort, har utflyttningen varit måttligare.

Migrationsstatistiken visar tydligt vilka platser som haft den största dragningskraften på befolkningen. Det är de orter där näringslivet — och då särskilt de expanderande näringsgrenarna som fiske, industri och handel — har ökat möjligheterna till arbete och bättre levnadsvillkor.

Huvudstaden *Reykjavík* intar en särställning. Efter att ha fått sina stadsrättigheter (1786) har staden i växande grad blivit landets huvudort dock särskilt från mitten av 1800-talet: År 1786 hade *Reykjavík* endast 167 invånare; 1801 var invånarantalet 307.

1835	639	1880	2567	1930	28052
1840	890	1890	3886	1940	37897
1850	1149	1900	5802	1950	55980
1860	1444	1910	11449	1960	72407
1870	2024	1920	17450	1970	81684

Dessa siffror visar hur kraftigt *Reykjavíks* invånarantal började växa omkring och strax efter sekelskiftet.[14]

Givetvis är befolkningsökningen när det gäller *Reykjavík* inte enbart beroende av migrationen utan orsakas också av relationen mellan nativitet och mortalitet. Men att inflyttningen till *Reykjavík* har spelat en stor roll under denna tidsperiod visar t.ex. uppgiften att endast 42 procent av stadens invånare år 1930 var födda där. Största delen av de inflyttade kom då ifrån de närmast belägna bygderna på sydvästlandet. *Reykjavík* kom dock i större utsträckning än andra tätorter att motta inflyttare från alla landsdelar, och man flyttade också från de mindre tätorterna till huvudstaden, vilket är ett välbekant mönster från grannländerna.

Särskilt under tidsperioden från sekelskiftet till början av 1920-talet ägde en konstant växande migration rum från glesbygderna till tätorterna. De följande ekonomiskt instabila åren under 1920-talet medförde stora svängningar i folkomflyttningen från år till år, särskilt omkring 1930. I början av 1930-talet avstannade invandringen och folk började t.o.m. temporärt att flytta ut från tätorterna till glesbygderna under en period av 2—3 år.

De isländska tätorterna kan indelas i tre grupper:

1. Huvudstaden, *höfuðborg, Reykjavík.*

2. Andra städer, *kaupstaður.* Exempel: *Hafnarfjörður, Ísafjörður, Akureyri, Seyðisfjörður, Vestmannaeyjar.*

3. Mindre samhällen, handelsplatser, *kauptún.* Exempel: *Borgarnes, Bolungarvík, Hofsós, Raufarhöfn, Djúpivogur, Grindavík.*

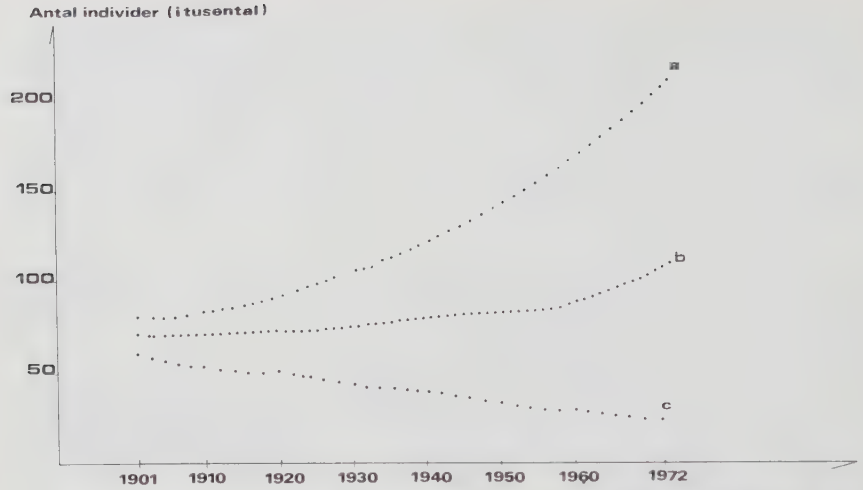

31. Befolkningsfördelningen på Island vad gäller tätort och glesbygd under åren 1901–1972.
a) Reykjavik, b) annan tätort, c) glesbygd (Enligt Þ. Broddason: *Nokkrar athugasemdir um íslenzkt þjóðfélag, Reykjavík* 1974).

Befolkningsökningen i den sistnämnda gruppen, *kauptún*, var betydligt mindre under 1900-talets första decennier än i de två förstnämnda grupperna. Dessa blir därför mer intressanta i vårt sammanhang. Av dem intar huvudstaden en dominerande ställning, vilket klart framgår av bild 31.

För att man ska kunna bilda sig en uppfattning om vilka faktorer som medverkat till de befolkningsförskjutningar som har ägt rum under den aktuella tidsperioden är det nödvändigt att se närmare på de viktigaste förändringarna i näringslivet (se tab. 10).

Jordbruket eller boskapsskötseln var såsom tidigare påpekats den näringsgren som bestämde landets bebyggelseform från 800-talets kolonisation till omkring mitten av 1800-talet. Omkring år 1800 levde endast 0,5 % av befolkningen av fiske, fast det har funnits några *tómthús* (= litet hus på ofri grund i fiskeläge) vid kusterna i närheten av de bästa fiskeplatserna sedan 1400-talet. År 1870 levde 75,9 procent av invånarna av jordbruk, men 10 procent av fiske. År 1901 levde nära 12 procent av fiske och dessutom 15 procent av både fiske och jordbruk.[15]

Fisket var således en binäring till jordbruket. Till och med på handelsplatser, som dock oftast hade en bra hamn, användes de öppna båtarna – och senare de däckade båtarna, *þilskip* – till fram på 1890-talet i stort sett endast till fiske för husbehov. Man fick genom fisket bara en viss välbehövlig variation i den dagliga kosten. Båtarna var inte utrustade för fiske på något större avstånd från den lokala hamnen (se bild 32).

År 1874 fanns 3 300 öppna båtar på Island; drygt hälften var tvåmansbåtar, *tveggjamannafar*, en tredjedel fyramans- och sexmansbåtar, *fjagramanna-*

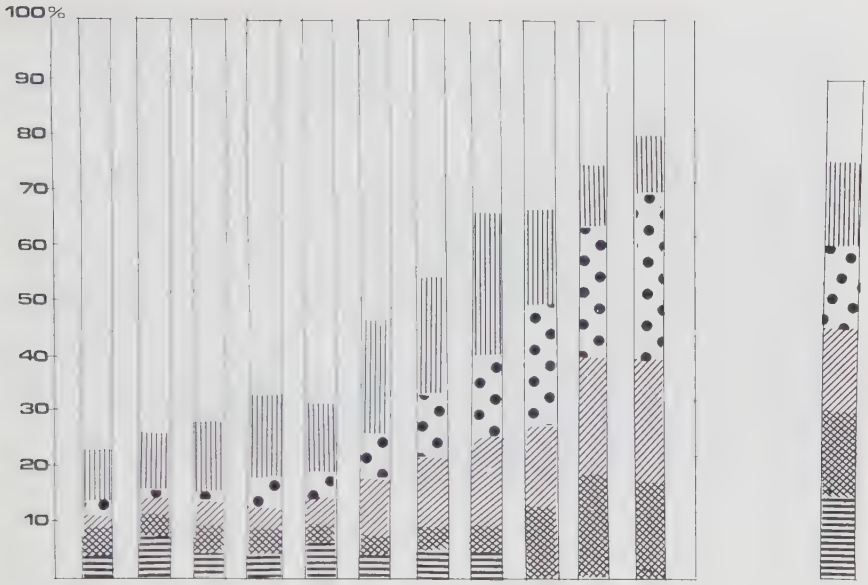

Tabell 10. Yrkesfördelningen på Island 1860—1960 i procent.

	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960
Jordbruk	79,9	75,9	74,3	65,8	68,1	53,9	46,7	37,4	32,2	21,5	15,3
Fiske	9,4	10,0	12,2	17,9	11,7	20,4	20,0	22,6	16,8	11,6	9,5
Industri	1,5	1,7	2,9	4,0	6,5	10,0	11,9	15,2	21,8	33,4	36,9
Handel och kommunikation	1,6	2,1	2,9	4,5	5,4	8,9	13,6	16,1	16,8	19,3	22,0
Allm. tjänster	4,1	3,8	3,4	3,3	3,1	3,6	4,1	4,9	12,4	17,2	16,3
Övriga yrken	3,5	6,5	4,3	4,5	5,2	3,2	3,7	3,8	.	.	.

Uppgifterna hämtade från Þ. Broddason: *Nokkrar athugasemdir um íslenzkt þjóðfélag.* (Utg. Háskóli Íslands, Reykjavik 1974.)

far, sexæringur; övriga var större roddbåtar – upp till tolvmansbåtar, *tólfæringar*. År 1903 fanns 2006 öppna båtar, varav endast 158 var tvåmansbåtar. Då fanns 137 större däckade båtar, *þilskip*; av dessa var 77 på över 50 ton och 40 på mer än 80 ton. Ett halvt sekel tidigare fanns endast 25 däckade båtar, den största på 15 ton.

Under vissa perioder slog fisket fel. Väderleken förhindrade t.ex. de små och bristfälligt utrustade båtarna att följa fiskstimmens förflyttningar utmed kusten, vilket gjorde att det primitiva fisket var en ganska instabil näringsgren, som gav begränsat ekonomiskt utbyte. Under sådana förhållanden blev det naturligt att fisket inte expanderade nämnvärt.

Efter 1890 och i växande grad under 1900-talets första decennier ändrades dessa förhållanden. Med större båtar och bättre fångstredskap och inte minst med nya metoder för bearbetning av fångsten för export kom en snabb utveckling i gång, vilken i sin tur förde med sig en omfattande migration från glesbygd till tätort.

5. Urbanisering och ändrade levnadsvanor

Det var således i första hand fisket, som blev den tätortsbildande näringsgrenen på Island. I grannländerna växte tätorterna i stället fram som en följd av en omfattande industrialisering. Där kulminerade den tidiga urbaniseringsprocessen omkring sekelskiftet, ett par decennier tidigare än på Island, och fortgick till väsentliga delar under en betydligt längre tidsperiod. År 1910 bodde t.ex. 33 % av Islands befolkning i samhällen med mer än 300 invånare, 1920: 42 %; 1935: 57 %. Motsvarande siffror för Danmark var 1910: 52 %, 1935: 67,4 %.

Islands industri är av nytt datum. Med undantag för en viss textilindustri var det först med de nya tekniska lösningarna på fiskeindustrins område som fabriksverksamhet fick fotfäste i någon större skala på Island. De första fryserierna upprättades som tidigare omtalats på östlandet under 1890-talet. Åren 1904–1905 blev särskilt betydelsefulla för det isländska fisket. År 1904 fick Island sin första motorbåt och 1905 kom den första isländska trålaren. Den första konservfabriken byggdes 1906 i *Ísafjörður* och den första fiskmjölsfabriken 1903 på *Vestmannaeyjar*.[16]

De flesta av de tätorter som fanns i äldre tider var ursprungligen anlagda som handelsplatser. Dessa blev nu huvudorter för en ny utveckling, särskilt de som hade goda, naturliga hamnar.

Det är karakteristiskt att de orter, som låg på ett näs, till exempel *Akranes, Bolungarvík, Siglufjörður, Nes* i *Norðfjörður, Sandgerði*, eller på en ö vid kusten, till exempel *Flatey, Hrísey, Grímsey, Vestmannaeyjar* nu fick en ny blomstringstid. I grannländer som Danmark tycks det ha varit vanligare att ett näs avfolkades och en tätort växte fram längst inne i en fjord, t.ex. på Jyllands östkust. Förklaringen till skillnaden är givetvis näringslivets olika förutsätt-

32. *Roddåbten "Pétursey" skuts ut från land, "Pétursey" ýtt á flot,* i *Vík í Mýrdal* (sydlandet). Denna starka *áttæringur* (öppen båt med åtta åror) byggdes 1855 med särskilt *brimsandalag* (en lämplig form för att klara bränningar vid en öppen sandstrand). Den finns nu i bygdemuseet i *Skógar undir Eyjafjöllum* (foto 1912).

ningar. Den danska tätorten har ett närliggande jordbruksområde som uppland, men för den isländska tätorten blev skörden på "havets åkrar" den dominerande näringsgrenen.

När sedan större fartyg med nya fångstredskap och ny teknik infördes blev det nödvändigt att fördjupa gamla hamnar eller anlägga nya. Detta bidrog ytterligare till en koncentration av fisket till ett mindre antal tätorter. Det var då både praktiskt och ekonomiskt att tätorten låg nära goda fångstplatser, och samtidigt var det en fördel om orten låg väl till för kommunikationer – speciellt sjövägen. – Exempel: För torskfiske: *Vestmannaeyjar, Hafnarfjörður, Reykjavík, Ísafjörður*. För sillfiske: *Siglufjörður, Húsavík, Seyðisfjörður.*

Ursprungligen hade några av landets mest betydande orter sådant läge, att sjövägen var den enda eller så gott som den enda kommunikationsmöjligheten. Exempel från västlandet: *Ísafjörður;* från nordlandet: *Siglufjörður*; från östlandet: *Nes* i *Norðfjörður*; från sydlandet: *Vestmannaeyjar.*

Detta visar tydligt vilken central roll fisket spelade för tätortsbildningen, dels som en särskild näringsgren och dels som leverantör av råmaterial till den framväxande fiskindustrin.

Flyttningen till tätorterna stimulerades kraftigt av att fisket gav möjligheter till att öka inkomsten och få lönen utbetald i kontanter. Särskilt lockande var de nya möjligheterna för de obesuttna och de yngre arbetsföra åldersgrupperna.[17]

33. *Bönder på handelsplatsen, bændur í kaupstað.* Från handelsplatsen anskaffades förnödenheter, ibland genom kontanthandel men framförallt genom byteshandel med ull och ylleväror (foto omkring 1900).

Tidigare, när man huvudsakligen levde av gardens egna produkter, spelade kontanta penningmedel inte så stor roll. Inköpen var ytterst begränsade och tjänstefolket fick som regel sin lön in natura. Till skatter och andra utgifter behövdes inte några större summor. I många hem var det vanligt, att husbonden skulle handha familjemedlemmarnas inkomster. Endast i undantagsfall fick de behålla de extra förtjänster som de arbetat ihop utanför hemmet. Nu blev det en annan ordning, och så snart en familjemedlem fick ett avlönat arbete, växte kravet på en självständig ekonomi.[18]

Nya tekniska hjälpmedel både i hemmen, pa arbetsplatserna och överallt i samhället, ställde krav på nya kunskaper och färdigheter. Samtidigt med tätortsbildningarna växte således behovet av yrkesspecialister i en omfattning som tidigare varit främmande för isländska förhållanden.[19] Nu utvecklades en ny arbetsfördelning och specialisering.

Det blev då allt vanligare att de verktyg och husgerad, som man tidigare tillverkat i hemmen, ersattes med fabriksvaror, vilka till stor del var importerade.[20] När ett nytt bostadshus uppfördes pa landsbygden var det inte ovanligt att allt skulle nyinköpas – nya möbler, nya husgerad, nya redskap. Det omoderna passade inte in i den nya miljön.[21] Ibland lämnades det ärvda da att förstöras, när den gamla gårdens byggnader jämnades med marken.

En omfattande urbaniseringsprocess och en ny teknisk utveckling bringade således det gamla isländska bondesamhället i upplösning. När man flyttade från glesbygden till en tätort med helt andra sociala förhallanden och levnadsvanor än man tidigare varit van vid, var det svart att bevara de seder och bruk, som man var förtrolig med från landsbygden.[22] Man maste anpassa sig och tillägna sig ett nytt levnadssätt, vilket ibland gav till resultat en egenartad blandning av gammalt och nytt.

6. De traditionsupplösande faktorerna
En sammanfattning

När man mot bakgrund av det här ovan anförda försöker värdera kulturtraditionens roll och då i synnerhet kvällsvakans betydelse för det isländska folket under det begynnande 1900-talets omvandlingsskede, är det viktigt att konstatera, att förändringar i den materiella utvecklingen alltid är mer iögonenfallande än de skiftningar som förekommer i den andliga kulturen. Det råder dock en intim växelverkan mellan dessa två och ofta är det svårt att utröna vad som är orsak och vad som är verkan i förbindelse med de förskjutningar och ombildningar som förekommit i samhället.

På det materiella området har de traditionsbrytningar som ägt rum på Island varit fulla av liv och spänning och inneburit snabba omvälvningar inom samhällslivet. Brytningen mellan gammal nationell tradition och nytt levnadssätt är i många hänseenden en smärtsam process. Den tvingar fram omvärderingar och omgestaltar den enskilda människans vardag och levnadsvanor.

Kvällsvakan i den gamla traditionella formen upphörde steg för steg under de två första årtiondena av detta århundrade men i synnerhet *under första världskriget*. Mina sagesmäns uppgifter visar att denna utveckling i stora drag är densamma för landets alla delar.

Det finns många bidragande orsaker till kvällsvakans tillbakagång. Följande faktorer förefaller dock i enlighet med sagesmännens uppgifter vara de mest verksamma:

a) *Nytt levnadssätt* omgestaltade det isländska bondesamhället under tiden omkring och närmast efter det senaste sekelskiftet. Det gamla bondehemmets självhushållning, det manuella arbetet och den traditionella arbetsfördelningen i hemmet var några av de viktigaste sociala och ekonomiska förutsättningar, som gårdens kulturtradition — och därmed kvällsvakan — byggde på. Hemmet bildade således från gammal tid ramen för arbete, undervisning och gemenskap, men så småningom övertogs dessa funktioner mer och mer av arbetsplatser utanför hemmet, av skolor och möteslokaler. Bondehemmet upplöstes som produktionsenhet och den sociala grundvalen för hemmets inre sammanhållning försköts.

b) *Förbättrade kommunikationer* bröt isoleringen både inåt och utåt och öppnade nya perspektiv; broar byggdes över jökelälvarna, vägar, som ersatte de gamla ridstigarna, anlades, nya fartyg av olika typer och storlekar ombesörjde kusttrafiken och regelbundna båtförbindelser upprättades med främmande länder. Med de nya kommunikationerna och produktionsformerna följde en genomgripande omvandling på näringslivets område och ett materiellt uppsving. För bondehemmets liv fick denna förändring vidsträckta följder. Arbeten, som tidigare utförts på bondgårdarna, övertogs av hantverkare och industrier, som etablerade sig i tätorterna.

c) *Tjänstefolkets antal minskade* därmed kraftigt på landsbygden. De nya arbetstillfällena och de obesuttnas rörlighet påverkade den gamla bondekulturen och bragte den i upplösning. Minskningen av antalet pigor och drängar innebar bl.a. en begränsning av husbondefolkets tid. Medan bonden och bondehemmets övriga medlemmar tidigare kunde få tillfälle till gemensamma andliga aktiviteter, blev det svårare när det inte fanns tillräckligt med tjänstefolk på gården. Kvällsvakans andliga verksamheter, t.ex. aftonläsningen, förutsatte en krets av åhörare, barn och tjänstefolk. Det måste finnas många som lyssnade till läsningen och kunde delta i diskussionen och som intresserade sig för huvudpersonerna, om vilka man läste.

d) *Bostadshusets konstruktion* med gemensamt sov- och arbetsrum för alla gårdens medlemmar motarbetade rangskillnader mellan människorna på gården och bidrog till att främja den gemenskapskänsla som härskade i det gamla bondehemmet. De nya bostadshusen, som uppfördes på landsbygden omkring sekelskiftet och under de första decennierna av detta århundrade, var av en helt annan konstruktion än de gamla bondgårdarnas huvudbyggnader. De var ofta tvåvåningshus, byggda efter moderna förebilder från tätorterna. Där var sov- och arbetsrum åtskilda.

e) *Skolor och nya utbildningsvägar* avlöste den traditionella hemundervisningen, i synnerhet efter det att skolplikten lagstadgats år 1907. Tätortsbildning med yrkesspecialisering och en genomgripande omvandling av näringslivet, vilket sammanhängde med den tekniska utvecklingen, ställde nya krav på individ och samhälle.

Kvällsvakan var en form för gemenskap som på samma gång tjänade ett praktiskt och ett ideellt syfte. Den var, som tidigare påpekats, en skola i hemmet, som skapade villkor för praktisk fostran och andlig bildning för gårdens folk. Samtidigt var naturligtvis kulturnivån beroende av hushållsmedlemmarnas personliga förutsättningar och möjligheter.

Bondehemmets bildningstradition byggde dock inte i främsta rummet på den enskilda individen utan på samspelet mellan gårdens människor. Givetvis hände det ofta att de enskilda personerna åstadkom något speciellt. Det kunde vara frågan om olika praktiska problemlösningar, såsom nya arbetsmetoder, nya redskap eller husgeråd, någon konstnärlig nybildning, nya vävmönster eller litterära alster, såsom en intressant berättelse eller en dikt, som sedan förmedlades från gård till gård. Genom dylik växelverkan mellan den enskilde individen och den gemenskap som åstadkoms i hemmet, särskilt som den kom till uttryck under kvällsvakan, förmedlades både nya och gamla kulturvärden från generation till generation.

Kapitel V
Avslutning

1. Arvet från kvällsvakan

Arvet från kvällsvakan kan spåras i det isländska samhällslivet ännu i dag. Delvis kommer det till uttryck i hem och skola och likaså inom radio-TV:s verksamhet.

På landsbygden upptas barnen fortfarande i tidig ålder i hemmets arbetsgemenskap. Detta är alltjämt en av bondehemmets viktigaste uppfostringsmetoder. Det förekommer ännu att gamla människor berättar sagor eller sägner och sjunger gamla sånger eller kväder *rímur*. Det finns alltjämt hem, där far- eller morföräldrarna har hand om barnens uppfostran och undervisning, t.ex. läsundervisningen.

Barnens första läsundervisning, som i regel sker i sexårsåldern, alltså året före skolplikten, ombesörjs av hemmen och förmedlas då ofta av äldre kvinnor. De isländska skolorna lägger särskilt stor vikt vid modersmåls- och litteraturundervisningen.

Det har, såsom tidigare omtalats, funnits en radiostation på Island sedan 1930. Under de senaste årtiondena har radion – och från 1966 också televisionen – arbetat för att samla familjemedlemmarna inom hemmets väggar med program som fortsatt kvällsvakans traditioner. Från första början har radion haft en utpräglat litterär inriktning, vilket bl.a. har kommit till uttryck på så sätt att man vintertid läst två eller ibland tre romaner eller längre berättelser som följetonger, fast det funnits endast en kanal. Så gott som varje år läser man en islänningasaga eller en forntidsberättelse, och de är ofta bland de mest omtyckta programpunkterna. Den traditionella inställningen att man ska tillägna sig sagorna gemensamt under högläsning lever vidare. Under fastan har man sedan 1930 avslutat kvällens radioprogram med läsning av Hallgrímur Péturssons *Passíusálmar* på samma sätt som man under århundraden gjort i de isländska hemmen. Dessutom har psalmernas ursprungliga melodier sjungits eller spelats före och efter läsningen.

En gång i veckan sedan radions första år har det funnits en programpunkt under vinterhalvåret med namnet "kvöldvaka". – Ordet *kvöldvaka* (kvällsvaka) används för övrigt numera allmänt om ett samkväm eller en aftonunderhållning med kulturellt innehåll. – Programmet har omfattat kvällsvakans traditionella andliga aktiviteter och förströelser: berättelser, läsning, *rímur*, sång och musik, versstrid, gåtor, gissningslekar och andra tävlingslekar. Kvällsvakan i radion är ständigt en mycket omtyckt programpunkt.

I början av 1960-talet tog Reykjaviks fritidsstyrelse i samarbete med massmedier och skolor initiativ till ett försök under ett par höstmånader att få familjemedlemmar att samlas i sina hem en gång i veckan till en "kvällsvaka". Idén fick ett positivt mottagande och i många hem anordnades sådana "kvällsvakor". Det gjordes dock aldrig någon utvärdering av hur många hem som följde denna uppmaning. Det var initiativtagarnas mening att få familjemedlemmarna att stanna hemma en kväll i veckan och anordna en trivsam samvaro till nytta och nöje för hemmets alla medlemmar.

2. Tre centrala faktorer

Språket och den levande litterära traditionen representerar två viktiga värden för det isländska folket. Denna tradition har varit så starkt förankrad hos gemene man först och främst genom kvällsvakan, att också islänningarna själva betraktat den isländska kulturen som i första hand en bokens kultur.

Det är därför inte obefogat om jag nu avslutningsvis stannar vid ett kort resonemang kring tre faktorer där man ännu idag kan spara arvet från kvällsvakan, nämligen språket, det litterära intresset och den starka släktsammanhållningen.

a) *Språket.* Det är ett faktum att isländskan i stort sett bibehåller det stavningssätt som tillämpades redan under 1200-talet. Givetvis har några ljudförskjutningar ägt rum, men inte så framträdande att de åstadkommit någon nämnvärd dialektsplittring mellan bygderna eller någon betydande ändring av stavningen. Enligt ett uttalande av en av 1600-talets mest lärda män, Arngrímur Jónsson (jfr kap. II, Läskunnighet och litterär tradition) ansåg man redan då att grunden till att språket under de gångna århundradena hade bibehållits så oförändrat och bevarat sin utpräglat ålderdomliga och litterära karaktär var att man allmänt läste de gamla sagorna.

Sannolikt gäller det likaväl för tiden före 1600 som för de följande århundradena, att man flitigt läste sagorna och forntidshistorierna under kvällsvakan. Under tidigare sekler levde dessa berättelser på folkets läppar och spreds sedan i avskrifter i bygderna som språkligt mönster för hela folket, vilket bl.a. medförde att olikheterna mellan det litterära skriftspråket och talspråket var – och alltjämt är – ganska små.

Islands avskilda läge, vilket under långa perioder förhindrade påverkan utifrån, samt den relativt stora interna rörlighet som fanns hos befolkningen, har säkert bidragit till att språket bibehållit sin ålderdomliga och enhetliga prägel. Trots att gårdarna låg spridda och isolerade fanns det ganska livligt samröre under vissa tider av året mellan granngårdar och bygder, t.ex. genom förflyttningar i förbindelse med boskapsskötseln, färder till tinget, resor till handelsplatsen och fiskelägena eller genom arbetsvandringarna från bygd till bygd.

En av de viktigaste faktorerna i detta sammanhang var dock kvällsvakan. Den var en skola i hemmet, där folkets vakna intresse för modersmålet kom till uttryck. Där odlades den språkliga traditionen med stränga krav på språkvård och god litterär smak, vilken i hög grad bidrog till att bevara isländskan som ett rent, kärnfullt och levande språk. Som ett tecken på den allmänna folkbildningen kan än en gång noteras att det aldrig varit någon nämnvärd skillnad på Island mellan de isländska ämbetsmännens och böndernas språk.

b) *Litterärt intresse* och boklig bildning är viktiga förutsättningar för att en litteratur med konstnärliga kvaliteter skall kunna skapas och föras vidare. Trots att det litterära intresset nu inte i lika hög grad som förr är den isländska kulturtraditionens gemensamma nämnare är det dock fortfarande en allmän och levande faktor i isländskt kulturliv.

Läsning av litteratur av olika slag, dock särskilt den episka nationella forntidslitteraturen, utövades ju som nämnts under kvällsvakan. Denna litteratur var till den grad folkets gemensamma egendom, att varje individ kunde identifiera sig och sin värld med dess innehåll. Man lyssnade som regel inte till berättelsen eller dikten för att höra något nytt. Man visste vad den handlade om och den fick sin kraft genom att åhörarkretsen upplevde en stark gemenskap, i det den återgav minnen och upplevelser som ofta rörde så gott som alla som lyssnade. Spänningen låg i att envar i sin fantasi såg händelserna bli till verklighet. Diktningen betydde att episoder som utspelats för länge sedan upprepades och på nytt fick liv. Lyssnarnas uppmärksamhet samlades kring den som läste eller berättade och man tog del i huvudpersonens kamp eller bedrifter.

De två undersökningarnas uppgiftslämnare betonar kraftigt att denna känsla av gemenskap mellan berättelsens förgrundsfigurer och dess åhörare var mycket stark. Hjälten kunde ofta bli ens egen symbol. Man identifierade sig med vissa personer i berättelserna, speciellt om den som berättade hade förmåga att levandegöra framställningen av det som lästes eller berättades (se bilaga I).

Författaren Halldór Laxness har vid flera tillfällen omtalat kvällsvakans betydelse för den litterära traditionen på Island. Han är uppväxt på en bondgård, där han under sin barndom fick uppleva kvällsvakan i en *baðstofa*. Han har åtskilliga gånger påpekat hur starkt intryck hans farmors berättelser gjorde på honom och hur stor betydelse den gamla isländska berättartraditionen haft för honom som författare (se t.ex. H. Laxness: *Gjörníngabók*, Reykjavik 1959, s. 53).

Det har på Island funnits ett levande och oavbrutet sammanhang både vad språket och litteraturtraditionen beträffar från tidig medeltid till nutid. Den nationella litteraturen har således skapat en kulturell förankring och varit en förmedlande länk från generation till generation.

Den moderna litteraturen som i växande omfattning adderades till den äldre diktningen under kvällsvakans sista skede präglades ofta av forntidslitteratu-

ren. Allmänt uppskattas fortfarande en bred episk berättarstil och saklig realism både i poesi och prosa.

c) *Den starka släktsammanhållningen* är också en levande realitet på Island fortfarande. Familjen och släkten spelar således alltjämt en central roll. I debatten om hemmets betydelse förr och nu kan man ibland höra följande påståenden: I äldre tider var hemmet ett ställe där man arbetade, åt, tillbragte fritiden och sov. Nu är det moderna hemmet ett ställe där man inte arbetar, inte äter och inte använder fritiden, men där man sover.

Detta är åtminstone för Islands del en stark överdrift. Även om det nu har upprättats nya institutioner, som har övertagit en del av det gamla bondehemmets uppgifter, t.ex. inom produktframställning, uppfostran och undervisning, har familjeinstitutionen behållit en rad väsentliga ekonomiska och sociala funktioner i samhället.

Detta är givetvis ingenting specifikt för Island, utan har skett överallt där industrialismen sprängt så många av hemmens sammanhållande uppgifter och därmed gjort individerna ensammare och skapat än större behov av andlig gemenskap. För Islands del bevarar dock den lilla kärnfamiljen än så länge i stor utsträckning banden med släktens övriga medlemmar: barn och ungdomar från tätorterna skickas fortfarande till släktingar ute på landet för sommarvistelse och till hjälp med småsysslor under slattertiden. Och anförvanter från glesbygden kommer på besök och övernattar hos släktingar i tätorterna, särskilt under vintern.

Det förekommer mycket ofta att man försöker följa sin härstamning långt tillbaka i tiden, ibland till och med till landnamstiden. Vilket sanningsvärde man än tillmäter dylika genealogier kan man förmoda, att de starka släktbanden har gett människor självförtroende och styrka.

Givetvis fanns och finns det ytterligare ett nätverk av vänskaps- och grannkontakter utanför den närmaste släkten. Dessa kontakter och den sammanhållning i "gärdalag" eller de små samhällen, som gärdarna bildade, och den gemenskap som skapades där var en viktig grundförutsättning för bondesamhällets kulturliv.

3. Slutord

Kvällsvakans betydelse var således mångdimensionell. Inom kvällsvakans ram förekom en vertikal kulturspridning från generation till generation (enkulturationsprocessen) dvs. från vuxna till barn, t.ex. genom inlärning av praktiska färdigheter, läsning och sagoberättande. Horisontell spridning från vuxna till vuxna ägde rum genom utbyte av erfarenheter både vad beträffar manuellt arbete och i fråga om andliga sysslor. En social spridning fanns också anknuten till den intima arbetsgemenskapen, vilken som regel fostrade till jämlikhet. Slutligen förekom också geografisk spridning genom kontakter mellan gårdar-

na via gäster och vandrare och ömsesidigt byte av varor och tjänster, kyrkobesök och boklån etc.

Kvällsvakan var en allmän företeelse och hade i stort sett en likartad traditionell form över hela landet. Den har haft betydelse för hela folkets intellektuella liv, delvis genom den sociala mognad som arbetsgemenskapen skapade och delvis genom kvällsvakans särpräglade underhållning, som gjorde hela folket förtroget med den nationella kulturtraditionen.[23]

Summary

Chapter I. Introduction

1. Ever since the Middle Ages it has been customary on Icelandic farms for the family and the farm-hands to foregather on winter nights in the sitting room, *baðstofa*, (Fig. 1) which was often the only living room in the house, the room where they worked or cultivated their higher interests. This tradition survived as a general custom until the 1920's and even, in some places, until the 1930's.

The sheep pens were frequently situated at some distance from the farm, and the care of the livestock kept the farmer and his men employed throughout the day. The female servants spent the days of the dark season sitting on their beds in the *baðstofa* working: carding wool, spinning, weaving, knitting and sewing. In the kitchen and pantry the housewife or one of the maids attended to the food. Such was the daily routine on the farm.

At dusk on the short winter days the men returned from work. The lamp was not lighted at once, as fuel had to be economized. Instead, the adults slept through the twilight while the children were kept quiet in order not to disturb them. Often an older woman—perhaps the grandmother—would take the children to a corner of the sitting room and tell them stories in a hushed voice. But when the lamp was lit everyone awoke and the *kvöldvaka* or evening sitting-up began. The *kvöldvaka* lasted from the time the lamp was lit until everyone went to bed. On awakening each person went to his or her appointed place and set to work. The men made ropes of horse-hair and saddle-girths of wool left-overs or knotted and mended nets, carved tools, firkins or food boxes of wood and so on. The women and the older children worked with the wool. Only the weaving loom was still, as it caused too much of a disturbance.

Usually there was only one lamp in the *baðstofa*, and this was so placed that as many as possible might have the benefit of the light. When everyone had started work someone would be given the task of sitting beside the lamp to read aloud or to tell a story, a fairy tale or a legend, or to sing old ballds, *rímur*. The evening ended with a prayer.

I spent the winter of 1926–27 with relatives on *Gullberastaðir* farm, *Lundarreykjadalur* in western Iceland and myself took part in this tradition. My thesis is therefore based in part on my own experience of the *kvöldvaka*.

2. The purpose of this thesis is on the one hand to show *kvöldvaka* activities functioning as a part of the daily life and the annual working rhythm on Icelandic farms, and on the other hand to record the frequency and distribution of the *kvöldvaka* during the latter half of the 19th century and the beginning of the 20th century. Moreover, it is the aim of the thesis to explore the general impor-

tance of the *kvöldvaka* in the life of the Icelandic people. My thesis is based chiefly on material collected in the course of two investigations which I have called the K-investigation 1929 and the Þ-investigation 1962. The functional aspects included motivate the placing of the *kvöldvaka* in the general context of an account of everyday life on Iceland at the turn of the 20th century. Furthermore, I have tried to give a summary of the great economic and socio-structural changes during the period, changes which transformed the weekdays and the community as a whole and led to the discontinuation of the *kvöldvaka*.

3. Among the books to be found on the Icelandic farms during the latter half of the 19th century were *Piltur og stúlka* ("Boy and Girl") and *Maður og kona* ("Man and Woman"). Both these books were written by J. Thoroddsen (1818–1868). In *Maður og kona* there is a description of a *kvöldvaka* which was often read—a *kvöldvaka* in the *kvöldvaka*. A detailed and complete account is there given of the tradition to which my thesis refers. If this account is compared with the descriptions of the *kvöldvaka* activities which are based mainly on statements by my informants it emerges clearly that the description given in the novel compares favourably with the sources upon which my thesis is built up as concerns the homestead, the twilight rest, the lamp-lighting, the manual work, the intellectual activities, the priest's authority, the visits and the house-prayers. Apart from the narrative from *Maður og kona* there are very few published accounts of the *kvöldvaka*. A few short literary records do exist in the form of subjectively coloured stories in biographies, travellers' tales and magazine articles, mainly from the 20th century. A detailed and systematic account of the occurrence and activities of the *kvöldvaka* has hitherto been lacking.

4. As has already been mentioned, my dissertation is based chiefly on two questionnaires. The first was carried out in 1929 by the Danish county college teacher Dr Holger Kjær. The second investigation was made in 1962 by the present writer in collaboration with the Icelandic Museum's department for folklife research. Both these investigations cover the whole of Iceland, with special emphasis on the rural districts.

The material of the K-investigation, which is only in part used in Dr. Kjær's book *Kampen om Hjemmet* (Copenhagen 1935), includes over 1,000 handwritten pages, the greater part in octavo. This source-material is based on a questionnaire which was also published in the newspaper *Dagur* in *Akureyri* in June 1929. The questionnaire was distributed to a large number of people, by Dr. Kjær personally and through special contact men, for the most part farmers, teachers and priests.

The main questions in Kjær's questionnaire concerned the following subject: (1) home education, (2) *kvöldvaka,* (3) house-prayer meetings, (4) children's work, (5) children's play, (6) the result of the old home education and the

traditional 'folk-upbringing'. On his travels around Iceland Dr. Kjær met and interviewed a large number of people, thereby to some extent complementing the questionnaire. Seventy-six people—62 men and 14 women—sent him written statements; but if those interviewed are also counted the total number of informants amounts to 115—96 men and 19 women. Of the males, 45 were farmers, 18 priests, 18 teachers and 15 persons with other occupations. Forty-two were born before 1866. The Þ-investigation of 1962 comprises a total of 68 informants—52 men and 16 women. Of the men, 44 are farmers, 1 is a priest, 5 are teachers, and 2 representatives of other occupations. Only 4 informants are included in both investigations. The main theme of the Þ-investigation is the *kvöldvaka*. It includes the following topics: (1) the procedure followed in the *kvöldvaka*, (2) the time-limit, (3) the twilight, (4) when the lamp was lit, (5) the work, (6) the intellectual pursuits, (7) the guests and tramps and (8) the house-prayers. The answers of the informants were not so detailed as those given to Dr. Kjær, but they were as a rule more concentrated on the matter in question.

The country is divided into eight parts (see Appendix). These districts coincide with the electoral constituencies of today, *Kjördæmi*: I Reykjavik—II Reykjanes—II Vesturland—IV Vestfirðir—V Norðurland vestra—VI Norðurland eystra—VII Austurland—VIII Suðurland.

As is shown on the general map, answers came from every part of the country. In order to get as reliable a historical picture of this tradition as possible it was necessary to have resource to a large number of informants from every part of the country who have given a systematic and detailed account of the occurrence and content of the *kvöldvaka*.

5. The majority of the informants have related their own experiences of the *kvöldvaka* and Icelandic everyday life during the latter half of the 19th century and the beginning of the 20th century. In some cases the narratives refer to the time of my informants' parents and other relatives.

In the Icelandic countryside the differences between the respective social strata have been surprisingly small. Between the actual farming community and the authorities—for example the priest and the superintendent of police—there was usually good contact. No aristocracy existed in the Icelandic community. That all shared in the daily work as it were side by side -the farmers, servants and journeymen as well as the children and the older people—was in itself a uniting factor. From many of the informants' narratives it becomes evident that the *kvöldvaka* was a necessary link in production for e.g. woollen articles and woodwork, and that an essential function of the *kvöldvaka* was not to provide an opportunity for social intercourse in general, but rather to promote a certain sense of community of interest. It is worth emphasizing that apart from its economic and productive function, the *kvöldvaka* was through the so-called intellectual activities, i.e. the oral tradition, the songs, fables,

legends, personal experiences, rhymes etc., of great importance in the communal cultural life of the countryside.

Chapter II. Cultural environment and everyday life on an Icelandic farm during the latter half of the 19th century and the beginning of the 20th century

The intellectual and manual activities of the *kvöldvaka* during the winter evenings represented an important part of the peasant economy. In order better to understand the meaning of the *kvöldvaka* for the everyday life of the icelandic farming communities it is necessary to give a short survey of the background.

1. One can divide Iceland roughly into three different areas: (1) the habitable part of the country, i.e. the coastal areas between the high mountains and the sea and in the valleys, (2) the uninhabitable mountain regions, which are in part grassy hill areas, but mainly highland gravel, and lava ground with summer fodder for sheep and horses, and (3) the glaciers, with their everlasting ice and snow, from which the glacial streams collect a large part of their volume of water.

The farms are thinly scattered on the habitable ground between the sea, fells and dales. Each farm requires a goodly expanse of land. There is often a distance of 3—4 kilometers between the farms, but they may also be built close together, in which case the farms in question originally formed part of one large ancestral farm. Many of the farms are situated close to the sea, where it is possible to combine farming with fishing.

From the Middle Ages to the turn of the last century many of the farms were owned by the Church or perhaps by the Danish Crown. In the first decades of this century it became increasingly common for the farms to be sold to the peasants, thanks to a change in policy on the part of the administrative authorities.

2. In the 19th century the Icelandic farmhouse comprised a row of turfed houses in addition to some outhouses used as stables etc., the whole complex covering quite a large area (Fig. 6). Viewed in the light of today's standards the farmhouses, made of turf and stones, were rather primitive. In the 14th century, when fuel shortage and harsher climatic conditions began to make themselves felt in Iceland and the *skáli* (kitchen and livingroom) and *stofa* (bedroom) began to get colder, the farmers and labourers betook themselves to the *gufubaðstofa* (sauna), which was less spacious. There were benches as well as places where one might sit or lie down, and an oven which could be used as a stove when the fires in the *skáli* and *stofa* had burnt down. The *baðstofa* finally came to be the only heated living room on the farm. It was one in the row of turfed houses which began to appear in the latter half of the 13th century, and which later became the characteristic form of building on Icelandic farmsteads. Concerning the term *baðstofa* (Figs. 7 and 18) it is important to point out that

only those houses or living rooms which had low walls and high ceilings, preferably with clinker-built square-timbered roof, qualified for the name. If this construction is replaces by a flat roof the term *stofa* is used.

3. In all probability the extended family was the most widespread type of household, that is, the master and mistress of the farm, together with their children and one or two old people, often the parent(s) of the farmer or his wife. Possibly there would be a labourer and/or a female servant on the farm; but the family proper, comprising only the farmer, his wife and their children, appears as far back as the date for the first public census (1703). Especially does this apply to homes in which at least some of the children were teen-agers or adults (Fig. 9). In 1910 there was a total of 6323 farms on Iceland, 37 of which had 20 members or more, while 678 farms had 12 members. There was a total of 14709 homes (households) on the island, of which 7244 had 2—3 members, 3160 6—7 members, 1939 8—9 members and 940 10—12 members.

4. There was often a strong feeling of a common destiny among the members of these Icelandic farm households, servants and children included. The community of work, especially during the evening sessions of the *kvöldvaka*, may have contributed to this. The struggle for life was hard. The farmer had therefore to make great, often almost inhuman, demands on both himself and other to cope successfully with all the tasks that had to be done.

All things considered, however, there existed, according to my informants, a deep-rooted loyalty regarding the common tasks on the farm, and this made it possible for all on the farm to work as a well-trained team under the farmer's or his wife's leadership.

5. Many Icelandic farming households considered it an honour and a joy to be able to show hospitality. The guests could be divided into five categories: (1) close neighbours and relatives, (2) holiday guests (*orlovsgäster*), (3) magistrates, (4) tramps and (5) craftsmen. Sometimes a guest represented more than one of these categories. Many tramps used the same itinerary year after year. In the rather heterogeneous group of tramps were also to be found skilled craftsmen who took on special jobs or took part in the various tasks on the farm. Some had also considerable artistic or literary talents. It happened occasionally that such tarmps would undertake to conduct the songs or to read from the book of sermons during house-prayers.

6. The work on the Icelandic farms was to a large extent seasonal, as is usually the case where extensive stock-raising is the dominating industry. In those communities, especially in the south and west, where fishing in open boats was carried on as a side-line to farming (Fig. 32) it was not unusual for the men to look after the sheep during the first part of the winter until the fishing season

began, when these duties were taken over by the women. One can on the whole divide the farmer's year, and thus the working rhythm on the Icelandic farm, into four periods of three months coinciding roughly with the traditional quarters of the year. The first two periods include three of the year's four seasons: spring, summer and autumn. The two last periods make up the half year of winter when people were forced to do indoor work of different kinds and when more time was given to intellectual pursuits. The *kvöldvaka* took place during this season (from about October 20th until the beginning of April), when the farming community was occupied with indoor work or with the care of livestock, winter fishing and the farm's daily household chores, which always had to be done. The *kvöldvaka* was an integral part of the everyday life on the farm.

7. The Icelandic people have always taken a lively interest in their own origin and history. The purity of the language and the cultivation of the domestic literature have, too, played a central role. In this connection the *kvöldvaka* was with its intellectual activities and its many-sidedness and flexibility a valuable educational and cultural institution.

Chapter III. The milieu and activities of the kvöldvaka

There was very little room in the *baðstofa,* and as a rule at least two people slept naked in each bed. This saved space, and was of course warmer. The floor space, however, was relatively large as compared with the amount of air in the room per person, and the *baðstofa* thus seemed larger than it actually was. The bed served as seat, working bench and couch. It was occasionally beautifully formed, with carved sides and a bed-board, *rúmfjöl*, with carved initials, a poem or a verse from the psalms. The bedspread was often a colourful woven fabric.

1. As in other subarctic regions, the winter twilights in Iceland are long. For a while after sunset it was not yet dark, yet not light enough for a person to work without a lamp. When it snowed hard during the shortest days of winter it was never completely light in the *baðstofa*. The small window openings in the roof got snowed over, which still further subdued what little light there was.

When twilight fell the men came in from their work with the animals; but in order to save paraffin the lamp was not lit immediately. The men rested after all the heavy work and the jobs requiring light until it became dark. As a rule, they lay down on the beds in the *baðstofa* for a nap, in order to be fresh before starting the various tasks of the evening. This was called "to sleep the twilight sleep".—A counterpart to it was the siesta taken after the main meal in the middle of the day during the harvesting in summer. But not everyone slept through the twilight. Usually it was the elderly and the men who had been working out of doors during the day, and small children if there were any on the

farm. Otherwise, it was exceptional for children and young people to sleep the twilight sleep, which usually lasted for about an hour.

2. The normal procedure was not to light the lamp, *bar ljós í bæ*, until the day or evening the first flock of sheep was brought in from the summer pasture-land on the mountain heaths. This was called in Icelandic *fyrsta gangnakvöld* and took place about the 20th of September. The lamp lighting was discontinued when two weeks of March had passed. It was nearly always a woman, usually the wife, who lighted the lamp. If she slept the twilight sleep then she was the first to wake up and say "it is time to light the lamp". Then she went out to the fuel-shed (Fig. 19) and lit the lamp, or asked one of the maids whom she trusted to do it for her.

3. Even if the Icelandic farmers aimed at a way of life based on autarchy, this was for ecological reasons an impossibility, for they lacked such important necessities as grain, wood, coal, iron, salt and paraffin, as well as coffee and sugar. This lack of basic materials had in some way to be compensated for with more intensive exploitation of the existing opportunities for the production of goods that could be sold or exchanged for those which were lacking (Figs. 11 and 33). The articles made at home were chiefly of wood, wool or textiles. The *kvöldvaka* was an important production period for the manufacture of salable or exchangeable goods.

The tools for farming and hay-harvesting were very simple and needed constant care and attention, as did also the pack-horse and riding equipment. The household utensils were also home-made. The housework was done with the help of many simple tools, and the work on the farm was for the most part manual. Mechanical tools were extremely rare on Icelandic farms until after the first World War.

The manual activities of the *kvöldvaka*, however, comprised mainly the work with wool (Figs. 18, 21 and 23). Uses were found even for horse-hair (Fig. 22), and many small articles were hard carved. The work done during the *kvöldvaka* was as a rule such as required but little light.

In many homes throughout the country, more especially in the north-eastern and eastern parts, where sheep breeding was (and still is) predominant, the production of knitted woollen good to be sent to market was of paramount importance. The dominant articles were gloves and stockings. The production of stockings and socks developed on all the farms became an important handicraft which resulted in a barter economy. Often the entire population of the farm worked energetically as a trained team to produce as many woollen goods as possible, especially stockings and gloves, which had to be finished before the buyer closed his accounts, as a rule aroung the 20th of January.

From time immemorial there has been a high degree of equality in the workaday life of the men and women in the Icelandic community. Thus women

were often expected to do work which was elsewhere regarded as man's work, e.g. feeding the domestic animals and the sheep and horses. They also sometimes engaged in fishing. However, there has always at the same time been a certain division of labour in the Icelandic farming family between men, women and adolescents or children, and even between male and female servants.

People vied with one another to attain the highest possible working tempo and the highest level of production. Such competition and performance was considered necessary to enable the farmer to buy everything that was lacking in his household.

The *kvöldvaka* was not as a rule observed on Sundays and holidays. These were generally visiting days, when the people in neighbouring farms took turns visiting each other. Even if the manual work was the most important element in the *kvöldvaka* it was certainly also strongly associated in the minds of many with the concomitant activities of reading and entertainment, though it might sometimes seem that the intellectual pursuits were just a means of keeping everyone awake.

4. The disposition of the cultural activities might, of course, vary somewhat from evening to evening and from farm to farm, according to the resources to be found in the different homes; but from what my informants told me the following elements were the commonest:

a) *Story-telling*. Folk tales and legends were told during both the twilight period and the *kvöldvaka* proper.

b) *Reading*. Someone would read aloud from both religious and secular literature.

c) *Rhyming* (*rímur*). This was a much appreciated form of entertainment. In these epic poems the plot was the most important point, and to a certain extent also the metrical from, as the poems or lays were to be sung to definite melodies, *rímnalag*.

d) *Song and music*. In addition to the chanting of rhymes there were occasionally songs in the modern sense, e.g. folk-songs and tunes, during the *kvöldvaka*. It was also a common custom for everyone to sing a hymn in connection with the prayers at the end of the *kvöldvaka*.

e) To compete in *verse-making* served the double purpose of entertainment and training the competitors' memories, and sometimes also of helping them to put together verses and strophes on the spur of the moment that could be used in the game.

f) *Riddles, guessing games and other competitive games*. A popular amusement during the *kvöldvaka* was guessing riddles. Sometimes the riddles would be in verse. There were also more general guessing games and various competitions.

g) *House-prayers*. A devotional hour with singing of hymns, readings from the Bible and a silent prayer completed the *kvöldvaka* and was regarded as one

of the most important traditions in the home.

The mode of procedure was in all essentials the same and preserved the same general form in all parts of the country. Many of these activities had a pedagogic or educational aim and served directly and indirectly as a school in the home (Fig. 17) forming part of the children's elementary home-education. The manual work, being the main purpose of the *kvöldvaka,* was not just an occasion for a casual social gathering. The participants formed a strict working party that gave rise to a sense of community of interest. The intellectual activities of the kvöldvaka—the readings and the story-telling, the conversation and discussions, the poetry and songs, the rhyming and other forms of entertainment—served several purposes. One of the most important functions was to create a cheerful atmosphere and at the same time try to increase the mental alertness of the family and the farm-hands.

5. The *kvöldvaka,* with its manual work and intellectual activities, has not been confined only to Iceland. There have been similar phenomena at least sporadically in many parts of Europe over the period of time covered by this study. The only place where the custom seems to have been institutionalized in much the same way as on Iceland is on the Faroe Islands. There it has been something of a fixed social institution every night throughout the winter to foregather at a *kvöldseta* with manual work, and to listen to some story-teller or singer, as was the custom at the *kvöldvaka* on Iceland.

This is of course due to the circumstance that between Iceland and the Faroe islands there are a number of similarities that have given rise to the same conditions. The letter are in part the result of the environment: the landscape, the climate, and the commercial and industrial life on the islands. But they are also to a certain extent a natural consequence of the closely related cultural traditions, which are the bearers of a general and lively interest for the epic tales and ballads, with frequent associations to the folk art. The similarities have not always been so apparent as far as the neighbouring countries in general are concerned. Resemblances have, however, existed, e.g. twilight resting and winter work in the Norwegian and Finnish communities, wool production in the Danish cottages and in the *Spinnstube* in both Hungary and Germany.

The teamwork and equality between servants and farmers on Gotland should also be remembered, as well as the great interest in story-telling in Ireland, sometimes connected with the "wandering people", i.e. the ambulatory craftsmen, among whom a small group of talented individuals often played the main role.

The most characteristic thing about the Icelandic *kvöldvaka* was its prevalence and the manifold nature of the activities carried on. Practically all those living on the farm were actively engaged in one way or another. The *kvöldvaka* thus became an institution, a common denominator for a number of activities of vital economic, social and cultural importance for the farmstead.

Chapter IV. Tradition and change in the 19th century

The *kvöldvaka* is based on a very old tradition. It has earlier been pointed out that in old Icelandic literature dating from the 13th century there are references to gatherings in the farm-house in the evenings devoted to the production of woollen articles and to evening entertainment with reading and other activities. Life in the Icelandic countryside was in certain respects structurally unchanged from the Middle Ages to the middle of the 19th century.

The middle and latter half of the 19th century saw the inception of a process of transformation that gradually broke up the traditional unity of the old farmsteads.

The 1870's were in many ways a watershed. Special mention should be made of the new constitution of 1874, which was of such far-reaching importance for developments in the sequel and which was the outcome of many decades of struggle under Jón Sigurðsson's leadership for greater independence from the Danish authorities. The transforming factors of decisive importance in this connection were in the first place the following: (1) the national awakening, (2) better trading possibilities and communications, (3) new departure in industry and commerce, (4) structural changes in population and in the business sector and (5) urbanization and changing life styles.

The urbanization process and the new technology resulted in the disintegration of the old Icelandic farm community in the first decade of the 20th century. When people moved from thinly populated areas to cities with completely different social relationships and living conditions it was difficult to preserve the habits and customs prevailing in the countryside. They had to adapt themselves and adopt a new way of life, which sometimes resulted in a strange blend of old and new.

Chapter V. Summary

Whereas the farmer and the other members of the farmstead had all previously had time for joint intellectual activities this now became more difficult when there were not enough workers on the farm. The intellectual activities of the *kvöldvaka,* e.g. the evening readings, demand a circle of listeners. The construction of the dwelling house with a communal bedroom-cum-working room for all the farm members, was, together with the negligible differences of rank between the people on the farm, a contributing factor to the sense of community prevailing in the old farmstead. The new houses which were built in the countryside around 1900 and during the first decades of the present century were constructed quite differently from the main building of the old farms. They were often two-storeyed houses built after new models from the towns. In these the bedrooms and working rooms were separate. Schools and new ways of education took over from the traditional tuition in the homes, especially after the introduction of compulsory education in 1907. The *kvöldvaka* was a

form of community living which at the same time served a practical and an idealistic purpose.

The inheritance from the *kvöldvaka* may be traced in Icelandic social life even today. It finds expression in the home and in the schools as well as on the radio and television. There has been a broadcasting station on Iceland since 1930 (and television since 1966). Once a week, since the introduction of the radio, there has in the winter months been a program called *kvöldvaka*. This program has included the traditional intellectual activities and entertainment of the *kvöldvaka*: stories, readings, rhymes, music, instrumental and vocal, verse, contests, riddles, guessing games and other competitions. The radio-television *kvöldvaka* is often among the most popular programs. The word *kvöldvaka* (evening sitting-up) is nowadays generally used about a meeting or evening entertainment with a cultural content. One of the most deep-seated elements in the general character of the Icelandic people is their interest in the language and the living literary tradition. This tradition has been so deeply rooted among the people, first and foremost by the *kvöldvaka*, that Icelandic culture has been regarded as pre-eminently a book culture.

Three factors in which it is still possible to trace the inheritance from the *kvöldvaka* should be especially pointed out here: (a) the language, (b) the literary interest and (c) the strong family connections.

The importance of the *kvöldvaka* was multi-dimensional. Within its framework may be seen a vertical cultural transference from generation to generation (enculturation process), i.e. from adults to children, as by teaching practical accomplishments, reading and story-telling. Horizontal distribution from adult to adult was made by exchanging experiences through both manual and intellectual activities. Social distribution was also bound up with the intimate working atmosphere that as a rule led to the acceptance of equality. Finally, there was the geographical distribution via contacts between the farms through guests and "wanderers" and the reciprocal exchange of goods and services, church attendance, book loans and so on.

The *kvöldvaka* was a general custom having roughly the same traditional form all over the country. It has thus been important for the intellectual life of the whole population, partly through the social maturity engendered by the communal work, and partly through the unique entertainment that made the people familiar with the national cultural tradition.

Noter

Kap. I Inledning

[1] När förekommer ordet *kvöldvaka* (kvällsvaka) tidigast i skrift på isländska? Enligt uppgifter från Orðabók Háskóla Íslands (rektor Ólafur Þ. Kristjánsson förmedlade dessa uppgifter) förekommer ordet tidigast i tryckt text i en bok efter Joh. Spangenberg: Catechismus. Sönn Einfolld og lios Vtskyring Christelegra fræda, tryckt på Hólar *1610*. Där står: ". . .forgie fens er ad hafa myklar Vppestodr og *kuølldvøkr* og eta Braud med Sorg." – Uppenbart användes ordet *kvöldvaka* (pl. *kvöldvökur*) här i den ordagranna betydelsen kvällsvaka: att vara vaken på kvällen. – Mer bekant är ordet från berättelsen Pislarsaga efter prästen séra Jón Magnússon (Kbhvn 1912, s. 29). Boken är skriven *1658*. Där kan följande läsas: ". . . fólkið í baðstofunni hér þóttist heyra, að upp á húsið herfði verið, meðan *kvöldvakan* stóð yfir." – Ännu ett exempel från 1600-talet finns i ett brev från Brynjólfur Sveinsson, biskop i Skálholt, skrivet 1673. Brevet är tryckt i Safn Fræðafélagsins VII, Bréfabók Brynjólfs biskups, s. 273. Där står: ". . . þar fannst hann effter *kuollduøku* um háttatíma." – Från 1700-talet finns t.ex. följande uppgift (enl. Grávalla rímur efter Árni Böðvarsson, tryckt i Rit Rímnafélagsins VIII, 1955, s. XXIX): "Hún (ríman) var quedinn á *quölldvöku* umm haustid 1744."

[2] Traditionen med kvällsvaka bygger sannolikt i sin tur på sedvänjan att samlas kring elden som brann mitt på golvet i rummet, *skáli*, under medeltiden. Där satt man om kvällen och berättade vad man hade hört och upplevt. En av de äldsta uppgifterna om en dylik aftonunderhållning, som förekommer i litterära isländska källor, finns i Sturlungasagan. Där berättas om en episod från år 1252: hövdingen Þorgils Skarði Böðvarsson besökte gården Hrafnagil i Eyjafjörður på Nordisland och blev väl mottagen. Man frågade hur gästerna helst önskade fördriva tiden den kvällen: Skulle man läsa sagor eller dansa? Þorgils frågade, vilka sagor det fanns att välja på. Det upplystes att man hade sagan om ärkebiskop Tomas, och den valde han. Han tyckte bäst om Tomas av alla heliga män. . . (Sturlunga saga IV, Rvk 1921, s. 95–96.)

I Eyrabyggja saga, Rvk 1921, s. 133–134 och Grettis saga, Rvk 1920, s. 30–31, finns bl.a. skildringar av hur man om vinterkvällarna samlades kring elden, som brann mitt på golvet i *skáli*. Där arbetade kvinnor med ull enligt Grettis saga (*Konur unnu þar tó. . .*).

[3] Det viktigaste källmaterial som jag har använt som belägg för den historiska tillbakablicken är följande:

Jónas Jónasson: Íslenzkir þjóðhættir, Rvk 1945.
Þorvaldur Thoroddsen: Lýsing Íslands I–IV, 1919–1927.
Jón Helgason (ritstjóri): Öldin sautjánda (1601–1700), Rvk 1966; Öldin átjánda I–II (1701–1760, 1761–1800), Rvk 1960–61.
Gils Guðmundsson: Öldin sem leið I–II (1801–1860, 1861–1900), Rvk 1955–1956; Öldin okkar I–II (1901–1930, 1931–1950), Rvk 1950–51.
Þorkell Bjarnason och Ólafur Sigurðsson: Þjóðhættir um miðbik nitjándu aldar (Þjóðlífsmyndir, Rvk 1949, s. 9–175).
Þorkell Jóhannesson: Landbúnaður á Íslandi 1874–1940 (Almanak hins íslenzka þjóðvinafélags 1942, s. 65–111).
Lúðvík Kristjánsson: Fiskiveiðar Íslendinga 1874–1940 (Almanak hins íslenzka þjóðvinafélags 1944, s. 65–111).
Eyjólfur Guðmundsson: Afi og amma, Rvk 1941.
Eyjólfur Guðmundsson: Pabbi og mamma, Rvk 1944.
Gils Guðmundsson: Skútuöldin I–II, Rvk 1944.
Páll E. Ólason och Þorkell Jóhannesson: Saga Íslendinga VI–VII, Rvk 1943–1950.
Tidnings- och tidskriftsartiklar.

[4] Jón Thoroddsen (1818–1868) var en bondson från västlandet. Han studerade juridik i Köpenhamn, deltog som frivillig på Danmarks sida i det dansk-tyska kriget 1848 samt blev en av Islands mest älskade diktare under senare hälften av 1800-talet. Jón Thoroddsen var *sýslumaður* i Borgarfjarðarsýsla 1862–1868. (*Sýslumaður* = högste styresman i en *sýsla*, med uppgift som häradshövding, skatteuppbördsman och fiskal.)

[5] Översättning av lektor Vimar Ahlström, Göteborg. Berättelsen är tidigare inte publicerad på svenska.

[6] På den tid då här ifrågavarande händelser utspelades, hade den forna *baðstofan* – sedan den för ändamålet vanligen försetts med loft – blivit det egentliga boningshuset för gardens folk. Förändringen hade väl huvudsakligen föranletts av bränsleekonomiska skäl. Alltjämt är *baðstofa*, resp. *baðstofuloft* de gängse benämningarna pa storstugan, dagligstugan, pa en isländsk gård.

I den isländska stugan uppbars taket av tva inre, langsides löpande rader av stolpar, *staſir*, på regelbundna avstånd från varandra. Genom dessa stolpar, var och en räknad i par med motstående i raden mittöver, indelades stugan i hela sin längd i tvärgaende fack, *stafgólf*, lika många som stolpavstånden. Om "stafgolven" (stolprummen) var fem, som i *baðstofan* pa Hlið, var antalet pelare i varje rad fyra. Da avstandet mellan stolparna traditionellt var tamligen lika överallt (omkring tre alnar, dvs. omkring 1,85 m), sa angav antalet "stafgolv" därmed ocksa stugans ungefärliga storlek.

[7] Namn på en sagoriddare.

[8] En trollpacka.

[9] Gestalter ur fornsagorna. – Herrauðar saga ok Bósa – en ganska grovkornig, romantisk saga, möjligen av svenskt eller gotländskt ursprung. – Se B. Nerman: Sveriges hednalitteratur.

[10] Inledningssången – mansöngur: en lyrisk dikt – vanligen av erotisk art, som inledde de i övrigt episka rimorna.

[11] Kristján Eldjárn: Hundrað ár í Þjóðminjasafni, Rvk 1963. Se vidare Magnús Gíslason: Den nutida isländska nationaldräkten. Se Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri Sthlm 1962 (i fortsättningen förkortad Nord. tidskr.) och Den islandska folkdräktens smycken och prydnadsföremål. Se Nord. tidskr., Sthlm 1964.

[12] Holger Kjær: Kampen om Hjemmet, Kbhvn 1935, s. 44–45.

Kap. II Kulturmiljö och vardagsliv

[1] Polcirkeln tangerar Islands nordkust, medan sydkusten ligger pa samma breddgrad som Åsele, strax norr om Umeå.

[2] Jag använder dock här och i fortsättningen benämningen jordbruk om denna näringsgren.

[3] Magnús Gíslason: Isländskt åkerbruk. Nord. tidskr., Sthlm 1955.

[4] Öræfi (Hof, Sandfell, Skaftafell), opmaling og registrering i det sydostlige Island. Udgiver: Arkitektskolen i Århus 1974.

[5] Tidskriften Plógur V (1903), s. 93.

[6] Valtýr Stefánsson: Islands landbrug (i Nordens Årsbok, Sthlm 1923).

[7] Þorvaldur Thoroddsen: Island, Land og Folk, Kbhvn 1919, s. 114. Þorvaldur Thoroddsen berättar vidare s. 138 i ovannämnda bok:

"Den islandske Skik at regne paa Landorevis begyndte pa den Maade, at i Sagatiden værdsatte Goderne baade inden- og udenlandske Varer, og disse blev saa vurderet i Henhold till 1 Alen Vadmel, som dengang var lovbefalet Betalingsmiddel. Hundrede blev da lig 120 Alen Vadmel. Hver Alen gjaldt som 2 Fiske, thi tørret Fisk var ogsaa Betalingsmiddel. Og hver Fisk skulle veje 2 Pd. Alenen var af samme Længde som en halv engelsk Alen (yard) eller 17 1/2 dansk Tomme (= 48 cm). Det lovbefalede Alenmaal siges at have været afsat paa en Sten i Kirkens Væg paa Thingsvellir. I det 15. Aarhundrede, da Handelen med Tyskerne var i Tiltagende, begyndte man at bruge Hamborgeralen, som siden blev kalt islandsk Alen. Denna Alen var af næsten 22 Tommers Længde (= 57,8 cm), den holdt sig paa Island ned till 1776. Love om Metermaal og Vægt blev vedtagne den 16. nov. 1907 og traadte i kraft den 1. jan. 1910." Se dessutom: Þorkell Jóhannesson: Landbunaður á Íslandi 1874–1940 (art. i Almanak hins islenzka þjóðvinafélags 1943. (Från 1776–1910 användes dansk aln (24 tum = 62,7 cm).

[8] Björn M Olsen: Um skattbændatal 1311 og manntal á Islandi. . . (i Safn til sögu Íslands IV 1910 s. 358). Se närmare: Jón Steffensen, Population, Island, Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid (i fortsättningen förkortad KLNM), XIII, sp. 390–92.

[9] Se närmare: Daniel Bruun: Fortidsminder og Nutidshjem på Island, Kbhvn 1928; Aage Roussell m.fl.: Forntida gårdar i Ísland, Kbhvn 1943; Magnús Gíslason: Isländskt byggnadsskick, i stencil, Sthlm 1955.

[10] Gísli Gestsson: Gröf í Öraefi í Árbók hins ísl. fornleifafélags, Rvk 1959, s. 25.

[11] Se Eyrbyggja saga, Rvk 1921, s. 133.

[12] Se närmare: Ilmar Talve: Bastu och torkhus i Nordeuropa, Sthlm 1960.

[13] Ólöf Sigurðardóttir: Bernskuheimilið mitt (i Eimreiðin XII, Kbhvn 1906).

[14] Också kallade *götubaðstofa* (gata – gång). I *baðstofans* golv fanns en öppen fördjupning från den ena gaveln till den andra. Den förmedlade värmen från djuren. Det fanns en torvbrits i denna fördjupning, något lägre än golvkanterna framför sängarna, vilken kunde användas som gång mitt i *baðstofan*.

[15] Guðmundur Hannesson: Iðnsaga Íslands, Rvk 1932.

[16] Jónas Jónasson: Íslenzkir þjóðhættir, Rvk 1945, s. 461.

[17] Þ 23—1888 VI 122.

[17] Þ 13—1881 IV 67.

[19] Þ 17—1896 V 94.

[20] Þ 18—18979 V 98.

[21] Þ 49—1889 VIII 192.

[22] K 31—1863 VI 134.

[23] K 31—1863 VI 134.

[24] K 12—1861 V 92.

[25] Gísli Gestsson: Álnir og kvarðar, Árbók hins íslenzka fornleifafélags, Rvk 1968, s. 45—78.

[26] Holger Kjær: Kampen om Hjemmet, Kbhvn 1935, s. 51.

[27] Búnaðarrit XXI, Rvk 1907, s. 261.

[28] K 55—1853 VII 153.

[29] Se närmare: Einar Jónsson: Ættir Austfirðinga I—II (Landsbókasafn, Rvk 1953 och 1955, handskrift i 7 band). Se vidare: Mannfjöldabreytingar á Íslandi 1703—1972, Rvk 1974.

[30] Þorsteinn Þorsteinsson: Manntalið 1703 (art. i Andvari, Rvk 1947, s. 26—51).

[31] Þ 32–1895 VII 194.

[32] K 75—1857 VIII 207.

[33] Brynjólfur Jónsson frá Minna-Núpi: Fyr og nú i Gnúpverjahreppi Eimreiðin, Kbhvn 1907 s. 182.

[34] Þjóðviljinn X, Rvk 1896, s. 91 och Plógur Rvk 1900, s. 65—66.

[35] Böðvar Jónsson: Þættir um kjör verkafólks á síðari hluta 19. aldar, Andvari Rvk 1953. Se dessutom: Kristleifur Þorsteinsson: Úr byggðum Borgarfjarðar II, Rvk 1948, s. 171—172.

[36] K 24– 1851 V 127.

[37] Kristleifur Þorsteinsson: Úr byggðum Borgarfjarðar II, Rvk 1948, s. 180.

[38] K 1 – 1861 III 21.

[39] Þ 25 – 1889 VI 132, Þ 57 – 1886 VIII 197.

[40] Þ 61 – 1908 VIII 197.

[41] Jónas Jónasson: Íslenzkir þjóðhættir, Rvk 1945, s. 249—251.

[42] K 1 – 1861 III 21.

[43] I det isländska ordet *flakkari* inrymmes många kategorier, från rena tiggare och landstrykare till försäljare av olika varor, tillfälliga arbetssökande m.fl. Då inget svenskt ord täcker alla dessa skilda kategorier används i fortsättningen det isländska uttrycket *flakkari*, pl. *flakkarar*.

[44] Þ 61 – 1908 VIII 206.

[45] Þ 2 – 1895 III 13.

[46] Þ 53 – 1896 VIII 195.

[47] Kristleifur Þorsteinsson: Úr byggðum Borgarfjarðar II, Rvk 1948, s. 353—354.

[48] Ingunn Jónsdóttir: Gömul kynni, Akureyri 1946, s. 67.

[49] K 39 – 1875 VI 138.

[50] K 18 – 1899 V 107.

[51] K 21 – 1874 VI 121.

[52] Þ 63– 1877 VIII 209.

[53] Se Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson: Reise igennem Island, Sorø 1772.

[54] Bertil Ejder: Dagens tider och måltider, Lund 1968. Se vidare: Rim II: 149 § 8: "*Ár heitir*

2 misseri, í misseri eru mál 2, í máli eru mánuðir 3"..(Alfræði íslenzk II, utg. ved N. Beckman og Kr. Kålund, Kbhvn 1914–1916, s. 85.) Se vidare: Nordisk kultur 21, Sthlm 1934, och spec del II av AI med underrubriken Rimtöl. Dessutom: Guðmundur Björnsons art. i Skirnir (1915). Þorkell Þorkelssons art. i Árböger 1923, s. 153 ff, och S.O. Jansson: Dygn i KLNM del III sp. 389–394, och J. Granlund: Veckoräkning och veckoår i Arv II, Uppsala 1955.

[55] Árni Björnsson: Sumardagurinn fyrsti, art. i Árbók hins ísl. fornleifafélags, Rvk 1970, s. 87–123.

[56] K 62 – 1851 VII 178.

[57] K 59 – 1859 VII 148.

[58] U. von Troil: Bref rörande en resa till Island, Uppsala 1777, (bref nr X). Timglas har dock knappast varit allmänna hos isländska bönder, atminstone inte i de mer avsides belagna bygderna. De omtalas sällan i skrifter från denna tid. *Fingrarím* tycks ha varit vanligare som företeelse. Här åsyftas en sed att läsa särskilda tideräknings vers medan man räknade ut månad och dag på knogarna. Ólína Andrésdóttir (f. 1859) berättar följande från sin barndom: Manga lärde sig då *fingrarím* av Jón Árnason, biskop i Skálholt (1722–1743), vilket trycktes i bok form i Köpenhamn 1739 och åter 1838, och sedan skrev de almanackor för hela bygden, vilket var till stor nytta, eftersom då inte fanns någon tryckt almanacka pa isländska. – Jag kande i min ungdom många människor som var kunniga pa detta omrade, vilka aldrig behövde titta i en almanacka. De räknade alltid ut tiden på sina fingrar.

[59] Plógur I, 1898, s. 29–30 och Höldur I, 1861, s. 85–86.

[60] Jónas Jónasson: Íslenzkir þjóðhættir, Rvk 1945, s. 56–59. Þorvaldur Thoroddsen: Lýsing Íslands I, s. 119–121.

[61] I Grágás, den medeltida isländska lagboken, finns en lagparagraf om att man skulle driva de får som inte skulle beta pa hemmamarkerna under sommaren upp i bergen i den nionde som marveckan. Detta var också brukligt under den tid undersökningen galler. Se vidare: Jonas Jonasson: Íslenzkir þjóðhættir, Rvk 1945.

[62] Anna Thorlacius: Eimreiðin 1916, s. 38.

[63] Höldur (1861) s. 119, Ísafold XVI, s. 385, Fjallkonan VII (1890) s. 82, Freyr (1906) s. 116. Se vidare: Þorvaldur Thoroddsen. Lýsing Islands 1919.

[64] K 74 – 1863 VIII 206., Se vidare: Skúli Guðjonsson: Folkekost og Sundhedsforhold i gamle dage, Kbhvn 1941.

[65] Alfa Olsson: Koagulerad mjölk i äldre tiders hushållning Rig 1966.

[66] K 17 – 1877 V 106.

[67] Þ 36 – 1884 VIII 182.

[68] Alþýðublaðið (1906) I s. 34.

[69] Búnaðarrit XI (1897) s. 47.

[70] Isländska: Sjöstirnið eller Sjöstjarnan = plejaderna.

[71] Eggert Ólafsson: Kvæði, (1832) s. 171–172.

[72] Avser stående vävstol.

[73] Se Pálmi Hannesson: Sýslu- og sóknarlýsingar hins islenzka bókmenntafélags, 1839–1873, Rvk 1954.

[74] Þórður Tómasson: Sumtag og sumtagssnælda (art. i Árbok hins isl. fornleifafélags 1961); Magnús Gislason: Isländskt åkerbruk i Nord. tidskr., Sthlm 1955.

[75] *Haustull* = den ull som man rakar av skinnen pa nyslaktade får under sensommaren eller hösten, till skillnad från *vorull* = ullen av vuxna får från våren eller försommaren.

[76] Einar Ól. Sveinsson: Läs- och skrivkunnighet pa Island fristatstiden (Skripta Islandica, Uppsala 1956). Se närmare: Páll E. Ólason: Saga Islendinga VI, s. 215.

[77] Sasom exempel pa den språkliga kontinuiteten kan följande dikt från Egils saga anföras:

Det traditionella stavsättet:	Nutida isländskt stavningssätt:
Þat mælti mín móðir,	Það mælti mín móðir,
at mér skyldi kaupa	að mér skyldi kaupa
fley *ok* fagrar árar,	fley og fagrar árar,
fara á brott með víkingum,	fara á brott með víkingum,
standa upp í stafni,	standa upp í stafni,
stýra dýrum knerri,	stýra dýrum knerri,
halda *svá* til hafnar,	halda svo til hafnar,
hǫggva mann *ok* annan.	höggva mann og annan
(Egils saga, Rvk 1933, s. 100–101).	(Egils saga, Rvk. 1967, s. 128).

En jämförelse mellan de här ovan anförda sätten att stava denna välkända strof, som anses vara diktad av Egil Skallagrímsson omkring år 920, visar obetydliga skillnader. För ett barn, som förstår nutida isländska behöver knappast mer än två ord förklaras: *fley* och *knörr-knerri*. Båda dessa ord används dock om båt i modern isländsk poesi.

[78] Hallgrímur Hallgrímsson: Íslenzk alþýumenntun á 18 öld, Rvk 1928.

[79] Till ytterligare belysning ger jag här en kortfattad översikt över den isländska tryckeriverksamheten fram till mitten av 1800-talet:
Jón Arason, den siste katolske biskopen på Hólar (1524—1550), köpte ett tryckeri, *prentsmiðja*, och fick en boktryckare, *prentari*, från Sverige, Jon Matthiasson, till att förestå tryckeriet. Tryckeriet sattes upp på Hólar i Hjaltadal, nordlandets biskopsgård. Det har antagits att en eller två böcker utgavs där under tryckeriets första period. Jon Matthiasson blev senare präst på Breiðabólstaður i Vesturhóp i Húnavatnssýsla och han flyttade tryckeriet med sig dit. Efter honom blev Guðbrandur Þorláksson präst på Breiðabólstaður. När denne senare blev biskop på Hólar (1571—1627) tog han tryckeriet med sig och blev en betydande pionjär inom bokutgivningen. Han tryckte omkring 90 böcker, stora och små, bl.a. bibeln 1584, en psalmbok 1589, *messusöngbók* 1594, en folklig sångbok och Visnabók 1612. Jon Matthiasson var anställd som boktryckare hos Guðbrandur Þorláksson. Förutom tryckeriet på Hólar hade denne också tryckeri på gården Núpufell i Eyjafjörður-bygden.

Biskopen Þórður Þorláksson överförde boktryckeriet till Skálholt år 1685, men 1703 flyttade biskopen Steinn Jónsson det tillbaka till Hólar och där blev det kvar till 1799.

År 1772 fick Ólafur Ólavius tillstånd hos konungen att upprätta ett boktryckeri i Hrappsey, en ö i Breiðafjörður vid Islands västkust. Bogi Benediktsson förestod detta företag till 1794, då det köptes av Björn Gottskálksson med stöd av Hið íslenzka landsuppfræðingafélag, vilket upprättades just detta år. — Egils saga trycktes i Hrappsey 1782. Dessförinnan hade man två gånger tryckt fornisländsk litteratur på Island. Först under åren 1688—1690 lät biskop Þórður Þorláksson trycka Íslendingabók, Landnámabók, Kristni saga och Olaf Tryggvasons saga i Skálholt. Sedan tog Gisli Magnússon, biskop på Hólar och förestandaren (staðarráðsmaður) Björn Marteinsson initiativet till utgivning av några islänningasagor på Hólar 1756. Man tryckte en samling sagor som utgavs i två band under titeln: Nokkrir margfróðir sögubættir och Ágætar Fornmannasögur.

Boktryckeriet flyttades sedan till gården Leirárgarðar i Borgarfjarðarsýsla (1798). Dit överfördes också 1799 de rester som fanns kvar av boktryckeriet på Hólar. Åren 1815—1819 låg tryckeriet på Beitistaðir, en granngard till Leirárgarðar, men förflyttades så till Viðey, en ö nära Reykjavik, och förblev där under åren 1819—1844. Slutligen förlades landets tryckeri till Reykjavík år 1844. Under 1800-talet trycktes också en rad isländska böcker och tidskrifter i Köpenhamn.

[80] Jón Helgason (biskop): Kristni saga II, s. 250—265. — Tilskipun um húsvitjanir o.fl. 1746. — Tilskipun barna o.fl. 1744.

[81] Páll E. Ólason: Saga Íslendinga, Rvk 1952, s. 215.

[82] Jón Helgason (professor): Handritaspjall, Rvk 1958, s. 30.

[83] Þorkell Bjarnason: Fyrir 40 árum, art. i Tímarit his isl. bókmenntafélags, Rvk 1892.

[84] Se närmare Holger Kjær: Kampen om Hjemmet 1935.

[85] Þ 19 — 1899 V 99.

Kap. III Kvällsvakans miljö och aktiviteter

[1] Ólöf Sigurðardóttir: Bernskuheimilið mitt, art. i Eimreiðin XII, Kbhvn 1906. (Se även Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok 1973). Se vidare Jónas Jónasson: Íslenzkir þjóðhættir, Rvk 1945, s. 9—12.

[1] Þ 21 — 1884 — V 107.

[3] Þ 23 — 1888 VI 122, K 1 — 1861 III 21.

[4] Þ 17 — 1896 V 99.

[5] Þ 37 — 1884 VIII 182. Þ 2 — 1895 III 13, K 12 — 1861 V 92.

[6] K 74 – 1863 VIII 206, K 1 – 1861 III 21, K 3 – 1874 III 41.
[7] Þ 3 – 1902 III 25, K 8 – 1874 IV 67, Þ 33 – 1895 VII 149.
[8] Þ 15 – 1895 IV 83, Þ 36– 1885 VII 170.
[9] Þ 23 – 1888 VI 122, Þ 41 – 1912 VIII 185, K 54 – 1859 VII 148.
[10] Þ 15– 1895 IV 83, K 17 – 1877 V 106.
[11] Þ 10 – 1899 III 47.
[12] Þ 48 – 1907 VIII 192.
[13] K 71 – 1878 VIII 194.
[14] Þ 56 – 1878 VIII 197, Þ 18 – 1879 V 98, K 74 – 1863 VIII 206.
[15] K 50 – 1854 VI 142, Þ 33 – 1895 VII 149.
[16] K 24 – 1851 VI 127, Þ 18– 1879 V 98.
[17] Anna Thorlacius, art. i Eimreiðin 1916, s. 26.
[18] K 24 – 1851 VI 127.
[19] Þ 49 – 1889 VIII 192, Þ 38 – 1884 VIII 183, Þ 25–1889 VI 102, Þ 11 A – 1893 IV 64.
[20] Þ 38– 1884 VIII 183.
[21] Þ 37 – 1884 VIII 182, K 50 – 1854 VI 142, K 74 – 1863 VIII 206, K 19 – 1898 V 108.
[22] K 29 – 1851 VI 127, K 54 – 1859 VII 148.
[23] Se Kristján Eldjárn: Hundrað ár í Þjóðminjasafni, Rvk 1963, s. 47.
[24] Magnús Ketilsson: art. i Islandske Maanedstidender II, 1775, s. 96.
[25] Þ 23 – 1888 VI 122, Þ 33 – 1895 VII 149, Þ 2 – 1895 III 13.
[26] Þ 7 – 1891 III 41.
[27] K 50 – 1854 VI 142, Þ 24 – 1901 VI 128.
[28] Þ 21 – 1884 V 107, Þ 7 – 1891 III 7.
[29] Þ 7 – 1891 III 41, Þ 18 – 1879 V 98.
[30] Þ 27 – 1887 VI 134.
[31] Þ 63 – 1877 VIII 209.
[32] Þ 55 – 1883 VIII 195.
[33] Þ 2 – 1895 III 13.
[34] Þ 41 – 1912 VIII 185, Þ 2 1895 III 13.
[35] Þ 19 – 1889 V 99, Þ 37 – 1884 VIII 182, K 54 – 1859 VII 148.
[36] Þ 41 – 1912 VIII 185.
[37] Þ 23 – 1888 VI 122, Þ 19 – 1889 V 99, Þ 15 – 1895 IV 83.
[38] Þ 55 – 1883 VIII 195, K 73 – 1865 VIII 205.
[39] Þ 34 – 1892 VII 157, Þ 24 – 1901 VI 128.
[40] Þ 9 – 1875 III 46, Þ 4 – 1889 III 28.
[41] Þ 4 – 1889 III 28, Þ 2 – 1895 III 13, Þ 1 – 1896 II 4.
[42] Þ 18 – 1879 V 98, K 75 – 1857 VIII 207, K 73 – 1865 VIII 205.
[43] Þ 55 – 1883 VIII 195, K 62 – 1851 VII 178.
[44] Þ 63 – 187 VIII 209, Þ 15– 1895 IV 83, Þ 1 – 1896 II 4.
[45] Þ 23 – 1888 VI 122, Þ 24 – 1901 VI 128.
[46] Sigurður Jónsson: Endurminningar, Rvk 1922. Se dessutom: Jon J. Aðils: Den danske monopolhandel på Island 1602–1787, Kbhvn 1926–1927, s. 534 ff.
[47] K 32 – 1852 VI 134, Þ 21 – 1884 V 107, K 31 – 1863 VI 134.
[48] Jónas Jónasson: Íslenzkir þjóðhættir Rvk 1945 s. 92.
[49] K 17 – 1877 V 106.
[50] Þ 9 – 1875 III 46, K 54 – 1859 VII 148, K 19 – 1898 V 108.
[51] Männen började väva samtidigt med att en ny vävstolstyp (den danska vävstolen) började importeras under mitten och senare hälften av 1700 talet. Möjligen kan det ha paverkat utvecklingen att det var männen som hämtade hem dessa vävstolar och att det var de som i första hand fick lära sig tekniken. När den nya vävstolstypen introducerades pa Skáholts biskopssäte var det en manlig dansk vävare, som visade sina färdigheter. Han kunde väva 18 alnar av lin på en dag, medan man på den gamla isländska vävstolen, *kljásteinavefstóll*, kunde väva högst 2 alnar (Se J. Helgason: Öldin átjánda, Rvk 1960, s. 82).

Varför slutade sedan männen att väva? Möjligen kan förklaringen vara att hemmen i växande grad blev beroende av de inkomster, som kustfisket med nya battyper gav under senare hälften av 1800 talet. När männen bedrev fiske, fick kvinnorna i större utsträckning än tidigare klara de uppgifter som männen hade haft i hemmet, bl.a. då vävningen.

[52] Anna Thorlacius, art. i Eimreiðin, Kbhvn 1914.
[53] Þ 63 – 1877 VIII 209.
[54] Kristleifur Þorsteinsson: Héraðssaga Borgarfjarðar, Rvk 1935, s. 236.
[55] K 66 – 1883 VII 179, Þ 13 – 1881 IV 67, Þ 4 – 1889 III 28.
[56] Kristleifur Þorsteinsson: Héraðssaga Borgarfjarðar, Rvk 1935, s. 235–236.
[57] Þ 48 – 1907 VIII 192, Þ 7 – 1891 III 41, K 62 – 1851 VII 178.
[58] K 21 – 1874 VI 121.
[59] Þ 15 – 1895 IV 83, Þ 5 – 1894 III 30.
[60] Þ 2 – 1895 III 13.
[61] Þ 2 – 1895 III 13, Þ 21 – 1884 V 107.
[62] Þ 9 – 1875 III 46.
[63] Jónas Jónasson: Íslenzkir þjóðhættir, Rvk 1945, s. 111.
[64] Þ 63 – 1877 VIII 209.
[65] Þ 34 – 1892 VII 157.
[66] Þ 21 – 1889 V 107.
[67] Þ 21 – 1889 V 107, Þ 41 – 1912 VIII 185.
[68] Þ 55 – 1883 VIII 195.
[69] Þ 2 – 1895 III 13.
[70] Þ 40 – 1882 VIII 184.
[71] Ingunn Jónsdóttir: Gömul kynni, Akureyri 1946, s. 58.
[72] Þ 11 – 1881 IV 60, Þ 13 – 1881 IV 67, Þ 17 – 1896 V 94.
[73] Steingrímur Arason: Eg man þá tíð, Rvk 1953, s. 77–78.
[74] Þ 13 – 1881 IV 67, Þ 4 – 1889 III 28, Þ 3 – 1902 III 25.
[75] Jónas Jónasson: Íslenzkir þjóðhættir, Rvk 1945, s. 113.
[76] Þ 48 – 1907 VIII 192.
[77] Þ 10 – 1899 III 47, Þ 19 – 1889 V 99, Þ 38 – 1884 VIII 183.
[78] Anna Thorlacius, art. i Eimreiðin, Kbhvn 1914.
[79] Grettis saga, Rvk 1920, s. 30–31. Jämför också den isländsk-amerikanske diktaren G.J. Guttormssons (1878–1960) humoristiska och tvetydiga dikt om den kaffesugne gästens knep för att få husmodern att bjuda på kaffe:

Komir þú á bæ, þar sem kaffi er ekki á borðum
og kunnirðu ekki við að biðja um það með orðum.
Stattu þá hjá frúnni um stund án þess að tala,
strjúktu henni um bakið, og þá fer hún að mala.

Kommer du till en gård, där som kaffet ej står på bordet,
och du ej kommer dig för att be om det med ord.
Ställ dig då hos frun en stund utan att tala,
stryk henne över ryggen och genast börjar hon att "mala".
("Mala" kan både betyda att mala kaffe och att spinna som en katt.)

[80] Þorkell Bjarnason: Fyrir 40 árum, art. i Tímarit hins íslenzka bókmenntafélags, Rvk 1894.
[81] K 1 – 1861 III 21.
[82] Þ 10 – 1899 III 47, Þ 41 – 1912 VIII 185.
[83] K 5 – 1859 IV 55, Þ 37 – 1884 VIII 182, K 75 – 1857 VIII 207.
[84] Þ 21 – 1884 V 107, Þ 24 – 1901 VI 128.
[85] K 5 – 1859 IV 55.
[86] Þ 21 – 1884 V 107, K 74 – 1817 VIII 206.
[87] Þ 23 – 1888 VI 122, Þ 3 – 1902 III 25, Þ 24 – 1901 VI 128.
[88] Jónas Jónasson: Íslenzkir þjóðhættir, Rvk 1945, s. 245, K 5 – 1859 IV 55.
[89] K 75 – 1857 VIII 207, K 21 – 1874 VI 121, K 5 – 1859 IV 55.
[90] Jón Árnason och Magnús Grímsson: Íslenzk æfintýri (1852) och Íslenzkar þjóðsögur (1862–1864). Se närmare: C.W. von Sydows art. Om folksagorna (1931) och Om folkets sägner (1931) i Anna Birgitta Rooth: Folkdikt och folktro, Lund 1971. Se vidare: Dag Strömbäck. Några drag ur äldre och nyare isländsk folktro (Island, Skrifter utg. av Samhället Sverige–Island, Uppsala 1931).
[91] Einar Ólafur Sveinsson: Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri, Rvk 1951 s. 287–294.
[92] Þ 10 – 1899 III 47, K 38 – 1863 VI 137.

[93] K 75 – 1857 VIII 207, K 18 – 1884 V 107, Þ 41 – 1912 VIII 185 Þ 61 – 1908 VIII 206.

[94] K 12 – 1861 V 92, K 31 – 1861 VI 134, Se närmare: Helgi Hjörvarr: Glímubók ISI. Rvk 1916.

[95] Homeros Iliaden och Odysséen fanns i isländsk översättning av rektor Sveinbjörn Egilsson (1791–1852). Iliaden utgavs i Rvk 1855, men Odysséen utkom i etapper i Viðey 1829–1840. K 53 – 1853 VI 146.

[96] K 31 – 1861 VI 134, Þ 30 – 1892 VI 139, K 12 – 1861 V 92.

[97] K 73 – 1865 VIII 205, K 56 – 1847 VII 155, Þ 30 – 1892 VI 139.

[98] K 12 – 1861 V 92.

[99] K 5 – 1859 IV 55, K 39 – 1875 VI 138.

[100] K 12 – 1861 V 92.

[101] K 21 - 1874 VI 121.

[102] K 56 – 1847 VII 155.

[103] K 62 – 1851 VII 178.

[104] K 75 - 1857 VIII 207.

[105] K 5 – 1859 IV 55.

[106] Einar Ólafur Sveinsson, Íslendingasögur KLNM del VII, sp. 496–513. Se vidare Peter Hallberg, Den isländska sagan, Sthlm 1956.

[107] K 56 – 1847 VII 155.

[108] G.C. Rafn: Fornaldarsögur Norðurlanda, Kbhvn 1829–1830. Se dessutom: Einar Ólafur Sveinsson Fornaldarsögur Norðurlanda KLNM del IV, sp. 499–507.

[109] K 39 – 1875 VI 138.

[110] Se närmare: A. Holtsmark, Kongesaga KLNM del IX, sp. 41–46.

[111] Landnáma, utg. Kbhvn 1843. Se närmare: Jakob Benediktsson, Landnám, KLNM X sp. 214–217.

[112] Íslendingabók, utg F. Jónsson, Kbhvn 1887. (Se vidare B. Sigfússon, Íslendingabók, KLNM del VII, sp. 493–495.)

[113] A Holtsmark, Edda och Eddadiktning, KLNM del III, sp. 475–488.

[114] K 62 – 1851 VII 178, K 12 – 1861 V 92, K 54 – 1879 VI 139.

[115] Se närmare: Magnús Már Lárusson: Biskupasögur KLNM, del I, sp. 630–631.

[116] Einar Ólafur Sveinsson: Um rímur fyrir 1600 og fleira, art. i Við uppspretturnar, Rvk 1956.

[117] K 55–1853 VII 153. Se Hreinn Steingrimsson: "Að kveða rimur", Scripta Islandica, Uppsala 1974, s. 40 ff. Se vidare: Otto Andersson: Framsades (reciterades) eller sjongos de isländska rimorna? (Academiae Aboensis Humaniora 18, s. 13–20); och Otto Andersson: Några särdrag i rimamelodierna. Saga och sed, 1960, s. 130–138.

[118] Stefán Einarsson: Íslenzk bókmenntasaga 874–1960, Rvk 1961, s. 103 ff. Se vidare: Björn K. Þórólfsson: Rímur fyrir 1600, Kbhvn 1934.

[119] K 1 – 1861 III 21, Þ 18 – 1879 V 98, Þ 41–1912 VIII 185.

[120] K 44 – 1892 VI 139.

[121] Finnur Sigmundsson: Rímnatal, Rvk 1966.

[122] K 55 – 1853 VII 153.

[123] Handskrift i Arnamagnæanska samlingen i Köpenhamn märkt AM nr 80 8 vo.

[124] Bjarni Þorsteinsson: Íslenzk þjóðlög, Kbhvn 1906–1909 (tvisöngslög: s. 764–802, rimnalög, s. 803–919).

[125] Baldur Andrésson: Om isländsk musik (i Ny musik i Norden, Sthlm 1954).

[126] K 74 – 1863 VIII 206.

[127] Sigfús Sigfússon: Íslenzkar þjóð-sögur og -sagnir 1–16 (1922–1958).

[128] Þ 36 – 1885 VII 170.

[129] K 1 – 1861 III 21, K 53 – 1853 VI 146, Þ 48 – 1907 VIII 192.

[130] K 53– 1853 VI 146, Þ 37 – 1884 VIII 182.

[131] K 12 – 1861 V 92.

[132] Þ 25 – 1889 VI 132, Þ 63 – 1877 VIII 209.

[133] Se Hervararsaga ok Heiðreks i samlingen Fornaldarsögur Norðurlanda, Kbhvn 1829–1830.

[134] Jfr också F Ström: Svenska folkgåtor, Sthlm 1937.

[135] Þ 17 – 1896 V 94.

[136] Alla dessa gåtor förekommer i enkätsvaren. Jag har här ordnat dem enligt en princip som överensstämmer med Archer Taylors indelningssystem, vilket omfattar tio olika grundtyper. Se närmare Archer Taylor: English Riddles from Oral Tradition, Berkl., Calif. 1951. Se dessutom Anna Birgitta Rooth: Folklig diktning, Uppsala 1965, s. 125 ff.

[137] Gåtan anses vara från den tid, då pronominet *hvað* (Vad) var *hvat*. *Hvatr* är sedan gammalt ett vanligt isländskt hundnamn. (Enligt uppgift från rektor Sveinbjörn Sigurjónsson, Rvk).

[138] Þ 18 — 1879 V 98.

[139] Ólafur Davíðsson: Íslenzkar gátur og skemmtanir, Kbhvn 1892, s. 355.

[140] Þ 57 — 1886 VIII 197, Þ 41 — 1912 VIII 185.

[141] Þ 48 — 1907 VIII 192.

[142] Sigurður Nordal: Völuspá, Kbhvn. 1927, s. 13.

[143] Þ 33 — 1895 VII 149.

[144] K 40 — 1896 VI 139, Þ 48 — 1907 VIII 192.

[145] Þ 8 — 1874 IV 67.

[146] K 45 — 1874 VI 139.

[147] Ólafur Davíðsson: Íslenzkar gátur og skemmtanir, Kbhvn 1892, s. 346 ff.

[148] Þ 21 — 1884 V 107.

[149] Þ 2 — 1895 III 13.

[150] K 62 — 1851 VII 178, K 54 — 1859 VII 148.

[151] K 62 — 1851 VII 178.

[152] K 76 — 1857 VIII 207, K 1 — 1861 III 21, K 5 — 1859 IV 55.

[153] Þ 61 — 1908 VIII 206, K 8 - 1874 IV 67, K 21 — 1874 VI 121.

[154] Þ 15 — 1895 IV 83, K 17 — 1877 V 107.

[155] Þ 5 — 1894 III 30.

[156] K 12 — 1861 V 92, Þ 13 — 1881 IV 67, Þ 2 — 1895 III 13, Þ 15 — 1895 IV 83.

[157] Jónas Jónasson: Íslenzkir þjóðhættir, Rvk 1945, s. 359—360.

[158] Þ 41—1912 VIII 185, Þ 18—1879 V 98, Þ 23—188 VI 122.

[159] K 12—1861—V 92, K 23—1862 VI 127, K 45—1874 VI 139.

[160] Þ 23 — 1888 VI 122.

[161] Þ 40 — 1882 VIII 184, Þ 33 — 1895 VII 149, Þ 5 — 1894 III 30.

[162] Þ 24 — 1901 VI 128, Þ 5 — 1894 III 30, Þ 15 — 1895 IV 83.

[163] Þ 30 — 1893 VI 139, K 62 — 1851 VII 178, K 8 — 1874 IV 67.

[164] Þ 13 — 1881 IV 67.

[165] K 18 — 1884 V 107, Þ 24 — 1901 VI 128, K 21 — 1874 VI 121 Þ 40 — 1882 VIII 184.

[166] Þ 32 — 1886 VI 140.

[167] Þ 33 — 1895 VII 149.

[168] Þ 23 — 1888 VI 122, K 8 — 1874 IV 67.

[169] K 74 — 1863 VIII 206.

[170] K 71 — 1878 VIII 194.

[171] Þ 48 — 1907 VIII 192.

[172] Þ 2 — 1895 III 13, K 1 — 1861 III 21, Þ 17 — 1896 V 94.

[173] Þ 55 — 1883 VIII 195, K 12 — 1861 V 92, K 21 — 1874 VI 121.

[174] Þ 40 — 1882 VIII 184, Þ 19 — 1889 V 99, Þ 36 — 1885 VII 170.

[175] Jónas Jónasson: Íslenzkir þjóðhættir, Rvk 1945, s. 362.

[176] Det var brukligt att sjömännen läste en bön, *sjóferðabæn*, när de skulle ut att fiska och hade kastat loss från land. I en fiskarby som Vestmannaeyjar på 1800-talet läste man vanligtvis också *húslestur* vid hemkomsten, omtalar en sagesman från sydlandet (K 68 — 1863 VIII 88).

Om båtarna inte kom in på kvällen, förekom det att man läste *húslestur* ombord, om väderleken tillät. Så berättar en annan uppgiftslämnare från sydlandet (Þ 13 — 1881 IV 67): "Jag har belägg för att man på vissa fiskebåtar från Västfjordarna läste när man låg på sjön, dock endast om vädret tillät."

En sagesman från sydlandet (Þ 49 — 1889 VIII 192) beklagar, att seden att be till Gud nu tycks bli allt sällsyntare. De unga sjömännen tycks inte vara så angelägna att bedja som de äldre var, menar han. Han tror att förklaringen kanske ligger i de ord som en ung sjöman yttrade för någon tid sedan, när en präst frågade honom om sjömännen i Vestmannaeyjar bad

sjóferðabæn, när de lämnade land. "Nej", svarade sjömannen, "det behövs inte pa motorbatar".

En sagesman från sydöstlandet (K 63 – 1851 VII 179) berättar i en tidningsartikel (Timinn 27 dec 1926) följande: "Den äldre generationen bad flitigt till Gud, inte bara vid den traditionella husandakten utan också på resor. När man gav sig hemifrån för att färdas exempelvis till handelsplatsen eller till kyrkan, blottade männen sina huvuden och bad en tyst bön, *vegabæn*, läste Fader vår, välsignelsen och gjorde korstecknet. Samma sak upprepades när de lämnade ett övernattningsställe under resan eller begav sig i väg fran handelsplatsen. – När det blev söndag lästes det ur en postilla i tältet och man sjöng psalmer, liksom brukligt var hemma. Man anordnade även under resor traditionsenligt husandakt alla helgdagar, samt om onsdagarna under fastan och dessutom hölls kvällsandakt i vanlig ordning. Man sjöng alltid passionspsalmerna under fastan, liksom hemma, och läste några uppbyggliga ord."

[177] K 5 – 1859 IV 55, K 8 – 1874 IV 67.
[178] K 12 – 1861 V 92, K 65 – 1847 VII 155, K 39 – 1875 VI 138.
[179] Þ 61 – 1908 VIII 206.

[180] *Färöarna*. Den färöiske författaren Jørgen Frantz Jacobsen (1900–1938) skildrar den färöiska jordbrukarbefolkningens vardag i sin bok Færøerne Natur og Folk, sasom han hade upplevt den under 1900-talets första decennier:

"Støt og hyggeligt gik livet, nøje omgærdet af skikke og tradition: alt arbejde var nøje tilrettelagt gennem slægters vane, samfundet var som et roterende værk der en gang for alle var sat i gang, og som dreves af bondegårdens behov.

Men bondegården var ikke blot den celle, som samfundet var bygget op af. Den var ogsa det milieu, som opretholdt folkets dannelse.

Hverdagen, og navnlig de mørke vinterdøgn, ville have været altfor triste, hvis der ikke ved siden af hjemmearbejdet var underholdning. Og denne dyrkede man systematisk i en hævdvunden form som kaldtes *kvøldseta* (kvældsæde).

Om aftenen, når alt udearbejde var til ende, samledes gardens folk i røgstuen, og medens arneilden blussede, rokkehjulene snurrede og strikkepindene gik, blev der fortalt og sunget. Det var naturligvis de gamle som førte ordet, de kendte alle de gamle sagn og kvadene, og de forstod at fortælle. Thi denne side af sagen, *formen*, var ikke ligegyldig. Det var ikke ammestuepjank, man dyrkede, det var kunst. Nutidsmennesket, som daglig skummer fløden af sin avis, og som stedse lader en bred strøm av læsning løbe gennem sin hjerne, forstar ikke rigtig de gamle. De læste næsten aldrig, de kendte intet til den litterære overnæring, som har gjort os næsten døve og blinde. For dem var det at høre en historie eller et kvad en intens oplevelse, som ofte prægede sig sa dybt i deres erindring, at de senere kunne huske den ord for ord. Selvfølgelig stillede de derfor også de største krav til fortælleren. Han fik ikke uden videre lov til at snakke løs, han måtte holde sig til den overleverede ordlyd og til de hævdvundne træk. På denne made gik sagnene fra slægt til slægt uden i større grad at forandres. Det gik ikke an at lave om pa dem, hele røgstuen lyttede jo. Slap i tidens løb et og andet gennem kontrollen, var det nok snarere retoriska forberedninger end virkelige inventioner; de blev ikke tålt.

Kvøldseta var næsten en institution. En ganske særlig interesse har den ved den lighet den viser med de islandske sagaers overleveringsmåde i middelalderen. Også de gik gennem århundreder fra mund til mund, inden de blev nedskrevet, og derved gik over til at blive litteratur. – Men *kvøldseta* var kun den færøske traditions ene bærepille. Den anden var dansen.

Men hvad er det da for en tradition, som saledes er blevet bevaret gennem *kvøldseta og dansen*?

Det er, som allerede antydet, sagn og folkeviser. Sagnene var helt igennem færøiske. De var slægternes selverindring. Den litterære værdi, som de islandske sagaer har, havde de ikke, men deres funktion var den samme, og deres ånd var den samme. Man træffer begge steder den samme sans for genealogien, slægtssammenhængen, for den prægnante situation, for den effektfulde replik. Fremdeles den samme nøgterne, næsten rationalistiske indstilling overfor et stof, som dog skulle synes at være een stor fristelse til at svømme ud i det eventyrlige og romantiske.

Sagntraditionen var historie. Den befæstede slægtsfølelsen, rodfæstede færingen i den jord bund hvor han voksede, nærede hans selvbevidsthed og stolthed. Den var et aristokratisk fænomen, et typisk udslag af tankegangen i dette bondesamfund, hvor fødsel ingenlunde var en helt

ligegyldig ting, og hvor de fleste kendte deres slægt både op til 10. og 11. led."

Se dessutom:

V.U. Hammershaimb: Kvøldseta (Færøsk Anthologi, Kbhvn 1891, bd. I s. 389–391).
D. Bruun: Færøerne (særtryk af: Danmark Land og folk), Kbhvn 1922, s. 48.
P. Niclasen: Færøerne (i kronikker og foredrag) Kbhvn 1945, s. 31.
H. Reynolds: Færoyarne Hjaa gamalt norsk folk (2dre auka utgaava) Nidaros, 1923, s. 94–95.
J. Jakobsen: Færøerne, s. 326 (Úrskúrður av: Land og folk, Kbhvn 1910, bd. I, s. 299–329).
A. Weihe: Tjóðminni, Tórshavn 1938, s. 61.
R. Rasmussen: Sær er siður á landi (Vetrararbeiði), Tórshavn 1949, s. 121–127.
J. Patursson: Tættir úr Kirkjubøar søgu (Inniverk), Tórshavn 1966, s. 29–37.

[181] *Norge.* Ivar Kleiven berättar i sin bok I Heimegrendi (Minne fra Seksti-Aarom), Vågå 1949, s. 19–20 om Kveldsetu-Rødom bl.a. följande:

"Men fraa Live heime i Huse i desse Tidom og alle Rødom millom Far og dei framande umkring Skorsteinen Vinterkveldane, ber eg paa mange ugløymande Minne. Dei var som Høgtidsstunder, desse Kveldsetune, med Skildringur fraa Fjell og Finne, fraa By og Bygd. Og Far som alltid var den som styrede Greidtraaden i desse Sagom, hade ein av beste Stundom sine naar han paa denne Gjerdi livde uppatt Minni fraa Handelsferdum. Eg ser han for meg som han sat der paa Stolen med eine Handi innum Vesten. Den eine Foten la han ovanpaa den andre og veivla med Taai som etter Takt med Røda, medan Anlete gav Atterskin av Minni han fortalde paa si endeframme Gjerd, fri for all tillgjord Bragd. . ."

Se dessutom: P. Chr. Asbjørnsen og J. Moe, "En aftenstund i et proprietærkjøkken" i Samlede Eventyr I bd., Oslo 1936, s. 136 ff.

I samlingsverket "I manns minne" som handlar om vardagslivet i Norge kring senaste sekelskiftet, finns publicerade minnesanteckningar från ett stort antal personer från så gott som alla landsdelar. I Sogn og fjordane i manns minne (1973) berättar Olav Sagen (f. 1892 i Årdal) i sina barndomsminnen bl.a. följande om skymningsvilan:

- - - "Det var ei kosestund utover kvelden medan skyminga fall på. Lampen fekk vente ei stund, for oljen var dyr. Det var i slike stunder at vi borna fekk høyre om farne tider og om ætta. Om det meste av det som vart fortalt er borte, så heng det att ein godtokke og ei samkjensle med heim og huslyd som aldri vert borte. Det vart niste på livsvegen for dei fleste unge." Sogn og Fjordane i manns minne, Oslo 1973, s. 59 ff.

Berättartraditionen har sedan gammalt varit djupt förankrad i de norska bygderna t.ex. i Sætesdalen. Folkminnesforskaren Johannes Skar har upptecknat och publicerat Sætesdalens folkminnen. Där berättar han om en rad talangfulla sagoberättare som vandrade mellan gårdarna. Somliga av dem "hadde so sers vent eit gongelag; det var eit mynster for dalen". J. Skar: Gamalt or Sætesdal I–III (samlad utgåva, Oslo 1961–1963).

[182] *Danmark.* I Danmark var det framför allt de så kallade "bindestuerne" som inrymde aktiviteter som motsvarade den isländska kvällsvakan.

Evald Tang Kristensen ger en intressant skildring av "bindestuerne" i förordet till sin bok: Jydske Folkeviser og Toner, samlede af Folkemunde, især i Hammerum-Herred, Kbhvn. 1871:

"Det, der dog især har givet denne Egn sit bestemte Præg i den Retning, er *Bindestuerne*, som i de senere Aar ere gaaede af Brug. I forrige Tider samledes baade unge og gamle paa Omgang i Gaardene om Aftenen, dog vel især, hvor der var bedst Plads, og hver havde sin Bindehose med. Den skulde føde dem, og Børnene opnaade meget tidlig en stor Færdighed i Brugen af Strikkepindene. Tidt kappedes man om, hvem der kunde binde mest, og det var en stor Ære at ansés for den hurtigste Binder; de maalte da af, det vil sige: de rinkede hver især lige meget Garn op, flere hundrede Alen, og bandt ved Enden af Maalet en Løkke eller Sløjfe. Disse Rinkninger laa da foran enhver især, og af dem bandt de. Sad man om et Bord, gik Garnet over en Krog, der var slaaet fast i Loftsbjælken. Bandt man ikke omkap, brugtes denne Krog, Garnkrogen, ikke, men saa var Garnet da ikke heller rinket op, Garnøglet hang paa Skulderen i en Dobbeltkrog, der sad fast med sin anden Hage i Trøjen eller Vesten. Den kaldes Gillikrog. Der bandtes Trøjer, Vanter, Bukser o.s.v. En hurtig Binder kunde bruge 100 til 120 Favne Garn en Aften, naar han bandt 3 Marks Hoser, eller en 60 Favne til 2 1/2 Marks Vanter. Da det kan have sin Interesse at betragte Bindestuerne, og de i alt fald have Krav paa dens, som glæder sig

over Folkedigtningens Bevarelse saa længe som muligt, har jeg her tilladt mig en noget omstændeligere Omtale af disse med Hensyn til den legemlige Beskjæftigelse. Nu med Hensyn til den anden. Intet Arbejde sysselsætter vel Sjælen saa lidt som Bindningen, naar undtages det dengang ikke kjendte Fabrikarbejde. Det var altsaa den ønskeligste Lejlighed til at synge og lære en gammel Vise, høre Æmter, Remser, Gaader o.s.v. Disse Bindestuer ere altsaa ret egenlig Ammestuer for Resterne af de Digtninger, der i gamle Dage maa have tonet mageløst frisk og levende paa læberne. Men med alt dette kunde jeg dog ikke have glædet mig selv og andre med denne Samling, hvis ikke de fattige Mødre vare. Dem maa vi takke allermest, og dem vilde jeg saa gjærne give den Ære, der kan tilkomme dem. Man vil nok spørge: hvad have de da gjort? Ja, de vare for fattige til at gaa i lag med Gaardmændens Slægt, og havde i Regelen mange Børn, som de ikke kunde forlade om Aftenen. De sad da alle og bandt, saa mange som kunde, for det meste i Mørke; og for at de smaa ikke skulde blive søvnige, sang Moderen den ene gamle Vise for dem efter den anden, ja, satte dem Lektier for deri, som de maatte synge igjen; og netop paa den Maade bleve Viserne indprentede saa fast og urokkelig i Hukommelsen, at de aldrig glemtes. Det var ogsaa en Slags Skoler, men for hundrede Aar siden var der heller ingen egenlige Skoler paa disse Egne. Den her fremstillede Sandhed forklarer flere Særsyn: Jeg har samlet næsten alle mine Viser hos fattige Folk; de have gjemt dem til Nutiden, hvorimod de mere velstaaende vel have kunnet dem, men have glemt dem igjen. Det maa dog fremhæves, at *de alle*, baade rige og fattige, *have været enige* om at synge med hindanden."

Se vidare: I. Steenberg: Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende arhundrede I. Kbhvn 1963 (Finn Grandt-Nielsens kap.: Husfliden s. 558 ff. och Iørn Piø: Ungdom pa landet s. 108 ff)

H.F. Feilberg: Dansk Bondeliv I 1889 (4 utg. 1922 s. 128 ff.)

K. Understrup: Af Bindestuernes saga 1918, s. 42 ff. (Jubileumsskrift utg. av Danmarks Garn och Trikotagehandlerforening).

H.P. Hansen: Spind og Bind, Bindestuens og Hosekræmmerens Saga, Kbhvn 1947, s. 71 ff.

[183] *Sverige*. Det finns en rad likheter mellan Gotland och Island, bl.a. pa näringslivets omrade. Språkligt är Gotland också ett nordiskt reliktområde liksom Island.

I sin avhandling om traditionsbärare pa Gotland vid mitten av 1800-talet papekar Ragnar Bjersby hur betydelsefullt det är att känna till sagesmännens vardagsliv och sociala miljo. Han berättar bl.a. följande:

"På den gotländska landsbygden ha sasom tidigare framhallits motsättningar mellan de olika samhällskikten varit anmärkningsvärt ringa. Någon aristokrati har praktiskt taget ej funnits, och mellan de förekommande herrskapen — främst präster, kalkbruksagare, kopman och sjökaptener — och allmogen ha kontakterna merendels varit livliga och gemenskapsbefrämjande. Framför allt har emellertid homogeniteten varit pafallande inom allmogeleden. Mellan den egentliga bondebefolkningen å den ena sidan och hantverkarna, båtsmannen, arbetarna osv a den andra uppstodo ofta släktförbindelser i och med att manga bondsöner under det ekonomiska trycket maste söka sig annan utkomst än eget jordbruk. I det dagliga arbetet på gardarna gick husets egna sida vid sida med tjänstefolk och daglönare, vid strandbruket möttes yrkesfiskare, bönder, arbetskarlar osv. Naturligtvis aterverkade detta också pa samvaron utanför arbetslivet. . ."

" Det skall allra först betonas, att de muntliga traditionernas livsbetingelser voro goda redan i det ordinära arbetslivet pa gardarna i en tid, då man sällan gick ensam i arbetet. Tillfällen till utbyte av skämt och historier, till kommentarer och yttranden av troskaraktär osv. gavos snart sagt stundligen, och utrymme fanns för den enskilde traditionsbärarens särart. Vissa tider var situationen emellertid särskilt gynnsam. Under vinterhalvaret var det vanligt att "sita kväld", varvid man samlades till olika momhusarbeten. Dessa sammankomster inom hushallets ram utgjorde naturliga berattartillfällen." (R. Bjersby: Traditionsbärare pa Gotland vid 1800-talets mitt, Uppsala 1964, s. 297 ff.)

Se vidare: H. Gustavson: Gotländsk ordbok I. *Sita kvälld*: sitä kvälld: sitta inne och arbeta vid lyse om vinterkvällen. Man borjade sita kvalld vid Mikaeli (nu vid S:t Äula) till kl 9—10 pa aftonen.

P.N. Petterson: Ordbok över Valldamalet. Kwäll. . . oböjl. "kvällhuk", särsk. i uttr. sitta kvällhuk = sitta och kura i skymningen.

Rietz: Svenskt dialektlexikon. *Kväll sitta* arbeta inne vid ljus om kvällen. *Opp-satt*, oppsittare, oppsittarstugor, s. sittja.

Östergren: Nusvensk ordbok IX. *Uppsittar/(e)kväll; -natt.* Oppsittarkvällar för julfemman (kväll då man sitter tillsammans o. arbetar till in på natten) Sv. Dagbl. 1948. Uppesittarenatt med kaffe mitt på natten och brasa i bibliotekskakelugnen.

I en tidningsnotis med överskriften "Backstugor i Västernärke finns nu endast på foton" står följande: "Från Knista socken berättas att på 1860-talet var endast länsmansgården rödfärgad. Alla hus var torvtäckta. – Köket hade nakna stockväggar och i borrade hål stacks det in lysestickor. Dessa stickor späntades av furu som var lätt att klyva. De lades upp i en trave för torkning. Man fick inte slösa med ljuset utan först sedan det blivit helmörkt tändes stickorna. Innan dess blev det en stund för att "kura skymning" i lugn och ro. Då berättades sagor och upplevelser. Det var en familjestund av den typ som det inte ges tid med i våra dagar, inte ens under semestern" (Närkes Allehanda, 16 aug. 1974).

[184] *Finland.* Svenska litteratursällskapet i Finland, Folkkultursarkivet, Helsingfors. – *Uppsitu,* oppsitu, *ca 60–70 lappar* (=ordbelägg) bl.a. Uppsitu, (opp-) i norra Österbotten. Kvällsset(arbet): Åland. Kvällsetta: Jomala. Kvällssitun, uppsitarstug: Pörtom. Uppsitarstugu: Lappfjärd. Kvällssetu: 6–9 e.m. under den mörka tiden av året, vardagliga arbeten i lampljus (eller annat ljus). *Vendell,* H: Ordbok över de östsvenska dialekterna *uppseta* (opsitu, upsitu, opsätu) "Sent på natten varande (ish arbets-) gille", s. 1076. Se vidare: Skrifter utg. Svenska litteratursällskapet i Finland LXIV–LXXIX Helsingfors 1904–1907.

[185] *Ungern.* I likhet med vad som framkommit hos Evald Tang Kristensen framhåller den ungerska folkminnesforskaren Linda Dégh att blott ett mindre antal personer var verkligt framstående traditionsbärare. Som regel återfanns de bland de fattiga eller i varje fall bland de mindre välsituerade.

Sagoberättandet hade således flera funktioner. Man kunde t.ex. samlas i ett hem, som inbjudit en talangfull berättare för att underhålla vid ett gemensamhetsarbete såsom spinning eller fjäderplockning. Det hände också att man anordnade berättartävlingar mellan ett par eller flera sagoförtäljare. Berättandet var då ren underhållning med en rad goda berättare som avlöste varandra. Sagoberättandet var också av betydelse vid vaka, t.ex. under likvakan. L Dégh: Märchen, Erzähler und Erzählgemeinschaft, Berlin 1962.

[186] *Tyskland.* I början av 1930-talet företog Angelica Merdelbach-Pinck en rad upptecknings färder i Lothringen. Hon publicerade sedan det insamlade materialet i några för oss intressanta samlingsverk. Här bör särskilt nämnas Lothringer Volksmärchen (1940). Där betonar Merkelbach-Pinck hur viktigt vinterhalvåret var för den muntliga berättartraditionen:

"Die für das Märchenerzählen fördernde Stimmung erwuchs am zuverlässigsten aus dem Boden der Meistube. In ihr fanden sich nach Einbringung der Ernte, an den langen Spätherbst- und Winterabend herkömmlicherwise die Meileute zusammen, die im alten Niedgau Meiengänger, in Settingen bei Saargemünd die Mei genannt werden. Sie vertrieben sich bei gemeinsamer Arbeit die Zeit durch Erzählung, Gesang, Pfänderspiel und allerlei Neckereien unter den Jungen. - - - Die Meistube war der Mittelpunkt überlieferten Brauchtums. Je nach der Gegend und vorwiegenden Beschäftigung ihrer Bewohner trug sie verschiedene Namen. Sie hiess früher die Spinnstube; im Saarburger Lande heisst sie noch heute die Kunkelstube. Seit der mitte des vorigen Jahrhunderts wurde die Spinnstube zur Flechtstube, als die Hutfabrik von Saarunion-Bockenheim ungefähr 15 000 Heimarbeitern im Flechten von Panamahüten Beschäftigung und Verdienst brachte. Der Begriff Meistube aber blieb immer der gleiche, wie er in dem mittelhochdeutschen Worte meigen gedeutet wird: "sich wie im Mai gebaren, sich belustigen, froh sein", ob nun gesponnen, geflochten, geperlt, gestrikt, filiert, gehäkelt, geflickt wurde oder ob man andere Heimarbeiten verrichtete. Nur in Sierck wird eine Trennung der Geschlechter beim Meien erwähnt, unt zwar trafen sich die Männer in der Meeh- oder Rauchstuv, um gemeinsam ihre Pfeifen zu rauchen und sich zu erzählen, während die Frauen gesondert in der Spennstuv zum Spinnen und zur Unterhaltung zusammenkamen." A. Merkelbach-Pinck: Lothringer Volksmärchen 1940, s. 8.

[187] *Frankrike.* Här har kvällsvakans motsvarighet, traditionen *"la veillée"*, haft en särskild funktion att fylla. Dess roll för traditionsöverföringen har bl.a. dokumenterats i en beskrivning från senare hälften av 1800-talet: "Parmi tous les instants de la journée où les personniers

(medlemmar i ett komplext storhushåll liknande zadruga) étaient éparpillés et occupés par leurs tâches . . . *les veillées*. . . appréciées. . . les petits travaux réservés aux veillées, teiller le chanvre, fabriquer des paniers, préparer les pailles pour les chapeaux. . . Plusieurs maisons ont la cheminée placée au milieu de la chambre principale, le chauffoir, de telle sorte que trente-deux personnes se chauffent aisément devant un énorme feu alimenté par des genêts (Sarothamnus scoparius). . . les anciens ont le monopole de la parole: ils racontent les légendes, les grandes actions et les grands crimes qu'ils savent par tradition, ils disent avec fierté, depuis combien des siècles ils appartiennent à telle famille et exposent en détail comme modèle à suivre, h'histoire de leurs ancêtres toujours intimement liée à celle des divers propriétaires de leur ténément. (Dessa bönder var arrendatorer.) Cela dure justqu'a/ neuf heures. A ce moment, le plus silencieux de tous se lève et dit: Enfants. . . la prière. . . C'est le maître qui a parlé. . . gens de la tribu et mendiants, vagabonds se mettent à genoux par terre, les coudes appuyés sur les bancs et la tête dans lemains; le maître, recueilli, récite lentement les oraisons; puis, la jeunesse se retire.
— On parlait naturellement des légendes locales parmi lesquel les wouivres, animaux fabuleux, gardiens de trésors cachés généralement près d'une source, tenaient une très large place." (Efter De Cheverry, Fin des communautés taisibles du Nivernais, conférence, brochure in —8, Nevers 1886, cit. i Henriette Dussourd, Au même Pot et au même Feu. Etude sur les communautés familiales agricoles du centre de la France. Moulins 1962. s. 66 f.

[188] *Irland*. Ofta påpekas släktskapsbanden mellan den isländska och den irländska folkkulturen, där det muntliga traderandet ända in i vår tid spelar en viktig roll i folkets liv.

Detta gäller i övrigt också de andra gaelisk-sprakiga områdena dvs. delar av det skotska fastlandet och Hebriderna. I dessa distrikt har det varit en sedvänja att samlas kväll efter kväll vintertid och lyssna till en saga eller en sång:

"No one who has had the privilege of being present at these Hibernian Nights Entertainments will ever forget the experience. — This social custom is known by other names in other parts of Ireland: *scoraíocht, bothántaíocht, cuartaíocht, ránaíocht*. In the Aran Islands, Co. Galway, *áirneán* is used to denote the custom of women meeting at a certain house, after the manner of the German *Spinnstube*, to spin or card wool, often by the light of the fire: but it means also a session of winter story-telling. - Such fireside literary circles are still to be met with in outlying corners of the Gaeltacht where the radio has not yet disturbed the traditional peace of these old Gaelic gatherings."

- - -"Here is a picture of a Kerry story teller. Tadhg Ó Murchu describes him seated at the fire side: His piercing eyes are on my face, his limbs are trembling, as, immersed in his story, and forgetful of all else, he puts his very soul into the telling. Obviously much affected by his narrativ, he uses a great deal of gesticulation, and by the movement of his body, hands, and head, tries to convey hate and anger, fear and humour, like an actor in a play. He raises his voice at certain passages, at other times it becomes almost a whisper. He speaks fairly fast, but his enunciation is at all times clear."

- "Stories were told as a rule at night around the winter fire from the end of harvest until the middle of March." J. H. Delargy (S. O. Duilearga). The Gaelic Story teller (Proceedings of the British Academy, 1945), s. 192, 190 och 181.

[189] C. W. von Sydow: Folkminnesforskning och filologi, (i Folkminnen och Folktankar 1921), s. 82.

Kap. IV Tradition och förändring

[1] Jón Helgason: Öldin åtjánda, Rvk 1960, s. 150 ff. Se närmare: Jón Helgason: Kristni saga II, Rvk 1927 (Tilskipun um húsvitjanir o.fl. 1746. Tilskipun barna o.fl. 1744).

[2] Jakob Benediktsson: Islands nationalbevidsthed og selvstændighedskamp art. i Nordisk i Tusind År (red. av C.P.O. Christiansen) Kbhvn 1941, s. 192 ff. Se närmare: Björn Þórðarson: Alþingi og frelsisbaráttan, Rvk 1951 och Magnús Jónsson: Saga Islendinga IX 1—2, Rvk 1957—58.

[1] Þórleifur Bjarnason: Aldahvörf (Ellefta öldin i sögu Islendinga) Rvk 1974, s. 87 ff. Se dess-

utom: Jón J. Aðils: Den danske monopolhandel på Island 1602–1787, Kbhvn 1926 (1787–1854 är handeln fri för danska medborgare, efter 1854 är den fri för alla nationer).

[4] Hannes Jónsson: Co-operation in Iceland, Rvk 1950.

[5] Ett par exempel på landets isolering under vinterhalvåret: Den 28 jan. 1840 var kung Fredrik den VI:s födelsedag. I anledning därav arrangerades festligheter i Reykjavik. Man drack kungens skål och utbringade ett leve för honom. Man visste inte att konungen hade avlidit redan två månader tidigare. Den nyheten nådde inte Island förrän i april 1840. Tjugofyra år senare hade kommunikationerna inte förbättrats mer än att nyheten om att Fredrik den VII dött den 15 nov. 1863 nådde Island först den 4 april 1864. (Se Gils Guðmundsson: Öldin sem leið bd I (1955) s. 124 och bd II (1956) s. 30.)

[6] Under tidsperioden 1874–1894 ökar postförsändelsernas antal på Island från 18 000 till 180 000. (Se G. Guðmundsson: Öldin sem leið, Rvk 1956, s. 243.)

[7] Þórleifur Bjarnason: Aldahvörf, Rvk 1974, s. 101 ff. Se vidare: Guðbrandur Jónsson: Vegamál Islands (Almanak hins isl. þjóðvinafélags Rvk 1947).

[8] Þorkell Jóhannesson: Landbúnaður á Islandi 1874–1940 (Almanak hins isl. þjóðvinafélags, Rvk 1943) och Lúðvik Kristjánsson: Fiskveiðar Islendinga 1784–1940 (Almanak hins isl. þjóðvinafélags, Rvk 1944).

[9] Under 1800-talet utgavs över 40 tidningar och tidskrifter på Island. Många av dessa publikationer utkom dock endast under en kort period, somliga endast 2–3 år. Några utkommer dock alltjämt. Följande tillhör i första hand tiden 1800–1860: Klausturpósturinn, Skírnir, Tímarit (Bókmenntafélagsins), Íslenzkt almanak, Sunnanpósturinn, Ármann á alþingi, Fjölnir, Ný félagsrit, Reykjavíkurpósturinn, Norðurfari, Þjóðólfur, Landstíðindi, Gestur Vestfirðingur, Norðri, Ingólfur, Hirðir, Húnvetningur, Ný sumargjöf, Íslendingur, Bóndi. Under åren 1861–1900 tillkom följande tidningar och tidskrifter (första utgivningsort- och år angivna): Höldur (Rvk 1861), Norðanfari (Akureyri 1862), Baldur (Rvk 1868), Gefn (Kbhvn 1870), Göngu-Hrólfur (Rvk 1872), Víkverji (Rvk 1873), Isafold (Rvk 1974), Andvari (Rvk 1874), Norðlingur (Akureyri 1875), Skuld (Eskifjörður 1877), Fróði (Rvk 1879), Verðandi (Kbhvn 1882), Suðri (Rvk 1883), Fjallkonan (Rvk 1884), Austri (Seyðisfjörður 1884), Þjóðviljinn (Ísafjörður 1886), Búnaðarrit (Rvk 1887), Sunnanfari (Kbhvn 1891), Eimreiðin (Kbhvn 1895), Dagskrá (Rvk 1896), Plógur (Rvk 1898). (Se Gils Guðmundsson: Öldin sem leið II (1956), s. 283.)

[10] Gils Guðmundsson: Skútuöldin I–II, Rvk 1944.

[11] Búnaðarrit XXI, Rvk 1907, s. 261.

[12] Halldór Hermansson: Islænderene i Amerika, Kbhvn 1922.

[13] Mannfjöldabreytingar á Islandi 1703–1972 (Rvk 1974) och Tölfræðihandbókin, Hagskýrslur, Islands II, 40 (Rvk 1967). Se dessutom: Þorbjörn Broddason: Nokkrar athugasemdir um íslenzkt þjóðfélag, Rvk 1974.

[14] Helgi S. Kjartansson: Fólksflutningar til Reykjavíkur 1850–1930, art. i Reykjavík i 1100 ár, Rvk 1974, s. 255 ff. och Páll Líndal: Hin fornu tún (Reykjavík i ellefu aldir), Rvk 1974. Se också: Lýður Björnsson: Saga sveitarstjórnar á Islandi, Rvk 1972.

[15] Lúðvik Kristjánsson: Fiskveiðar Íslendinga 1874–1940 (Almanak hins isl. þjóðvinafélags, 1944).

[16] Þórleifur Bjarnason: Aldahvörf, Rvk 1974.

[17] Guðmundur Friðjónsson: Hvað rekur fólkið úr sveitinni?, art. i Alþýðublaðið I 1906, s. 57 ff. och Guðmundur Friðjónsson: Leiðindi í sveitum, art. i Norðurland II, s. 170 ff.

[18] Brynjólfur Jónsson frá Minna-Núpi: Fyr og nú i Gnúpverjahreppi, art. i Eimreiðin 1907, s. 96 ff. och s. 177 ff. Se vidare: Þorvaldur Thoroddsen: Lýsing Islands IV, Rvk 1922.

[19] Sigurður Sigurðsson: Verkafólksskorturinn í sveitinni, art. i Búnaðarrit XXI, 1907, s. 258 ff.

[20] Jón Pálsson: Freyr X, Rkv 1913, s. 145 och Halldór Vilhjálmsson: Freyr X, 1913, s. 65.

[21] Guðmundur Hannesson: Heimilisiðnaðurinn og framtíð hans, Eimreiðin 1921, s. 214.

[22] Þorkell Bjarnason: Þjóðhættir um miðbik nítjándu aldar, art. i Þjóðlífsmyndir (Þættir úr íslenzkri menningarsögu), Rvk 1949, s. 9–10. Se vidare: Anna Thorlacius: Minningar frá æskuárum, art. i Eimreiðin 1914, s. 54 ff. (även Anna Thorlacius övriga art. i Eimreiðin 1914–1917). Se dessutom: Þorvaldur Thoroddsen: Lýsing Íslands IV, Rvk 1922.

[23] Se Anna Birgitta Rooth: The Importance of Storytelling (Studia Ethnologica Upsaliensia 1, i Acta Universitatis Upsaliensis), Uppsala 1976.

Tryckta källor och anförd litteratur

Aðils, J.J., Den danske monopolhandel på Island 1602–1782, Kbhvn 1926–27, s. 534 ff.
Alfræði islenzk II (utg. ved N. Beckman og Kr. Kålund, Kbhvn 1914–16, s. 85).
Andersson, O., Framsades (reciterades) eller sjöngos de isländska rimorna? (Academiae Aboensis Humaniora 18, s. 13–20)
Andersson, O., Några särdrag i rimamelodierna (Saga och sed 1960, s. 130–138).
Andrésson, B., Om isländsk musik (Ny musik i Norden, Sthlm 1954).
Arason, St., Ég man þá tíð, Rvk. 1953.
Árnason, J., Fingrarím, Kbhvn. 1838.
Árnason, J. och Grímsson, M., Íslenzk æfintýri (1852), Íslenzkar þjóðsögur (1862–1864) ny utg. Rvk 1954–61.
Asbjørnsen, P. Chr. og Moe, J., En aftonstund i et proprietærkjøkken i Samlade Eventyr I bd. Oslo 1936.
Benediktsson, J., Islands nationalbevidshed og selvstændighedskamp (Nordisk i Tusind Ar. Kbhvn 1941, s. 192 ff.).
Benediktsson, J., Landnám, KLNM (= Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid) X, sp 241–217.
Bjarnason, Þ., Aldahvörf (Ellefta öldin i sögu Íslendinga, Rvk 1974).
Bjarnason, Þ., Fyrir 40 árum (Tímarit hins íslenzka bókmenntafélags, Rvk 1894).
Bjarnason, Þ. och Sigurðsson, Ó., Þjóðhættir um miðbik nítjándu aldar (Þjóðlífsmyndir, Rvk 1949, s. 9–175).
Bjersby, R., Traditionsbärare på Gotland vid 1800-talets mitt, Uppsala 1964.
Björnsson, Á., Sumardagurinn fyrsti (Árbók hins íslenzka fornleifafélags, Rvk 1970, s. 87–123).
Björnson, G., Íslenzka tímatalið (Skírnir, Rvk 1915).
Björnsson, L., Saga sveitarstjórnar á Íslandi, Rvk 1972.
Blöndal, S., Islandsk-dansk Ordbog, Rvk 1920–24.
Broddason, Þ., Nokkrar athugasemdir um íslenzkt þjóðfélag, Rvk 1974.
Bruun, D., Fortidsminder og Nutidshjem på Island, Kbhvn 1928.
Bruun, D., Færøerne (særtryk af Danmark Land og Folk, Kbhvn 1922, s. 48.
Böðvarsson, Á., Brávalla rímur (Rit Rímnafélagsins VIII, 1955, s. XXIV).
Davíðsson, Ó., Íslenzkar þulur og þjokveði (Íslenzkar gátur, skemmtanir, vikivakar og þulur) Kbhvn 1893–1903.
Dégh, L., Märchen, Erzähler und Erzählgemeinschaft, Berlin 1962.
Delargy (S. O. Duilearga) The Gaelic Story teller (Proceeding of the British Academy, 1945, s. 181 ff.).
Dussoud, H., Au même Pot et au même Feu. Etude sur les communautes familiales agricoles du centre de la France. Molins 1962, s. 66 ff.
Egils saga Rvk 1933 (s. 100–101) och Rvk 1967 (s. 128).
Einarsson, St., Íslenzk bókmenntasaga 874–1960, Rvk 1961.
Ejder, B., Dagens tider och måltider, Lund 1968.
Eldjárn, K., Gengið á reka, Rkv 1948.
Eldjárn, K., Hundrað ár í þjóðminjasafni, Rvk 1963.
Eyrbyggja saga, Rvk 1921, s. 133–134.
Feilberg, H.F., Dansk Bondeliv I 1889 (4 utg. 1922, s. 128 ff.).
Friðjónsson, G., Hvað rekur fólkið úr sveitinni (Alþýðublaðið I 1906, s. 57).
Friðjónsson, G., Leiðindi í sveitum (Norðurland II, s. 170).
Gestsson, G., Álnir og kvarðar (Árbók hins íslenzka fornleifafélags, Rvk 1968, s. 45–78).
Gestsson, G., Gröf í Öræfum (Árbók hins íslenzka fornleifafélags, Rvk 1959, s. 25 ff.).

Gíslason, M., Den nutida isländska nationaldräkten (Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, Sthlm 1962).
Gíslason, M., Den isländska folkdräktens smycken och prydnadsföremål (Nordisk tidskrift, Sthlm 1964).
Gíslason, M., Isländskt byggnadsskick (stencil), Sthlm 1955.
Gíslason, M., Isländskt åkerbruk (Nordisk tidskrift, Sthlm 1955).
Grágás, Islændernes Lovbog i Fristatens Tid, utg. efter det kongelige Biblioteks Haandskrift og oversat av V. Finsen. 1.–4. Kbhvn 1852–70.
Granlund, J., Veckoräkning och veckoår (Arv II, Uppsala 1955).
Grettis saga, Rvk 1920, s. 30–31.
Guðjónsson, S.V., Folkekost og Sundhedsforhold i gamle dage. Belyst gennem den oldnordiske Litteratur, Kbhvn 1941.
Guðmundsson, E., Afi og amma, Rvk 1941.
Guðmundsson, E., Pabbi og mamma, Rkv 1944.
Guðmundsson, G., Skútuöldin I–II, Rvk 1944.
Guðmundsson, G., Öldin sem leið I–II (1801–1860, 1861–1900) Rvk 1955–1956.
Guðmundsson, G., Öldin okkar I–II (1901–1930, 1931–1950) Rvk 1950–1951.
Gustavson, H., Gotländsk ordbok I.
Hallberg, P., Den isländska sagan, Sthlm 1956 (Verdandis skriftserie 6.)
Hallgrímsson, H., Íslenzk alþýðumenntun á 18. öld, Rvk 1928.
Hammershaimb, V.U., Kvøldseta (Færøisk Anthologi, Kbhvn 1891 bd. I s. 389–391).
Hannesson, G., Iðnsaga Islands, Rvk 1932.
Hannesson, P., Sýslu- og sóknarlýsingar hins íslenzka bókmenntafélags, 1839–1873, Rvk 1954.
Hansen, H.P., Spind og Bind, Bindehosens, Bindestuens og Hosekræmmerens saga, Kbhvn 1947, s. 71 ff.
Helgason, J., Kristni saga II Rvk 1927 (Tilskipun um húsvitjanir o.fl. 1746. Tilskipun barna o.fl. 1744).
Helgason, J., Handritaspjall, Rvk 1958 s. 30.
Helgason, J., Öldin sautjánda (1601–1700) Rvk 1966.
Helgason, J., Öldin átjánda I–II (1701–1760, 1761–1800) Rvk 1960–1961).
Hermansson, H., Islænderne i Amerika, Kbhvn 1922.
Hjörvarr, H., Glímubók ISI, Rvk 1916.
Holtsmark, A., Edda och eddadiktning KLNM III sp. 475–488.
Holtsmark, A., Kongesaga, KLNM IX sp. 41–46.
Homeros Iliaden och Odyssén (övers. av rektor Sveinbjörn Egilsson (1791–1852) Iliaden utg. i Rvk 1855, Odyssén i Viðey 1829–1840, ny utg. Rvk 1948–1949.
Íslendingabók, utg. F. Jónsson, Kbhvn 1887.
Jacobsen, J.F., Færøerna. Natur og Folk, Tórshavn 1953.
Jakobsen, J., Færøerne s. 326 (Úrskúrður av Land og Folk), Kbhvn 1910, bd. I, s. 299–329.
Jansson, S.O., Dygn, KLNM III, sp. 390–394.
Jóhannesson, Þ., Landbúnaður á Íslandi 1874–1940 (Almanak hins íslenzka þjóðvinafélags, Rvk 1942, s. 65–111).
Jónasson, J., Islenzkir þjóðhættir, Rvk 1945.
Jónsdóttir, I., Gömul kynni, Akureyri 1946.
Jónsson, B., Þættir um kjör verkafólks á síðari hluta 19. aldar (Andvari Rvk, 1953).
Jónsson, Br. frá Minna-Núpi, Fyr og nú í Gnúpverjahreppi (Eimreiðin XIII, Kbhvn 1907, s. 96–177).
Jónsson, E., Ættir Austfirðinga I–II (Landsbókasafn, Rvk 1953 och 1955, handskrift i 7 band).
Jónsson, G., Vegamál Islands (Almanak hins íslenzka þjóðvinafélags, Rvk 1947).
Jónsson, H., Co-operation in Iceland, Rvk 1950.
Jónsson, M., Saga Islendinga IX 1–2, Rvk 1957–58.
Jónsson, S., Endurminningar, Rvk 1922.
Ketilsson, M., Islandske Maanedstidender II, Kbhvn 1775, s. 96.
Kjartansson, H.S., Fólksflutningar til Reykjavíkur 1859–1930 art. i Reykjavík i 1100 ár, Rvk 1974, s. 255 ff.

Kjær, H. Kampen om Hjemmet, Kbhvn 1935.
Kleiven, I., I Heimegrendi (Minne fra Sekti-Aarom) Vågå 1949.
Krisjánsson, L., Fiskveiðar Islendinga 1874—1940 (Almanak hins islenzka þjóðvinafélags. Rvk 1944, s. 65—111).
Landnáma, Kbhvn 1843.
Lárusson, M.M., Biskupa sögur KLNM I sp. 630—631.
Laxness, H., Gjörningabók, Rvk 1959, s. 53.
Lindal, P., Hin fornu tún (Reykjavík í ellefu aldir), Rvk 1974.
Magnússon, J., Píslarsaga (1658), Kbhvn 1912, s. 12.
Mannfjöldabreytingar á Íslandi 1703—1972, Rvk 1974.
Merkelbach-Pinch, A., Lothringer Volksmärchen 1940.
Niclasen, P., Færøerne (kronikker og foredrag, Kbhvn 1945, s. 31).
Nordal, S., Völuspá, Kbhvn 1927, s. 13.
Nordisk kultur 21, Sthlm 1934 (spec. del II av AI med underrubriken Rimtöl).
Ólafsson, E., Kvæði, Kbhvn 1832, s. 171—172.
Ólafsson, E., och Pálsson, B., Vice-Lovmand Eggert Olafsens og Land Physici Bjarne Poulsens Reise igennem Island, Sorøe 1772, s. 182.
Ólason, P.E. och Jóhannesson, Þ., Saga Islendinga VI—VIII, Rvk 1943—1950.
Olsen, B.M., Um skattbændatal 1311 og manntal á Íslandi . . . (Safn til sögu Íslands IV, Rvk 1910).
Olsson, A., Koagulerad mjölk i äldre tiders hushållning (Rig 1966).
Pálsson, J., Freyr X, Rvk 1913, s. 145 ff.
Patursson, J., Tættir úr Kirkjubøar søgu (Inniverk) Tórshavn 1966, s. 29—37.
Petterson, P.N., Ordbok över Valldamålet.
Rafn, C.C., Fornaldarsögur Norðurlanda, Kbhvn 1829—1830.
Rasmussen, R., Sær er siður i landi (vetrararbeiði) Tórshavn 1949, s. 121—127.
Reynolds, H., Færoyarne Hjaa gamalt norskt folk (2dre auka utgaava) Nidaros 1923, s. 94—95.
Rooth, A.B., Folkdikt och folktro, Lund 1971.
Rooth, A.B., Folklig diktning, Uppsala 1965, s. 125 ff.
Rooth, A B., The Importance of Storytelling (Studia Ethnologica Upsaliensia 1. i Acta Universitatis Upsaliensis), Uppsala 1976.
Roussell, A., o.fl., Forntida gårdar i Island, Kbhvn 1943.
Rietz, Svenskt dialektlexikon.
Sigfússon, B., Íslendingabók, KLMN VII, sp. 493—495.
Sigfússon, S., Íslenzkar þjóð sögur og sagnir I—16. Seyðisfjörður, Hafnarfjörður og Rvk 1922—1958.
Sigmundsson, F., Rimnatal, Rvk 1966.
Sigurðardóttir, Ó., Bernskuheimilið mitt, (Eimreiðin XII, Kbhvn 1906).
Sigurðsson, S., Búnaðarfélag Islands Aldarminning II bd Rvk 1937.
Sigurðsson, S., Verkafólksskorturinn i sveitinni, Búnaðarrit XXI, 1907, s. 258 ff.
Skar, J., Gamalt or Sætesdal I—III (samlad utgåva, Oslo 1961—63).
Sogn og Fjordane i manns minne, Oslo 1973, s. 95 ff.
Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland LXIV-LXXIX Helsingfors 1904—1907.
Steenberg, I., Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede I, Kbhvn 1963 (Finn Grandt Nielsens, Kap: Husfliden s. 558 ff. och Iørn Piø: Ungdom pa landet s. 108 ff.).
Stefánsson, V., Islands landbrug (Nordens årsbok, Sthlm 1923).
Steffensen, J., Population, Island, KLNM, sp. 392.
Steingrimsson, H., "Að kveða rimur", Scripta Islandica, Uppsala 1974, s. 40 ff.
Ström, F., Svenska folkgåtor, Sthlm 1937.
Strömbäck, D., Några drag ur äldre och nyare isländsk folktro, Island. (Bilder från gammal och ny tid. Uppsala 1931, s. 51—77 (Skrifter utg. av Samfundet Sverige-Island 1.)
Sturlunga saga IV, Rvk 1921, s. 95—96.
Sveinsson, B., Bréfabók Brynjolfs biskups (1675) (Safn Fræðafélagsins VII, s. 273).
Sveinsson, E. Ó., Um rimur fyrir 1600 og fleira (Við uppspretturnar, Rvk 1956).
Sveinsson, E.Ó., Lestrarkunnátta Íslendinga í fornöld (Við uppspretturnar, Rvk 1956, s. 166—192).

Sveinsson, E.Ó., Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri, Rvk 1951, s. 287–294).
Sveinsson, E.Ó., Läs- och skrivkunnighet på Island under fristatstiden (Scripta Islandica, Isländska sällskapets årsbok, Uppsala 1966).
Sveinsson, E.Ó., Fornaldarsögur Norðurlanda KLNM IV, sp. 499–507.
Sveinsson, E.Ó., Íslendingasögur, KLNM VII, sp. 496–513.
von Sydow, C.W., Folkminnesforskning och filologi (Folkminnen och Folktankar 1921, s. 82).
Talve, I., Bastu och torkhus i Nordeuropa, Sthlm 1960.
Tang Kristensen, E., Jydske Folkeviser og Toner, samlade af folkemunde især i Hammerum-Herred (se forordet), Kbhvn 1871.
Taylor, A., English Riddles from Oral Tradition, Berkl. Calif. 1951.
Thorlacius, A., art. i Einreiðin 1914–1917.
Thoroddsen, J., Maður og kona, Rvk 1968.
Thoroddsen, J., Piltur og stúlka, Rvk 1948.
Thoroddson, Þ., Island, Land og Folk, Kbhvn 1919.
Thoroddsen, Þ., Lýsing Íslands I–IV, 1919–1927.
Tómasson, Þ., Sumtag- og sumtagssnælda (Árbók hins íslenzka fornleifafélags, Rvk 1961).
von Troil, U., Bref rörande en resa till Island (bref nr X), Uppsala 1777, (ånyo utg. av Samfundet Sverige-Island, Sthlm 1933).
Tölfræðihandbókin, Hagskýrslur Islands II 40 (Rvk 1967).
Understrup, K., Af Bindestuernes saga, Kbhvn 1918, s. 42 ff.
Vendell, H., Ordbok över de östsvenska dialekterna.
Wiehe, A., Tjóðminni, Tórshavn 1938, s. 61.
Vilhjálmsson, H., Freyr X, Rvk 1913, s. 65 ff.
Þórðarson, B., Alþingi og frelsisbaráttan, Rvk 1951.
Þorkelsson, Þ., Islandsk tideregning (Årbøger for nordisk Oldkyndighet og Historie, Kbhvn 1923).
Þórólfsson, B.K., Rímur fyrir 1600, Kbhvn 1934 (Safn Fræðafélagsins IX).
Þorsteinsson, B., Íslenzk þjóðlög, Kbhvn 1906–1909.
Þorsteinsson, K., Héraðssaga Borgarfjarðar, Rvk 1935.
Þorsteinsson, K., Úr byggðum Borgarfjarðar I–II, Rvk 1948.
Þorsteinsson, Þ., Manntalið 1703 (Andvari, Rvk 1947, s. 26–51).
Öræfi, (Hof, Sandfell, Skaftafell), opmålning og registrering i det sydøstlige Island. Utgiver: Arkitektskolen i Århus 1974.
Östergren, Nusvensk ordbok IX.

Bilagor

Inledningsord

1. Såsom omtalats i avsnittet *Presentation av enkäter* är det endast fyra sagesmän som förekommer i båda undersökningarna, nämligen Jón Sigurðsson, Svafa Þorleifsdóttir, Snorri Sigfússon och Kristján I. Sveinsson. Den sistnämnde är den ende som svarat ganska utförligt på alla de frågor som ställdes.

De svar som Kristján I. Sveinsson gav på de två undersökningarna kan anses vara allmänt belysande exempel på en sagesmans svar på de aktuella frageställningarna vid de två tidpunkterna (1929 och 1962). De bilagor som här följer är:

I Kristján I. Sveinssons svar på K-undersökningens frågor.
II Kristján I. Sveinssons svar på Þ-undersökningens frågor.
III Þ-enkätens rubriker.
IV Namnlistor över undersökningarnas sagesmän Þ:s sagesmän (bilaga IV A) och K:s sagesmän (bilaga IV B), samt en översikt över svarens frekvens och omfång.
V Kartor över (A) *kjördæmi* (valkretsar) och *verzlunarstaðir* (handelsplatser), (B) *sýslufélög* (distrikt) och *kaupstaðir* (städer).
VI Karta över kommuner och sagesmännens hemorter.
VII Förteckning över kommunernas namn och nummer på kommunkartan.

2. Inledningsvis ges här några kortfattade personliga uppgifter om Kristján I. Sveinsson, i huvudsak byggda på ett privat brev till författaren från sagesmannens dotter Solveig Kristjánsdóttir och en av hans barndomsvänner Otto A. Michelsen, båda bosatta i Reykjavík.

Kristján Ingimar Sveinsson (1884–1971) föddes på gården *Stekkjarflötum í Austurdal* i *Skagafjarðarsýsla* på Nordlandet den 9 september 1884. Där bodde då hans föräldrar, Sveinn Magnússon och dennes hustru Anna Guðmundsdóttir. Han förlora de tidigt sin mor, men under sin tidigaste barndom fram till 9–10 års ålder vistades han hos sin far och han fick då börja arbeta för sitt uppehälle, till att börja med som fårvaktare på en av granngårdarna. Senare blev han dräng, bl.a. på gårdarna *Flatartunga*, *Silfrastaðir* och *Merkigil*. Under några säsonger arbetade han också som fiskare i *Sauðárkrókur*. Alla dessa orter ligger i *Skagafjörður*-bygden.

Hösten 1904 skrev han in sig som elev vid lantbruksskolan *Hólar í Hjaltadal* och utexaminerades därifrån som *búfræðingur* (agronom) våren 1906. Under några vårperioder var han så anställd hos bygdens jordbrukssällskap för att syssla med jordförbättringar, *jarðabætur*, på en rad gårdar i *Skagafjörður*. Han var daglönare, *kaupamaður*, under höbärgningstiden och undervisade ofta barn vintertid.

År 1911 gifte han sig med Sigríður Daníelsdóttir från *Steinstaðir* i *Skagafjörður*. Under en åttaårsperiod var de bosatta på olika orter i *Skagafjörður* bygden, tills de flyttade till *Sauðárkrókur* 1919. Där bodde de oavbrutet i 23 år. Kristján hade alltid några får och ett par hästar som han skötte själv. Hästarna användes vid transporter av olika slag både sommar och vinter. Vintertid hade han ofta en stor släde som transportmedel och då försågs hästskorna med broddar, *skaflajárn*.

Kristján I. Sveinsson var något av en tusenkonstnär, *þúsundþjalasmiður*. Han var t.ex. självlärd elektriker och arbetade i många år som telefonarbetare både med anläggningsuppgifter och reparationer. År 1942 flyttade han till *Hrísey* i *Eyjafjörður* och två år senare till *Siglufjörður*, där han var bosatt i 15 år och arbetade bl.a. som elektri-

ker. Från år 1960 bodde han och hans hustru slutligen hos en av döttrarna, som var gift och bosatt i Reykjavik.

Kristján var en beläst man och hade lätt för att uttrycka sig i tal och skrift. Han diktade ofta epigram som han lanserade vid olika tillfällen.

Både Kristján och hans hustru Sigríður var ovanligt minnesgoda människor. På äldre dagar roade de sig ofta med att ur minnet återkalla ett och annat från svunnen tid, vilket då ibland blev nedskrivet som svar på en enkät om gångna tiders vardagsliv.

Bilaga I. Kristján I. Sveinssons minnesanteckningar

Några minnen från min barndom

Jag har ofta tänkt skriva några ord om isländskt lantliv som det gestaltade sig 30—40 år tillbaka i tiden, men det har aldrig blivit av. Nu har Holger Kjær, lärare vid folkhögskolan i Askov i Danmark, aktualiserat denna tanke och jag vill därför speciellt uppfylla hans önskningar och förklara några detaljer som jag kommer ihåg från mina ungdomsår. Jag tror att dagens människor hälsar sådana berättelser välkomna och jag anser det sannolikt, liksom Holger Kjær, att måhända något av det gamla kan tas som förebild vad det lider. Om andra, större nationer, skulle finna en förebild i någon gammal isländsk sedvänja, då skulle jag anse det som något positivt och på samma gång en heder för mitt lilla, avsides belägna hemland. —

Jag föddes år 1884 i en fjällbygd i *Skagafjörður* på Island. Mina föräldrar, som båda växt upp i fattigdom, hade sedan de nått vuxen ålder arbetat hos andra som arbetshjon. De hade gift sig två år tidigare och satt bo på en ganska arbetskrävande liten gård på stenbunden mark (*Stekkjarflötum í Akrahreppi*) med en mycket liten kreatursbesättning. Jag föddes därför inte i något välstånd och har heller aldrig blivit någon förmögen man. Därför har jag också haft begränsade möjligheter att åstadkomma de förbättringar som jag ansett nödvändiga.

Ett av mina tidigaste minnen är att några av min mors väninnor kom på besök och klappade mig på huvudet och sade att jag var stor och duktig. Jag hade just börjat tulta omkring och höll mor i kjolarna och ville helst gömma mig därunder för dessa okända ansikten, som jag ändå var nyfiken på att studera. —

Angående mina andliga egenskaper kan de anses ha varit medelgoda beträffande förstånd och läraktighet. — Inte minns jag hur gammal jag var när bokstäverna visades för mig första gången, men jag skulle tro att jag var på det fjärde året. Jag sluter mig till det, eftersom jag väl minns att mor sade att jag pratade rent vid två års ålder och kunde läsa hjälpligt vid sex års ålder. Dessutom minns jag att jag ansågs något före mina jämnåriga vad läsningen beträffar. Jag minns att mor var min huvudlärare när jag skulle lära mig bokstäverna. Dessutom fick jag undervisning av en dräng som arbetade hos mina föräldrar och nyligen konfirmerats. Han var läsintresserad och vänlig mot mig, och för det mesta kom vi bra överens. Vi var inte fler i hemmet de här fyra första åren.

Jag behövde sällan ljuda eller läsa länge i taget utan övades i stället flera gånger per dag och då endast korta stunder — om jag inte själv valde att ta mer på en gång.

När jag var på mitt fjärde år blev jag för första gången "fast anställd tjänsteman". Tjänsten innebar att under höbärgningstiden ta ut korna (de var två) i hagen — ungefär 1,5 kilometer — och se till dem på kvällen när de kom hem, så att de inte åstadkom någon skada. Mor väckte mig därför på morgnarna innan hon gick till ladugården och då var jag ofta sömnig. Jag har varit morgontrött i hela mitt liv och det hände att jag somnade i något tomt bås medan mor mjölkade.

Men lönen som jag skulle få om jag skötte arbetet var värd ansträngningen! Jag skulle nämligen få rida med far och mor till kyrkan!

Vid denna ålder var mina arbetsuppgifter naturligtvis ganska begränsade. Ända sprang jag åtskilliga små ärenden allt efter min förmåga och ibland blev jag skickad till granngården med bud eller brev. Där fanns många barn i min ålder, och det hände att jag glömde tiden...

De flesta av mina leksaker var hemmagjorda. Mestadels bestod de av horn fran får och ben, *leggur,* samt språngben från fårens fötter. Läggbenen använde jag som hästar, och de gick både passgång och trav, beroende på om läggen kom från vänster eller höger ben. Dessutom indelades de i ridhästar och arbetshästar, vilket i sin tur berodde på om läggen kom från fram- eller bakfoten. Hornen hämtades oftast från de vuxna fåren och språngbenen från lammen.

På somrarna hade jag få stunder för lek, men när jag fick tid var jag ute med dessa mina leksaker och då för det mesta utanför gärdesgården. Där byggde jag hus och fårfållor och fantiserade på olika sätt. Likaså samlade jag många olikfärgade småstenar, som jag hittade här och där ute i hagen, och dem använde jag som djur och som prydnadssaker hemma.

På vintrarna byggde jag hus på golvet i *baðstofan* av skrin, koffertar, stolar med fotstöd, sidobräden i sängar, bänkar och allt möjligt annat som fanns till hands och som jag kunde bygga med. *Baðstofans* golv indelades i tun och betesmark och jag fick ofta leta i hagen efter "fåren". Jag spred ut dem pa sängar, hyllor och bord och latsades behöva söka dem i bergen och andra öde trakter. När jag lekte i lugn och ro med mina kreatur sade mor ibland att jag skulle komma och läsa för henne en stund. Jag var da inte alltid lika villig att lyda henne men visade oftast inget motstand. Den bok som jag läste mest ur efter det att jag hade lärt mig läsa hjälpligt var "*Bibliukjarni*" som jag hade fått som tandgåva och som jag fortfarande har kvar. Den var tryckt med gotiska bokstäver. Tidigt tyckte jag att det var underligt att judarnas krigsskildringar, både inbördes och utåt, kallades för Guds ord!

Jag minns att någon sände mig en viss sorts musslor från havet, som låg 50–60 km bort. Jag tyckte att dessa var mycket märkvärdiga "djur"! De största musslorna använde jag som kor och de mindre som kalvar och andra ungkreatur och de minsta av dem t o m som får.

Under somrarna var jag mycket ute och da ofta på en äng tillsammans med de övriga på gården. Vi befann oss ofta långt hemifran. Mina föräldrar reste ett litet tält i vilket vi satt medan vi åt, och där var jag ofta när det var kallt eller regnigt. Detta tält var det första av sitt slag i bygden och det ansågs vara en stor nyhet och mycket användbart. På vintrarna fick jag ofta vara ute när vädret var fint och ibland fick jag ga ut trots att det var snöstorm. Jag minns väl att jag ansag det manligt att vara ute i snöstorm liksom de stora pojkarna, men ibland fick jag kippa efter andan... Ibland dök jag ner i snödrivorna, och sådana snöbad är, enligt min mening, mycket hälsosamma för barn, bara de inte blir kalla. När det var töväder ute var jag tvungen att undersöka djupet i varje pöl och använde vanligtvis fötterna vid dessa mätningar, men det resulterade i att jag fick förebråelser ibland när jag kom in. Jag kallades då "slarver", "lortgris" och liknande. Jag kan inte minnas att mor gav mig stryk för att jag kom in blöt och smutsig från lek; däremot minns jag att "*klóalangur*" (riskvast) togs fram om jag inte lydde när man sade åt mig att göra något, vare sig det gällde att studera eller arbeta. Någon gång var jag så olydig att jag fick stryk på bara stjärten med riset. Detta straff ansågs självklart på den tiden, och jag tror att det gjorde mig gott – min våldsamhet dämpades och jag bad oftast om förlåtelse för min förseelse. Det var för det mesta lätt att få förlåtelse och likaså var det lätt att i sådana stunder få känna moderskärleken. Däremot är jag helt övertygad om att om jag fått en kylig behandling utöver detta

straff, så hade jag blivit en allt sämre pojke – jag var nämligen envis av naturen – och det är jag forfarande.

När jag var på mitt sjunde år fick jag så smått börja lära mig de första grunderna i skrivkonsten. Far skrev några bokstäver på ett papper och jag skulle sedan försöka efterlikna dem. Jag hade ingen särskild lärare, utan mina föräldrar och drängen undervisade mig; vem som gjorde det berodde på vem av dem som var hemma.

Jag fick också lära mig siffrorna och för det användes en tavla och griffel, däremot inte papper och penna. Jag minns väl att jag tyckte dessa redskap – griffel och tavla – var mycket bättre och bekvämare och jag tror att jag skrev bättre just tack vare griffeltavlan.

På vintrarna satt man ofta en liten stund i skymningen innan ljuset tändes. Då pratades det om allt möjligt. Det förekom ord i dessa samtal som jag inte förstod; jag frågade ständigt och orden förklarades för mig. Jag minns t.ex. ordet "*óbermi*" (= förkrympt varelse) och det förklarades sålunda för mig att t.ex. ett lamm som var både litet och magert kallades för "*óbermi*".

Dessa skymningsstunder användes ibland för undervisning. Då fick jag träna huvudräkning, och det var den första matematikundervisning jag fick. Jag kunde räkna små tal i huvudet, innan jag befattade mig med siffror på tavlan annat än för att skriva ner dem.

Några av de lyckligaste stunderna i min barndom var när en väninna till min mor – Guðrún Hallsdóttir – kom på besök. Hon var mor till en dräng som arbetade hos oss en tid och hon stannade mestadels en eller ett par vinterveckor hos oss; dessa veckor var för mig en mycket lycklig tid. Denna kvinna var ovanligt begåvad men hade knappast erhållit någon skolutbildning. Oftast hade hon med sig något åt mig, t.ex. en eller två kringlor och en god bit kandisocker. Sådana gåvor var omtyckta på den tiden som sötsaker åt barn. Dessa fick jag sedan utportionerade och de räckte ofta i flera dagar. Jag satte naturligtvis stort värde på dessa presenter, men ändå var de småsaker jämfört med annat i samband med denna kvinnas besök.

Det viktigaste var nämligen hennes sagor. Hon kunde en stor mängd trevliga och intressanta berättelser. Ofta handlade de om fattiga bondbarn, som med energi, klokhet och ibland små knep erhöll höga ämbeten i samhället.

Denna kvinnas berättarkonst låg nog högt över genomsnittet och jag minns att jag tyckte att hon var en mycket skickligare berättare än mamma – som dock var mycket intelligent och gjorde nästan allt bättre än någon annan.

En hjälte kommer jag särskilt ihåg från Guðrún Hallsdóttirs sagor, vilka för övrigt tyvärr mestadels fallit i glömska. Denne hjälte var en ung, tapper man som hette "*Emilskó*". För mig blev han ett ideal för unga män, och jag ville likna honom. Jag tog under två–tre års tid namnet "*Emilskó*" och tyckte mig på det sättet vara en större man.

Denna kvinna hade lätt för att göra vers och kunde många dikter av åtskilliga författare. Hon framförde ganska många av dikterna för de vuxna men jag ville hellre höra en saga då. – Från vinternätterna (omkring 20 oktober) till sommarens början (omkring 20 april) gick knappast en dag utan att husandakten lästes. På vardagarna lästes uppbyggelsepredikan och under fastan lästes Hallgrímur Péturssons Passionspsalmer och dessutom olika böner ur böneböcker. På söndagarna lästes det ur dr Pétur Péturssons huspostilla. Jag minns att jag tidigt tyckte att dessa husandakter var tråkiga. Ingen fick säga ett enda ord så länge husandakten varade, och inte fick jag heller leka med mina leksaker; däremot fick de vuxna arbeta under läsningen – om det inte var för bullersamt – utom precis när evangeliet eller tillhörande ord lästes. Då satt alla i stillhet med knäppta händer. När andakten var avslutad började kardorna, stickorna, tagelflätorna eller vad det var man arbetade med sätta fart igen.

När husandakten var avslutad läste alla sin bön med dolda ansikten. Sedan önskade andaktshållaren alla välgång, och då tordes jag äntligen röra på mig igen. Därefter började människorna prata om ditt och datt, men nästan aldrig om andakten, och det tyckte jag var underligt. När det berättades sagor talade man alltid om deras innehåll efteråt. Mor lärde mig Fader vår och många andra verser vid den här tiden, och jag skulle huvudsakligen läsa dem på kvällarna när jag gick till sängs, men somliga läste jag på morgonen innan jag gick ut. Mor talade ofta med mig om Guds bud och Frälsaren och hon hade fullt upp att svara på mina fragor. Jag är helt säker på att dessa samtal som mor hade med mig hade mycket större betydelse när det gäller religiösa fragor än vad husandakterna hade, även om det till dessa lades utantill-läxor av katekesen och bibliska berättelser.

När ljuset tändes på kvällen drack man vanligtvis kaffe med en bit kandisocker. Bröd serverades aldrig till kaffet utom vid stora högtider, pa olika fester och nagon gång, då gäster kom på besök.

När kaffedrickandet var avslutat satte sig alla med nagot arbete utom kanske nagon som satte sig nära ljuset med en bok. Det var inte tal om annat än att den som läste skulle förmedla bokens innehåll och läsa högt och tydligt. Det som lästes mest hos oss var norska konungasagor, de isländska ättesagorna, *Piltur og stúlka* (Gosse och flicka), *Maður og kona* (Man och kvinna), *Mannamunur* (Skillnaden mellan människor) och ytterligare några isländska sagor. Likasa lästes folksägner av Jón Árnason. En mängd olika *rímur* (episka dikter) framfördes. – Jag minns väl hur trista kvällarna var och hur bedrövade ansiktena blev om det inte fanns något att läsa.

Jag kommer väl ihåg den gang prästen kom för att halla husförhör och lät mig läsa för första gången. Det är den enda gang jag "känt kalla karar längs ryggen" i ordets rätta bemärkelse. Men allt gick bra när jag fick sitta i prästens knä. Han var mycket vänlig mot mig och läsningen gick bra, trots den rampfeber jag hade, och prästen berömde mig. Därefter började han tala med mig om allt möjligt, t.ex. om mina leksaker och böcker. Jag visade honom manga av dessa dyrgripar. Jag hade t.ex. noveller av dr Pétur Pétursson och Samlade berättelser för barn av Johannes Sigfusson. Novellerna var verkliga berättelser, vilka mestadels gick ut pa att allt gick väl för dem som var goda och gudfruktiga. Samlade berättelser innehöll liknelser, t.ex. *Leggur og skel* (Läggen och snäckan), *Fífill og hunangsfluga* (Maskros och humla) osv.

Dessa "personer" fick sedan tala med varandra i berättelserna och det tyckte jag var mycket dumt och talade om det för prästen. Han förklarade att jag skulle förstå längre fram att dessa sagor också var bra och inte sa dåliga som jag tyckte. Den förutsägelsen gick i uppfyllelse även om den verkade mycket osannolik för mig just da.

När jag var atta år gammal blev jag inhyst två veckor hos en praktbonde i grannskapet för att lära mig skriva och räkna. Denne man hade en av de vackraste handstilar jag sett. Inte blev jag väl nagon skrivare pa de där två veckorna, men skrev ändå sa pass bra att jag gav mig pa att forma mitt första brev, som jag ställde till min mor. Alltifrån denna tid tills jag konfirmerades, 14 år gammal, fick jag sammanlagt tolv–tretton veckors undervisning, dvs. två – tre veckor pa vintern efter tio års ålder, utom den sista vintern innan jag konfirmerades, da jag studerade i fyra veckor.

Hemma lärde jag inte mycket mer än katekesen och bibliska berättelser. Jag satt ofta med dessa böcker ute i ladugarden medan jag studerade, eftersom jag där kunde vara ostörd och det var varmt. Dessutom höll jag jämt pa med skrivning, varhelst jag befann mig. Jag skrev med min käpp i snön och pa isen, särskilt om det var rimfrost pa den. Jag skrev med spik på mögliga bjälkar i stallet, med nageln mot fönsterrutornas imma. Ja, jag skrev pa allt som gick att skriva pa och jag skrev med alla möjliga redskap.

De ämnen som jag studerade inför konfirmationen var kristendomskunskap (kate-

kesen och bibliska berättelser, det mesta utantill), skrivning, räkning samt modersmålet — dock ingen grammatik. Varje vår var det avslutningsexamen i folkskolan och jag var närvarande fem gånger. En gång misslyckades jag helt i räkning och fick endast en fyra i betyg. Det var mer än jag förtjänade i förhållande till mitt redovisade kunnande (sex var det högsta betyg som gavs). Jag tyckte det var mycket dåligt och grät, eftersom jag visste att jag mycket väl hade kunnat räkna talet om jag inte förlorat fattningen.

De veckor som jag studerade ordnades undervisningen ungefär så här: tidigt på morgnarna när ljuset var tänt läste barnen ur katekesen och de bibliska berättelserna — det som läraren bestämt som läxa dagen innan. Undervisningen började vanligtvis kl 9—10. Läraren inledde med att förhöra ur katekesen och bibliska berättelser; därefter var det skrivning och diktamen den mesta tiden eller ända fram till skymningen. Sedan lekte vi ute eller inne beroende på vädret, tills dess ljuset tändes och därefter hade vi räkning i två timmar på kvällen. Ibland användes skymningen till huvudräkning. — Då fanns inga skolbyggnader. Barn från några gårdar — åtta till tolv stycken — placerades på den gård där bostaden var rymligast och därvid undervisades det vanligtvis i "äkta makars hus" som var ett avskilt rum i *baðstofans* ena ände. Ofta fanns där ingen eldstad och många gånger kunde man se blåa händer på borden om barnen inte hade tillräckligt med kläder på sig. De större barnens utomhuslekar var inte många. Den vanligaste leken var den så kallade ö-leken. Då skulle tre "öar" vara avgränsade ringar, var och en tre alnar i diameter. Ofta användes gödselhögar, som stack upp ur snön på tunet som öar. Leken gick ut på att en av deltagarna skulle försöka få tag på alla de andra och denne fick ha med sig medhjälpare bland dem som han fick fatt i. Man sprang mycket i den leken. Dessutom åkte pojkarna ofta skidor, och där det fanns bra is åkte man mycket skridskor. Ett par andra utomhuslekar som förekom var att man skyfflade snö och byggde grottor i snön.

Barn fick olika arbetsuppgifter beroende på deras mognad. Man sökte överhuvudtaget använda barnen till allt som de klarade av, vad arbetsuppgiften än innebar, och ibland krävdes mer av barnen än vad de förmodligen skulle kunna klara av idag.

När jag var nio och ett halvt år dog min mor. Hur mycket jag miste förstod jag inte riktigt då, men ett är säkert, och det är att jag förlorade alltför mycket. Omkring två år senare fick jag en styvmor. Hon kom till min far samma år som mor dog. Då var hon väldigt snäll mot mig, men efter att hon blivit styvmor förändrades hon mycket och var ofta kylig och orättvis mot mig.

Detta tog jag väldigt hårt, eftersom jag hade börjat tycka om henne, och jag hade av naturen en mild, balanserad och känslig läggning.

Trots detta stannade jag hos min far och styvmor till dess jag konfirmerades. Året därpå tog jag plats hos några främmande människor. Jag var nog ganska enstörig eftersom jag växt upp i dalarna bland få människor och på alla sätt levt ett ganska enformigt liv. Från sju till sjutton års ålder var min huvuduppgift varje sommar att "vakta får", för det mesta ensam från morgon till kväll, helgdag som vardag. Detta bidrog sannolikt också till att göra mig till en ensling. — En söndagsmorgon när solen sken och det var varmt minns jag att de flesta eller alla ungdomarna i huset och i granngårdarna skulle ta en ridtur som avkoppling. Jag däremot var tvungen att gå iväg med fåren den morgonen precis som alla andra morgnar. Då var jag knappt tolv år. Jag minns att jag började gråta, där jag gick efter fåren uppför sluttningarna ovanför gården (jag satt och vaktade fåren uppe på fjället och såg inte närmaste gård). Då jag kom till fjällranden lade jag mig ner och grät länge. Det tyckte jag gav stor tröst och då formades hos mig nästan av sig självt den första dikten som innehöll något av värde. Jag bifogar den här mest på skämt:

Tárin svala, — trúðu mér.	Tåren svalka, — tro mig.
Títt er kvalinn maður. —	Mången gång har människan det svårt.
Oft í dvala uni eg hér.	Ofta i dvala trivs jag här.
Er það valinn staður. —	På denna utvalda plats.

Jag återfick min glädje under dagen och på kvällen antar jag att jag till och med var lyckligare än de som hade varit på ridtur.

En sak är jag säker på. Barn lärde sig lika mycket förr genom undervisningen i hemmet på fyra—sex veckor som de lär sig i skolor i städerna under ett helt läsår nu för tiden. Det beror inte på att undervisningen skulle vara sämre idag. De barn som varje lärare har är för många och barnen har mer fritid än de kan fylla med sina lekar.

Därmed sätter jag punkt. Dessa få hågkomster är skrivna när de dykt upp i mitt minne, ofta bara några få rader samtidigt, och de är därför mycket osammanhängande och av föga värde. Men det kan trots det hända att någon noggrann person hittar något värdefullt vid närmare granskning.

Sauðárkróki, Skagafjarðarsýslu, 25 januari 1930
Kristján Ingimar Sveinsson

Bilaga II. Nationalmuséets registrering av folktraditioner VII
Kvällsvaka och hemmets andel i andlig fostran

Inledningsord

Kvällsvakan spelade en viktig roll i islänningarnas liv och uppfostran förr i tiden. Nationalmuseets avdelning för registrering av folktraditioner har sammanställt sin sjunde frågelista om denna del av isländsk kultur och vädjar om god hjälp från sina sagesmän.

Vi upprepar vår begäran, att ni beskriver allt så utförligt som möjligt, eftersom undersökningens värde beror på det. Många har kanske alltför ont om tid för att syssla med detta arbete och därför kan svaren bli i kortaste laget. Men det är bättre för oss att få vänta en aning på utförligare svar än att få listan tillbaka ofullständigt bearbetad. Likaså påminns ni om att på egen hand tillägga sådant som finns att berätta, även om det inte efterfrågas i formuläret.

Därmed önskar Nationalmuséets registrering av folktraditioner sina sagesmän en trevlig sommar och tackar för gott samarbete under den gångna vintern.

Namn: Kristján Ingimar Sveinsson
Adress: Nökkvavogur 42, Reykjavik
Födelseår: 9 september 1884
Födelseort: Stekkjarflötum, Akrahreppi Skagafjarðarsýslu
Namn på föräldrarna samt deras födelseort: Anna Guðmundsdóttir och Sveinn Magnússon
Om vilken bygd handlar svaren i huvudsak? Skagafjörður

Kvällsvaka

A. Hur gick kvällsvakan till?

> Beskriv förhållanden och miljö — bl.a. *baðstofan* och andra hus eller bostadsutrymmen som har betydelse i det här sammanhanget.

Gissningsvis var *baðstofan* i mitt barndomshem omkring nio alnar lång och ungefär fem och en halv alnar bred. Den vette mot öster och väster. På sydsidan fanns det två fönster med vardera fyra rutor och varje fönsterruta torde ha varit omkring 5 x 8 tum. Längst ner på det klinkbyggda taket satt ett fönster med två rutor i och varje ruta var ca 6 x 8 tum. Takläkten låg på taksparrar och de lodrätt stående bräderna i taket låg på takläkt som placerats upp och ner. Tvärbjälkar utgjorde takåsens taksparre och åsen var delad av en vägg mellan de översta takläkten. Mitt på takåsen fanns det ett lufthål i taket, som ibland täpptes till när det var snöstorm eller sträng köld. Taksparrarna vilade på bjälkar. Fönstren på sydsidan vilade också på bjälkar. Under dessa fanns stolpar, där taksparrarna vilade och därunder fanns flata stenar (så kallade *stoðarsteinar*).

Så vitt jag minns fanns det fem taksparrar i *baðstofan* och det fanns tvärbjälkar mellan väggbjälkarna och stolparna åt båda håll. Mittbjälken var hanbjälke och den var så högt placerad att endast de längsta männen behövde böja sig för den.

Hela *baðstofan* var beklädd med panel och med trägolv utom en knapp kvadratmeter innanför dörren till *baðstofan*. Det berodde på att de som byggde den inte ville ta isär väggbjälken och därmed höja dörröppningen, utan de sänkte dörröppningen i stället. Denna del av golvet som inte var täckt med bräder kallades för "*sporið*" (= gången). Det fanns fyra sängar i rummet, två vid vardera gaveln. På sängarna räckte sängkanterna ner till golvet och balkarna var av hö och torv. Därpå låg säckar och vävda

sängtäcken under bolstren. Denna *baðstofa* var bland de bättre som jag såg på den tiden. Dessa rum var då ofta inte panelbeklädda och många hade jordgolv. Där jag började som jordbrukare, 27 år gammal, var båda gavlarna i *baðstofan* utan brädbeklädnad och den hade jordgolv. Jag ändrade på det.

I den närmast huvudingången liggande delen av boningshuset lag gången mellan gårdens huvuddörr och *baðstofan*. Den var inte lång och i ena änden låg en liten förstuga med en gavel. Söder om ingången fanns en skåle (*skáli*) med ganska hög och bred gavel – ett tämligen rymligt hus. Norr om förstugan fanns ett eldhus med öppen härd samt ett skafferi inne i gången, dessutom en vedbod. Ladugård och lada var sammanhängande med boningshuset åt nordöst och det gick att ta sig till ladugården inifrån när det var snöstorm eller annat oväder. Annars användes denna ingång aldrig. Ytterdörr fanns det naturligtvis i ladugården för korna. På somrarna hade man korna i ett stall som låg intill inhägnaden omkring tunet, på östsidan, så att korna inte skulle trampa ner tunets gröda. Detta stall kallades vanligtvis "sommarladugård". Korna var två till antalet; tunets avkastning räckte inte till fler. Annan boskap fick helt och hållet leva på ängshö.

Efter vad jag minns hade far 40–50 får, några av dem årsgamla. Han hade också tre–fyra arbetshästar under de första år jag kommer ihåg.

Men nu har jag utan tvekan kommit ifrån ämnet som det frågas om. Ni ställer frågan "hur gick kvällsvakan till?" Som regel dracks det "kaffe på bit" när ljuset tändes och man "slagit sig ned" som det kallades. Först efter slakten bestod arbetet i att koka blodkorv, bränna ullen av fårens huvuden och ben, styckа kött och salta det och hänga en del kött till rökning, skära ullen av fårskinnen, spänna skinn till tork eller hänga dem på stänger i eldhuset. Dessutom behövde man laga kärl som gått sönder och täta dem innan de fylldes med förråd för vintern.

När allt detta och mer därtill som behövde göras var klart, kunde man börja tala om den verkliga kvällsvakan.

Vanligtvis inleddes den med att man började arbeta med ull och oftast med att reda ullen till stickade varor, dvs. strumpor, som man skulle sälja, samt vantar at fiskare. Dock arbetade man inte så hårt för att producera dessa ting i hemmet; däremot försökte man göra ett bra och lättsålt arbete.

Min mor härstammade från *Krœklingahlíð i Eyjafjörður* och jag minns att hon beskrev vilken energi och nattvaka som krävdes där för att man skulle hinna sticka så många plagg som möjligt till jul, för att få så mycket medel som möjligt för julhandlan det. Jag tror att hon vändades vid tanken på detta och att hon önskade att det inte skulle behöva upprepas i hennes hem. Likväl var hon mycket duktig och arbetsam. Far ansågs vara en god slåtterkarl. Han talade ofta om för mig att han fick anstränga sig mycket för att inte komma efter när han och mor slog gräset tillsammans.

Annars satt folket vid sitt arbete, var och en på sin säng. Ullen skulle redas och jag blev ofta satt att göra det. Ullen kardades och spanns till trad och väv. Ju bättre beredda mina ulltestar var desto vackrare och gladare skulle – när den saken blev aktuell – min fru bli. Det var något att sträva efter. Ibland lästes sagor, för det mesta isländska ättesagor och andra forntidsberättelser, eftersom det inte fanns annat i min barndom. Likaså framfördes *rímur* av olika slag.

På utsatt tid lästes – för det mesta – passionspsalmer och Pétur Péturssons uppbyggelsepredikan strax före sängdags. På söndagar lästes ofta ur Péturspostilla och jag tyckte att dessa lässtunder var tråkiga för att de var så långdragna. Dessutom tyckte jag att de var likadana allihop. Sedan lästes böner och ur några andra uppbyggelseskrifter mellan påsk och pingst, så vitt jag minns, men dessa föll bort ibland.

B. Tidsgränsen

1. När började kvällsvakan och när avslutades den?

Kvällsvakan inleddes omkring kl. 16—17 på eftermiddagen när lyset hade tänts och då männen kommit tillbaka från kreatursskötseln. Enstaka gånger lade man sig för att vila en stund i skymningen och då började vakan litet senare. Oftast var den avslutad vid 23-tiden på kvällen. Det hände att man vakade längre någon gång, om sagan eller rimorna var särskilt spännande, men knappast på grund av arbetsiver.

Det hände att man vakade längre vid kortspel på söndagskvällar och vid högtider, när man fick spela.

2. Hur bestämdes kvällsvakans längd?

Det bestämde husbondefolket, i synnerhet dock husfrun.

3. När inleddes kvällsvakan på hösten och hur länge höll man på framåt våren?

Den förra frågan anser jag att jag har besvarat här ovan, men vad den senare beträffar så var det dagsljuset som bestämde det. Man försökte rätta sig efter dagsljuset. Sålunda sov man inte när solen sken på morgonen utan man ställde klockan före och steg upp samtidigt som det blev ljust.

Denna klocka kallades för "*búmannsklukka*" (en klocka som har ställts före normaltid).. Då kände man inte till någon "fröken Ur". *Búmannsklukkan* hade den nackdelen att nästan inga klockor gick lika, men den sparade mycket lysämne, tran och fotogen.

4. Vad kallades inledningen på varje kvällsvaka (*að setjast að*/att slå sig ned/ eller annat?

Ja, "att slå sig ned".

C. Skymningen

1. Vilka var det som lade sig att sova skymningssömn och hur länge sov de i genomsnitt?

Det var de vuxna som ibland lade sig att vila en stund i skymningen, sällan längre än en halvtimme, ibland kortare. Jag var enda barnet på gården tills jag var nio år gammal och var oftast tvungen att ta mig en lur också jag, fast jag inte hade någon lust. Där det fanns fler barn gick de ofta ut för att leka om vädret var fint.

2. Var höll barnen till och vad gjorde de?

Det fanns inte några andra bostadsrum än *baðstofan*. Där var barnen tvungna att leka eller att gå ut och leka om vädret tillät. Om det endast fanns ett barn på gården kom det knappast ifråga att det gick ut ensamt i skymningen för att leka.

3. Berättades sagor, sjöng man eller lekte man lekar i skymningen?

Det berättades sällan sagor i skymningen, där jag bodde. När jag var mellan elva och fjorton år fanns det fler barn i de hem jag då bodde i. Det fanns särskilda finrum (*stofa*) på dessa gårdar. Där fick vi lov att vara ibland i skymningen och då dröjde vi inte länge med att stämma upp någon sång. Vi lekte ibland olika lekar som vi inte behövde ha ljus till, som t.ex. "Vad skall jag göra med det som jag har fått"? — En deltagare i leken gav alla de andra någon gåva (i ord), t.ex. ett föl, en kofta, ett förkläde, en matsked, skidor etc. En annan — som inte visste vad som givits — man viskade nämligen — gick fram till alla i leken och svarade på vars och ens fråga, vad han eller hon tänkte använda gåvan till. Då fick man fram många roliga svar. Det var t.ex. egendomligt att ha ett föl som huvudsmycke eller en matsked som brosch. Ljus fick vi inte använda.

4. Vilken sorts sagor berättades mest?

Som jag framhävt berättade man sällan sagor där jag växte upp. Men de gånger det förekom var det mestadels berättelser om hjältar, goda hästar, älvor, och någon enstaka gång berättades spökhistorier. Dessa hade emellertid den nackdelen att vi barn då

blev så hemskt mörkrädda att vi inte ens vågade ga tvärs genom huset. Dessa historier berättades därför mycket sparsamt. Ändå var de väldigt spännande och roliga.

5. Vad sjöng man?

Huvudsakligen fosterlandssånger. *"Heyrið morgunsöng á sænum"*, *"Fósturlandsins freyja"*, *"Ég berst á fáki fráum"*, *"Oft er hermannshvíld"*, *"Góða tungl um loft þú líður"*, *"Ég hef augun á þér"*, *"Út um grænagrundu"*, *"Frjálst er í fjallasal"*, *"Vorið er komið"*, *"Hvað er svo glatt"*, *"Hlíðin mín fríða"* m.m. Likasa infördes vid denna tid nya dansmelodier, spelade på enradigt dragspel. Dessa melodier framfördes till danser som hette *ræll, vals, galhoppaði, vínerkrus* och *schottis* och vi sjöng och trallade för full hals.

6. Vilka lekar var de vanligaste (beskriv lekarna)?

De vanligaste lekarna som vi barn lekte var ö-leken, häxlek och att hoppa bock. Ö-leken och häxleken var egentligen samma sak. Vanligen hade vi tre eller fyra öar, som vi sprang och hoppade emellan, och en av deltagarna skulle na alla de andra när de tog sig från ö till ö. Man fick aldrig stiga in i en ö; då blev man "bränd" och var tvungen att sluta. Det var bättre att missa slaget än att bli bränd.

Efter vad jag minns så var den enda skillnaden mellan de här lekarna att i ö-leken räckte det om man kunde slå på axeln eller skuldran pa den man skulle ha tag i och säga "kluck, kluck på dina skuldror", så var denne besegrad. Jag minns också att häxan skulle ta tag i kläderna på den som jagades, och då fick denne inte slita sig lös även om han var starkare och kunde det. När häxan fatt tag i nagon sade hon: "Vilket vill du hellre: vara min man eller död?" Om svaret blev "din man" var den svarande tvungen att hjälpa häxan att få tag i de andra. Om han svarade "död" så fick han lägga sig ned och bara se på den fortsatta leken. Ibland fick häxan med sig tva eller tre som slöt sig till henne. Då blev det svårt för de sista att försvara sig.

Att hoppa bock lekte knappast andra än pojkar. Deltagarna bildade en lang rad med fem famnars mellanrum och stödde händerna pa knäna eller laren och stod nagot böjda, särskilt de som var längst. Den som stod längst bak började leken med att springa, stödja händerna pa den nästes axlar och hoppa över honom, fortsätta att springa och hoppa tills han passerat hela raden och sedan ta plats pa tillräckligt av stånd framför de andra och pa sa vis utgöra nästa "bock". Den som stod längst bak skulle sedan börja att hoppa när den som var före honom hade hoppat över tre eller fyra och på sa sätt fortsatte leken. Men det hände ofta att hoppen misslyckades och det blev pannkaka av alltihop pa marken och man gav da varandra skulden för olyckan. Ofta lekte vi också blindbock. Den leken känner alla till.

7. Vad kan man mer nämna om det som är förenat med skymningen?

Jag minns inte något utöver det som tagits upp här.

D. När lampan tändes

1. När tändes ljuset?

Den frågan går inte att besvara exakt. Det berodde pa behovet. Det var kanske snöstorm vissa dagar och kanske hela veckan ut. Da var man tvungen att ha ljuset tänt under större delen av dagen, även om man tog bort snön fran fönstren. De blev täckta igen efter fem till femton minuter beroende pa hur mycket det snöade. Annars tände man när det inte var tillräckligt ljust för arbete och man inte hade lagt sig.

2. Vem tände ljuset?

Vanligtvis bestämde husmor när ljuset skulle tändas. Da det inte fanns nagra tänd stickor tände man tranlampan ute i eldhuset, och sedan bars ljuset in i *baðstofan*. Då besannades visans ord: "Ljuset kommer långt och smalt".

3. Fanns det mer än en lampa i *baðstofan?*

Oftast var det bara en lampa i *baðstofan*, även om det fanns tva tranlampor. Man tän-

de dock två lampor endast vid enstaka tillfällen, t.ex. när man skar ullen av fårskinnen. Fotogenlampa och tändstickor lär ha införts i hemmen då jag var omkring fyra år gammal. De första tändstickorna var gjorda av vax.

E. Arbetet

1. Vilka slag av arbeten utfördes huvudsakligen under kvällsvakan?

Till en del har jag besvarat detta under A här ovan. – Ibland hade man rett litet ull för att väva av till jul, men det jag huvudsakligen minns är att man redde ullen före jul till strumpor för försäljning och vantar åt fiskare och likaså till strumpor och vantar åt husets folk. Efter jul började man spinna tråd och inslag i väv för vadmalskläder. Då redde man också ut tagel till rep, sadelgjord och tyglar. Då snickarade far också olika spjällådor, kar, ämbar, mjölkspänner, mjölkbyttor, krus och smörkärnor. Likaså tillverkade han många orv och räfsor. Då *taðkvörn* (ett slags gödselmaskin) blev känd började han tillverka sådana. Likaså en betydande del skottkärror. De ansågs bättre än andra skottkärror som fanns då, eftersom huvudtyngden låg på hjulet.

2. Vilka arbeten lät man gå före under vinterns förra del?

Det anser jag att jag har besvarat efter vad jag bäst kan minnas.

3. Vilka arbeten eller uppgifter var ämnade för a) män, b) kvinnor, c) barn?

a) Män hade hand om all kreatursskötsel. De sköt ibland ripor som både åts hemma och såldes i affärer. De läste oftast det som lästes under veckan och de kardade ofta ullen åt spinnerskorna. De redde ut tagel och den ull som lossnat från fåren i fårhuset och de bar vatten till ladugården och gården.

b) Kvinnor lagade mat, spann, tvättade kläder och städade; likaså tvättade de alla kärl. De lagade alla kläder, de mjölkade alla kor och får. De stickade klädesplagg (det gjorde några män också), de såg till och vårdade barnen för det mesta och sydde kläder åt hela familjen för hand. Då fanns nämligen inga symaskiner. De första sådana jag minns lär ha kommit strax efter 1890. Möjligtvis kan symaskiner, som alla var av metall, ha importerats tidigare.

c) Barnen arbetade givetvis föga de första åren. Ändå minns jag att jag började driva korna ut i hagen när jag var på mitt fjärde år (jag fyllde fyra år på hösten). För det mesta bestod arbetet i att springa ärenden, hämta räfsa, rep, spade eller järnspett och då var det inte fråga om annat än att dra det efter sig, trots att det var väldigt tungt. Fösa bort djur från tunet. Sitta hos korna utanför gärdsgården på kvällarna tills det var dags att låta dem gå in osv. På våren hjälpte man till med att få in lammen i lammfållan och skilja dem åt, och då jag var på mitt sjunde år fick jag vakta fåren en halvtimmes promenad från gården, när det inte var dimma. Det var knappast fråga om något inomhusarbete annat än att springa olika ärenden och på vintern att reda ut ull, nysta av tenen på spinnrocken och lära stickning. Och naturligtvis att stava och senare att läsa, liksom att lära de första grunderna i skrivkonsten och försöka lägga ihop och dra ifrån, först i huvudet och senare på en tavla. Detta fick man göra när skrivkunskapen blivit sådan att den som räknade kunde skriva siffror. Jag lär ha varit på mitt åttonde år när jag skulle börja "studera" i två veckor för att lära mig skriva och räkna hos en bonde i grannskapet, som var en utmärkt skrivare. Annars lär den sammanlagda undervisningen som jag fick innan jag konfirmerades knappast ha uppgått till tre månader (dvs. annorstädes än hemma).

4. Fick folk några särskilda förfriskningar som lön för lång vaka och kvällsarbete? Vilka?

Jag kan inte erinra mig några sena kvällar med arbetsiver och inte heller någon särskild belöning med förfriskningar, om man inte räknar en liten kaffetår med en bit socker till.

5. Gavs den några vissa kvällar, t.ex. fredag före jul?

Nej, jag känner inte till någon sådan sed.

6. Kallades den för något särskilt, t.ex. *"vökustaur"*?

"Vökustaur" hörde jag nämnas, något slags spjäla som sattes mellan ögonlocken för att hålla dem isär. Såg aldrig någonting sådant.

7. Fick veckan och kvällen namn efter denna (*"staurvika"*, *"vökustaurskvöld"*)?

Känner inte till något sådant.

8. Fick en odåga vid kvällsarbetet otack som lön?

Vilken? Hur överlämnades den?

Inget sådant förekom i *Skagafjörður* så länge jag kan minnas.

9. Användes *"augnteprur"* för att hålla folk vakna? Vad tillverkades dessa av och på vilket sätt?

Besvarat under fråga E6.

10. Hur placerades de? På det övre eller det nedre ögonlocket?

Jag såg aldrig något sådant.

11. Kallades de för något annat ("vökustaur" t.ex.)?

Vet inte.

12. Med vilka ord beskriver man människors uthallighet med att vaka (adj: *kvöldsvæfur* = kvällstrött, *kvöldgóður* = kvällspigg; subst: *svefnpurka* = sömntuta, *vökuskarfur* = person som har lätt för att vaka, *vökugeispar* = gäspning under vakan osv.)?

Árgalar (*árgali* = en som är morgonpigg) kallades de som vaknade mycket tidigt om morgnarna, men dessa var vanligtvis kvällströtta. De andra som var kvällspigga visade sig ofta vara morgontrötta. Och andra kunde sova jämt; dessa kallades *svefnpurkur*, sömntutor.

13. Skriv här talesätt och visor om kvällsvakan, om möjlighet finns.

Grundarvakan grunar mig	Jag misstänker att en och annan kommer
gjöra mun einhvern svangan.	att bli hungrig under vakan på Grund.
Sjöstjarnan má sýna sig	Sjustjärnan får gärna visa sig snart
suður á móts við Tangan.	i söder framför udden.

Vindi úr flautum vel ég skaut,	Det lyckades mig få luften ur den vispade mjölken
vökuþrautum trúi,	vakan är ej utan besvärligheter,
hugann braut um góðan graut	tanken kretsar kring den goda gröten
hjá Gunnu á Nautabúi.	hos Gunna på gården Nautabú.

Jag minns inte mer just nu.

14. När lades kvällsvakan ned med arbete, nöjen och andakt?

Det vågar jag inte säga med säkerhet. Vissa hem behöll den gamla sedvänjan längre än andra. Ändå tror jag att jag kan säga att de gamla sedvänjorna behölls överlag och förändrades föga fram till sekelskiftet. Däremot tror jag att det inte förekom på många ställen att man behöll andakten i hemmen efter 1920. Men om det här går intet att säga med säkerhet. Möjligtvis kan prästerna ha känt till något om detta.

F. Andliga sysslor

1. Vilka andliga sysslor förekom under kvällsvakan?

Till en del har jag besvarat denna fråga under avdelning A ovan. Men jag kommer ihag fler böcker som lästes på kvällsvakan hemma, såsom Gosse och flicka, Man och kvinna, Blixten och några "Flensborgarsagor" och jag minns att de senare inte var populära hos folk. Jag tror att det i en av berättelserna fanns en hjälte som hette *"Omslopagas"* och jag var mest förtjust i honom. Det kan ändå hända att denna märkliga person kan ha funnits i några andra berättelser, men de lästes då jag var en liten pojke.

Inte var jag gammal när jag hörde berättelsen om biskop Brynjólf Sveinsson läsas. "*Sögusafn Ísafoldar*" (en samling berättelser) hörde jag också tidigt.

2. Vad lästes mest?

De böcker som jag nämnt här ovan lästes ibland om och om igen. Jag skall också berätta om min första bok, som jag tror far gav mig när jag var omkring sju år gammal. Den hette "*Samtíningur handa börnum*" (en samling berättelser för barn). Likaså fanns det en bok i huset som hette "*Markaskrá Skagafjarðarsýslu*" (en förteckning över öronmärken på får och hästar). Den läste jag ganska ofta och lärde känna igen öronmärken och deras namn.

Jag fick se dessa öronmärken på brevflikar eller på blad av växter och jag var inte gammal när jag kunde beskriva ett öronmärke på ett får eller på ett svett fårhuvud.

3. Vad var mest vanligt att kväda och sjunga?

En del av det som vi barn sjöng har jag berättat om här ovan (fråga C 5), och naturligtvis hade vi lärt oss dessa dikter och sånger av de vuxna.

Någon undervisning i sång förekom inte bland folk i allmänhet. Mitt första minne av undervisning i sång är från den tid då jag konfirmerades. Däromkring eller litet tidigare hade det börjat införas orglar i kyrkorna i den inre delen av *Skagafjörður*. Ja, och så framfördes *rímur* och dessutom olika visor, både gamla och nya med olika melodier till och jag minns några än.

4. Vilka slags berättelser eller sagor framfördes och vilka berättade?

De berättelser som jag minns bäst från min barndom berättades av en äldre väninna till min mor, som oftast kom en gång om året och stannade hos oss en till två veckor. Hon var en riktig sagoförtäljare, då hon alltid hade nya sagor i sina gömmor, och hon berättade mästerligt. – Denna kvinna var mormor till författarinnan Ólína Jónasdóttir, och hennes bröder var Hallgrímur (lärare) och Frímann (rektor). Jag längtade mycket till jul, men jag såg inte mindre fram emot Guðrún Hallsdóttirs besök med alla hennes roliga och vackra sagor. – Berättelserna handlade om kungar och drottningar, berömda riddare och olika hjältar, storfurstar och deras barn, gubbar och gummor i sina små hus och deras barn och jag vet inte vad. Ändå minns jag bäst den mästerliga berättarkonsten.

5. Löste man gåtor, svåra uppgifter eller fanns det annan förströelse? Nämn exempel.

Ja, ofta löste man gåtor. Likaså kommer jag ihåg så kallade gästgåtor, som folk fick brottas med och lyckades olika bra att lösa (se bild 26).

Hanbjälken i mittersta sparren i *baðstofan* var ett ganska märkligt idrottsredskap. Först och främst fästes en gunga i den, och med den hade jag roligt många gånger. Jag nådde inte upp till bjälken utan att stå på något. En av idrotterna var att hänga i bjälken och gå upp i krokig arm, så att hakan nådde upp över den övre kanten på bjälken. Det lyckades få med den första gången de försökte – om de inte hade tränat armmusklerna på något annat först. En annan svår konst som övades mycket på bjälken var att "fara igenom sig själv" och sträcka sig väl och sedan gå tillbaka. Det ansågs som en ganska god idrottsövning att fara tio gånger "genom sig själv" på bjälken utan att trampa någon gång med fötterna i golvet, och det frestade mycket på armar och bukmuskler.

Många andra kroppsövningar gjordes på bjälken. Sådana var gymnastikövningarna när det inte fanns gymnastiklärare. Ofta sysselsatte sig barn med att åka kana på plan is på vintern.

G. Gäster och landstrykare

1. Tog gäster eller andra besökare del i arbetet tillsammans med husets folk medan de stannade?

Det förekom mycket sällan efter vad jag kan minnas, och inte alls om det inte var fråga om gäster som övernattade. Jag minns dock en särskild händelse när en gäst övernattade hos oss när jag var en liten pojke. Han frågade mor strax efter att ljuset hade tänts om hon inte behövde låta valka några lagade strumpor. Jo, hon blev mycket glad för det och tvättade upp "*neðanviðgerninga*" (strumpor med nystickad fot) och lät gästen få dessa. Han började valka den ena och valkade länge. Mor tittade på valkningen två–tre gånger och bad honom sedan sluta. Gästen hade bara försökt valka den ena strumpan och jag minns att man log åt hans arbete nästa morgon när gästen hade gått. Det visade sig nämligen att den strumpa han försökt valka var något större än den andra. Han hade tänjt valkningen medan han höll på och mor förklarade att den aldrig hade hunnit bli varm.

2. Var det vanligt att gästerna berättade eller sjöng *rímur* under kvällsvakan?

Någon enstaka gång kommer jag ihåg att gäster framförde *rímur*, men det förekom inte ofta. Dock frågades det ofta om nyheter, när gäster kom på besök. Det fanns inte många tidningar, och då kom gästerna väl till pass i deras ställe. Berättare – manliga eller kvinnliga – kommer jag inte ihåg bland gästerna om man undantar Guðrun Hallsdóttir, som jag tidigare har skrivit om.

3. Hade främlingar som kom på besök några bestämda uppgifter i husets tjänst, t.ex. att valka yllekläder?

Nej, inga bestämda arbeten. Jag har berättat om valkningen. Det förekom att gästerna kardade åt spinnerskorna och att kvinnor stickade.

4. Bad gästerna i hävdvunna ordalag om att få arbetsuppgifter? (Har ni inte något åt mig att hålla i handen? Skall jag inte ha något mellan händerna?)

Det är möjligt att det förekom. Jag tycker mig känna igen sådana fragor, men jag minns inte några bestämda exempel.

5. Fanns det några rimsångare eller berättare som reste objudna mellan gårdarna på vintern för att roa med sin konst? Blev de här männen bjudna till gårdar för att roa? Tog de emot någon belöning?

Jag kommer inte ihåg några sådana omkringfarande rimsangare. Jag hörde inte någon dikta bättre under mina ungdomsår än Jónas Hallgrímsson på *Fremri Kotum*, Hallgríms, Frímanns och Ólinas fader. En annan framstående diktare talades det mycket om på grund av hans vackra röst och vackra melodier. Han hette Árni. Det var en begåvad man, men han var begiven på starka drycker. Han kallades "*gersemi*" (skatt, klenod) bland folk. Han var far till Friðgeir, som kört schaktmaskin länge för att röja snö av *Siglufjarðarskarð*. Han hade också arbetat med att leda vägarbeten.

H. Husandakter

1. Hur försiggick husandakterna?

Uppbyggelseskrifterna och Passionspsalmerna togs ner från hyllan och den som läste framförde också större delen av psalmen (3–4 verser lämnades kvar och lästes efter uppbyggelsepredikan). Sedan hölls uppbyggelsepredikan och den sista delen av psalmen lästes; därefter Fader vår och Välsignelsen. Sedan lade folket handen för ögonen, "*bændi sig*" (bad och läste eller tänkte något ädelt). Därefter tilltalade den som läste de närvarande med orden: "*Guð gefi ykkur góðar stundir*" (Gud giv Er goda stunder). Sedan svarade åhörarna på samma sätt och tackade den som läst för andakten med en kyss eller ett handslag.

2. Hölls husandakten i slutet på vakan eller tidigare?

Vanligtvis hölls husandakten strax före sängdags.

3. Vem läste och vad lästes?

Far läste oftast. Men det förekom att mor höll husandakten. Likasa minns jag att en dräng som var hos dem (son till sagoberättaren Guðrún *Hallsdóttir)* hade börjat hålla

husandakten under de senare åren i mitt barndomshem. Han hette Eiríkur Magnússon, en begåvad man och väl läskunnig (dog 1960). Likaså höll han ofta andakten vid högtider och på söndagar.

4. Sjöngs det alltid en psalm före och efter en andakt?

Som jag tidigare omtalat lästes Passionspsalmerna oftast, men vid högtider och ofta också på söndagar sjöngs det en psalm före och efter andakten.

5. Hur skilde sig andakten på vardagarna från den på helgdagar?

Den största skillnaden var att på söndagar och vid högtider sjöngs det oftast. Vid högtider och på söndagar lästes det ur särskilda predikosamlingar, men på vardagarna lästes uppbyggelsepredikan. Veckoböner och andra böner lästes då ofta med. Oftast lästes dessa, efter vad jag minns, efter uppbyggelsepredikan. Därefter lästes slutet på psalmen och sist bönen Fader vår.

6. Avbröt folk sitt arbete, medan husandakten hölls?

Så gjorde man alltid medan huvudtexten lästes. Sedan fortsatte var och en med sitt arbete medan andakten pågick.

7. Hur tackade man för andakten och hur svarade andaktshållaren?

Det har jag klargjort under fråga H 1. Till sist tilltalade andaktshållaren var och en då han önskade alla välgång och tackade för andakten med att säga "Gud välsigne dig".

8. Erbjöds övernattande gäster att hålla andakten i avsikt att visa dem aktning?

Det förekom sällan. Ändå minns jag exempel på detta.

9. Arbetade och roade man sig på ett annat sätt på söndagskvällar än på vardagskvällar? Fick pigorna ha dessa kvällar för eget arbete? Och drängarna? Vad gjorde då bonden, husfrun och deras barn?

Ibland spelade man kort, spelade schack eller man läste, om det fanns något att läsa. Förekomsten av allmänna nöjen var mycket sparsam. Det kunde t.ex. hända att gifta par i granngården kom för att spela kort, vanligtvis vid högtider, men inte på högtidernas huvuddagar, eftersom man inte fick spela då. Barnen lekte efter bästa förmåga. Om det spelades på söndagskvällar, särskilt om någon främling kom, bjöds det ibland på sött kaffe med plättar, klenäter eller kaffetår på bit.

Så vitt jag kan minnas var drängar och pigor på söndagar och söndagskvällar lediga från andra arbeten än den nödvändiga kreatursskötseln. Det ansågs självklart att man skulle utföra detta arbete alla helgdagar liksom andra dagar. Och när tjänstefolket måste lämna arbetet flera dagar i sträck för att uträtta egna ärenden var de tvungna att sätta en fullvuxen man eller kvinna i sitt ställe, och de måste få husbondens samtycke för att få skifta på så sätt. Man tog emellertid ingen hänsyn till att tjänstefolket skulle vara lediga på helgdagar, när det gällde kreatursskötseln. Men ofta försökte man att göra allt smidigare – framför allt om det var fråga om att lämna arbetet bara en kort tid.

10. Spelade man hellre kort än man läste högt eller framförde *rímur* på söndagskvällar?

Jo, utom då det fanns något nytt att läsa som människorna särskilt ville höra, vilket emellertid förekom sällan.

Husandakten hölls vanligtvis efter morgonmålet, omkring kl. 10.30 på förmiddagen.

11. Hur ordnades kvällsvakan på jul och nyår och vad roade man sig mest med då?

Då spelade man mycket kort. Annandag jul och på nyårsafton spelades oftast *"púkk"* (ett slags kortspel), annars ofta *"alkort"*, *"vhist"* (whist) eller *"gosi"* (knekt). Det spelades också tvåmansspel, *"Marjas"*, *"kasína"* och *"rambús"*.

Ibland vakade man för att spela kort vid högtider och då särskilt när det fanns gäs-

ter i hemmet. Det spelades aldrig om pengar förrän jag var över tjugo år gammal. Då hade man börjat spela *"uppá peninga"* (för pengar) och då mest *"lú"* och *"13 aura vhist"* (13-öres whist).

Efterskrift

Þ-undersökningens frågelista var tvådelad. Den första delen handlade om kvällsvakan, dess aktiviteter och miljö, medan den andra delen handlade speciellt om barnens undervisning och deras praktiska fostran i hemmet.

Eftersom dessa uppgifter till största delen faller utanför ramen för min undersökning och jag inte i någon nämnvärd grad har använt detta källmaterial, återger jag inte här denna senare del av frågelistan.

Frågelistan i sin helhet kommer att finnas på originalspråket (isländska), liksom mitt otryckta källmaterial i övrigt — såsom tidigare nämnts — i Þjóðháttadeild Þjóðminjasafnsins i Reykjavík.

M.G.

Nationalmuseets registrering av folktraditioner VII.

Kvällsvaka

A. Hur gick kvällsvakan till?
Beskriv förhållanden och miljö – bl.a. *baðstofan* och andra hus eller bostadsutrymmen som har betydelse i det här sammanhanget.

B. Tidsgränsen
1. När började kvällsvakan och när avslutades den?
2. Hur bestämdes kvällsvakans längd?
3. När inleddes kvällsvakan på hösten och hur länge höll man på framåt våren?
4. Vad kallades inledningen på varje kvällsvaka ("*að setjast að*"/att slå sig ned/eller annat?)

C. Skymningen
1. Vilka var det som lade sig att sova skymningssömn och hur länge sov de i genomsnitt?
2. Var höll barnen till och vad gjorde de?
3. Berättades sagor, sjöng man eller lekte man lekar i skymningen?
4. Vilken sorts sagor berättades mest?
5. Vad sjöng man?
6. Vilka lekar var de vanligaste (beskriv lekarna)?
7. Vad kan man mer nämna om det som är förenat med skymningen?

D. När lampan tändes
1. När tändes ljuset?
2. Vem tände ljuset?
3. Fanns det mer än en lampa i *baðstofan*?

E. Arbetet
1. Vilka slag av arbeten utfördes huvudsakligen under kvällsvakan?
2. Vilka arbeten lät man gå före under vinterns förra del?
3. Vilka arbeten eller uppgifter var ämnade för
   a) män b) kvinnor, c) barn?
4. Fick folk några särskilda förfriskningar som lön för lång vaka och kvällsarbete? Vilka?
5. Gavs den några vissa kvällar, t.ex. fredag före jul?
6. Kallades den för något särskilt, t.ex. "*vökustaur*"?
7. Fick veckan och kvällen namn efter denna ("*staurvika*", "*vökustaurskvöld*")?
8. Fick en odåga vid kvällsarbetet otack som lön? Vilken? Hur överlämnades den?
9. Användes "*augnteprur*" för att hålla folk vakna? Vad tillverkades dessa av och på vilket sätt?
10. Hur placerades de? På det övre eller det nedre ögonlocket?
11. Kallades de för något annat (t.ex. "*vökustaur*")?
12. Med vilka ord beskriver man människors uthållighet vid att vaka (adj: *kvöldsvæfur* = kvällstrött, *kvöldgóður* = kvällspigg, subst: *svefnþurka* = sömntuta, *vökuskarfur* = person som har lätt för att vaka, *vökugeispar* = gäspning under vakan osv.)?

13. Skriv här talesätt och visor om kvällsvakan, om möjlighet finns!
14. När lades kvällsvakan ned med arbete, nöjen och andakt?

F. Andliga sysslor
1. Vilka andliga sysslor förekom på kvällsvakan?
2. Vad lästes mest?
3. Vad var mest vanligt att kväda och sjunga?
4. Vilka slags berättelser eller sagor framfördes och vilka berättade?
5. Löste man gåtor, svåra uppgifter eller fanns det annan förströelse? Nämn exempel!

G. Gäster och landstrykare
1. Tog gäster eller andra besökare del i arbetet tillsammans med husets folk medan de stannade?
2. Var det vanligt att gästerna berättade eller sjöng *rímur* under kvällsvakan?
3. Hade främlingar som kom på besök några bestämda uppgifter i husets tjänst, t.ex. att valka yllekläder?
4. Bad gästerna i hävdvunna ordalag om att få arbetsuppgifter? (Har ni inte något at mig att hålla i handen? Skall jag inte ha något mellan händerna?)
5. Fanns det några rimsångare eller berättare som reste objudna mellan gardarna på vintern för att roa med sin konst? Blev de här männen bjudna till gardar för att roa? Tog de emot någon belöning?

H. Husandakten
1. Hur försiggick husandakten?
2. Hölls husandakten i slutet på vakan eller tidigare?
3. Vem läste och vad lästes?
4. Sjöngs det alltid en psalm före och efter andakten?
5. Hur skilde sig andakten på vardagarna från den på helgdagar?
6. Avbröt folk sitt arbete, medan husandakten hölls?
7. Hur tackade man för andakten och hur svarade andaktshållaren?
8. Erbjöds övernattande gäster att hålla andakten i avsikt att visa dem aktning?
9. Arbetade och roade man sig på ett annat sätt på söndagskvällar än på vardagskvällarna? Fick pigorna ha dessa kvällar för eget arbete? Och drängarna? Vad gjorde då bonden, husfrun och deras barn?
10. Spelade man hellre kort än man läste högt eller framförde *rímur* på söndagskvällarna?
11. Hur ordnades kvällsvakan på jul och nyår och vad roade man sig mest med då?

Bilaga IV. Namnlistor över undersökningarnas sagesmän, samt en översikt över svarens frekvens och omfång

1. Här följer en översikt över sagesmännens namn ordnade efter hemort enligt landets indelning i områden, vilka sammanfaller med valkretssystemets (se bilaga V:A). Varje sagesman har sin sifferbeteckning – såsom tidigare omtalats i avsnittet *Presentation av enkäter* – t.ex. Þ2–1895 III 13:

Þ = Þ-undersökningen,
2 = ordningstalet,
1895 = födelseåret,
III = valkretsen,
13 = kommunen (Svínadalur/Hvalfjarðarstrandarhreppur).

Med hjälp av detta markeringssystem skall man kunna hitta sagesmännens hemorter på kommunkartan (se bilaga VI och VII).

2. I anslutning till namnlistorna återges här en källkritisk översikt över sagesmännens svarsfrekvens och svarsvolym för dels varje huvudfråga och dels varje delfråga beräknad i ungefärligt antal ord. Om ett svar innehåller upp till 15 ord räknas varje ord för sig. Om svaret däremot har mer än 15 ord uppskattas antalet med en frekvens på 5 ord (20–25–30–35 etc.).

Över varje kolumn i översikten anges den bokstav (A–H) som finns vid motsvarande huvudfråga på Þ-enkäten. Delfrågorna får motsvarande sifferbeteckning som används i Þ-enkäten (se bilaga II och III).

K-enkätens svar på motsvarande frågor uppskattas på samma sätt. K-enkätens sagesmän som lämnat skriftliga svar har odningstal nr 1–76, de övriga som enbart intervjuades nr 77–115. – Tre sagesmän (K 9, K 29, och K 76) är enligt Kjærs uppgift medräknade bland de meddelare som lämnade skriftliga svar, men deras redogörelser fanns inte med i det till mig överlämnade materialet. Sannolikt har Kjær återlämnat svaren till sagesmännen. – De skriftliga svarens ordmängd, gällande de ämnesmoment som behandlades under de huvudrubriker som betecknas med bokstäverna A–H i Þ-undersökningen, ordnas på motsvarande sätt.

Det har visat sig svårt att direkt jämföra de två undersökningarna i detalj. Många av K-undersökningens sagesmän omnämner t.ex. inte alls skymningsvilan eller lamptändningen; andra nämner inte gäster och vandrande landstrykare, men berättar däremot utförligt om andra ting (jfr bilaga I). Generellt kan dock vissa moment jämföras (se avsnittet *Presentation av enkäter).*

Av följande översikt framgår bl.a. vilka frågor det var som fick de fylligaste svaren och vilka som lämnades obesvarade.

Bilaga IV:A. Namnlista över Þ-undersökningens sagesmän

Fem sagesmän inlämnade sina svar efter att sammanställningen gjordes. Deras namn har infogat följande tabell med markeringen A efter ordningstalet (exempel: IIA). Þ-enkätens totala antal sagesm är således 68.

Reykjanes		
Guðrún J. Guðmundsdóttir, fru. Fader: sjöman Ráðagerði, Leiru, Gerðahr., Gullbr.	Þ 1 – 1896	II
Vesturland		
Ólafur Daníelsson, bonde. Fader: bonde Hurðarbaki, Svínadal, Hvalfjarðarstr.hr. Borg.	Þ 2 – 1895	III
Björn J. Blöndal, författare-bonde. Fader: läkare Stafholtsey, Stafholtst.hr., Mýras.	Þ 3 – 1902	III
Sigurjón Erlendsson, bonde. Fader: bonde Álftárósi, Álftaneshr., Mýras.	Þ 4 – 1889	III
Sveinbjörn Jónsson, bonde. Fader: bonde Snorrastöðum, Kolbeinsstaðahr., Snæf.	Þ 5 – 1894	III
Matthildur Kjartansdóttir, fru. Fader: bonde Fossi, Staðarsveit, Snæf.	Þ 6 – 1891	III
Jónas Jóhannsson, bonde. Fader: bonde Öxney, Breiðafirði, Skógarstr.hr., Snæf.	Þ 7 – 1891	III
Ágúst Líndal Pétursson, bonde. Fader: bonde Kaldakinn, Haukadalshr., Dalas	Þ 8 – 1888	III
Guðjón Ásgeirsson, bonde. Fader: bonde Kýrunnarstöðum, Hvammshr., Dalas.	Þ 9 – 1875	III
Jónas Jóhannsson, bonde. Fader: bonde Skógum, Fellsstr.hr., Dalas.	Þ 10 – 1899	III
Vestfirðir		
Jóhannes Davíðsson, bonde. Fader: bonde Hjarðardal, Mýrahr., Dýrafirði, V-Is.	Þ 11A – 1893	IV
Einar Bogason, bonde-lärare. Fader: bonde Hringsdal, Ketildalahr., V-Barð.	Þ 11 – 1881	IV
Guðmundur Gilsson, bonde. Fader: bonde Mosvöllum, Mosvallahr., Önundarf., V-Is.	Þ 12 – 1897	IV
Kristján G. Þorvaldsson, bonde. Fader: bonde Selárdal, Suðureyrarhr., Súgandaf., V-Is.	Þ 13 – 1881	IV
Ásgeir Guðmundsson, bonde. Fader: bonde Æðey, Snæfjallahr., N-Is.	Þ 14 – 1887	IV
Sigvaldi Jóhannsson, bonde. Fader: bonde Einfætingsgili, Óspakseyrarhr., Strandas.	Þ 15 – 1895	IV
Norðurland vestra		
Gunnlaugur P. Sigurbjörnsson, bonde. Fader: bonde Hvoli, Þverárhr., Vesturhópi, V-Hún.	Þ 16 – 1893	V
Bjarni Jónasson, bonde. Fader: bonde Sauðanesi, Torfalækjarhr., A-Hún.	Þ 17 – 1896	V

r	A1	B1	2	3	4	C1	2	3	4	5	6	7	D1	2	3
1	130	7		35	1	35	35	55	40	30	150	25	10	8	7
2	95	25	20	40	6	30	20	20	20	25	95		5	3	10
3			30	10	7	13	25	1	2	4	35		4	2	1
4	200	14	20	6	3	30	20	15	35	4	90	4	3	1	3
5	180	20		30	6	12	15	30	20	15	60		20	10	25
6															
7	160	20	4	4	3	15	25	25	4	5	250	25	3	3	3
8	115	25	15	20	20	15	15	15	30	10	125	35	5	2	15
9	125	40	20	65	5	20	20	35	25	20	130	40	25	10	15
10	95	10	15	25	3	30	150	20	25	15	90		20	15	15
11A	110	35	25	30	20	25	20	20	10	10	2	35	15	3	8
11	120	15		15	4	6	15	15	1	3	40	3	5	1	15
12	90	20	15	80	6	15	10	20	3		50	15	10	4	25
13	180	20	35	40	40	40	50	10	15			5	15	15	10
14		15	10	2		15	10	5	20	3	40	5	3	3	20
15	300	25	30	30	8	15	20	40	30	15	500	55	15	10	20
16	50	2	10	2	10	10	15	15	5	10	5		7	1	10
17	500	30	4	35	9	25	35	45	30		450	40		15	35

Nr	E1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	F1	2	3	4	
Þ 1	55	25	55	6					10	7	4	3		45					
Þ 2	15	45	50	25								15	15	20	25	12	10	50	7
Þ 3	1	6	90				15		10		2	6		15	25	7			
Þ 4	20	20	100	3			15	5	20			12	4	50	3	35			
Þ 5	10	15	30	20	5	4	7	4	15			5		30	10	30	5	15	1
Þ 6												4							
Þ 7	2		30	4					7	4	1	5	45		10	20	25		
Þ 8	20	15	25	4				9				15	20	15		15	20	25	12
Þ 9	25	6	40	25		3		7	25	4	7	5	20	30	30	20	20	20	4
Þ 10	180	30	30	3	3				30	20		15	30	70	80	40	30	50	7
Þ 11A	25	35	35	10	5	20	1	5	6	10	1	20		25	20	40	15	20	1
Þ 11	3		20	20	5	15	5	3	20	2	3	10	20	4	3	15	15	10	2
Þ 12	30	20	25	1	2				10					15	15	20	15	20	1
Þ 13	15	20	35	4					100			20		20	25	20	15	30	25
Þ 14	25	10	4	1	1	1	1	1	1	3		4	20	15	20	15	4		1
Þ 15	30	30	35	20				25				25		25	200	65	15	25	3
Þ 16	10		6						4		1	4	25	2		3	5	7	
Þ 17	45	40	50	5			4		4			4		40	35	6	35	40	12

r	G1	2	3	4	5	H1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Summa
1			6	10		25	20	25	15	12	15	30	5	55	5	65	1074
2	15	30	20	35	140	20	5	15	20	130	20	25	30	65	45	35	1421
3	4	2	10	35	90	5		15	6	8	5	14	7	13	1		526
4	7	8	1	20	5	10	15	10	4	30	30	10	5	40	15	15	960
5	15	10	7	10	20	15	10	20	10	25	20	30	20	30	15	50	967
6	20	6		8	20	20	1		10	10	1	8	2	20	12	40	182
7	20	2	2	10	5	5	8	20	10	15	5	6	1	10	15	15	854
8		5	15	10	30		5	20	1	10	10	20	10	30	10	20	961
9	20	30	4	35	30	20	15		8	3	4	15	20	30	15	25	1196
10	15	15	30	10	45	15	5	25	10	7	1	15	10	20	20	25	1477
11A	15	6	1	1	20	8	2	6	1	20	2	2	5	25	1	35	821
11	1	1	1	1	1	10	1	15	1	20	15	10	5	10	3	7	553
12	15	15	1	4	1	15		10	15	20	15	10	15	25	20	20	752
13	50	35	1	30	450	20	15	20	1	8	35	15	450	50	20	25	2299
14	15	4	15	10	10	10	9	15	7	2	1	10	20	20	3	20	463
15	15	20	20	25	15	100	25	45	25	30	25	30	20	50	30	50	2163
16				25		20	5	5	10	10	8	8	3	5	2	20	348
17	20	5	5	20	55	40	25	3	10	15	20	30	5	70	45	70	2117

Jónatan J. Líndal, bonde. Fader: bonde (Gröf, Víðidal) Holtastöðum, Engihlíðarhr., A-Hún.	Þ 18 – 1879	V	9
Magnús Björnsson, bonde. Fader: bonde Syðra-Hóli, Vindhælishr, A-Hún.	Þ 19 – 1889	V	9
Eiríkur Þ. Stefánsson, præst. Fader: præst Bergstöðum, Bólstaðarhlíðarhr., A-Hún.	Þ 20 – 1878	V	9
Kristján I. Sveinsson, bonde. Fader: bonde Stekkjarflötum, Akrahr., Skagafj.	Þ 21 – 1884	V	10
Norðurland eystra			
Snorri Sigfússon, skolinspektör. Fader: bonde Brekku, Svarfaðardalshr., Eyjafj.	Þ 22A – 1884	VI	11
Magnús Símonarson, bonde. Fader: bonde (Sauðakoti, Svarfaðardal), Sigtúni, Grímseyjarhr.	Þ 22 – 1899	VI	11
Eiður Guðmundsson, bonde. Fader: bonde Sörlatungu, Hörgárdal, Skriðuhr., Eyjafj.	Þ 23 – 1888	VI	12
Sigurjón Valdimarsson, bonde. Fader: bonde Garðsvík, Svalbarðsstrandarhr., S-Þing.	Þ 24 – 1901	VI	12
Jón Sigurðsson, bonde-rektor. Fader: bonde Yztafelli, Ljósavatnshr., S-Þing.	Þ 25 – 1889	VI	13
Þórólfur Jónsson, bonde. Fader: bonde Þóroddsstöðum, Ljósavatnshr., S-Þing.	Þ 26 – 1892	VI	13
Jónas Helgason, bonde. Fader: bonde Skútustöðum, Skútustaðahr., S-Þing.	Þ 27 – 1887	VI	13
Sigurður Egilsson, bonde. Fader: bonde Laxamýri, Reykjahr., S-Þing.	Þ 28 – 1892	VI	13
Halldór G. Sigurjónsson, bonde. Fader: bonde Hallbjarnarstöðum, Tjörneshr., S-Þing.	Þ 29 – 1880	VI	13
Jóhannes Guðmundsson, bonde. Fader: bonde Þórólfsstöðum, Keldunesh., N-Þing.	Þ 30 – 1892	VI	13
Björn Kristjánsson, bonde. Fader: bonde Víkingavatni, Keldunesh., N-Þing.	Þ 31 – 1880	VI	13
Svava Þórleifsdóttir, rektor. Fader: præst Skinnastöðum, Öxarfjarðarhr., N-Þing.	Þ 32 – 1886	VI	14
Austurland			
Guðfinna Þorsteinsdóttir, fru. Fader: bonde Skjögrastöðum, Vopnafjarðarhr., N-Múl.	Þ 33A – 1891	VII	14
Sigrún Sigurjónsdóttir, fru. Fader: bonde Grófarseli, Jökulsárhlíð, Hlíðarhr., N-Múl.	Þ 33 – 1895	VII	14
Sigurður Vilhjálmsson, bonde. Fader: bonde Hánefsstöðum, Seyðisfjarðarhr., N-Múl.	Þ 34 – 1892	VII	15
Guðmundur Þorsteinsson, bonde. Fader: bonde Brennistöðum, Eiðahr., S-múl.	Þ 35 – 1901	VII	16
Þorbjörg R. Pálsdóttir, fru. Fader: bonde Gilsá, Breiðalshr., S-Múl.	Þ 36 – 1885	VII	17
Hjalti Jónsson, bonde. Fader: bonde Hoffelli, Nesjahr., A-Skaft.	Þ 36A – 1884	VII	17

18	350	30	30	30	15	25	35	40	30	30	130	30	15	6	20
19	160	20	10	20	80	35	30	50	35	45	65		10	10	25
20	150	40	45	25	10	45	50	60	15	20	170		15	2	30
21	700	80	6	70	4	50	40	130	70	75	260	15	60	35	40
22A	80	8	5	15	2	10	20	20	30	2	25		6	2	20
22	30	10	8	8	2	8	6	3	5		6	4	2	2	10
23	200	45	35	50	40	55	60	30	70	60	50	80	30	20	50
24	180	40	40	50	15	40	40	70	30	3	990	100	40	40	1
25	150	35		35	15	20	20	30	20	20	10		15	2	30
26	70			20		15	20	15	70					25	
27	30	50	50	20	10	20	40	35	30	20	15		3	30	20
28	220														
29	450	220	15	40	10	45	7	170	20				20		
30	150	40	30	70	35	30	25	35	35	15	60		20	15	25
31	150	10		10		30	30	4	50	15	30		30	7	10
32	200	40	30	60	15	30	50	90	20	30	30	4	10	15	25
33A	70	10		30	30	35	30	40	35	40	25			25	20
3	115	30	30	40	15	30	50	40	10	40	20		12	15	45
4	250	70	30	30	3	11	40	4	2	9	260	70	30	25	
5	530	8	13	40	8	45	65	20	35	25	240		5	50	
6	45	25	30	25		11	45	12	13	20	285	12	8	2	3
6A	160	8	290	35	15	35	50	70	100	320	700		6	5	10

Þ 18	70	30	35	20	20	20	3	3	1			20	20	35	40	145	25	20	3
Þ 19	40	30	55	20	15		7	6	20	45	10	8		20	20	75	90	55	20
Þ 20	70	7	25	3	4	10	2	15	20	15	5	5			20	5	20	6	3
Þ 21	115	15	300	30	6	25	3	15	4	3	2	45	40	75	100	90	80	130	28
Þ 22A	80	15	20	20	10	5	2	1	3	2		5	30	10	20	10	20	30	2
Þ 22	10	15	20	10					15		10	7		10	5		8	5	2
Þ23	55	70	65	45	10	3	4	40	60	5	10	12	10	25	30	70	70	90	170
Þ 24	75	60	60	1				4	15	1	8	50		65	80	45	35	85	160
Þ 25	40	20	20	25		5			35	25	15	12	20	35					145
Þ 26	7	20	30	3	15				15	1	4	25				20	15	20	55
Þ 27	50	10	30	1					10			5			30	60	20	35	10
Þ 28									20			3		30					
Þ 29	4	3	4	40	4	1	6	45	6	7	2	30	200		25		4	10	20
Þ 30	30	35	55	5				30	35			3		25	40	50	40	70	35
Þ 31	55	40	25	4			1	1	50		1	4		10		35	50	15	
Þ 32	20	10	45	15									3	6	40	5	30	15	
Þ 33A	90																		
Þ 33	20	45	55	40					30	15	5	10		40	50	30	20	40	200
Þ 34	35	25	55	9	1	25	1	5	1			25		45	25	12	15	20	
Þ 35	9	20	70						50				30	20	15	40	2	100	70
Þ 36	30	6	40		30	30	15	6	9			30		15	1	6	9		70
Þ 36A	7	20	10	5		20	4	4	15	3	3	5	15	130		50	50	25	70

18	200	35	1	20	50	30	25	15	20	30	25	6	15	45	80	35	1990
19	15	15	25	160	40	30	15	35	25	20	6	30	20	35	30	40	1852
20	20	5	30	20	35	20	3	6	1	25	3	8	4	30	15	35	1204
21	130	50	25	20	90	60	10	60	25	55	20	25	10	115	35	65	3788
22A	20	5	10	7	50	40	5	3	1	5	20	15	7	20	4	35	823
22	5	20	10	5	15				5					15	3	8	325
23	60	60	55	40	170	60	10	70	20	50	15	40	20	65	50	20	2574
24	4	12	55	35	110	40	25	45	1	10	35	50	10	85	5	100	3045
25	40	65	20		80	45	15	50	1	4	1	10	55	7	10	40	1242
26	15	15	10		15	15	15	70	10	20		15	10	20	10		705
27	10	15	10	15	3	45	10	20	25		7	35	5	45	4	40	923
28		1				20	5	30	1	25	20	35	20	90	50	50	620
29	30	2	2	10	55	2	2	3	3	1	1	7	5	70	30		1631
30	55	60	2	15	100	40	25	45	30	35	30	45	15	75	25	65	1700
31	4	1	3		1	40	25		20	30	1	2	1	50	1	45	893
32	20	50	1	4	10	30	2	15	1	30	1	25	5	55	8	45	1145
33A																	480
33	20	15	30	20	70	20	25	20	20	20	15	30	70	40	30	70	1607
34	50	8	20	1	1	20	15	20	1	11	1	20		60	30	55	1442
35	20	13	5	60	70	40	3	11	20	11		20	7		8	7	1805
36	3	1	9	1	5	20	4	35	1	25	20	15	1	45	1	40	1059
36A	6	5	1	4	20	100	60	130	10	170	120	30	5	60	60	200	3221

Suðurland

Vigfús Sæmundsson, bonde. Fader: bonde Borgarfelli, Skaftártunguhr., V-Skaft.	Þ 37 – 1884	VIII	18
Einar Sigurfinnsson, bonde. Fader: bonde Háu-Kotey, Meðallandi, Leiðvallarhr., V-Skaft.	Þ 38 – 1884	VIII	18
Einar Einarsson, klockare. Fader: bonde Syðri-Fljótum, Meðallandi, Leiðvallarhr., V-Skaft.	Þ 39 – 1902	VIII	18
Hannes Hjartarson, bonde. Fader: bonde Herjólfsstöðum, Álftavershr., V-Skaft.	Þ 40 – 1882	VIII	18
Einar H. Einarsson, bonde. Fader: bonde Skammadalshóli, Hvammshr., V-Skaft.	Þ 41 – 1912	VIII	18
Anna Vigfúsdóttir, fru. Fader: bonde Brúnum, V-Eyjafjallahr., Rang.	Þ 42 – 1897	VIII	18
Dýrfinna Gunnarsdóttir, fru. Fader: bonde Kúhóli, A-Landeyjahr., Rang.	Þ 43 – 1889	VIII	18
Guðfinna Ísleifsdóttir, fru. Fader: bonde Kanastöðum, A-Landeyjahr., Rang.	Þ 44 – 1877	VIII	18
Guðni Gíslason, bonde. Fader: bonde Gerðum, V-Landeyjahr., Rang.	Þ 45 – 1879	VIII	19
Ástríður K. Thorarensen, fru. Fader: bonde Þúfu, V-Landeyjahr., Rang.	Þ 46 – 1895	VIII	19
Oddgeir Guðjónsson, bonde. Fader: bonde Tungu, Fljótshliðarhr., Rang.	Þ 47 – 1910	VIII	19
Jónína, Jóhannsdóttir, fru. Fader: bonde Miðkrika, Hvolhr., Rang.	Þ 48 – 1907	VIII	19
Bergsteinn Kristjánsson, bonde. Fader: bonde Árgilsstöðum, Hvolhr., Rang.	Þ 49 – 1889	VIII	19
Oddur Oddsson, bonde. Fader: bonde Heiði, Rangárvallahr., Rang.	Þ 50 – 1894	VIII	19
Jón Árnason, bonde. Fader: bonde Ásgröf, Landmannahr., Rang.	Þ 51 – 1881	VIII	19
Kritín Ólafsdóttir, fru. Fader: bonde Efri-Sumarliðabæ, Holtahr., Rang.	Þ 52 – 1875	VIII	19
Helgi Hannesson, bonde. Fader: bonde Sumarliðabæ, Holtahr., Rang.	Þ 53 – 1896	VIII	19
Margrét Jónsdóttir, författare. Fader: bonde Árbæ, Holtahr., Rang.	Þ 54 – 1893	VIII	19
Guðlaugur E. Einarsson, bonde. Fader: bonde Sauðholti, Ásahr., Rang.	Þ 55 – 1883	VIII	19
Guðjón Jónsson, bonde. Fader: bonde Bjóluhjáleigu, Djúparhr., Rang.	Þ 56 – 1878	VIII	19
Hafliði Guðmundsson, bonde. Fader: bonde Búð, Þykkvabæ, Djúpárhr., Rang.	Þ 57 – 1886	VIII	19
Þórlaug Bjarnadóttir, fru. Fader: bonde Sviðugörðum, Gaulverjabæjarhr., Árn.	Þ 58 – 1880	VIII	19
Jón Guðmundsson, bonde. Fader: bonde Fjalli, Skeiðahr., Árn.	Þ 59 – 1919	VIII	20

37	210	30		60	6	30	40	20	30	30	315	100	25	9	30
38	450	25	20	45	6	10	20	10	4	5	6	15	6	2	30
39	100	15	20	10	5	8	15	4	4	7	120	5	7	1	4
40	190	30	45	55	12	40	55	55	20	35	4	30	25	14	1
41	150	40		20	8	50	30	80	35	25	450	20	25	7	15
42	150	30	30	40	5	30	30	50	30	40	200	50	5	25	30
43	140	7	9	35	3	20	30	20		14	40	20	80	5	20
44	30	35	7	40	10	25	4	20	20	40	40	60	25	7	1
45	35	35	20	20	20	20	30	10	20	20			20	15	20
46	255	20	7	45	4	40	40	5	40	50	260	40	6	25	30
47	35	25	15	30	2	10	15	5	4	4	15		10	4	4
48	70	10	20	250	1	50	60	50	40	35	30	20	40	30	15
49	170	40	25	30	15	25	30	40	25	50	150	45	2	20	20
50	40	20	30	25	3	15	20	15	15	15	150	25	20	20	20
51		15	30	15	3	25	15	20	3	3	20	15	10	2	15
52	180	25	10	20	2	15	25	30	30	20	80	40	10	20	15
53	400	15	20	150	20	35	30	45		10	40	40	25	5	20
54	160	30	6	40	35	35	40	50	30	35	300	40	25	25	8
	150	30	30	40	25	40	40	55	40	400	550	40	30	2	20
	150	35	70	45	25	30	30	50	35	25	300		7	15	20
	150	30	30	30	30	30	35	40	30	40	100	50	25	20	20
	95	10	10	10	3	8	15	25	10	15	50	1	10	7	10
	25	5	15	8											

þ 37	55	35	45	13	4	1		5	13					70	35	200	60	45	1
þ 38	15	40	45	6	4	1	1	15	15	15	1	12	35	10	25	10	2	15	2
þ 39	15	15	20	7	4	2	8	5	4			7	50	15	20	30	7	30	1
þ 40	80	45	40	5	25	6	10	20	4	4		9	15	90	20	25	30	35	5
þ 41	10	30	60	35		3	1		30			20		50	40	25	30	50	20
þ 42	60	50	50	40				50	20		10	4	14	30	50	50	50	10	10
þ 43	12	25	60	12	13			3	9	4	1	3	25	35	2	15	9	30	9
þ 44	35	6	40	8	20	20	5	30	4	5	4	7	6	30	10	1	35	30	1
þ 45	40	35	5	15		1	3	10	15	6		6			30	35	40		
þ 46	20	60	80	20	5	20	2	10	55	3	10	5		80	60	80	5	100	3
þ 47	120	15				1			7			30		8	7	7	3	10	10
þ 48	200		70			15		70	50	35		5	70	50	400	50	7		10
þ 49	50	30	55	50	4			3	40	20	3	5		25	430	40	30	55	36
þ 50	70	7	50	15	10	15			10			5	15	70	3	10	7	45	4
þ 51	70	3	6	30	5		4	4	10	2	1	15		12	30	30	7	20	4
þ 52	5	30	40	30	50	25	5	20	8	7	15	20	50	40	25	50	50	70	13
þ 53	350	25										7		30					
þ 54	80	40	70	40	30							40	70	12	30	40	40	60	2
þ 55	25	50	15	25	40	15	25	300	40	25	20	25	25	25	45	400	40	55	15
þ 56	40	35	45	6					15			20		80	40	20	30	15	4
þ 57	50	50	70	30	25	20	15	20	40	10	2	30	8	40	50	30	50	50	10
þ 58	25	35	45	60			2	2	10			2	100	25	7	65	25	25	6
þ 59		6				7			10	5				10				25	

37	10	50	40	14	90	35	15	40	10	20	3	30	7	80	40	80	2093
38	8	20	4	30	4	25	4	30	2	40	20	15	4	40	4	70	1256
39	2	4	2	11	11	12	6	40	20	7	1	12	4	9	5	30	752
40	15	14	25	25	140	40	30	55	90	30	30	30	35	100	25	130	1943
41	40	35	7	20	70	180	25	65	35	35	3	20	20	40	20	40	2194
42	35	15	20	4	6		25	30	35	30	30	25	50	50	25	70	1783
43	20	8	12	15	15	15	15	25	1	15	15	20	15	20	30	50	1046
44	25	25	10	20	45	15	2	15	2	15	7	15	30	35	25	40	1001
45	3	25	3	8	20		10	25	4		14		5	10	30	15	698
46	85	12	50	5	35		30	70	10	10	15	10	40	110	55	100	2154
47	4	1		5	15	10	2	6	1		1	4	2	10	2	15	564
48	15	1	15	10	200	50	5	40		30	50	9	15	60	1	60	2404
49	30	15	10	15	1	50	25	50	25	25	15	14	20	45	1	50	2278
50	20	15	20	20	60	10	15	40	3	15	15	10	10	45	7	50	1165
51	5	10	20	20	25	20	15	25	1	15	8	10		60	1	60	775
52	40	40	40	15	60	8	1	40	7	25	30	20	55	60	40	100	1773
53	150				450				10		25	10					1912
54	30	25	30	8	80	30	13	40	25	25	25	25	20	60	40	50	1957
55	45	40	40	10	70	50	5	60	30	35	40	5	80	65	40	70	3522
56	30	10	2	20	35	25	15	30	10	25	20	10	25	170	15	50	1715
57	60	50	40	40	90	40	25	30	25	25	35	10	70	50	45	45	2030
58	30	20	25	25	140	25	1	15	4	30	1	15	2	160	15	240	1515
59																	116

Marta Brynjólfsdóttir, fru. Fader: bonde Háholti, Gnúpverjahr., Árn.	Þ 60 – 1889	VIII	20
Haraldur Matthíasson, lärare. Fader: bonde Háholti, Gnúpverjahr., Árn.	Þ 61 – 1908	VIII	20
Elín, Steindórsdóttir, fru. Fader: präst Hruna, Hrunamannahr., Árn.	Þ 62 – 1881	VIII	20
Böðvar Magnússon, bonde. Fader: bonde (Holtsmúla, Rang.) Laugarvatni, Laugardalshr., Árn.	Þ 63 – 1877	VIII	20
Árni Jónsson, bonde. Fader: bonde Alviðru, Ölfushr., Árn.	Þ 63 A – 1880	VIII	21

Bilaga IV:B. Namnlista över K-undersökningens sagesmän (skriftliga svar)

Vesturland			
Kristleifur Þorsteinsson, bonde-förf. Fader: bonde Húsafelli, Hálsahr., Borg.	K 1 – 1861	III	2
Sigríður Brandsdóttir, lärare. Fader: bonde Fróðastöðum, Hvítársíðuhr., Mýras.	K 2 – 1900	III	22
Ólöf Jónsdóttir, fru. Fader: bonde Keisbakka, Skógarstrandarhr., Snæf.	K 3 – 1874	III	4
Vestfirðir			
Böðvar Bjarnason, präst. Fader: bonde Reykhólum, Reykhólahr., A-Barð.	K 4 – 1872	IV	52
Ólína Andrésdóttir, författare. Fader: bonde Flatey á Breiðafirði, Flateyjarhr., A-Barð.	K 5 – 1859	IV	53
Sveinn Gunnlaugsson, lärare. Fader: sjökapten Flatey á Breiðafirði, Flateyjarhr., A-Barð.	K 6 – 1889	IV	55
Ólafur Ólafsson, rektor. Fader: sjökapten Haukadal, Dýraf., Þingeyrarhr., V-Is.	K 7 – 1886	IV	62
Sigríður Þorvaldsdóttir, fru. Fader: bonde Selárdal, Súgandaf., Suðureyrarhr., V-Is.	K 8 – 1874	IV	67
Hjörtur Kristmundsson, rektor. Fader: dräng Laugalandi, Skjaldfannadal, Nauteyrarhr., N-Is.	K 9 – 1907	IV	72
Björn Jóhannsson, rektor. Fader: bonde Valdasteinsstöðum, Bæjarhr., Strandas.	K 10 – 1891	IV	84
Norðurland vestra			
Baldvin Eggertsson, bonde. Fader: bonde Syðri-Kárastöðum, Kirkjuhvammshr., V-Hún.	K 11 – 1857	V	89
Magnús Bjarnarson, präst. Fader: bonde Hofi, Vatnsdal, Áshr., A-Hún.	K 12 – 1861	V	92
Stefán M. Jónsson, präst. Fader: bokhållare (f. i Rvk), Auðkúlu, Svínavatnshr., A-Hún.	K 13 – 1852	V	96
Jónas Illugason, bonde. Fader: Bonde Brattahlíð, Bólstaðarhlíðarhr., A-Hún.	K 14 – 1876	V	97

60	100	40	25	30	30	30	25	45	7	4	130	8	3	8	15
61	210	20	130	25	15	35	30	10	180	430	90	20	10	10	150
62	150		25	170	3	15	50	4	30	40	360	40	2	15	25
63	40	20	10	85	7	10	50	7	40	150	50		4	3	10
63A	50	15	15	7	11	3	6	12	1	15	25	6	6	2	1

umma
ntal ord): A: 10775 B: 6773 C: 20917 D: 2902

	A	B	C	D	E	F	G	H	Summa
1	200	10	130			260	20	70	690
2	30				150				180
3	160		130		50	50	20	105	515
4	50					20		60	130
5	170		120			150		180	620
6	35		60					40	135
7	20	20	15		80			90	225
8			200		90			250	540
9									
10			40						40
11	130							215	345
12	270		300			400			970
13	80				60				140
14						1000			1000

Þ 60	40	5	40	11	15	1		5	20	10		14	10	10	6	8	10	15	4
Þ 61	50	50	120	10	15	8	10	6	4			40	8	60	450	300	15	15	2
Þ 62	45	15	30	30	30	20		4	4			40	45	20	2	20			
Þ 63	120	35	30	25	1	10	1	15	10			15	20	30	35	5	50	150	20
Þ 63A	12	10	25	3					1			4		25	3	5	10	10	4

Summa
(antal ord): E: 15959 F: 13536

Marínó L. Stefánsson, lärare. Fader: bonde
Refsstöðum, Engihlíðarhr., A-Hún. K 15 – 1901 V 98

Hallgrímur Thorlacíus, präst. Fader: präst
Fagranesi, Skarðshr., Skagafj. K 16 – 1864 V 103

Egill Benediktsson, bonde. Fader: bonde
Sveinsstöðum, Lýtingsstaðahr., Skagafj. K 17 – 1877 V 106

Kristján I. Sveinsson, bonde. Fader: bonde
Stekkjarflötum, Akrahr., Skagafj. K 18 – 1884 V 107

Jón N. Jónasson, lärare. Fader: bonde
Hróarsdal, Hegranesi, Rípuhr., Skagafj. K 19 – 1898 V 108

Norðurland eystra

Snorri Sigfússon, skolinspektör. Fader: bonde
Brekku, Svarfaðardalshr., Eyjafj. K 20 – 1884 VI 117

Valgerður Daviðsdóttir, fru. Fader: bonde
Hofi, Hörgárdal, Arnarneshr., Eyjafj. K 21 – 1884 VI 121

Stefán Bergsson, bonde. Fader: bonde
Rauðalæk efra, Öxnadal, Öxnadalshr., Eyjafj. K 22 – 1854 VI 123

Sigtryggur Guðlaugsson, präst-rektor. Fader: bonde
Þremi, Garðsárdal, Öngulsstaðhr., Eyjafj. K 23 – 1862 VI 127

Hallgrímur Hallgrímsson, bonde. Fader: bonde
Garðsá, Öngulsstaðahr., Eyjafj. K 24 – 1851 VI 127

Stefán Jónsson, bonde. Fader: bonde
Munkaþverá, Öngulsstaðahr., Eyjafj. K 25 – 1866 VI 127

Sigurveig Árnadóttir, fru. Fader: bonde
Dæli, Hálshr., S-Þing. K 26 – 1859 VI 131

Gísli Ásmundsson, lärare. Fader: präst
Hálsi, Hálshr., S-Þing. K 27 – 1906 VI 131

Jón Sigurðsson, bonde-rektor. Fader: bonde
Yztafelli, Ljósavatnshr., S-Þing. K 28 – 1889 VI 132

Helgi Jónasson, bonde. Fader: bonde
Gvendarstöðum, Ljósavatnshr., S-Þing. K 29 – 1887 VI 132

Páll H. Jónsson, lärare. Fader: bonde
Mýri, Bárðardal, Bárðdælahr., S-Þing. K 30 – 1908 VI 133

Guðbjörg Stefánsdóttir, fru. Fader: bonde
Haganesi, Skútustaðahr., S-Þing. K 31 – 1863 VI 134

Sigurður Jónsson, bonde. Fader: bonde
Litlurönd, Skútustaðahr., S-Þing. K 32 – 1852 VI 134

Þ 60	15	12	5	12	20	15	2	15	1	25	15	7	14	20	4	15	960
Þ 61	15	40	120	50	65	35	8	200	200	10	130	20	70	100	70	700	4384
Þ 62	1	10	6	10	1	15	4	40	15	25	25	4		25	20	55	1495
Þ 63	25	10	15	6	300	10	5	30	2	8	10	10	8	40	25	160	1912
Þ 63A	2	2	1	15	30	30	2	20	10	30	1	14	15	40	10	25	569

Summa
(antal ord): G: 9089 H: 19331 99174

X 15	90	70	130	10	50				25	375
X 16	550		25						95	670
X 17	85								120	205
X 18	150		100		500	150		100	60	1060
X 19	680		150						240	1070
X 20									200	200
21					50	120			185	355
22	120		60		80					260
23	160		60						130	350
24			200			420			430	1050
25	80		60		40				60	240
26	40					60			40	140
27					70	30			10	110
28			20		250	170			15	455
29										
30	100		70							170
31	450		210		450					1110
32	190		280						230	700

Konráð Erlendsson, lärare. Fader: bonde Brettingsstöðum, Reykdælahr., S-Þing.	K 33 – 1885	VI	13
Friðrik Sæmundsson, bonde. Fader: bonde Skógarseli, Reykdælahr., S-Þing.	K 34 – 1872	VI	13
Steingrímur Baldvinsson, bonde. Fader: bonde Nesi, Aðaldal, Aðaldælahr., S-Þing.	K 35 – 1893	VI	13
Arnór Sigurjónsson, rektor-bonde. Fader: bonde Sandi, Aðaldal, Aðaldælahr., S-Þing.	K 36 – 1893	VI	13
Skúli Þorsteinsson, bonde. Fader: bonde Stóru-Reykjum, Reykjahr., S-Þing.	K 37 – 1892	VI	13
Jóhannes Jóhannesson, bonde. Fader: bonde Saltvík, Reykjahr., S-Þing.	K 38 – 1863	VI	13
Kári Sigurjónsson, bonde. Fader: bonde Hallbjarnarstöðum, Tjörneshr., S-Þing.	K 39 – 1875	VI	13
Sveinn Víkingur, präst. Fader: bonde Barði, Kelduneshr., N-Þing.	K 40 – 1896	VI	13
Benedikt Björnsson, rektor. Fader: bonde Baugastöðum, Kelduneshr., N-Þing.	K 41 – 1879	VI	13
Þórður Benjaminsson, bonde. Fader: bonde Þórunnarseli, Kelduneshr., N-Þing.	K 42 – 1880	VI	13
Guðmundur Guðmundsson, bonde. Fader: bonde Nýjabæ, Kelduneshr., N-Þing.	K 43 – 1879	VI	13
Jóhannes Guðmundsson, bonde. Fader: bonde Þórólfsstöðum, Kelduneshr., N-Þing.	K 44 – 1892	VI	13
Björn Guðmundsson, bonde. Fader: bonde Lóni, Kelduneshr., N-Þing.	K 45 – 1874	VI	13
Páll Jóhannesson, bonde. Fader: bonde Ærlæk, Öxarfjarðarhr., N-Þing.	K 46 – 1861	VI	14
Árni Kristjánsson, bonde. Fader: bonde Ærlækjarseli, Öxarfjarðarhr., N-Þing.	K 47 – 1852	VI	14
Jón Guðmundsson, bonde. Fader: bonde Klifshaga, Öxarfjarðarhr., N-Þing.	K 48 – 1883	VI	14
Svava Þorleifsdóttir, rektor. Fader: präst Skinnastöðum, Öxarfjarðarhr., N-Þing.	K 49 – 1886	VI	14
Árni Árnason, bonde. Fader: bonde Kópaskeri, Presthólahr., N-Þing.	K 50 – 1854	VI	14
Kristján Þórarinsson, bonde. Fader: bonde Holti, Svalbarðshr., N-Þing.	K 51 – 1880	VI	14
Ari Jóhannesson, bonde. Fader: bonde Ytra-Lóni, Þórshafnarhr., N-Þing.	K 52 – 1880	VI	14
Daniel Jónsson, bonde. Fader: bonde Eiði, Langanesi, Sauðaneshr., N-Þing.	K 53 – 1853	VI	14
Austurland			
Stefanía Stefánsdóttir, fru. Fader: bonde Syðri-Vík, Vopnafjarðarhr., N-Múl.	K 54 – 1859	VII	14
Einar Jónsson, präst. Fader: bonde Stóra-Steinsvaði, Hróarstunguhr., N-Múl.	K 55 – 1853	VII	15

33					700			700
34	110		45					155
35	70		290	130		100		590
36				130	100			230
37				580			10	590
38	230				105	60	120	515
39			130		105	60	120	415
40					500			500
41	110		85		30		80	305
42	70			100	50		40	260
43	15		10	70	40		10	145
44			240				190	430
45	300		280		160	130	350	1220
46	20				45		30	95
47			40	55	50		35	180
48	80		60		80			220
49			200			35	105	340
50	75		160		80		240	555
51	45		120	180			70	415
52							15	15
53			260		120	60	180	620
54	100	15	140	90			20	365
55			140		180		35	355

Stefanía Ólafsdóttir, fru. Fader: bonde Gilsárvöllum, Borgarfjarðarhr., N-Múl.	K 56 – 1847	VII	15
Jón Finnsson, präst. Fader: bonde Desjarmýri, Borgarfjarðarhr., N-Múl.	K 57 – 1865	VII	15
Bjarni Jónsson, lärare. Fader: bonde Grófargerði, Vallahr., S-Múl.	K 58 – 1895	VII	15
Ólöf Bjarnadóttir, fru. Fader: bonde Egilsstöðum, Egilsstaðahr., S-Múl.	K 59 – 1834	VII	16
Margrét Pétursdóttir, fru. Fader: bonde Egilsstöðum, Egilsstaðahr., S-Múl.	K 60 – 1865	VII	16
Kr. Þuríður H. Johnsen, fru. Fader: präst Hólmum, Reyðarfjarðarhr., S-Múl.	K 61 – 1850	VII	16
Sveinn Jónsson, bonde. Fader: bonde Breiðabólstaðargerði, Borgarhafnarhr., A-Skaft.	K 62 – 1851	VII	17
Ari Hálfdánarson, bonde. Fader: bonde Fagurhólsmýri, Hofshr., A-Skaft.	K 63 – 1851	VII	17
Sigurður Þorsteinsson, bonde. Fader: bonde Hnappavöllum, Hofshr., A-Skaft.	K 64 – 1869	VII	17
Björn Pálsson, bonde. Fader: bonde Svínafelli, Hofshr., A-Skaft.	K 65 – 1879	VII	17
Þrúður Aradóttir, fru. Fader: bonde Kvískerjum, Hofshr., A-Skaft.	K 66 – 1883	VII	17
Suðurland			
Björn Ó. Björnsson, präst. Fader: bokförläggare Flögu, Skaftártunguhr., V-Skaft.	K 67 – 1895	VIII	18
Vigfús Bergsteinsson, bonde. Fader: bonde Brúnum, V-Eyjarfjallahr., Rang.	K 68 – 1863	VIII	18
Sigurður Vigfússon, bonde. Fader: bonde Brúnum, B-Eyjarfjallahr., Rang.	K 69 – 1887	VIII	18
Skúli Guðmundsson, bonde. Fader: bonde Keldum, Rangárvallahr., Rang.	K 70 – 1862	VIII	19
Guðmundur Árnason, bonde. Fader: bonde Skarði, Landmannahr., Rang.	K 71 – 1878	VIII	19
Halldór Jónsson, präst. Fader: bonde Stóra-Ármóti, Hraungerðishr., Árn.	K 72 – 1873	VIII	20
Ófeigur Vigfússon, präst. Fader: bonde Framnesi, Skeiðahr., Árn.	K 73 – 1865	VIII	20
Svanborg Lýðsdóttir, fru. Fader: bonde Hlíð, Gnúpverjahr., Árn.	K 74 – 1863	VIII	20
Magnús Helgason, präst. Fader: bonde Birtingaholti, Hrunamannahr., Árn.	K 75 – 1857	VIII	20
Guðgeir Jóhannsson, lärare. Fader: bonde Nesjavöllum, Grafningshr., Árn.	K 76 – 1886	VIII	21

K 56	180	10	50		80			90	410
K 57			80		20			30	130
K 58	50								50
K 59	30		20		90			10	150
K 60			30		150			40	220
K 61	35							35	70
K 62	300		210		170	70		120	870
K 63			160					60	220
K 64	110							240	350
K 65	30		30			60		50	170
K 66	75		200			55		35	365
K 67	120							145	265
K 68								105	105
K 69	210							60	270
K 70	160							190	350
K 71			85					140	225
K 72	170							110	280
K 73	330					170		60	560
K 74	100		100					50	250
K 75	360					780			1140
K 76									
Summa (ntal ord):	A:7325	B:125	C:5525	D:10	E:3765	F:6310	G:585	H:6070	29715

Namnlista över K-undersökningens sagesmän (som blev intervjuade)

Reykjanes			
Sigurður Ó. Lárusson, präst. Fader: homeopat Sjónarhóli, Vatnsleysustrandarhr., Gullbr.	K 77 – 1892	II	
Jón Helgason, biskop. Fader: lektor Görðum, Garðahr., Gullbr.	K 78 – 1866	II	
Vesturland			
Ásgeir Ásgeirsson, politiker-president. Fader: köpm. Kóranesi, Álftahr., Mýras.	K 79 – 1894	III	2
Helgi Hjörvar, författare-lärare. Fader: bonde Dápuhlíð, Helgafellssveit, Snæf.	K 80 – 1888	III	3
Vestfirðir			
Borgþór Árnason, sjöman. Fader: bonde Stað, Reykhólahr., A-Barð.	K 81 – 1902	IV	5
Guðmundur Bárðarson, bonde-geolog. Fader: bonde Borg, Skötufirði, Ögurhr., N-Is.	K 82 – 1880	IV	7
Ingibjörg Þorvaldsdóttir, fru. Fader: bonde Hálshúsum, Vatnsfirði, Reykjafjarðarhr., N-Is.	K 83 – 1855	IV	7
Norðurland vestra			
Friðrik Á. Brekkan, författare. Fader: bonde Ytri-Reykjum, Ytri-Torfustaðahr., V-Hún.	K 84 – 1888	V	8
Halldór Kolbeins, präst. Fader: präst Staðarbakka, Ytri-Torfustaðahr., V-Hún.	K 85 – 1893	V	8
Sigurður Nordal, professor. Fader: direktör Eyjólfsstöðum, Vatnsdal, Áshr., A-Hún.	K 86 – 1886	V 92	92
Oddur Björnsson, bokförläggare. Fader: bonde Hofi, Vatnsdal, Áshr., A-Hún.	K 87 – 1865	V	92
Hannes Jónsson, bonde. Fader: bonde Þórormstungu, Vatnsdal, Áshr., A-Hún.	K 88 – 1893	V	92
Jón Þ. Björnsson, rektor. Fader: bonde Háagerði, Vindhælishr., A-Hún.	K 89 – 1862	V	99
Brynleifur Tobíasson, lärare. Fader: bonde Geldingaholti, Seiluhr., Skagafj.,	K 90 – 1890	V	105
Pálmi Hannesson, rektor. Fader: bonde Skíðastöðum, Lýtingsstaðahr., Skagafj.	K 91 – 1898	V	106
Hannes J. Magnússon, rektor. Fader: bonde Torfmýri, Blönduhlíð, Akrahr., Skagafj.	K 92 – 1899	V	107
Norðurland eystra			
Ingimar Óskarsson, botaniker-lärare. Fader: bonde Klængshóli, Svarfaðardalshr., Eyjafj.	K 93 – 1892	VI	117
Freymóður Jóhannsson, konstnär. Fader: bonde Stóra-Árskógi, Árskógshr., Eyjafj.	K 94 – 1895	VI	120

ristín Sigfúsdóttir, författare. Fader: bonde elgastöðum, Saurbæjarhr., Eyjafj.	K 95 – 1876	VI	126
ill Árdal, bonde-skald. Fader: bonde elgastöðum, Saurbæjarhr., Eyjafj.	K 96 – 1857	VI	126
hannes Sigfússon, lärare. Fader: bonde úpufelli, Saurbæjarhr., Eyjafj.	K 97 – 1853	VI	126
enedikt Einarsson, sadelmakare. Fader: bonde allanda, Svalbarðsstandarhr., S-Þing.	K 98 – 1852	VI	128
ra Vilhjálmsdóttir, fru. Fader: bonde aufási, Grýtubakkahr., S-Þing.	K 99 – 1873	VI	129
uðmundur Finnbogason, professor. Fader: bonde rnarstapa, Ljósavatnshr., S-Þing.	K 100 – 1873	VI	132
gurður Jónsson, bonde-skald. Fader: bonde elluvaði, Skútustaðahr., S-Þing.	K 101 – 1878	VI	134
n Gauti Pétursson, bonde. Fader: bonde autlöndum, Skútustaðahr., S-Þing.	K 102 – 1889	VI	134
lveig Pétursdóttir, fru. Fader: bonde ldursheimi, Skútustaðahr., S-Þing.	K 103 – 1857	VI	134
elgi Jónsson, bonde. Fader: bonde luströnd, Skútustaðahr., S-Þing.	K 104 – 1855	VI	134
uðmundur Friðjónsson, bonde-skald. Fader: bonde Sílalæk), Sandi, Aðaldælahr., S-Þing.	K 105 – 1869	VI	136
gurjón Friðjónsson, bonde-skald. Fader: bonde Sílalæk), Sandi, Aðaldælahr., S-Þing.	K 106 – 1867	VI	136
nnar Jóhannesson, präst. Fader: bonde gradal, Hólsfjöllum, Fjallahr., N-Þing.	K 107 – 1904	VI	141
rmann Hjartarson, präst. Fader: bonde autafelli, Svalbarðshr., N-Þing.	K 108 – 1887	VI	144
sturland			
örn Jónsson, bonde. Fader: bonde ndastöðum, Hjaltastaðahr., N-múl.	K 109 – 1858	VII	154
rsteinn M. Jónsson, rektor. Fader: bonde nyrðingsstöðum, Vallahr., S-Múl.	K 110 – 1898	VII	159
l Þorleifsson, präst. Fader: bonde lum, Nesjahr., A-Skaft.	K 111 – 1898	VII	175
nnar Benediktsson, präst. Fader: bonde þorði, Mýrahr., A-Skaft.	K 112 – 1892	VII	177
lákur Jónsson, bonde. Fader: bonde fi, Hofshr., A-Skaft.	K 113 – 1880	VII	179
ðurland			
ngrímur Matthíasson, läkare. Fader: präst Rvk), Odda, Rangárvallahr., Rang.	K 114 – 1876	VIII	193
Pálsson, banktjänsteman. Fader: organist ra-Seli, Stokkseyrarhr., Árn.	K 115 – 1865	VIII	199

Bilaga V.

Landet indelas i 8 områden. Deras gränser sammanfaller med landets nuvarande valkretsar, *kjördæmi.*

A

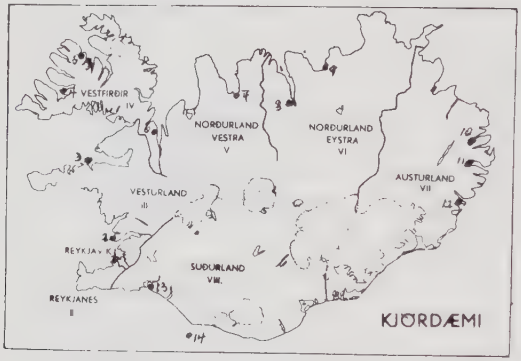

Verzlundarstaðir: 1. Reykjavík, 2. Akranes, 3. Stykkishólmur, 4. Bíldudalur, 5. Ísafjörður, 6. Borðeyri, 7. Sauðarkrókur, 8. Akureyri, 9. Húsavík, 10. Seyðisfjörður, 11. Reyðarfjörður, 12. Djúpivogur, 13. Eyrarbakki, 14. Vestmannaeyjar.

Landets viktigaste handelsplatser 1.—14., *verzlunarstaðir,* (1900).

B

Sýslufélög (= distrikt = sýsla): 1. Gullbringusýsla, 2. Kjósarsýsla, 3. Borgarfjarðarsýsla, 4. Mýrasýsla, 5. Snæfellsnes- og Hnappadalssýsla, 6. Dalasýsla, 7. Austur-Barðastr.s., 8. Vestur-Barðastr.s., 9. Vestur-Ísafjarðars., 10. Norður-Ísafjarðars., 11. Strandasýsla, 12. Vestur-Húnavatnss., 13. Austur-Húnavatnss., 14. Skagafjarðarsýsla, 15. Eyjafjarðarsýsla, 16. Suður-Þingeyjarsýsla, 17. Norður-Þingeyjarsýsla, 18. Norður-Múlasýsla, 19. Suður-Múlasýsla, 20. Austur-Skaftafellssýsla, 21. Vestur-Skaftafellssýsla, 22. Rangárvallasýsla, 23. Árnessýsla.

Kaupstaðir (=städer, 1960). I–XIV.
I Keflavík, II Hafnarfjörður, III Kopavogur, IV Reykjavík, V Akranes, VI Ísafjörður, VII Sauðarkrókur, VIII Siglufjörður, IX Ólafsfjörður, X Akureyri, XI Húsavík, XII Seyðisfjörður, XIII Neskaupstaður, XIV Vestmannaeyjar.

Bilaga VI.

Kommunkarta över Island

Bilaga VII.

Förteckning över namn på distrikt (sýslur) och kommuner (hreppar) och deras nummer (se kommunkartan, bilaga VI).

SÝSLUFÉLÖG OG HREPPAR

Gullbringusýsla

1. Grindavíkurhr.
2. Hafnahr.
3. Miðneshr.
4. Gerðahr.
5. Njarðvíkurhr.
6. Vatnsleysustr.hr.
7. Garðahr.
8. Bessastaðahr.

Kjósarsýsla

9. Seltjarnarneshr.
10. Mosfellshr.
11. Kjalarneshr.
12. Kjósarhr.

Borgarfjarðarsýsla

13. Hvalfjarðarstr.hr.
14. Skilmannahr.
15. Innri-Akraneshr.
16. Leirár- og Melahr.
17. Andakílshr.
18. Skorradalshr.
19. Lundarreykjadalshr.
20. Reykholtsdalshr.
21. Hálsahr.

Mýrasýsla

22. Hvítársíðuhr.
23. Þverárhlíðarhr.
24. Norðurárdalshr.
25. Stafholtstungnahr.
26. Borgarhr.
27. Borgarneshr.
28. Álftaneshr
29. Hraunhr.

Snæfellsnes- og Hnappadalssýsla

30. Kolbeinsstaðahr.
31. Eyjahr.
32. Miklaholtshr.
33. Staðarsveit
34. Breiðuvíkurhr.
35. Neshr.
36. Ólafsvíkurhr.
37. Fróðárhr.
38. Eyrarsveit
39. Helgafellssveit
40. Stykkishólmshr.
41. Skógarstrandarhr.

Dalasýsla

42. Hörðudalshr.
43. Miðdalahr.
44. Haukadalshr.
45. Laxárdalshr.
46. Hvammshr.
47. Fellsstrandarhr.
48. Klofningshr.
49. Skarðshr.
50. Saurbæjarhr.

Austur-Barðastrandarsýsla

51. Geiradalshr.
52. Reykhólahr.
53. Gufudalshr.
54. Múlahr.
55. Flateyjarhr.

Vestur-Barðastrandarsýsla

56. Barðastrandarhr.
57. Rauðasandshr.
58. Patrekshr.
59. Tálknafjarðarhr.
60. Ketildalahr.
61. Suðurfjarðahr.

Vestur-Ísafjarðars.

62. Auðkúluhr.
63. Þingeyrarhr.
64. Mýrahr.
65. Mosvallahr.
66. Flateyrarhr.
67. Suðureyrarhr.

Norður-Ísafjarðars.

68. Hólshr.
69. Eyrarhr.
70. Súðavíkurhr.
71. Ögurhr.
72. Reykjarfjarðarhr.
73. Nauteyrarhr.
74. Snæfjallahr.
75. Grunnavíkurhr.
76. Sléttuhr.

Strandasýsla

77. Árneshr.
78. Kaldrananeshr.
79. Hrófbergshr.
80. Hólmavíkurhr.
81. Kirkjubólshr.
82. Fellshr.
83. Óspakseyrarhr.
84. Bæjarhr.

Vestur-Húnavatnss.

85. Staðarhr.
86. Fremri-Torfustaðahr.
87. Ytri-Torfustaðahr.
88. Hvammstangahr.
89. Kirkjuhvammshr.
90. Þverárhr.
91. Þorkelshólshr.

Austur-Húnavatnss.

92. Áshr.
93. Sveinsstaðahr.
94. Torfalækjarhr.
95. Blönduóshr.
96. Svínavatnshr.
97. Bólstaðarhlíðarhr.
98. Engihlíðarhr.
99. Vindhælishr.
100. Höfðahr.
101. Skagahr.

Skagafjarðarsýsla

102. Skefilsstaðahr.
103. Skarðshr.
104. Staðarhr.
105. Seiluhr.
106. Lýtingsstaðahr.
107. Akrahr.
108. Rípurhr.
109. Viðvíkurhr.
110. Hólahr.
111. Hofshr.
112. Hofsóshr.
113. Fellshr.
114. Haganeshr.
115. Holtshr.

Eyjafjarðarsýsla

116. Grímseyjarhr.
117. Svarfaðardalshr.
118. Dalvíkurhr.
119. Hríseyjarhr.
120. Árskógshr.
121. Arnarneshr.
122. Skriðuhr.
123. Öxnadalshr.
124. Glæsibæjarhr.
125. Hrafnagilshr.
126. Saurbæjarhr.
127. Öngulsstaðahr.

Suður-Þingeyjarsýsla

128. Svalbarðsstr.hr.
129. Grýtubakkahr.
130. Flateyjarhr.
131. Hálshr.
132. Ljósavatnshr.
133. Bárðdælahr.
134. Skútustaðahr.
135. Reykdælahr.
136. Aðaldælahr.
137. Reykjahr.
138. Tjörneshr.

Norður-Þingeyjars.

139. Keldunesh.r.
140. Öxarfjarðarhr.
141. Fjallahr.
142. Presthólahr.
143. Raufarhafnarhr.
144. Svalbarðshr.
145. Þórshafnarhr.
146. Sauðaneshr.

Norður-Múlasýsla

147. Skeggjastaðahr.
148. Vopnafjarðarhr.
149. Hlíðarhr.
150. Jökuldalshr.
151. Fljótsdalshr.
152. Fellahr.
153. Hróarstunguhr.
154. Hjaltastaðahr.
155. Borgarfjarðarhr.
156. Loðmundarfjarðarhr.
157. Seyðisfjarðarhr.

Suður-Múlasýsla

158. Skriðdalshr.
159. Vallahr.
160. Egilsstaðahr.
161. Eiðahr.
162. Mjóafjarðarhr.
163. Norðfjarðarhr.
164. Helgustaðahr.
165. Eskifjarðarhr.
166. Reyðarfjarðarhr.
167. Fáskrúðsfjarðarhr.
168. Búðahr.
169. Stöðvarhr.
170. Breiðdalshr.
171. Beruneshr.
172. Búlandshr.
173. Geithellnahr.

Austur-Skaftafellss.

174. Bæjarhr.
175. Nesjahr.
176. Hafnarhr.
177. Mýrahr.
178. Borgarhafnarhr.
179. Hofshr.

Vestur-Skaftafellss.

180. Hörgslandshr.
181. Kirkjubæjarhr.
182. Skaftártunguhr.
183. Leiðvallarhr.
184. Álftaversh.r.
185. Hvammshr.
186. Dyrhólahr.

Rangárvallasýsla

187. Austur-Eyjafjallahr.
188. Vestur-Eyjafjallahr.
189. Austur-Landeyjahr.
190. Vestur-Landeyjahr.
191. Fljótshlíðarhr.
192. Hvolhr.
193. Rangárvallahr.
194. Landmannahr.
195. Holtahr.
196. Ásahr.
197. Djúpárhr.

Árnessýsla

198. Gaulverjabæjarhr.
199. Stokkseyrarhr.
200. Eyrarbakkahr.
201. Sandvíkurhr.
202. Selfosshr.
203. Hraungerðish.r.
204. Villingaholtshr.
205. Skeiðahr.
206. Gnúpverjahr.
207. Hrunamannahr.
208. Biskupstungnahr.
209. Laugardalshr.
210. Grímsneshr.
211. Þingvallahr.
212. Grafningshr.
213. Hveragerðish.r.
214. Ölfushr.
215. Selvogshr.

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

Studia Ethnologica Upsaliensia

Editor: Anna Birgitta Rooth

---

1. Anna Birgitta Rooth: The Importance of Storytelling. A study based on field work in Northern Alaska. 1976.
2. Magnús Gíslason: Kvällsvaka. En isländsk kulturtradition belyst genom studier i bondebefolkningens vardagsliv och miljö under senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet. 1977.

Distributor

ALMQVIST & WIKSELL INTERNATIONAL

P.O. Box 62, S-101 20 Stockholm, Sweden

ISBN 91-554-0553-3